

СТУПАК ОКСАНА ЮРІЇВНА

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА**

МОНОГРАФІЯ

Слов'янськ – 2020

УДК 316.621-053.6:061.2

С88

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”
протокол № 7 від 27.02.2020 р.*

Рецензенти:

1. Курінна С. М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет”.
2. Караман О. Л., доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.
3. Расказова О. І., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи КЗ „Харківська гуманітарно-педагогічна академія”.

Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: монографія / О. Ю. Ступак. – Слов'янськ : Вид-во Б.І. Моторіна, 2020. – 311 с.

У монографії розглянуто теоретико-методологічні засади формування соціальної активності молоді. Репрезентовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, описано форми, технології роботи з молоддю в громадських організаціях, молодіжних центрах і радах, благодійних фондах.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	7
1.1. Формування соціальної активності молоді як психолого-педагогічна проблема.....	8
1.2. Становлення й розвиток інститутів громадянського суспільства.....	27
1.3. Європейський досвід діяльності інститутів громадянського суспільства.....	54
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	75
2.1. Характеристика інститутів громадянського суспільства...	76
2.2. Особливості та структура соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	103
2.3. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	125
РОЗДІЛ 3 ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	138
3.1. Концептуальні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	138
3.2. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	151
3.3. Характеристика структурних компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	162
РОЗДІЛ 4 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ..	191
4.1. Критеріальна база дослідження та констатувальний експеримент.....	192
4.2. Реалізація системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	224
4.3. Аналіз результатів упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	250
ПІСЛЯМОВА	265
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	268
ДОДАТКИ	301

ПЕРЕДМОВА

Відповідно до даних Державної служби статистики України станом на 1 січня 2018 р. в Україні чисельність населення становить 41 922 380 осіб, з яких близько 30% – молодь віком від 14 до 35 років, тобто майже третина населення має потенційні можливості до активізації громадянської свідомої позиції засобами участі в інститутах громадянського суспільства, зокрема громадських і політичних організаціях, неформальних і молодіжних центрах. Україна належить до країн, у яких чисельність населення щороку скорочується. Депопуляція українського населення відбувається за рахунок практично всіх вікових категорій, проте темпи зниження чисельності молоді випереджають темпи втрат серед інших вікових категорій. Активізація молоді для вирішення проблем модернізації суспільства в Україні є однією з нагальних та соціально значущих, оскільки молодь є значною частиною населення, від якої багато в чому залежить збалансованість між збереженням стабільності й одночасно постійним оновленням суспільства.

Молода людина як учасник соціальних процесів проходить стадію активної соціалізації, засвоює освітні, професійні, культурні та інші соціальні функції. У цьому руслі формування соціальної активності молоді сприяє становленню світогляду як системи знань і переконань, власної позиції, взаємодії з навколишнім світом. При цьому процес соціальної діяльності характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовним наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях.

Наразі молодь перебуває на стадії формування ставлення до можливих шляхів впливу на владу, пошуку найбільш ефективних методів реалізації своїх уявлень про бажане майбутнє у своїй країні. Події, що розпочалися 2014 року, запустили процес включення жителів України в політичне життя суспільства. Підтримуючи й приймаючи ті чи ті політичні ідеї, молодь сприяє формуванню та реалізації певних соціально-політичних інтересів, що забезпечують гармонійне функціонування, відтворення політичної системи й водночас мають інноваційний характер. У сучасних умовах процесу становлення України як демократичної держави, орієнтації на розвиток суспільної й політичної сфер життя за європейськими стандартами варіанти включення різних груп молоді до сфери суспільно-політичних відносин значно розширилися.

Водночас вимоги XXI століття до формування демократичного, високорозвиненого, європейського суспільства сприяють активізації інститутів громадянського суспільства як ефективних платформ, що акумулюють механізми формування свідомої, відповідальної, самостійної спільноти. Серед чисельної низки таких інститутів найбільшу увагу заслуговують ті, що безпосередньо здійснюють вплив на молодь, мають

потенціал активного залучення її до своєї діяльності, а також впливу на становлення та розвиток соціальної активності. Саме такими угрупованнями можна вважати: громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди.

Інститути громадянського суспільства (ІГС) були предметом дослідження переважно з погляду політичного спрямування, їхньої взаємодії з органами державного управління, що пояснюється функційними можливостями ІГС як чинника управління розвитком громадянського суспільства. Праці українських учених умовно розподілено на чотири напрями, що вивчають інституціоналізацію громадянського суспільства. До першого зараховано ті, у яких розробляється методологічний апарат дослідження інституціоналізації громадянського суспільства, сутність, структура, форми функціонування; до другого – роботи з аналізу діалектики взаємодії громадянського суспільства й держави, їхнє співвідношення та механізми взаємодії; до третього – студії, у яких висвітлено процеси становлення громадянського суспільства, демократизації в контексті посткомуністичних трансформацій; до четвертого віднесено ті, у яких досліджують власне інститути громадянського суспільства. Отже, більшість науковців приділяють увагу визначенню сутності та ролі громадянського суспільства, водночас проблеми інституціонального розвитку, інтеграції інститутів громадянського суспільства в соціокультурну структуру залишаються малорозробленими, потребують подальшого наукового розвитку.

Загальні теоретичні положення соціальної педагогіки репрезентовано в працях О. Безпалько [39], В. Бочарова [65], Ю. Василькової [73], М. Євтуха [136], І. Зверєвої [149], А. Капської [355], О. Караман [169], Г. Лактіонової [357], О. Рассказової [319], С. Савченка [330], О. Сердюка [136], С. Харченка [424] та ін.; вивчення проблеми формування особистості відображено в розвідках таких науковців, як: М. Андреєва [16], А. Данілова [116], В. Дегтерьов [227], Р. Загідуллін [146], Л. Кобильник [180], О. Крупнов [210], В. Нікітін [352], Ю. Привалов [288] та ін.

У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу інституціоналізації громадянського суспільства в студіях таких учених, як: Д. Акімов [10], Т. Андрійчук [17], Т. Андрусак [18], А. Арато [204], В. Барабаш [30], В. Басараб [33], О. Бень [46], О. Вознюк [88], М. Головатий [97], Г. Зеленько [150], В. Зимогляд [151], М. Іванюк [159], О. Кавилін [163], М. Кармазіна [170], В. Корнієнко [199], Дж. Л. Коен [204], П. Любченко [235], О. Михайловська [256], В. Новак [276], В. Пащенко [290], В. Степаненко [364], О. Шурбована [170] В. Яблонський [323] та ін.

У педагогічній науці, зокрема в соціальній педагогіці, приділено увагу дослідженню соціально-педагогічної діяльності громадських організацій (О. Болотська [61], Т. Вернигорова [78], Є. Костюк [202], В. Кошіль [203], Г. Лактіонова [224], О. Лісовець [232], О. Панагушина [287], Ю. Поліщук [305], Л. Романовська [326], В. Скоробогатова [346], С. Тиханова [397], В. Фещенко [413], С. Черкасова [430] та ін.), благодійних фондів (А. Гулевська-Черниш [56], О. Донік [127], Д. Непочатова [56], Л. Паливода [361], О. Повстин [301], Р. Сербін [336] та ін.), громадських рад (Т. Андрійчук [17], Є. Бородин [64], В. Латишева [228], Ю. Шайгородський [85] та ін.).

У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликають наукові праці щодо розвитку соціальної активності молоді (Є. Ануфрієв [23], Г. Ареф'єва, М. Андреєва [16], О. Борисова [63], Є. Баришников [32], О. Бахаровська [34], О. Безпалько [41], О. Ганич [94], С. Грабовська [104], О. Іванов [154], Н. Клімкіна [177], Л. Конвісарєва [192], В. Косовець [201], І. Ларіонова [227], Т. Мальковська [244], Р. Монарьов [264], В. Мордкович [265], Н. Морова [266], Н. Наркевич [272], О. Нісман [273], В. Панок [288], Н. Пилипчевська [296], А. Сапріянчук [334], Г. Сухобська [385], О. Тельна [391], З. Тепсаєва [393], С. Тетерський [395], С. Чернета [431], В. Хайкін [417], О. Харланова [421], О. Якуба [351] та ін.), впливу активної діяльності молоді на її соціалізацію (О. Белінська [44], Г. Белицька [45], Ж. Володченко [314], О. Волохов [91], Л. Гордієнко [103], Н. Заверико [144], С. Іваненков [153], Н. Лавриченко [221], М. Лукашевич [234], О. Панагушина [287], П. Плотніков [300], С. Савченко [331], С. Сечка [240], Р. Свиридон [335], Т. Стефаненко [44], С. Харченко [425], Ю. Філіппов [415] та ін.).

Отже, для вирішення практичних завдань, пов'язаних із формуванням соціальної активності молоді, накопичено достатній науковий доробок. У переважній більшості предметом вивчення є громадські, дитячі, молодіжні організації як окремі елементи ІГС, проте дослідження узагальнювального поняття інститутів громадянського суспільства з погляду їхнього впливу на розвиток соціальної активності молоді не було предметом спеціальних педагогічних розвідок, оскільки аналізувалися переважно як предмет політичних та юридичних студій. Тому актуальними залишаються питання розробки системи, змісту, структури, компонентів, показників, технології та умов формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Водночас актуальність проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства зумовлено такими *протиріччями*:

– між вимогою суспільства до ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства та відсутністю чітких механізмів залучення молоді до планування, організації діяльності;

– між запитамі громадянського суспільства на самостійну, свідому, соціально зрілу молоду спільноту та недостатністю використання потенціалу інститутів громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді;

– між широкими можливостями використання форм, завдань, функцій і напрямів роботи інститутів громадянського суспільства та низьким рівнем участі молоді в їхній діяльності;

– між потребами на ринку праці в політично та громадсько кваліфікованих фахівцях із досвідом організаційної й управлінської діяльності та недостатньою можливістю набуття допрофесійного досвіду під час здобуття вищої освіти.

Отже, теоретико-методологічне вирішення проблеми формування соціальної активної молоді передбачає поступове залучення її до діяльності інститутів громадянського суспільства, формування системи знань щодо громадсько-політичного державного устрою, набуття безпосереднього досвіду планування та організації громадської діяльності, спрямованої на вирішення локальних проблем суспільства.

У монографії висвітлено результати тривалого наукового пошуку теоретичного обґрунтування й розробки проблематики формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

За останнє десятиліття значно зростала кількість, рівень та обсяг соціально-педагогічних досліджень і науково-теоретичних розвідок з питань соціального становлення молоді різних регіонів, соціальних груп, що відображено в наукових публікаціях, дисертаційних роботах, монографіях тощо. Це зумовлено стрімким зростанням соціального значення розвитку демократичного суспільства з орієнтацією на потреби людей, зокрема молоді. Особливості сучасного життя молоді особистості висувають вимоги, що потребують активного включення в соціальні відносини з іншими людьми, соціальними інституціями в політичних, громадських, економічних сферах. Прагнення молоді до незалежності, самостійності в прийнятті рішень, вибору ціннісних орієнтацій, шляхів самореалізації призводять до інтенсивного розвитку волонтерства, різних форм лідерства, участі в громадському житті, діяльності інститутів громадянського суспільства та інших форм соціальної активності.

У різні періоди розвитку суспільства формувалися уявлення про активну особистість, робилися спроби проаналізувати зміст поняття „соціальна активність”, виявити механізми та шляхи її формування, визначити мотиви, що спонукають до активної громадської діяльності чи, навпаки, чинників, що призводять до асоціальної поведінки. Хоча проблема формування, розвитку та стимулювання соціальної активності не є новою в педагогічній, психологічній науковій думці, проте, зважаючи на актуальні вимоги суспільства, виникає потреба актуалізації наукових досліджень щодо пошуку нових форм і методів формування соціальної активності сучасної молоді з урахуванням їхніх поглядів і світоглядних орієнтирів. При цьому важливим убачається проведення теоретичного аналізу педагогічних, психологічних, філософських підходів до вивчення соціальної активності як соціально-педагогічної проблеми.

Разом з тим, досліджуючи інститути громадянського суспільства як платформи для формування, розвитку та реалізації соціальної активності молоді, доцільним є проведення історико-педагогічного та ретроспективного аналізу становлення й розвитку ІГС. При цьому було виокремлено низку ІГС, що беруть безпосередню участь у роботі з молоддю та мають актуальні тенденції діяльності, зокрема: громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди.

Сучасна стратегічна система молодіжної роботи України перекликається з європейською, що базується на принципах відкритості, відповідальності, ефективності, де рівень залучення молодих людей до

процесу розробки й прийняття управлінських рішень та участі в діяльності інститутів громадянського суспільства слугують важливими критеріями ефективності молодіжної роботи. Проте європейський досвід молодіжної діяльності недостатньо використовують щодо реалізації діяльності ІГС у напрямі роботи з молоддю, що визначило поле нашого теоретико-методологічного дослідження як фундаментальної бази аналізованої проблеми.

1.1. Формування соціальної активності молоді як психолого-педагогічна проблема

Розвиток громадянського суспільства невід'ємно пов'язаний з активністю суспільства, зокрема молоді, яка визначає власні пріоритети та орієнтири соціальної діяльності. Водночас дослідження, пов'язані з економічними, соціальними, педагогічними, культурними, державотворчими змінами в суспільстві, підтверджують актуальність формування соціальної активності молоді в умовах сучасного децентралізованого євроорієнтованого спрямування розвитку держави, зокрема молодіжної роботи [379].

Вивченню аспектів соціально-педагогічної роботи присвячено дослідження низки вітчизняних і зарубіжних авторів, серед яких: О. Безпалько [37], І. Бех [52], В. Бочарова [66], Ю. Василькова [73], Т. Вдовенко [75], Т. Дмитренко [123], М. Євтух [136], І. Зверева [356], А. Капська [355], Г. Лактіонова [223], А. Малько [243], Л. Мардахаєв [245], С. Омельченко [280], С. Пальчевський [286], Ю. Поліщук [305], А. Рижанова [320], С. Терницька [394], Л. Штефан [446] та ін. Питання соціалізації ставало предметом наукових розвідок таких науковців, як: Н. Абдюкова [1], Т. Алексеєнко [13], А. Аніщенко [20], О. Белінська [44], Ж. Володченко [314], А. Волохов [91], Л. Гордієнко [103], Ю. Жданович [137], Н. Заверико [144], Ю. Загородній [147], С. Іваненков [153], І. Курліщук [218], Н. Лавриченко [221], М. Лукашевич [234], О. Панагушина [287], В. Панок [288], П. Плотніков [300], Ю. Привалов [288], А. Рижанова [322], С. Савченко [332], О. Севаст'янова [339], С. Сечка [340], С. Харченко [392], Ю. Філіппов [415], С. Шашенко [441] та ін.

Різні аспекти формування соціальної активності молоді висвітлено в студіях таких педагогів, як: М. Андрєєва [16], Є. Ануфрієв [23], Г. Ареф'єва [24], О. Бахаровська [34], Є. Баришников [32], О. Борисова [63], О. Безпалько [41], В. Дегтерьов [227], О. Ганич [94], С. Грабовська [104], О. Іванов [154], В. Косовець [201], Л. Конвісарєва [192], Н. Клімкіна [178], О. Крупнов [210], І. Ларіонова [227], Т. Мальковська [244], Р. Монарьов [264], В. Мордкович [265], Н. Морова [266], Н. Наркевич [272],

Л. Ніколенко [275], О. Нісман [273], В. Панок [288], Н. Пилипчевська [296], Ю. Привалов, Г. Сухобська [385], О. Тельна [391], З. Тепсаєва [393], С. Тетерський [395], С. Чернета [431], В. Хайкін [417], О. Харланова [420], О. Якуба [351], К. Ямкова [449] та ін.

Характеристика категоріальних понять соціально-педагогічної роботи відображає закономірності розвитку, універсальні властивості та ставлення до навколишнього середовища. Провідними категоріями соціальної педагогіки є „соціальне середовище” та „соціалізація” особистості, їх доповнюють категорії „соціальна ситуація” у формуванні особистості та „соціальна адаптація”. Названі категорії тісно пов’язані із загальнопедагогічними та загальнопсихологічними поняттями, що в зарубіжній та вітчизняній практиці розглядаються як форма й методи соціальної педагогіки: соціальне виховання, соціальне навчання, самовиховання, самоосвіта, соціальна допомога, самопомога, соціальна активність, самозбереження, самоконтроль, самооцінка, саморегуляція, самопізнання та ін. [136, с. 54]. Ураховуючи досліджуваний молодіжний сегмент соціально-педагогічної діяльності, охарактеризуємо категорії, що є фундаментом побудови наукового апарату аналізованої проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, зокрема поняття „соціалізація”, „соціальне виховання”, „соціально-педагогічна діяльність”, „соціальність”.

М. Євтух та О. Сердюк однією з важливих категорій соціально-педагогічної роботи з молоддю визначають історично зумовлений процес розвитку особистості, передачі та засвоєння поведінки, притаманних певному суспільству, що об’єднується в категорію „соціалізація”. Вона може відбуватися і в умовах цілеспрямованого формування вихованця, і в умовах стихійного впливу на особистість [136, с. 55]. Тоді як А. Рижанова характеризує „соціалізацію” як засвоєння, відтворення й розвиток соціальним суб’єктом культури соціуму в процесі стихійного та цілеспрямованого залучення до системи нових суспільних зв’язків і залежностей, що сприяє розвитку форм його соціальності [320].

Водночас категорія соціального виховання, на думку А. Капської, забезпечує створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння молодим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій. Соціальне виховання забезпечується суспільством і державою в організаціях (мережа навчальних і позанавчальних закладів, дитячі та молодіжні організації), а також у тих, де виховання не є провідною функцією (виробництво, громадські об’єднання) [355, с. 27].

Слушною вбачається думка О. Безпалько, що соціальне виховання молодого покоління наразі має бути зорієнтоване на розвиток соціальності індивіда, складниками якої є соціальна активність, соціальна мобільність, соціальна зрілість, оскільки в сучасних умовах вже не можна обмежитися

лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм і правил, соціального досвіду. Проблема соціальної активності особистості, як і формування цієї найважливішої інтегративної якості, не належить до розряду швидкоплинних: людина тією мірою соціальна істота, у якій вона самовизначається в соціумі, виявляючи в ньому активність, перетворюючи його й саму себе як суб'єкта соціальних відносин, а якість цього процесу визначається всім різноманіттям чинників, з якими взаємодіє, розвивається особистість і які чинять вплив на цей розвиток [38].

Потреба врегулювання соціального виховання щодо набуття індивідом ознак соціальності потребує цілеспрямованої соціально-педагогічної діяльності. На думку О. Безпалько, вона спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, усебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [39, с. 13]. Водночас поняття „соціально-педагогічна діяльність” А. Рижанова розглядає як науково обґрунтоване культуровідповідне регулювання соціального виховання в усіх сферах з метою непримусового набуття та розвитку соціальності суб'єктів соціуму. Названий процес має за мету гармонізувати соціально-виховні впливи родини, етносу, держави, суспільства тощо, щоб створити сприятливі умови для становлення, розвитку соціальної свідомості кожного індивіда, усвідомлення ним цінності власної соціальної суб'єктності, необхідності та „корисності” її реалізації для себе й навколишнього соціуму [321, с. 135].

Наведені дефініції не вичерпують усіх категоріальних засад соціально-педагогічної роботи з молоддю, проте дають можливість виокремити основні характеристики реалізації соціальної роботи з молоддю в суспільстві:

- включення різних категорій молоді до громадської діяльності;
- використання різноманітних форм і методів щодо вирішення проблем соціалізації із залученням державних та громадських установ чи організацій;
- взаємодія всіх соціальних інститутів на шляху до ефективного процесу соціалізації молоді;
- урахування соціальних, психологічних, особистісних чинників розвитку особистості під час формування диференційованого підходу в роботі з молоддю.

Однією з вагомих соціально-педагогічних категорій є соціальність, яку вчені характеризують як системну якість, покладену в основу функціонування й розвитку суспільства будь-якого типу; як відображення соціальних життєвих дій певних осіб, соціальних груп, матеріальних і духовних результатів їхньої діяльності [422, с. 11].

Із позиції соціальної філософії поняття „соціальність” постає як внутрішньо необхідне та нездоланне прагнення, що змушує людей

вступати у взаємини з іншими людьми з метою задоволення своїх потреб. Соціальність є не що інше, як практика взаємозв'язку, взаємодопомоги та солідарної діяльності людей [390].

Водночас А. Рижанова визначає такі рівні соціальності, як: соціальна грамотність, соціальна компетентність, соціальна культура. До одного зі складників соціальності авторка зараховує соціальну суб'єктність, що формується в процесі соціально-педагогічної діяльності. Відзначимо, що складниками соціальної суб'єктності є відчуття власної гідності, опанована свобода волі, соціальна активність, відповідальність та мужність, соціальна свідомість, усвідомлення власної соціальності, соціальне передбачення, уміння захисту від несприятливих впливів соціуму [321, с. 130 – 134]. Отже, якісне формування соціальної активності на основі ефективної соціально-педагогічної діяльності сприяє становленню соціальності як загальної ознаки розвиненого демократичного суспільства.

На думку Т. Ромм, „соціальність” характеризує певну системну якість, що лежить в основі формування й розвитку суспільства будь-якого типу, та одночасно властивість людини. Соціальність, відображаючи спільність життєдіяльності людей, проявляється на різних рівнях: на рівні світосприйняття, світогляду та практичних дій, взаємодії людей. Вона знаходить своє втілення не тільки в колективній, але й в індивідуальній діяльності людини, під час якої вона слідує загальноприйнятим моральним цінностям та правилам, використовує життєвий і професійний досвід інших. Особистість у цьому випадку відображає „якість” соціальності – результат активності самосвідомості індивіда, зберігаючи внутрішню автономію в соціальних спільнотах [327, с. 58 – 59].

Водночас соціальність, на думку авторки, постає як атрибут педагогічних феноменів, інтегративна якість, що відображає результат взаємодії людини та суспільства, зумовлює розвиток індивідуального в колективному. Об'єктивно це відображення тих соціальних відносин, які будуються в суспільстві між людьми та структурами („соціальність первинного устрою” чи „соціальність освітнього закладу”). На суб'єктивному рівні соціальність є якістю особистості, у якій відображено здатність людини бути суб'єктом соціальних відносин, реалізовувати свою індивідуальність у реальних соціальних умовах. Формування та розвиток соціальності, як і соціальної активності, відбувається в процесі соціалізації [327, с. 58 – 59].

Отже, багатоукладний, проте вкрай важливий процес соціально-педагогічної роботи з молоддю базується на надійному фундаменті категоріальних засад соціальної педагогіки, що сприяє подальшому розвитку наукових підходів у роботі з молоддю в різних установах, організаціях, інститутах громадянського суспільства.

Об'єднуючи наведені дефініції в руслі досліджуваної тематики, відзначимо, що ефективність процесу соціалізації молоді із засвоєння

ціннісних орієнтацій у вимогах сучасного суспільства залежить від рівня соціального виховання, яке формує надійний фундамент для розвитку соціальної активності та водночас слугує одним з основних інтегративних соціально-педагогічних понять. Водночас системність використання форм, методів і технологій соціально-педагогічної роботи з молоддю є однією з важливих умов формування соціальної активності молоді як передумови соціалізації, тому потребує глибинного теоретичного аналізу.

Виходячи з проблематики нашого дослідження, зауважимо, що ще однією з провідних категорій соціальної педагогіки є *соціальне середовище* як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інституції, соціальні групи), що впливають на її свідомість і поведінку. Соціальне середовище – це конкретний прояв суспільних відносин, у яких розвиваються конкретна особистість, соціальна спільнота; соціальні умови їхнього розвитку [357, с. 28].

Соціальне середовище класифікують за такими ознаками:

- за видом спільноти – суспільна формація, клас, група;
- за видом групи – сімейне, навчальне, громадське, трудове, спортивне, військове тощо;
- за формувальним впливом – детермінувальне, тренувальне, навчальне, виховальне, перевиховальне тощо;
- за способом впливу на форму свідомості – правове, моральне, естетичне, наукове;
- за віком – однолітки, старші, молодші, мішана група;
- за емоційним ставленням – позитивне (що спричинює наслідування), байдуже, негативне (яке викликає протидію);
- за соціальною спрямованістю – соціальне, асоціальне;
- за ступенем контактів – безпосереднє, опосередковане.

Виходячи з проблематики нашого дослідження, наголосимо, що однією з провідних категорій соціальної педагогіки є *соціальне середовище* як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інституції, соціальні групи), що впливають на її свідомість і поведінку. Із довідникових джерел відомо, що виділяють мікро- та макрорівень такого середовища. До макрорівня належить матеріальне, культурне, політичне середовище. Мікрорівень – це умови безпосереднього оточення людини (сім'я, сусідство, вулиця, навчальний та трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання тощо) [398, с. 146].

У теорії соціалізувального середовища С. Іваненков виокремлював три найвагоміші чинники соціалізації: речовинно-предметний, соціально-інституціональний та інформаційний (засоби масової інформації) [153, с. 125 – 126]. На думку О. Безпалько, другий чинник є одним з найбільш значущих саме в територіальній громаді як особливому соціалізувальному просторі, оскільки тут поряд з традиційними соціальними інститутами –

сім'єю, школою, медичними та правовими установами, – в умовах сьогодення важливу роль відіграють нові соціальні інституції, зокрема громадські організації, соціальні служби різного типу тощо, які мають забезпечувати необхідні умови для соціалізації особистості [37, с. 141]. Продовжуючи думку авторки, відзначимо, що в сучасних умовах розвитку громадянського суспільства все більшого соціалізувального впливу на макрорівні набувають такі інститути громадянського суспільства, як молодіжні громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди, у діяльності яких зміст соціальної активності молоді набуває рис актуальності, своєчасності, самостійності.

Слушною є думка науковців соціальної педагогіки (О. Безпалько [39], І. Зверева [359], Г. Лактіонова [356], С. Харченко [423] та ін.) щодо соціального середовища, яке існує завдяки великій кількості взаємин його членів і соціальних інститутів. Чим більша й різноманітніша палітра складників соціального середовища, тим інтенсивніший його розвиток і різноманітніші умови життєдіяльності особистості.

Розуміння *соціального середовища* в дослідженні Н. Клімкіної постає як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), що впливають на її свідомість та поведінку. Звичайно, у соціальній поведінці чи діяльності особистості яскраво проявляються *соціальні навички*, під якими розуміються „певні стратегії, які використовує індивідуум, щоб ефективно вирішувати соціальні завдання”. Їх умовно можна поділити на такі групи:

а) соціальні навички навколишнього середовища (містять уміння слухати, виконувати інструкції, виконувати навчальні завдання тощо);

б) соціальні навички взаємодії (розв'язання конфліктних ситуацій у процесі спілкування, уміння налагодити контакт із співбесідником та ін.).

Звичайно, означені соціальні навички є обов'язковими при пошуках шляхів формування соціальної активності підлітків. При цьому в соціальній активності людини чітко простежується її громадянська спрямованість, тобто націленість на вирішення проблем суспільного, державного й громадського характеру; виявляється в постійному пізнанні соціально-політичних, економічних, культурно-освітніх досягнень держави, прагненні до співвіднесення її інтересів зі своїми особистими потребами [179, с. 34].

Отже, соціальне середовище – це конкретний прояв суспільних відносин, у яких розвиваються конкретна особистість, соціальна спільнота; соціальні умови їхнього розвитку [358, с. 28].

У руслі дослідження формування соціальної активності молоді як соціально-педагогічної проблеми доцільним є обґрунтування поняття „активність”, а також тотожного поняття „ініціативність”, визначення особливостей цих процесів для молодої людини.

Дефініцію „активність” використовують у різних галузях науки і як самостійне поняття, і в якості додаткового елемента в різних системах. Похідними цього терміна в науковій думці є поняття „активна особистість”, „ініціативність”, „соціальна ініціатива” тощо. Ураховуючи широке змістовне наповнення та спектр застосування, виникає потреба більш детальної диференціації названих термінів. Водночас різноманіття та неоднозначність теоретичних підходів зумовлює доцільність систематизації понять навколо проблеми формування соціальної активності молоді в різних інституціях.

„Словник із соціальної педагогіки” визначає *активність* як діяльнісний стан відображення та перетворення дійсності, що бере активну участь у розвитку людини, становленні її особистості. Тоді як *активність особистості* виокремлюється як здатність людини виробляти суспільно корисні перетворення у світі на основі прояву творчості, вольових актів, спілкування [348, с. 16]. Водночас „Енциклопедія освіти” характеризує активність як вищу форму розвитку діяльності, що відзначається самопідпорядкованістю, готовністю та здатністю до діяльності [134, с. 344].

Ураховуючи специфіку соціального становлення молоді в сучасних умовах, К. Ямкова визначає сутність „*активності*” в здатності людини на самостійні вольові прояви, що виражаються в постановці мети, особистій організації самої дії, спрямованих на досягнення цієї мети. Будь-яка ініціатива виходить за межі обов’язків і спрямована на вияв активності, самостійності. Тому одним з основних завдань навчання є підвищення активності особистості та включення її до різних видів діяльності [449, с. 360].

Соціальна змістовність активності все ж таки базується на фізіологічних, психофізіологічних, психічних видах і формах активності особистості. Серед основних форм активності людини визначають діяльність, спілкування, пізнання та рефлексію. Поряд із формою виокремлюють ще й таку одиницю диференціації, як вид. Так, у якості видів характеризують моторну, сенсорну, вольову, інтелектуальну, соціальну, інформаційно-комунікативну, спонукальну, пізнавальну, творчу активність. У кожному з видів окреслюється ступінь її виявлення – високий, середній та низький. Нагромадження різних видів активності в онтогенезі зумовлює утворення простору людської активності – індивідуального та загального [421, с. 360].

Близьким до поняття „активність” у психолого-педагогічних джерелах виділяють термін „*ініціативність*” (А. Данілова [116], Т. Окушко [354], А. Сапріянчук [334], В. Хайкін [417] та ін.) як сукупність соціально значущих якостей. Ініціативність, на думку науковців, є складною багатofункційною особистісною якістю, що пов’язана із цілеспрямованістю, активністю, самостійністю, дисциплінованістю,

відповідальністю. У соціальній ініціативі вдало поєднується індивідуальне та суспільне, а їхня злагодженість залежна від ступеня розвитку соціальних відчуттів, переживань та емоцій, що відображають ставлення до себе, суспільства, інших людей і діяльності. Тому соціальну ініціативу характеризують як особистісну та суспільну якість, потребу до зміни або перетворення дійсності, мотив діяльності [354, с. 10].

Також „соціальну ініціативу” важливо розглядати як сукупність дій з висунення, узгодження, поширення та реалізації соціально корисних ідей, які свідомо та самостійно здійснює суб’єкт, але водночас слугують характеристикою, формою прояву соціальної активності особистості [334, с. 105].

Отже, „соціальна ініціатива” функціонує в комплексі з низкою якостей особистості: цілеспрямованістю, настирністю, рішучістю, відповідальністю, дисциплінованістю, працьовитістю тощо і знаходить виявлення в діях, що, своєю чергою, забезпечує можливість суб’єкта до самореалізації, формування самосвідомості, відповідальності, волі, самодисципліни, збагачення власного досвіду [417, с. 160]. Водночас, розглядаючи соціальну ініціативу як невід’ємний елемент участі особистості в суспільному житті, важливо відзначити при цьому ступінь самостійного виділення важливих соціальних проблем та шляхів їх вирішення, проте далеко не завжди вона знаходить реальне впровадження, реалізацію ідей та ініціатив. Отже, виникає потреба визначити особливості соціальної активності та проблеми їх формування. Для цього важливо систематизувати термінологічні підходи до цього поняття.

Ураховуючи проблематику дослідження щодо формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, важливо проаналізувати різні підходи до вивчення соціальної активності молоді. У контексті соціально-педагогічної проблеми соціальної активності молоді напрацювання філософів, психологів, соціологів та педагогів забезпечують комплексний підхід до пошуку ефективних шляхів її формування.

Аналіз філософських підходів до поняття соціальної активності показав значний науковий доробок 60 – 80-х рр. ХХ століття, у якому більшість розглядала „активність” як вид діяльності, що спрямована на взаємодію суб’єкта з навколишнім середовищем з позитивним спрямуванням. Водночас цей історичний проміжок часу кінця ХХ століття не міг не залишити відбиток комуністичної ідеології в наукових напрацюваннях, хоча цей факт не зменшує вагомості теоретичного доробку. Серед учених, які зробили значний внесок у розробку проблеми соціальної активності, назвемо таких, як: М. Андреева [16], Є. Ануфрієв [23], Г. Арєф’єва [24], В. Афанасьєв [26], В. Беленький [43], Т. Богданова [58], Л. Буєва [70], В. Виноградова [80], М. Дьомін [118],

М. Каган [165], Т. Лапіша [226], Т. Мальковська [244], В. Мордасов [80], В. Мордкович [265], О. Якуба [351] та ін.

Соціальну активність у контексті психічного розвитку особистості вивчала низка психологів, визначаючи соціальну активність як якість особистості та вміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й змінювати їх відповідно до власних цінностей, зокрема: К. Абульханова-Славська [4], О. Асмолов [25], Л. Божович [59], С. Грабовська [104], М. Кожем'якін [184], О. Крупнов [210], В. Мерлін [252], Т. Саврасова-В'юн [329], Л. Славіна [347], Д. Фельдштейн [409], М. Фірсов [414], В. Хайкін [417], С. Чолій [436], Б. Шапіро [414] та ін.

У психологічному розрізі соціальну активність особистості М. Кожем'якін розглядає як інтегральне утворення, що відіграє важливу роль у загальному рівні розвитку особистості, її здатності до самореалізації, ефективному функціонуванні в суспільстві. Водночас вона постає істотною умовою успішності діяльності не тільки у сфері суспільно-політичної, трудової, навчальної, а й сприяє успішності в міжособистісних відносинах, надаючи особистості більш цілісний і різнобічний характер. На думку автора, важливо, що в процесі навчання в закладі вищої освіти соціальна активність має тенденцію до зниження при переході від курсу до курсу, що пов'язано з переходом від соціальної активності до індивідуального розвитку професійної самосвідомості [184]. Тоді як В. Хайкін соціальну активність характеризує як відповідальне ставлення до суспільно значущої діяльності та як форму прояву потреб у соціальній участі [417, с. 286].

У педагогічному розрізі соціальну активність молоді досліджували педагоги: М. Андреева [16], Є. Баришников [32], О. Бахаровська [34], О. Безпалько [40], О. Борисова [63], В. Дегтерьов [227], О. Іванов [154], Л. Конвісарєва [192], В. Косовець [201], Н. Клімкіна [179], І. Ларіонова [227], Н. Морова [266], Н. Наркевич [272], В. Панок [288], Ю. Привалов [288], О. Тельна [391], З. Тепсаєва [393], С. Тетерський [395], О. Харланова [420], І. Яременко [450] та ін.

Водночас теоретичний аналіз досліджуваного поняття вимагав звернення до довідникової, енциклопедичної літератури. Так, „Словник із соціальної педагогіки” Л. Мардахаєвої визначає соціальну активність як динамічний стан особистості, спрямований на становлення та підтримку її зв'язків з навколишнім світом; сукупність форм людської діяльності, усвідомлено зорієнтованих на вирішення певних завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою в певний історичний період [348, с. 18 – 19]. Водночас „Енциклопедія для фахівців соціальної сфери” І. Зверєвої характеризує соціальну активність як сукупність методів, процедур, спрямованих на зміну соціальних умов відповідно до потреб, інтересів, цілей та ідеалів особистості, на висунення й реалізацію

соціальних інновацій, формування в собі необхідних соціальних якостей [133, с. 81].

Педагогічний доробок низки науковців щодо визначення змісту поняття „соціальна активність” характеризується різноманітністю підходів, акцентів, що зумовлено психологічними якостями суб’єктів, напрямками дослідження, змінами середовища та умов її формування. У розрізі вивчення формування соціальної активності молоді особливо привертала увагу напрацювання педагогів щодо старшокласників, студентів, оскільки вікові обмеження дослідження передбачали межі 14 – 35 років відповідно до чинного українського законодавства.

О. Харланова виокремлює три парадигмальні лінії вивчення розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти в педагогіці на основі психологічних та соціологічних теорій і концепцій: системно-діяльнісну, гуманістичну, конструктивну. Із позиції системно-діяльнісної парадигми соціальна активність студентів відображає систему умов, засобів, способів, що залучає їх до соціально корисної діяльності, соціальної взаємодії, зокрема спілкування, забезпечує засвоєння соціального досвіду, що дозволяє інтегрувати до системи суспільних зв’язків. Проте складність у реалізації названої парадигми в педагогічній практиці зумовлена кризовим станом зовнішніх чинників, зокрема суспільної думки, соціальної норми тощо. Гуманістична парадигма заснована на ідеях суб’єктивного ідеалізму, особистісно зорієнтованого підходу та розглядає соціальну активність як потребу людини до змін відповідно до власного світосприйняття й ціннісних орієнтацій. Тоді як з позиції конструктивної парадигми авторка розглядає соціальну активність як основу конструювання нової реальності та самого суб’єкта в результаті відкритої взаємодії з соціальним середовищем, а також нових можливостей [419, с. 46 – 47].

Систематизація наукових підходів до вивчення соціальної активності дала змогу виокремити певні позиції вчених, що фокусуються на різних аспектах, проте не виключають один одного. Зазначимо, що ці позиції – лише орієнтири для характеристики цієї дефініції, вони можуть мати умовні межі, проте демонструють неоднозначність у розкритті поняття та підтверджують актуальність дослідження формування соціальної активності молоді.

Із *позиції особистісної змістовності* соціальну активність розглядають як динамічну характеристику особистості, що реалізується в системі ціннісних орієнтацій людини з урахування виконання певних соціальних ролей у суспільстві (О. Бахаровська [34], Є. Баришников [32], Л. Кобильник [180], Л. Кобишева [181], М. Кожем’якін [184], В. Косовець [201], Т. Мальковська [244], В. Хайкін [417] та ін.).

Слушною є думка Т. Мальковської, що мірою того, як особистість здобуває досвід соціальної діяльності та включається в широке коло

спілкування, є нарощування соціальної активності. Ступінь соціальної активності залежить від співвідношення між соціальними функціями особистості та її суб'єктивними установами, від ставлення людини до своїх суспільних обов'язків. Соціальною є не кожна діяльність особистості, а лише та, що має суспільний характер та реалізується в соціальних фактах. Тоді як соціальна активність реалізується в певній системі цільових настанов, мотивів, що визначають інтереси особистості, її залучення до діяльності із задоволення потреб, які виникають [244, с. 10 – 12].

У своїх дослідженнях В. Косовець визначає соціальну активність як стійке особистісне утворення, що характеризує молоду людину як соціальну істоту, яка має чітку особистісну спрямованість, володіє світоглядом як системою знань і переконань, має власну позицію, взаємодіє з навколишнім світом; водночас це і процес соціальної діяльності, що характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовним наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях. Автор наголошує на вивченні різних концептуальних підходів до розкриття суті соціальної активності: перебудова власної внутрішньої структури; оволодіння різними видами діяльності; реалізація в соціально значущій діяльності; сукупність актів дій – зовнішніх і внутрішніх; це результат потреб людини; це цілеспрямована, напружена, творча діяльність; ставлення людини до праці, суспільства, громадських справ; співвідношення з цінностями, мотивами, нормами; родова діяльність суспільного індивіда; це соціальна діяльність та ін.) [201]. Водночас поняття „соціальна активність” молоді розглядається з позиції: педагогічного феномену, багатоаспектного відображення розвитку особистості, соціокультурного середовища та соціально-педагогічного чинника, що стимулює здатність молоді людини до творчості, вольових актів, продуктивного спілкування та проявляється „в активній позиції” [32].

О. Бахаровська акцентує, що соціальна активність студентської молоді в межах концепції сил людини, її індивідуальної та соціальної суб'єктивності трактується як здатність особистості до вдосконалення та розвитку життєвих сил, простору особистісними (рівень освіти, стан здоров'я, психологічні особливості) та соціально-колективними засобами (умови, що надаються державою, стан соціальної безпеки, соціального середовища, найближче оточення). Водночас ці засоби спрямовані на участь молоді у вирішенні соціальних проблем суспільства [34].

Із *позиції способу діяльності* соціальну активність характеризують як цілеспрямовану дію людини на здійснення соціальних змін (В. Агеєв [6], О. Безпалько [38], Д. Фельдштейн [409], К. Ямкова [449] та ін.).

О. Безпалько зазначає, що соціальна активність як динамічне утворення, суб'єктом-носієм якої є людина, має різний ступінь прояву та залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в

суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність. Її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування. Соціальна активність проявляється як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи її. У практичному житті вона постає як діяльність в організації та координації активності індивідів, в освоєнні ними зовнішнього середовища [38].

Д. Фельдштейн установив, що прояв соціальної активності в соціально значущій діяльності, що є корисною для суспільства, забезпечує розкриття соціальної сутності суб'єкта та є найбільш важливим у юнацькому віці [410].

Водночас К. Ямкова розглядає соціальну активність як уміння діяти за власним бажанням, реалізуючи особистісний початок у нових формах і видах діяльності, виявляти здатність у разі потреби швидко опанувати різні види діяльності [449, с. 357].

Найпоширенішою серед науковців є *позиція орієнтації на середовище*, що визначає соціальну активність як зв'язок особистості з навколишнім оточенням, який визначає напрям та зміст, зумовлює результативність (В. Дегтерьов [227], М. Клімкіна [179], І. Крупнов [210], І. Ларіонова [227], Н. Морова [266], Н. Наркевич [272], Г. Сухобська [385] та ін.).

Соціальну активність як направленість особистості на оволодіння соціальним середовищем, самореалізацію, прояв власних потреб, трансформацію особистих прагнень у суспільство розглядає Г. Сухобська [385, с. 215], тоді як І. Ларіонова та В. Дегтерьов визначають її як свідому, цілеспрямовану взаємодію особистості та соціуму з урахуванням особистісних мотивів, за якими люди здійснюють вплив один на одного та різні види суспільно корисної діяльності [227, с. 146].

Н. Клімкіна характеризує соціальну активність через систему морально-етичних знань про норми поведінки в суспільстві, соціальні цінності, переживання, вчинки, що характеризують ставлення до суспільства, інших людей та самого себе. Водночас соціальна активність підлітка відображається в розкритті та реалізації його власної індивідуальності на основі знань про соціальні цінності, розвитку здібностей, нахилів, талантів, підготовці до свідомого професійного визначення, високому рівні національної самосвідомості, особистісному самовдосконаленні. Як цілісне утворення підлітка соціальна активність актуалізується в таких особистісних якостях, як громадянська спрямованість, почуття соціального обов'язку й відповідальності, шанобливе ставлення до довкілля, дисциплінованість тощо [177, с. 18 – 20].

Як з'єднувальну ланку між людиною та соціальним середовищем розглядає соціальну активність Н. Морова. Із цієї позиції соціальна активність як комплексний феномен відображає, з одного боку, об'єктивну форму існування й розвитку виховної системи та всіх її суб'єктів, а з іншого, – характеризує специфіку її реалізації та якісного підвищення рівня й життєдіяльності конкретного носія [266, с. 51]. Водночас соціальна активність студента є формою існування педагогічної системи та соціальності її суб'єктів, що зростає відповідно до обсягу соціальних зобов'язань і того досвіду, якого людина набуває в процесі здобуття вищої освіти.

Соціальну активність школярів Н. Наркевич розглядає як певне когнітивне, емоційно-ціннісне та діяльнісно-поведінкове утворення, що відображає ставлення школяра до соціуму. Вона характеризується як цілісна система знань, соціальних оцінок та переживань, соціально-вольових прагнень та вчинків, що відображають ставлення до суспільства, інших людей, до себе [272].

Наведені сутнісні характеристики поняття „соціальна активність” звичайно не вичерпують усіх аспектів термінологічних засад, проте слугують певними орієнтирами, що в руслі дослідження проблеми формування соціальної активності молоді дозволили визначити *соціальну активність як інтегровану особистісну діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства та особистісних ціннісних орієнтацій*.

Соціальна активність має свої особливості в кожному віковому періоді людини відповідно до її соціальних потреб і соціального досвіду. Як стійка риса особистості соціальна активність проявляється в цілеспрямованості, ініціативності, життєдіяльності, відповідальності, принциповості, високих вимогах до себе.

Соціальна активність розкривається в різних сферах діяльності: трудовій, суспільній, політичній, культурологічній, побутовій. Розрізняють такі її види [133, с. 8 – 82]:

- творча соціальна активність, що характеризує суб'єкт з позиції виконання ним професійних соціальних функцій, участь у науково-технічній творчості, раціоналізація та вдосконалення у виборчих процесах тощо;

- громадсько-політична соціальна активність суб'єкта проявляється у створенні та участі в діяльності політичних і громадських організацій, рухів, реалізація соціальних ініціатив, обговорення нормативних документів, вирішення соціальних завдань, проблем тощо;

- культурологічна соціальна активність найменш формалізована й більшою мірою залежить від індивідуальних якостей особистості, її інтересів і прагнень.

Водночас структура соціальної активності особистості молодій людини, на думку Н. Клімкіної, найбільше актуалізується у певних сферах: навчально-трудовій, соціально-політичній, природоохоронній, сфері дозвілля й відпочинку та благочинній діяльності. Упродовж розвитку особистості підлітка його активність поступово перетворюється на соціальну систему зацікавлень, інтересів та потреб. Вони ґрунтуються на усвідомленні сутності суспільних явищ, міжособистісних взаємин, зумовлюють розвиток соціальних потреб громадянського спрямування, ініціюють участь у практичній соціально значущій діяльності [178, с. 15].

Зважаючи на вік учасників, молодь потребує можливості самореалізації в суспільно значущій діяльності, участь у якій надає їй впевненості у власних силах, можливості набути особистісного та громадського статусу, важливого соціального досвіду, реалізувати свої інтереси й потреби. У зв'язку з цим слушною є думка про те, за яких умов соціальна ініціатива набуває ознак соціальності. Її каталізатором є первинна ініціатива суб'єкта, яка:

- спрямовується безпосередньо на перетворення навколишнього середовища;

- передбачає залучення інших членів соціуму.

Учені розрізняють види й форми соціальної ініціативи: за характером прояву, за спрямованістю, за сферами діяльності та напрямками, за масштабом, за часом, за авторством, за результативністю [354, с. 10].

Важливим аспектом дослідження соціальної активності молоді є вивчення основних структурних елементів. С. Тетерський виокремлює такі характеристики соціальної ініціативності як особистісної якості [395, с. 21]:

- спрямовані на себе – цілеспрямованість, наполегливість, активність, самостійність, самопізнання, допитливість, прагнення до матеріального благополуччя та психологічного комфорту;

- спрямовані на суспільство – лідерство, динамічність, мобільність, оригінальність, товариськість, неординарність, колективізм, взаємодопомога, орієнтація на інновації, сформованість специфічної субкультури;

- спрямовані на державу – відповідальність, бажання та вміння працювати, прагнення до популярності, активність у публічному інформаційному полі, долучення до культурної та політичної діяльності.

На сьогоднішній день в українському соціумі спостерігаються три основні варіації (форми) соціальної активності – згода (у вигляді добровільної відданості соціальним реаліям); включеність (у вигляді можливості вільного вираження думок, але переважно ці думки сприймаються лише як „соціальне тло”); участь (у вигляді реалізації зацікавленими соціальними суб'єктами власних задумів у дії). Домінування в суспільстві певної форми соціального діалогу й зумовлює

характер, динаміку, спрямованість, просторові та часові межі соціальної активності [238].

Соціальний розвиток людини має безперервний, але нерівномірний характер. Безперервність його полягає в постійній потребі соціальної зміни, збереження, втрати соціального досвіду як природного соціального зростання людини. Соціальне в особистості збагачується, набуває або втрачає що-небудь, зберігає певний рівень можливого в чому-небудь тощо. Нерівномірність соціального розвитку виражається в тому, що воно не має лінійного постійного характеру. Цей процес змінюється залежно від багатьох чинників, зокрема від віку, типу темпераменту, схильності, стану людини, умов середовища, самоактивності тощо [392, с. 240]. Для розуміння загалом особливостей соціального становлення молоді з урахуванням вікових особливостей, чинників навколишнього середовища, пріоритетів і цінностей та зокрема визначення підходів для формування її соціальної активності доцільно проаналізувати характерні риси такої категорії населення, як „молодь”.

Сучасні вікові межі поняття „молодь”, прийняті в більшості європейських країн, визначаються в межах від 13 – 14 до 29 – 30 років. У країнах Західної Європи вікові категорії дітей і молоді не розмежовані на законодавчому рівні: молоддю вважається все населення від народження до 25 років. За класифікацією ЮНІСЕФ до дітей зараховують усе населення до 18 років. У Конвенції ООН про права дитини подано таке визначення: дитиною вважається кожен індивід до 18 років, якщо за законом, що застосовується до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше [326, с. 96]. Згідно із Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” молодь – це громадяни України віком від 14 до 35 років [331].

Виокремлення молоді як суспільної групи відбувається за іншими, ніж класоутворювальні, ознаками й критеріями, отже, глибокого та комплексного аналізу потребує дослідження якісних соціальних характеристик молоді: соціального складу, специфічних форм свідомості та соціальної діяльності. Молодь, яка навчається, має свою специфіку, власні соціальні характеристики. Водночас досить різниться молодь, яка здобуває середню та вищу освіту, що зумовлено віковими особливостями, а також ціннісними орієнтирами [300, с. 20].

Провідні сучасні науковці виокремлюють молодь як соціально-демографічну групу, що переживає період становлення соціальної зрілості, входження у світ дорослих, адаптацію до нього. Особливості соціалізації молоді полягають у переході суспільства від моделі соціалізації з різними стартовими можливостями й передбачуваністю життєвого шляху до нової моделі. Водночас цей процес протікає в умовах перерозподілу повноважень основних інститутів соціалізації; становлення нової системи соціального контролю, посилення ролі стихійних процесів соціалізації;

зміни пріоритетів між суспільними та особистими інтересами на користь автономії особистості, що формується, та її самодіяльності та ініціативи [392, с. 288]. І хоча патерналістські погляди молоді в останні роки починають змінюватися на відповідальність та самостійність, що відображено в ініціативності, прийнятті ключових рішень, відстоюванні власних ціннісних пріоритетів, спостерігається громадянсько-політична байдужість молоді та очікування, що позитивні зміни суспільства та середовища почнуться без особистісної участі. Це підтверджує гостру потребу пошуку ефективних методів формування соціальної, громадянської активності молоді та шляхів їх упровадження в діяльність інститутів громадянського суспільства.

Класифікацію соціальних проблем молоді соціологи (Л. Аза [9], Д. Акімов [10], В. Лисовський [231], М. Пейн [292], М. Фірсов [414], Е. Фролов [15] та ін.) наводять за різними ознаками: за територіальною виокремлюють молодіжні проблеми, що характерні для промислових країн; проблеми, що притаманні окремим регіонам; проблеми, характерні для певної країни; за тимчасовою ознакою можна розглянути „вічні” проблеми, наприклад, взаємини поколінь, і проблеми, що народилися за вимогами певного історичного періоду; за системною ознакою можуть бути досліджені загальні проблеми молоді, що притаманні цьому суспільству та його рівню розвитку й стосуються різних груп населення, та суто молодіжні проблеми, зумовлені роллю в суспільстві. Одне з перших соціологічних визначень поняття „молодь” наприкінці 1960-х років було сформульовано засновником школи досліджень молодіжних проблем соціологом В. Лисовським: „Молодь – це покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють освітні, професійні та культурні функції й готуються суспільством до виконання своїх соціальних ролей. Залежно від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть вагатися від 16 до 30 років” [230, с. 20]. Пізніше І. Кон дав більш ґрунтовне визначення: „Молодь – соціально-демографічна група, яка виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища зумовлених певними соціально-психологічними властивостями. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки, пов’язані з її соціальним статусом та соціально-психологічними особливостями, мають соціально-історичну природу й залежні від суспільного устрою, культури, закономірностей соціалізації” [231, с. 33].

У детермінації молоді О. Безрукова виокремлює певні характеристики, що відрізняють її від інших груп:

- вікові межі молодого віку;
- специфіка соціального статусу;
- рольові функції та особливості поведінки;
- характеристики соціально-демографічної групи;

- соціально-психологічні характеристики;
- процес соціалізації в конкретний історичний період;
- самоідентифікація та самовизначення молоді як соціальної групи [42, с. 5 – 6].

Аналізуючи соціальну активність як соціально-педагогічну проблему, було виявлено, що останнім часом спостерігається зменшення впливу інституту сім'ї, навчальних закладів за рахунок зростання ролі інших соціальних інститутів. Утрата виховного потенціалу та цінності виховання як такого елементу в системі освіти становить загрозу духовній безпеці суспільства загалом та вимагає перегляду змісту і форм впливу державних установ, зокрема закладів вищої освіти, щодо забезпечення всебічного виховання молоді, що підтверджує доцільність використання громадських об'єднань у налагодженні ефективної системи управління освітнім закладом.

У руслі нашого дослідження формування соціальної активності молоді як соціально-педагогічної проблеми слушною є думка В. Косовця, що успіх будь-якої соціальної моделі визначається ініціативою, самореалізацією особистості в різних сферах життєдіяльності та типом її поведінки у відповідному середовищі. З цього погляду головним стає те, що соціальна активність молоді та зовнішні соціальні умови її життя мають набути характеру взаємопроникнення і взаємодії. Такі процеси спонукають до розробки нових концепції щодо розвитку особистості як ядра життєдіяльності, людських взаємин, перетворювальних процесів [201].

У зв'язку з цим постає питання щодо необхідності вивчення соціально-педагогічних чинників, що впливають на формування соціальної активності молоді як такої, що спроможна неупереджено визначати перспективні напрями діяльності різних інститутів громадянського суспільства. Через суспільно-громадську діяльність соціальна активність молоді відображається в діяльності молодіжних рад та парламентів, організації молодіжних клубів, проведення адвокаційних кампаній. Відсутність запланованої суспільно-державної системи виховання громадської активності молоді призводить до виникнення екстремістських молодіжних організацій, у яких подекуди можуть простежуватися маніпуляції діяльністю молоді [32, с. 52 – 62].

Формування соціальної активності молоді як соціально-педагогічна проблема акумулює до результатів досліджень науковців щодо процесів соціалізації молоді. Так, за результатами педагогічного дослідження соціально-ціннісних орієнтацій учнівської молоді в процесі соціалізації, проведеного П. Плотніковим, визначено, що учні в шкільному колективі виявляють соціальну активність через виконання різних доручень, чи прислухаються до їхньої думки, чи мають певний авторитет. Водночас порівняльний аналіз автора свідчить, що частка учнів, що завжди охоче

включається в навчальну і громадську роботу і задоволених своїми успіхами, є невеликою і становить усього 37% (2002 р.), хоча й у 1992 році вона була також не досить висока і становила менше половини серед опитаних (48%). Соціально-педагогічні розвідки показують, що багато опитаних учнів шкіл частково задоволені успіхами в навчальній і громадській роботі, інші утрудняються відповісти на це питання або жодних успіхів у себе не відзначають. Важливо, що за 12 років помітно знизилися показники прояву соціальної активності молоді при виконанні навчальних завдань і громадських доручень зокрема:

- на 12% стали менш акуратними порівняно з 1992 р.;
- на 17% у молоді знизилася ретельність;
- на 12% знизився показник старанності;
- на 30% знизився показник ініціативи.

Особливо різні групи учнів знизили показники за включеністю в суспільно корисну роботу, характером навчальної мотивації, проявом різних видів пізнавальної активності [300, с. 151 – 156].

На думку З. Тепсаєвої, розвиток соціальної активності молоді відображає двосторонній процес, що включає засвоєння людиною соціального досвіду в навчальному середовищі та активне відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок її активної творчої діяльності. Ефективному розвитку соціальної активності сприяє залучення молоді людини до громадської активності, диспутів, бесід на важливі соціальні проблеми, за умови спрямованості на самореалізацію в навчальному середовищі [393].

У руслі дослідження процесів формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства важливо проаналізувати та виокремити участь молоді в суспільно-політичному житті. Підтримуючи та стимулюючи участь молоді в суспільному житті, місцева та регіональна влада сприяє соціальній інтеграції молодих людей, допомагаючи їм долати не лише проблеми та труднощі молоді, але й виклики сучасного суспільства, у якому часто домінують знеособленість та індивідуалізм. Проте для того, щоб участь молоді в суспільному житті на місцевому й регіональному рівні була успішною, постійною й осмисленою, потрібне щось більше, ніж розвиток або реорганізація політичних чи адміністративних систем. Будь-яку політику чи дію, покликану активізувати участь молоді в житті суспільства, має забезпечувати культурне середовище, що шанує молодь і враховує різноманітні потреби, обставини та сподівання молодих людей. При цьому обов'язково повинен бути присутній елемент розваги й задоволення [293, с. 7].

Отже, формування соціальної активності як соціально-педагогічна проблема стикається з низкою перешкод, що зумовлено внутрішньою мотивацією, зовнішніми чинниками, психологічними особливостями молодого віку, умовами та чинниками прояву активності. При цьому треба

врахувати, що активність притаманна людині з народження, і в кожному віці вона набуває все нового змісту та напрямку. Вона зумовлює інтенсивність соціального розвитку, а сфера її прояву – її спрямованість. Активність проявляється в загальній динаміці поведінки молодого людини, сприяючи формуванню її організму загалом [392, с. 247].

Проведений теоретичний аналіз соціальної активності молоді дав можливість систематизувати термінологічні підходи до визначення та структури поняття „соціальна активність” з позицій особистісної змістовності, способу діяльності, орієнтації на середовище, визначаючи формування соціальної активності молоді як соціально-педагогічну проблему. На допомогу в її вирішенні приходять педагогічний доробок науковців, що пронизаний комплексним підходом до вивчення проблеми формування особистості з урахуванням концепцій соціального виховання та особистісно зорієнтованого розвитку особистості. Водночас питання формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства не були предметом вивчення, тому актуальність нашого дослідження зумовлена потребою в комплексному систематичному підході до пошуку новітніх шляхів формування соціальної активності молоді через залучення до громадської діяльності в інститутах громадянського суспільства. Пошук ефективних шляхів використання названих інститутів потребує ретроспективного аналізу становлення певних інститутів, що мають найвагоміший вплив на формування соціальної активності молоді.

1.2. Становлення й розвиток інститутів громадянського суспільства

Становлення громадянського суспільства в кожний історичний проміжок часу супроводжувалося створенням певних об’єднань, структур, організацій, що згуртовували людей різного віку певних поглядів в напрямі відстоювання власних прав, представлення інтересів, лобіювання поглядів. Водночас кожний історичний період характеризувався активною участю молоді в діяльності таких об’єднань, оскільки молодь завжди позиціонувала власний погляд на політичні, державотворчі, суспільні процеси. З одного боку, молодь як рушійна сила розвитку громадянського суспільства акумулює суспільні процеси, а з іншого, – її участь у суспільній, політичній, громадській діяльності формує, розвиває та стимулює соціальну активність як дієвий механізм саморозвитку, самовдосконалення молоді.

Підходи до розуміння становлення громадянського суспільства неодмінно пов’язані з діяльністю певних інститутів громадянського суспільства, що представляють погляди активних громадян, зокрема молоді, яка робить свій помітний внесок у розвиток громадянського суспільства. Століттями вчені намагалися знайти унікальні інструменти

взаємодії владних сил, що керують державними процесами та громадами, мають свій погляд на перспективи розвитку держави. Саме тому питання громадянського суспільства та його інститутів привертало увагу політологів, істориків, економістів, соціологів, правознавців, психологів та педагогів. Комплексний підхід науковців з різних сфер підтверджує міждисциплінарний характер цих понять і водночас підкреслює його актуальність у будь-який час, тому що кожна епоха має унікальні вимоги до суспільства, що зумовлює зміни механізмів, структурних елементів, змістовності та підходів до розуміння громадянського суспільства та його інституцій [372].

Дослідження проблеми громадянського суспільства в Україні представлені в широкому переліку наукових дисциплін, що зумовлено міжсекторальними властивостями та міждисциплінарними підходами до вивчення цього поняття. Питання інституціалізації громадянського суспільства завжди були в колі інтересів різних науковців, зокрема в працях зарубіжних і вітчизняних учених (Т. Андрійчук [17], Д. Акімов [10], А. Арато [204], В. Барабаш [30], В. Басараб [33], О. Бень [46], Г. Зеленько [150], В. Зимогляд [151], М. Іванюк [159], М. Кармазіна [170], О. Кавилін [163], В. Корнієнко [199], Дж. Л. Коен [204], П. Любченко [235], В. Новак [276], В. Пащенко [290], О. Михайловська [256], В. Степаненко [364], О. Шурбована [170] та ін.). Зокрема, питанням розвитку громадянського суспільства приділяли увагу: В. Афоніна [27], К. Балабанов [28], Є. Бородін [64], П. Вознюк [88], П. Гураль [113], В. Давиденко [114], А. Колодій [186], П. Любченко [235], Л. Новоскольцева [277], В. Омельчук [282], М. Перепелиця [294], В. Цвих [427] та ін.; діяльності громадських організацій – О. Бень [47], М. Басараб [33], І. Валгаєва [72], М. Журба [140], Р. Загідуллін [146], Є. Костюк [202], М. Квітков [173], О. Лісовець [232], А. Матвійчук [250], В. Молоткіна [263], О. Мокрій [258], С. Москаленко [268], В. Надрага [271], В. Новак [276], В. Пащенко [290], Ю. Поліщук [305], О. Пікалова [298], Л. Романовська [326], С. Терницька [394], С. Черкасова [430], С. Чолій [436] та ін.; діяльності молодіжного руху – І. Андрухів [19], С. Гіль [95], В. Головенько [98], В. Кулик [216], О. Корнієвський [198], С. Осінцева [96], К. Плоский [299], Г. Троцько [404], Т. Хлебнікова [404], В. Якушик [198] та ін.

В українській педагогічній науці дослідники достатню увагу приділяли проблемі громадянського виховання особистості, зокрема: філософсько-методологічні аспекти (Л. Абрамов [2], Р. Арцишевський [108], І. Бех [53], Т. Гребеник [185], О. Козлова [185] та ін.); психолого-педагогічні основи громадянського виховання (П. Волошин [92], Р. Ігнатенко [81], О. Киричук [174] та ін.); громадянські цінності сучасного українського виховання (С. Золотухіна [152], Л. Крицька [207], О. Сухомлинська [386] та ін.); особливості виховання громадянськості як

інтегративної якості (Ю. Завалевський [142], Б. Кобзар [179], Н. Чернуха [432], К. Чорна [437] та ін.).

В історичному контексті становлення інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських організацій, цікавими є студії істориків, зокрема: М. Басараб, який проаналізував еволюцію від культурно-просвітніх до громадсько-політичних аспектів у діяльності громадських організацій, у визначенні їхньої ролі в державотворчих процесах [33] (2007 р.); М. Журба, який вивчав питання вітчизняної та зарубіжної історіографічної традиції діяльності сільських громадських організацій України [140] (2003 р.); Є. Костюк, що зосереджував увагу на особливості створення та функціонування системи виробничих громадських об'єднань УСРР [202] (2010 р.); В. Молоткіна, яка здійснила комплексний аналіз культурно-освітньої діяльності громадських організацій [263] (2005 р.) та ін.

Водночас важливу роль у становленні поглядів на участь молоді в процесах інституалізації громадянського суспільства відіграли праці дослідників соціологічних наук, зокрема таких науковців, як: О. Бень [47], яка дослідила класифікацію молодіжних громадських організацій відповідно до їхніх функцій, запропонувала систему критеріїв класифікації молодіжних організацій; В. Барабаш, який цікавився проблемами інституціоналізації сучасного молодіжного руху України [30]; Д. Акімов, який зосереджував увагу на феномені громадянської активності в пострадянській Україні, аналізував умови та особливості її інституціоналізації, технологічну специфіку стимулювання громадянської активності в українському суспільстві [10].

Найбільшу увагу дослідженню процесів становлення громадянського суспільства, розвитку його інститутів приділяли політологи, які з різних позицій підходили до участі молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства, взаємодії з органами державного управління, що пояснюється функційними можливостями ІГС як чинника управління розвитком громадянського суспільства. Теоретичний аналіз праць українських учених у політично-правових аспектах умовно можна розподілити на чотири напрями, що досліджували інституціоналізацію громадянського суспільства. До першого напрямку зараховано розвідки, у яких досліджувалися проблеми становлення молодіжної політики в Україні (В. Афоніна [27], К. Балабанов [28], К. Барбакова [31], Є. Бородін [64], М. Головатий [97], Г. Коваль [183], Л. Кияшко [303], С. Ничипоренко [274], В. Омельчук [282], М. Перепелиця [294] та ін.). Студії другого напрямку розробляли методологічний апарат дослідження інституціоналізації громадянського суспільства, сутність, структуру, умови, форми функціонування (О. Бень [46], Г. Зеленько [150], М. Іванюк [159], Н. Крицкалюк [206], О. Михайловська [256] та ін.). До третього напрямку можна віднести роботи щодо впливу громадських

об'єднань та молодіжного руху на становлення громадянського суспільства (В. Барабаш [30], М. Баяновська [35], І. Гайванович [93], В. Головенько [98], В. Кулик [216], А. Матвійчук [250], С. Москаленко [268], В. Пащенко [290], С. Терницька [394] та ін.). Четвертий напрям репрезентовано працями щодо аналізу взаємодії громадянського суспільства та держави, їх співвідношення та механізмів взаємодії (В. Давиденко [114], В. Надрага [271], В. Новак [276], О. Пікалова [298] та ін.).

Отже, більшість дослідників приділяють увагу визначенню сутності та ролі громадянського суспільства, інституціонального розвитку, інтеграції інститутів громадянського суспільства в соціокультурну структуру, тоді як педагогічний вплив ІГС на молодь потребує подальшої наукової розвідки.

Водночас розвиток громадянського суспільства, а як наслідок і форм, завдань, функцій та напрямів діяльності ІГС, стає надійним фундаментом для формування соціальної активності молоді. Саме тому, на нашу думку, розробка ефективної системи формування соціальної активності молоді під час діяльності в ІГС буде сприяти розвитку соціальної активності молоді зокрема та розвитку громадянського суспільства загалом. Оскільки в руслі нашого дослідження об'єднувальним складником для ІГС є саме молода людина, то трансформація молодіжних об'єднань різних сфер впливу навколо певної ідеї сприяє посиленню соціальної значущості їхньої діяльності.

Серед педагогічних розвідок у руслі дослідження інститутів громадянського суспільства як бази формування соціальної активності молоді привертала увагу питання соціально-педагогічної діяльності сучасних громадських молодіжних організації (Ю. Поліщук, 2006 р.), управління організаційно-педагогічною діяльністю недержавних установ у сфері соціального захисту дітей та молоді (В. Кошіль, 2015 р.), просвітницько-педагогічної діяльності студентських громадських організацій університетів України (С. Черкасова, 2001 р.), соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій та рухів (О. Болотська, 2008 р.), формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями (О. Лісовець, 2008 р.), соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій (О. Панагушина, 2008 р.), соціалізація молоді Великої Британії в діяльності молодіжних організацій (Л. Гордієнко, 2005 р.), соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДУ серед учнівської молоді (С. Терницька, 2009 р.), трудова соціалізація молоді в діяльності громадських організацій та рухів (Ю. Філіппов, 2009 р.), соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України (Л. Романовська, 2012 р.) та ін.

У рамках нашого дослідження формування соціальної активності молоді під час діяльності в ІГС особливий інтерес викликають такі об'єднання: **громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри, молодіжні ради.** У названих ІГС молодь бере безпосередню участь, визначає напрями та орієнтири діяльності, а отже, виявляє свою соціальну активність, що сприяє розвитку громадянського суспільства.

Процес становлення інституту громадських об'єднань тривав довгий час, адже об'єднання людей часто не диференціювалися за характером виконуваних ними функцій, поєднуючи економічні цілі із завданнями професійної, релігійної, політичної чи громадської організації.

Науковці по-різному наводять періодизацію становлення інститутів громадянського суспільства. Так, Н. Крицкалюк визначав основні етапи інституціональних змін громадянського суспільства: перший – 1985 – 1996 рр. – первинна інституціоналізація; другий – 1996 – 2004 рр. – створення нормативно-правової бази; третій – 2004 – 2012 рр. – формування функційної дієздатності громадянського суспільства; четвертий – з 2013 р. по теперішній час – розробка Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, децентралізація [206, с. 11 – 12]. О. Михайловська визначає, що на першому етапі цього процесу (1985 – 1996 рр.) відбулось становлення первинної інституціоналізації. Другий етап (1996 – 2004 рр.) визначений формуванням інституціональної стабільності. На третьому етапі (з 2004 року і по цей час) триває формування функційної дієздатності громадянського суспільства [256].

Виходячи із соціально-політичних умов розвитку країни в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. та ходу реформ у галузі освіти й офіційного статусу студентських громадських організацій університетів України, С. Черкасова виділяє два етапи їхньої просвітницько-педагогічної діяльності [430]:

Перший етап (1863 – 1901 рр.) – етап створення студентських громадських організацій, які діяли переважно нелегально. Унаслідок освітніх реформ 60 – 80-х рр. ХІХ ст. соціальний стан студентської молоді постійно змінювався, право на навчання в закладах вищої освіти отримували представники різних верств населення, а не тільки панівних класів. У зв'язку з цим характерним для першого етапу діяльності студентських громадських організацій були підготовка й проведення просвітницько-педагогічної роботи серед студентської молоді з урахуванням станово-класових змін у суспільстві, створення студентами перших недільних шкіл та активна просвітницька діяльність серед учнів цих шкіл.

Другий етап (1901 – 1917 рр.) – етап кількісного зростання студентських громадських організацій та їхньої легалізації, яка давала можливість для проведення більш широкої просвітницько-педагогічної

діяльності не тільки серед студентства, а й серед населення. Цьому етапові було притаманне проведення масових просвітницьких заходів серед студентської молоді та населення, поява організацій політичного спрямування, розширення змісту просвітницько-педагогічної діяльності й відповідно нових форм роботи.

Ураховуючи аналіз широкого спектра наукових досліджень питання історичних трансформацій громадянського суспільства та його інституцій, було запропоновано власну періодизацію процесів становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства (у руслі нашого дослідження – громадські організації, благодійні фонди, молодіжні ради, молодіжні центри), з урахування ролі молоді в її процесах.

I етап розвитку громадянського суспільства – „Зародження інститутів громадянського суспільства” (IX – XIX століття) характеризується трансформацією від церковної соціальної допомоги, князівського меценатства до культурно-просвітницької діяльності братств.

Дослідження А. Грамчук указують на те, що структура громадянського суспільства Київської Русі була представлена різними інститутами: сім'я, вулиця, віче, церква тощо. Різні етапи розвитку суспільства характеризувалися виникненням низки громадських об'єднань з тимчасовим або незначним соціально-політичним характером. Церква як монополіст правових гарантій людини впливала на духовне й потаємне особистості, закріпивши за собою важливу галузь суспільних відносин, тоді як держава не брала до уваги цю сферу. Логічним етапом стало поступове заволодіння церквою позиції найбільшого постійного інституту громадянського суспільства в період IX – XV ст. [105, с. 9]. Водночас монастирі залишали позиції центрів соціальної допомоги знедоленим і нужденним, виконуючи ключові функції: забезпечення грошима й натуральними продуктами, надання медичних і освітніх послуг [127, с. 64 – 70].

Пріоритетом меценатської діяльності київського князя Володимира Н. Колосова описує „будівництво храмів – у Києві (церква Св. Василя та Десятинна в 996 р.), у Вишгороді, Берестові, Білгороді. Значно ширшою була меценатська діяльність київського князя Ярослава Мудрого, охоплюючи будівництво християнських храмів (найвидатнішою спорудою, що постала під його патронатом, була Софія Київська 1037 р.), а також „книжну науку”, освіту, мистецтво. У часи Ярослава Мудрого, котрий, окрім державних, вкладав у різні культурні проекти і власні кошти, меценатство Київської Русі досягло свого найвищого розквіту” [188].

Водночас молодіжні громадські організації пройшли непростий шлях у своєму соціальному становленні від перших громадських об'єднань XVI ст. до організаційних структур, що мають певну систему механізмів взаємодії з державними органами, з власними цілями, завданнями та цінностями.

Важливу роль у процесі формування національної свідомості українців займали громадські організації міщанства – братства, що опікувалися влаштуванням шпиталів, притулків, лікарень, освітніх закладів, друкарень, відновленням соборів, духовним і національно-патріотичним вихованням молоді. Із виникненням козацтва останнє взяло на себе функції головного захисника національно-релігійних інтересів українського народу. Створення під час Визвольної війни середини XVII ст. Української козацької держави полегшило процес збільшення рівня самосвідомості, утвердження почуття єдності та національної гідності народу [127, с. 64 – 70].

У XVI – XVIII ст. відбувається процес переструктурування українського суспільства. Потіснивши родову князівсько-боярську знать, формується нова верства українського суспільства – козаки, і разом з тим розпочинається міщансько-братський період, за часів якого помітно розширився спектр українських благодійних організацій, заклавши основи громадської доброчинності. Силами міських братств створюються благодійні лікарні, притулки, друкарні, школи тощо; розвивається благодійність ремісничих цехів [56, с. 7].

Організоване життя української молоді почалося, на думку науковців, у XV – XVI ст. і пов'язане з діяльністю „братств – громадських об'єднань, створених для захисту певних груп населення, з релігійною, благодійною чи культурно-просвітницькою метою”. Незважаючи на те, що членами братств були люди зрілого віку, низка історичних фактів містить згадки про молодь. Так, при деяких братствах функціювали окремі „молодечі” братства для молоді. У XVI ст. в Острозькій академії спостерігалось створення „Юнацького братства”, а з початку XVII ст. такі організації були започатковані в різних братських школах, при цьому реєстрували їх не державні структури, а церковне керівництво. Починаючи з кінця XVII – початку XVIII ст., значення братств у суспільному та політичному житті значно знизилось, стали зникати й братські організації для дітей та молоді. Натомість у навчальних закладах великих міст почали з'являтися гуртки та об'єднання [233, с. 21 – 22].

Із XVIII ст. розвиток громадської доброчинності відбувався під державним наглядом, що визнав власну соціальну відповідальність, створював інститути утримування певних соціально незахищених груп людей, зміцнюючи традиції громадської доброчинності у випадку збігу цілей влади та суспільства. Відповідно фінансове забезпечення соціальних програм здійснювалося державою, церквою, а також різними громадськими об'єднаннями та приватними особами. Розбіжності прагнень держави і громади, пов'язані зі сподіваннями гармонійної співпраці влади й суспільства у сфері громадської благодійності, сприяли виникненню таких державно-громадських інститутів, як Прикази громадської опіки (1775 р.), Відомство установ імператриці Марії (1797 р.), Імператорське

людинолюбне, у яких простежувалася згода держави й приватної ініціативи, інтеграція останньої до системи державної соціальної опіки. Кінець XVIII ст. для України відзначився втратою ознак автономної держави через розподіл території між Російською та Австро-Угорською імперіями. Як наслідок – культура, мова, духовне життя, мистецтво українців опинилося під жорстким контролем інших держав. Незважаючи на підтримку греко-католицькою церквою традицій благодійних організацій у Західній Україні, ці інститути потрапили в юридичне та морально-культурне середовище загальноімперської політики, що призвело до гальмування їхнього розвитку [56, с. 91].

II етап розвитку громадянського суспільства – „Організаційний розвиток інститутів громадянського суспільства” (XIX – початок XX ст.) – характеризувався масовими громадськими та студентськими рухами, що контролювалися державними органами та розвитком освітнього напрямку серед благодійної діяльності.

На початку XIX ст. настав час актуалізації й оптимізації меценатської діяльності, урахуваючи приклад історії українського меценатства. Особливу увагу дослідники, зокрема О. Конт (1798 – 1857 рр.) та Г. Спенсер (1820 – 1903 рр.), почали звертати на „інститути” тільки на початку XIX ст. При цьому в процесі їхнього аналізу був використаний наявний дослідницький інструментарій – еволюціоністський чи позитивістський підходи. Разом з тим починає формуватися інституціоналізм як принцип дослідження наукової думки.

У XIX ст. центром громадської благодійної діяльності із поступовим інтенсивним розвитком закладів меценатського характеру стає Київ. На приватні пожертви створювалися й утримувалися притулки для людей похилого віку, лікарні, установи для безхатченків, відкривалися школи й дитячі садки, будувалися храми і громадські споруди.

У 30 – 40-х рр. XIX ст. у найбільших містах підросійської частини української держави було засновано низку філантропічних організацій загального характеру, зокрема „Київське товариство допомоги бідним”, „Одеське жіноче благодійне товариство”, „Харківське благодійне товариство”, „Миколаївське благодійне товариство” та ін., якими керували дружини генерал-губернаторів або інших місцевих чиновників, через жіночий склад таких товариств вони здобули назву – „дамські” [56].

Допомогу бідним здійснювала в Києві й низка неофіційних благодійних організацій, серед яких А. Макаров виділяв „Товариство для допомоги бідним, його традиційно очолювали дружини київських генерал-губернаторів. Це товариство створило на Липках (Печерський район Києва) ціле благодійне містечко – Сулимівку” [239].

Також активно функціювали „Товариство поширення в народі письменності”, „Товариство виправних притулків для малолітніх злочинців”, „Товариство догляду безпритульних малолітніх сиріт

(підкидьків)”, „Товариство для допомоги нужденним студентам” та ін. Досвід благодійності в Україні досліджуваного періоду формувався лише на громадських засадах і особистісній ініціативі. Завдяки цьому почали створюватися соціальні фонди, установи, що мали за головну мету залучення населення до повноцінного громадського життя, а не лише надання матеріальної підтримки [56].

У політико-правовій думці початку XIX ст. відбулося розрізнення понять „громадянське суспільство” та „державна”, а відтак сформувалися різні підходи до проблеми їхніх відносин. У Європі в основному розвивався „державоцентричний” напрям, а в Північній Америці – „партнерський”.

Зазначимо, що звернення представників різних соціальних прошарків до нагальних проблем суспільства в 60 – 70-х рр. XIX ст., на думку П. Власова, „сприяло оформленню організованих форм доброчинності, які стали провідними в наступні десятиліття – спеціальні попечительства, комітети, товариства, фонди, заклади та установи (усе це відбувалося в руслі загального піднесення легальної громадської діяльності). Вони надавали можливість збіднілим верствам населення і отримати матеріальну підтримку, і включитися до більш-менш повноцінного життя, що свідчило про якісно новий ступінь розвитку суспільства. Тоді ж відбулося суттєве зміщення вектора благодійних зусиль. Опіка людей похилого віку, дітей, інвалідів, скалічених та відставних вояків відсувалася на другий план. Натомість на першому було сприяння освіті, охороні здоров’я й різнобічна допомога міській бідноті, що дозволяло пом’якшити соціальні контрасти, підняти рівень міської гігієни, грамотності простого люду” [87].

Наприкінці XIX ст. доброчинність почала набувати своєрідного значення в соціальному прогресі через виявлення випереджального, соціально новаторського характеру щодо аналогічної діяльності державних інституцій. Із того часу чітко простежується інноваційний характер громадської благодійності, що значно випереджала соціальні стандарти державної практики, а нерідко й у свідомості суспільства [350]. У першу чергу можна відзначити спорудження дешевого міського житла, відкриття установ по догляду за дітьми під час перебування батьків на робочому місці, заснування землеробських колоній та ремісничих притулків з метою перевиховання та реабілітація малолітніх правопорушників, а також просвітницьких закладів та інших соціальних інститутів, без яких важко уявити сучасне суспільство. Вони вперше з’явилися як результат громадської доброчинної діяльності й приватних проєктів.

У цей час діяло близько ста різних інституцій, що допомагали малозабезпеченому населенню, підтримували освітні та здоров’язбережувальні процеси. Значного поширення набули іменні стипендії для підтримки обдарованих, але незаможних учнів. Особливо

відзначилася благодійна та меценатська діяльність братів Миколи та Федора Терещенків і членів їхніх родин, а також Г. Галагана, М. Дегтярєва, братів Бродських, родин Попових та Зайцевих, Богдана та Варвари Хоменків та інших заможних українців. У цей історичний період філантропію приватних осіб влада підтримувала та стимулювала. Як наслідок – благодійна діяльність давала підстави для отримання високих посад, а іноді – навіть дворянства.

Нагальна потреба суспільства в освічених громадянах, у забезпеченні сталого економічного зростання разом із недостатньою увагою з боку уряду до рівня освіченості народу призвело до посиленої уваги добродійників до освітньої галузі на межі ХІХ – ХХ ст. Громадська ініціатива й благодійні внески сприяли розвитку всіх рівнів системи освіти – від утворення громадських організацій та об'єднань, що займалися просвітницькою діяльністю серед незаможного населення, до створення професійних освітніх установ всіх рівнів. Вагомим зусиллям у цьому плані, поряд із інтелігенцією, докладали підприємці, які віддавали перевагу розвитку професійно-технічної та комерційної освіти.

До 1917 р. існувала досить розвинена система забезпечення життєдіяльності в соціальній, культурній, освітній та інших сферах. Але не можна не визнати, що всі громадські структури тією чи тією мірою були залежні від держави, яка жорстко контролювала діяльність товариств.

Порівняно із Західною Європою, де громадські об'єднання, організації, установи, політичні партії проявляли себе як активні суб'єкти розвитку громадянського суспільства ще до середини ХІХ ст., в Україні сприятливі умови для формування подібних організацій склалися значно пізніше – наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Як наслідок, класовий характер громадських організацій простежується через вагому роль політичних та економічних організацій. Держава прагнула до забезпечення свободи об'єднань, натомість закріпила класовий принцип утворення різноманітних організацій. Надалі громадські угруповання створювалися з метою зміцнення соціалістичного ладу, розвитку організаційної самодіяльності та політичної активності народних мас. Зазначимо, що, урахувавши широкий спектр представлених у громадських організаціях інтересів, можливості недержавної діяльності були істотно обмежені.

У руслі нашого дослідження відзначимо, що масовий громадський рух на території України почав активно розвиватися саме в ХІХ ст. Із 40-х років ХІХ ст. до 1917 р. було створено понад 2,5 тисячі громадських об'єднань, серед них і молодіжні угруповання, але в переважній більшості вони мали підпільний характер. Так, у 1816 р. у Перемишлі нелегально діяв гурток української молоді, що мав на меті боротися за впровадження в народних школах рідної мови. Пізніше виникли таємні товариства в духовних училищах Києва, у Вінницькій гімназії тощо.

Наголосимо, що з 60-х років XIX ст., відповідно до наукової розвідки О. Лісовець, „молодіжні організації почали формуватися в студентському середовищі. Під впливом таємних самоосвітніх організацій української молоді, що спочатку називалися громадами, а згодом гуртками, потрапили майже всі середні та вищі школи, у яких навчалось хоча б кілька десятків учнів чи студентів-українців. Вони мали управи, очолювані студентами чи старшими учнями – семаками. На початку 90-х років представники гуртків щороку проводили крайові конференції. У 1897 р. почала роботу Всеукраїнська загальна організація – федерація 200 громадських студентських груп на чолі з консультативним документом, об'єднавши понад 450 учасників. Перший період в історії дитячих і молодіжних організаціях тривав до кінця XIX ст. Їхня діяльність була здебільшого спрямована на розв'язання загальнонаціональних питань, зокрема проблем соціальної справедливості, національного самовизначення” [232, с. 22 – 23].

На початку XX ст. в Україні починає формуватися система соціального захисту, що поєднувала державні, церковні, станові, земські, міські, різні громадські товариства та окремих осіб і благодійні заклади. Причому установи, утворені з метою меценатської діяльності, щодо своєї кількості та охоплення тих, хто потребував опіки, посідали провідне місце в суспільстві. Більшість благодійників, які брали участь у роботі громадських, земських і міських товариств та установ, усе більше усвідомлювали свою діяльність як опозиційну, спостерігаючи явний розрив між результатами власних зусиль і різким зростанням соціальних груп, які потребували різнобічної допомоги.

III етап розвитку громадянського суспільства – „Застій розвитку інститутів громадянського суспільства” (1919 – 1980 рр. XX ст.) – відзначався припиненням меценатської діяльності та ідеологічними партійними орієнтирами молодіжного руху.

Перша половина XX ст. знаменувалася поширенням інституційного підходу в англо-американській науці, наслідком чого була поява низки досліджень, серед яких „Соціальні інститути” Дж. Хертзлера (1929 р.) та його ж праця „Американські соціальні інститути” (1961 р.), „Інститути” У. Гамільтона (1932 р.), „Сучасні американські інститути” Ф. Чепіна (1935 р.), „Соціальні інститути” Л. Балларда (1936 р.), „Соціальні інститути” Г. Барнза (1942 р.), „Головні соціальні інститути” К. Панунзіо (1946 р.), „Інститути суспільства” Дж. Фейблмана (1956 р.). М. Дюверже висловив думку, що термін „соціальний інститут” можна було б резервувати для позначення сукупності ідей, вірувань, звичаїв, які становлять упорядковану й організовану цілісність [130].

Зауважимо, що радянська доба визначила громадянську активність як нелегальну, що сприяло пригальмуванню розвитку громадянського суспільства порівняно з європейськими країнами, призводячи до звуження

змістовного наповнення цього поняття. Проте, на думку В. Головенько, „період застою спровокував відлигу громадянської активності, що призвело до збільшення кількості громадських організацій та різноманітності їхньої діяльності. Сформувався значна кількість об'єднань, що мали допомагати досягненню цілей партійних органів (комсомол, жіночі, ветеранські, творчі організації, „комітети боротьби за мир” тощо). Разом з цим процес „перебудови” та демократизації, незадоволеність громадян соціально-економічною, культурною, екологічною політикою держави сприяли появі перших легальних громадських об'єднань, діяльність яких не відповідала офіційній лінії Комуністичної партії. Із кінця XIX ст. до середини 20-х років XX ст. – період становлення й масового розвитку різноманітних громадських структур дитячого та молодіжного руху”. На Західноукраїнських землях простежується створення молодіжних об'єднань (Руханкове товариство і огневої сторожі „Луг”, Пожежно-руханкове товариство „Січ”, Гімнастично-пожежне товариство „Сокіл”, Молодіжне товариство „Пласт”, Товариство „Орли” – Католицька Акція Української Молоді, Спілка Української поступової молоді імені М. Драгоманова „Каменярі”, Українська Студентська Спілка та ін.). На інших українських землях у цей час активно діють молодіжні об'єднання, різноманітні за напрямками (Комуністична Спілка Молоді України (КСМУ), Українська Комуністична Робітнича Юнацька Спілка (УКРЮС), Комуністична Юнацька Спілка (КЮС), Єврейська Комуністична Спілка Молоді (Євкомол), Спілка Української Молоді (СУМ) та ін. [98].

Ураховуючи роль молоді в ретроспективі діяльності ІГС, відзначимо, що у своєму створенні 1919 р. Комуністична Спілка Робітничої Молоді України (КСМУ) була задекларована як незалежна від владних структур організація. Проте вже незабаром (1922 р.) із програмних документів названої установи зникло положення про її автономність. Комсомол у другій половині 20-х років набуває всіх ознак політичного підрозділу Комуністичної партії України. Разом з тим період 20-х рр. характеризується посиленням ролі соціально-педагогічної діяльності для комуністичної спілки молоді. Так, КСМУ стає одним з активних учасників створення системи професійної підготовки робітничої молоді. „З середини 1921 р. сектор освіти робітничої молоді, організований губкомом КСМУ у Харківській губнаросвіті, поклав в основу своєї роботи діяльність секцій шкіл-клубів робітничої молоді. Поряд з кількісним зростанням відбулось і якісне покращення стану шкіл: створювались учнівські бригади, розвивалась клубна робота, формувались викладацькі колективи” [141, с. 17].

Починаючи з 1924 р., створюються різноманітні аматорські об'єднання культурологічного характеру, добровільні товариства для

задоволення культурно-освітніх потреб молоді (молодіжні клуби, літературні, мистецькі, театральні, науково-технічні гуртки та студії).

У межах нашого дослідження важливо, що в цей період значного поширення в молодіжному середовищі набувають „неформальні” групи та об’єднання, організовані на засадах культурних, мистецьких, творчих інтересів молоді. Протягом кількох років виникла низка клубів самодіяльної пісні, театрів-студій, літературних, спортивно-туристичних, технічних, історико-культурологічних, екологічних, релігійних молодіжних об’єднань. Тільки у м. Кривий Ріг у 1988 році діяло 50 аматорських об’єднань молоді [30, с. 72].

Названі молодіжні клуби, що об’єднували молодь за інтересами, поглядами, захопленнями, стали прототипами сучасних молодіжних центрів, що слугують платформою для реалізації молодіжних ініціатив, формування соціальної активності молоді.

Через ідеологічні міркування була обірвана традиція українського меценатства, а також створено умови для унеможливлення об’єктивного теоретичного осмислення історії благодійної діяльності, котра суттєво вплинула на розвиток національної культури. Як наслідок, замість значного надбання теоретичних досліджень на базі історичних документів та повідомлень, розвідок, інших матеріалів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. сформувалася велика „біла пляма”. М. Басараб відзначає, що „в умовах радянського тоталітаризму, коли будь-які традиційні форми благодійництва взагалі, а меценатство з чітко окресленим національним характером особливо, були піддані нищівній критиці з ідеологічних позицій, а соціальна база меценатства ліквідована, як і всі організаційні структури благодійництва, про меценатську діяльність у дійсному сенсі цього поняття не може бути й мови. Після поразки України в національно-визвольних змаганнях і встановлення на більшій частині її території радянської влади традиція меценатства обривається, певний час, до 1939 р., продовжується на теренах Західної України. У 40 – 80-х рр. ХХ ст. зберігалась вона тільки в діаспорі” [33].

Значний відбиток, що загальмував розвиток інститутів громадянського суспільства за участю молоді на цьому етапі, відіграє період між початком 40-х років ХХ ст. – серединою 80-х рр. ХХ ст. як час діяльності в дитячому та молодіжному русі лише двох організацій – Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді (ВЛКСМ) та Всесоюзної піонерської організації імені В. Леніна, що виконували роль громадської молодіжної та дитячої організації, філії комуністичної партії та здійснювали державні функції [98].

Водночас у 1970 – 1980-х рр. сформувалося нове трактування поняття „громадянське суспільство”, яке пов’язують з іменами Дж. Коена, Е. Арато, М. Дюверже та інших учених. Узагальнюючи підходи цих науковців і політичних діячів, громадянське суспільство можна визначити

як сукупність недержавних суспільних відносин та інститутів, що забезпечують можливість членам суспільства реалізувати свої громадянські права.

Відзначимо, що в 1971 р. при житлово-експлуатаційних конторах в Україні починають створюватися перші підліткові клуби, що були аналогом європейських молодіжних центрів. Держава, прагнучи не лише забрати підлітків з вулиці, а й усебічно їх розвивати, виступила ініціатором створення організованого дозвілля. Система фінансувалась у вигляді 2% від сплати кожного мешканця за комунальні послуги. Сьогодні ж клубна система втратила чітко сформульовані цілі, педагогів, персонал, ініціаторів, дітей, а також матеріально-технічну базу та близько 70–80% приміщень [260, с. 6].

IV етап розвитку громадянського суспільства – „Первинна інституціалізація” (1980 – 1991 рр. XX ст.) – характеризується розвитком громадських та неформальних об’єднань, політично незалежного молодіжного руху.

На цьому етапі в суспільстві тільки починає формуватися громадська думка щодо спільних нагальних потреб, народжуються потреби в реалізації та захисті власних інтересів через створення асоціацій, об’єднань, спілок, кооперативів, починає формуватися громадянське суспільство; тому його можна умовно назвати етапом первинної інституціоналізації.

Поштовхом до створення перших інститутів громадянського суспільства став курс держави (тоді ще СРСР) на перебудову, що простежується під час активного формування всіх сфер суспільно-політичного життя. Економічну сферу громадянського суспільства становлять сукупність економічних інститутів і відносин з приводу реалізації людьми права власності, виробництва й обміну товарами та послугами. Інститутами, через які реалізуються ці відносини, є кооперативи, акціонерні товариства, кредитні спілки, фермерські господарства, незалежні профспілки та ін. Найвпливовішими серед них стали Українська спілка промисловців та підприємців, Федерація незалежних профспілок України, Профспілка працівників кооперації та інших форм вільного підприємництва, Українська кредитна спілка, Асоціація фермерів, Загальноукраїнська спілка працівників та ін.

Водночас важливим стає факт створення відповідних соціальних інститутів, зокрема: громадські організації, благодійні фонди, творчі спілки, клуби за інтересами, незалежні засоби масової інформації, різноманітні конфесії. Цей процес сприяв формуванню структури інститутів громадянського суспільства. Не менш активно проходив процес організації інститутів у цій сфері. Такі організації, як „Союз-«Чорнобиль»”, Республіканський Фонд відродження України, Українське товариство тверезості та здоров’я, Український фонд культури, Спілка

журналістів України, Українська екологічна академія наук та ін., активно залучилися до громадського життя. О. Михайловська відзначає, що в цей період робляться „перші спроби створення інститутів, які б забезпечили культурно-політичний плюралізм, вільне волевиявлення народу – рухи, групи інтересів тощо. Найвідомішими громадськими об'єднаннями стали Всеукраїнське товариство „Просвіта”, Культурологічний клуб м. Києва, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, Всеукраїнське товариство політв'язнів та репресованих, Конгрес українських націоналістів, Асоціація дослідників голодоморів в Україні, культурологічне товариство Лева у м. Львів, Народний рух України” [256, с. 120 – 125].

Наголосимо, що з середини 80-х рр. ХХ ст. простежувалося відродження та розвиток в українському дитячому та молодіжному русі різноманітності громадських об'єднань, становлення державних структур, що займаються створенням і реалізацією молодіжної політики, упровадженням необхідної правової бази розвитку молодіжного та дитячого руху [99].

Цікаво, що наприкінці 80-х – сер. 90-х рр. ХХ ст. виникали організаційно-правові форми діяльності новітнього вітчизняного молодіжного руху, з'являються перші активісти, які шукали нові моделі лідерства в молодіжному середовищі, формуються базові ціннісні орієнтири молодіжних об'єднань [299]. В. Головенько стверджував, що у 80 – 90-х рр. ХХ ст. молодіжні громадські організації слугують важливим чинником залучення молоді до участі в суспільному житті [99].

Із 1985 р. починають з'являтися нечисельні неформальні групи молоді, в основі діяльності яких було прагнення реалізувати свої потреби через зближення в невеликі групи зі своїми однолітками, однодумцями, яких в основному задовольняли інтереси особистого характеру. Серед них виділяються такі групи, як фанати, панки, рокери, металісти та ін. Нерідко їхні дії викликали зневагу і протест в іншій частині молоді, населення республіки. Їхня поява була результатом, відповіддю деякої частини молоді на багаторічну практику державних, партійних і комсомольських органів недопущення створення будь-яких нових молодіжних груп і організацій, крім наявної на той час єдиної масової молодіжної організації – комсомолу. Тому поява нових молодіжних самодіяльних об'єднань була відповіддю на цю заборону, волевиявленням значної кількості молоді до самопрояву й самореалізації своїх можливостей.

Водночас серед вітчизняних науковців віродився інтерес до історії благодійності, що пояснювалося і недослідженістю проблеми, і тим, що добродійна діяльність є одним із механізмів практичної взаємодії суспільства й держави, характеризується своєрідними організаційними формами, соціальними пріоритетами й особистими прагненнями благодійників, соціально значущими результатами. На сьогодні історія

вітчизняної благодійності перебуває на стадії наукової розробки цілісної картини її розвитку.

О. Корнієвський відзначає, що „становлення ідеї громадянського суспільства проходило за цей період шлях від так званого „романтизму”, який характеризується сповненням надій щодо швидкого створення „держави добробуту” і громадянського суспільства з високим рівнем життя громадян, активної участі в політичному житті до зневіри та розчарування населення з приводу псевдodemократичних та квазіринкових реформ, що спричинилося різким спадом в економіці, зростанням безробіття, низькою заробітною платнею. Водночас відбувається загострення суперечностей та конфронтації в суспільстві, засоби врегулювання цих відносин частіше є силовими. Цей період характеризується інституціональною невизначеністю та нестабільністю. Коли змінюється політичний режим, починається поступова трансформація політичної системи, що ускладнюється відсутністю відповідної нормативно-правової бази. Наслідком таких ускладнень стало, зокрема, призупинення процесу зростання кількості інститутів громадянського суспільства в соціальній та культурній сферах. Разом з тим у цей період молодь прагнула реалізувати свої потреби через активну політичну діяльність, протистояти деякою мірою тим соціальним інститутам, які були не в змозі по-новому організувати роботу, відкинути старі догми й політичні орієнтири, глибше розуміти цілі, завдання й перспективи суспільно-політичного руху в республіці. Молодіжний рух набув тоді більш організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності” [198].

V етап розвитку громадянського суспільства – „Законодавче регулювання” (1991 – 2004 рр. ХХ ст.) – характеризується формуванням законодавчої бази ІГС, включенням молодіжного руху до політичного життя країни.

О. Корнієвський, В. Якушик визначають „інтегративним” періодом кінець 1990 р. – серпень 1991 р., оскільки в цей час спостерігалось поглиблення політичної диференціації, зокрема й за партійною ознакою, період подальшої інтеграції молодіжних об’єднань у єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення й соціальну справедливість, період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях. А з серпня 1991 р. розпочався етап інституціоналізації, формування інтегрованої сукупності державних і недержавних громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально захисна, патріотично-виховна та комунікативна [198].

На початку 90-х рр. ХХ ст. спостерігалось відродження благодійної діяльності після проголошення незалежності України. Поступово формується законодавча база. Так, правові засади діяльності благодійних організацій визначає стаття 36 Конституції України, що надає громадянам нашої країни право на свободу об'єднання в громадські організації. Верховна Рада України ухвалила постанову „Про благодійні фонди”, Закон „Про благодійництво та благодійні організації”. Президент України видав розпорядження „Про сприяння благодійній діяльності в Україні”, Кабінет Міністрів ухвалив постанову про державну реєстрацію благодійних організацій [56].

У межах нашого дослідження зазначимо, що період 1991 – 1994 рр. відзначається природним зниженням рівня трансформаторського суспільно-політичного руху, що досягнув своєї мети. Його лідери були зосереджені на створенні нових політичних партій національно-патріотичного спрямування. Громадські організації, що боролися з радянським режимом, знизили ступінь своєї активності, багато з них почали діяти при новосформованих політичних партіях. Простежується зменшення рівня громадської активності, оскільки населення зосередилось на виживанні у складних соціально-економічних умовах. Водночас процес утворення нових інститутів громадянського суспільства повністю не зупинився. Зокрема, у цей час було зареєстровано близько 600 громадських організацій всеукраїнського та міжнародного рівнів, серед яких і ті, що мали досвід функціонування за радянської доби (спілки інвалідів, ветеранів, спортивно-фізкультурні товариства сприяння обороні тощо).

У 1991 – 1993 рр. нещодавно створені ІГС активно розпочали свою діяльність, що спонукало державу оновлювати політико-правову базу для їхнього функціонування. Одними з перших були прийняті Закон України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” (28.02.1991 р.), Закон України „Про всеукраїнський та місцевий референдуми” (03.07.1991 р.), Закон України „Про об'єднання громадян” (16.06.1992 р.), Закон України „Про інформацію” (02.10.1992 р.), Закон України „Про об'єднання громадян” (1992 р.), Закон України „Про фізичну культуру і спорт” (24.12.1993), Закон України „Про внесення доповнень і змін до Закону Української СРСР „Про свободу совісті та релігійні організації” (23.12.1993 р.) та ін. [148].

Декларація 1992 р. визначила „за мету серед іншого створення умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального розвитку та реалізації творчого потенціалу молоді. Швидкоплинність змін в Україні та світі – бурхливий науково-технічний прогрес, зовнішня відкритість країни, внутрішні суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації – усе це зумовлює можливість досягнення поставленої мети лише завдяки

інноваційним формам роботи з молоддю, які мають постійно змінюватися та вдосконалюватися відповідно до актуальних викликів часу” [309].

Відзначимо, що практика залучення громадськості до спільної роботи з органами виконавчої влади розпочалася ще 1993 р. Однією з перших розпочала свою роботу Рада підприємців України при Кабінеті Міністрів України (постанова Кабінету Міністрів України № 210 від 22 березня 1993 р.). Головною метою діяльності Ради стало забезпечення ефективної співпраці підприємницьких структур з урядом України та іншими органами державної виконавчої влади в реалізації державної політики розвитку підприємництва та формуванні ринкової інфраструктури. За час свого існування Рада підприємців стала дійовим механізмом донесення проблем та інтересів підприємців до вищих органів виконавчої влади. Створення при Міністерстві екології і природних ресурсів України Громадської ради, до якої ввійшли всеукраїнські громадські організації екологічного спрямування, було важливим кроком у процесі розвитку громадських екологічних організацій з метою розширення участі громадськості в процесах прийняття екологічно важливих рішень. Ця Рада була обрана 17 липня 1996 р. на засіданні всеукраїнських громадських екологічних організацій.

У 1995 – 1999 рр. в умовах продовження соціально-економічної кризи більшість інститутів громадянського суспільства була змушена шукати зовнішню підтримку. Її могли надати або міжнародні донори (для чого потрібно було професіоналізуватися в галузі), або потужні політичні партії. Останній варіант набуває значного поширення в контексті прагнення політичних сил віднайти додаткові джерела суспільно-політичної легітимації. Спостерігалось посилення залежності інститутів громадянського суспільства від політичних партій і міжнародних донорів, поширення практики тісної співпраці держави зі „зручними” громадськими об’єднаннями (зокрема в частині їх фінансової підтримки), „загравання” керівництва держави з громадськими активістами шляхом створення сприятливих умов для формування нових видів інститутів громадянського суспільства.

Важливим фактом у процесі розвитку інститутів громадянського суспільства стало продовження законодавчого врегулювання їхньої діяльності, починаючи з 1996 р. Так, були прийняті: Конституція України від 28 червня 1996 р. (з останніми змінами та доповненнями від 12 квітня 2012 р.), Закон України „Про громадські об’єднання” від 22 червня 2012 р., Закон України „Про благодійну діяльність та благодійні організації” від 5 липня 2012 р., Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 р. (зі змінами та доповненнями від 2 грудня 2010 р.), Закон України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” від 7 жовтня 1997 р. (зі змінами та доповненнями від 12 грудня 2012 року), Закон України „Про звернення громадян” (21.10.1996 р.), Закон

України „Про місцеве самоврядування в Україні” (21.05.1997 р.), Закон України „Про благодійництво та благодійні організації” (16.09.1997 р.), Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (01.12.1998 р.), Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (15.09.1999 р.), Закон України „Про творчі спілки” (02.03.2000 р.), Закон України „Про внесення змін до Закону України «Про об’єднання громадян»” (11.07.2001 р.), Закон України „Про органи самоорганізації населення” (11.07.2001 р.), Закон України „Про політичні партії в Україні” (05.04.2001 р.), Закон України „Про вибори народних депутатів України” (18.10.2001 р.), „Про основи національної безпеки України” (19.06.2003 р.), „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” (25.07.2003 р.), Закон України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (9.08.2003 р.), внесенням змін до статті 13 Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” (13.08.2003 р.), а також Указами Президента України „Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” (31.07.2004 р.) та Постановами Кабінету Міністрів України „Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг”. У 1997 р. Кабінет Міністрів України ухвалив програму „Молодь України”, а в 1999 р. виходить Указ Президента України „Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій”.

Відзначимо, що одним з успішних прикладів роботи громадської структури щодо залучення молоді до державного управління є діяльність Молодіжного уряду України, створеного в 1998 р. „з метою участі у виробленні та реалізації молодіжної політики в Україні органами державної влади, політичними та громадськими організаціями. Об’єднання молоді дедалі активніше беруть участь у суспільно-політичних процесах реалізують програми щодо залучення молоді до державотворчих процесів, займаються її професійною орієнтацією” [183].

Законодавче врегулювання громадської діяльності забезпечило можливість участі громадян в управлінні державними й громадськими справами. Визначаються окремі форми участі громадян у місцевому самоврядуванні та особливості їх застосування через місцеві референдуми, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, органи самоорганізації населення.

Інститути громадянського суспільства поступово та цілеспрямовано починають заявляти про себе, ставати активними учасниками соціально-політичного процесу. У цей період створюються Інститут громадянського суспільства, Лабораторія законодавчих ініціатив, Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень „ЄвроРегіо Україна” [256].

У 1996 р. кількість легалізованих Міністерством юстиції України об'єднань громадян складала 1047 (з них – 41 політична партія), а у 2003 р. їхня кількість зросла до 1978 (з них – 96 політичних партій) [106].

За даними Фонду „Демократичні ініціативи”, 95% загальної кількості недержавних організацій, що брали участь у соціальних видах діяльності, „відстоювали інтереси певних соціальних груп у державних органах, надавали гуманітарну та соціальну допомогу, брали участь у соціальному протесті. Зазначимо, що кількість заходів була майже однаковою на обласному та всеукраїнському рівнях. Цей факт є свідченням формування національного соціального простору для спільної діяльності недержавних організацій” [197, с. 11 – 13].

Активне залучення коштів грантових програм міжнародних організацій щодо підтримки розвитку громадянського суспільства та з метою сприяння налагодженню партнерських зв'язків з неурядовими організаціями та поширенню інформації про проблеми розвитку.

Для нашого дослідження певних ІГС важливим фактом залишається те, що в другій половині 1990-х рр. провідні політичні партії України активізують свою участь у створенні та сприяють діяльності молодіжних громадських об'єднань (Ленінська комуністична спілка молоді України, Народно-демократична ліга молоді, Молоді республіканці тощо). Створюються й інші види „припартійних” громадських об'єднань (наприклад, Всеукраїнське жіноче народно-демократичне об'єднання „Дія”, Всеукраїнська екологічна ліга при Народно-демократичній партії). Під час виборчої кампанії 1999 р. громадські організації активно залучаються до мегаоб'єднань на підтримку кандидатів на посаду Президента України (Всеукраїнське об'єднання демократичних сил „Злагода”, що підтримувало Л. Кучму, Всеукраїнське громадське об'єднання „У XXI сторіччя – з Євгеном Марчуком”).

Водночас із середини 90-х рр. XX ст. до 2004 р. спостерігалось включення молодіжного руху до політичного життя країни, поглиблення співпраці з політичними партіями, долучення до виборчого процесу, участь у масових політичних виступах та акціях; зміна лідерів у молодіжному середовищі [299].

VI етап розвитку громадянського суспільства – „Формування функційної дієздатності” (2004 – 2013 рр. XXI ст.) – характеризується впровадженням загальнодержавної підтримки програм молоді, молодіжних об'єднань та центрів, зростає рівень співпраці органів державної влади та громадськості.

У 2003 р. Верховна Рада України затвердила „Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004 – 2008 роки”, що визначала „ключовими напрямками роботи створення умов для доступності якісної освіти, сприяння творчому та інтелектуальному розвитку молоді; забезпечення зайнятості та розвитку підприємницької діяльності молоді;

формування здорового способу життя; підготовка молоді до сімейного життя та підтримка молодих сімей; сприяння вихованню патріотизму, розвитку духовності, моральності дітей та молоді, організації їхнього змістовного дозвілля; розвитку громадянської активності молоді, забезпечення постійної співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з молодіжними та дитячими громадськими організаціями; залучення молоді до роботи в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування; інтеграція молоді до світової та європейської молодіжної спільноти; формування інформаційного простору для реалізації державної молодіжної політики; забезпечення реалізації прав молоді з особливими потребами; удосконалення нормативно-правової бази, державної регуляторної політики в молодіжній сфері”.

У 2003 – 2004 рр. були прийняті урядові рішення про механізми залучення громадськості до формування та реалізації державної політики (консультації з громадськістю, громадські ради при органах влади). Загалом, за даними Українського незалежного центру політичних досліджень, при центральних органах влади 2003 року існувало 16 громадських рад, однак більшість з них були чисто формальними; деякі з цих рад не проводили засідань понад рік [107]. На той час при Президентові України було створено 27 консультативно-дорадчих органів, але переважна частина їх мала міжвідомчий статус і складалася лише з державних службовців. Деякі з цих органів працювали в якості експертних рад, до складу яких входило вузьке коло науковців. Проте з усього загалу громадських органів ними було виявлено лише чотири, які реально працювали. Схожа ситуація склалася і при Кабінеті Міністрів України, де було створено 23 консультативно-дорадчі органи, але тільки два з них можна було вважати громадськими радами з необхідними повноваженнями.

Водночас зазначимо, що на цьому етапі продовжується тенденція збільшення громадських об'єднань за участю молоді, а також платформ для реалізації молодіжної активності. Так, у 2003 р. в Україні налічувалося 1656 підліткових клубів, а у 2007 р. – уже 1506. Пізніше їх залишилося близько 1000 і ще близько 100 були створені за ініціативи громадських організацій та благодійних фондів. Тоді як 17 обласних молодіжних центрів виникли за ініціативи обласних рад і державних адміністрацій. Простежувалася тенденція поступового перетворення молодіжних спілок праці на молодіжні центри, що сприяло розширенню їхнього спектру послуг та охопленню своєю діяльністю широкого кола молоді. На той час молодіжні центри та клуби перебували в переважній більшості у сфері управління органів місцевого самоврядування, проте формально цього не регламентує жоден документ. На практиці підлітковими клубами керують комунальні підприємства, структурні підрозділи з питань молоді, освіти, культури місцевих державних адміністрацій або інших відомств [260, с. 6].

У 2004 – 2008 рр. спостерігалось організаційне становлення молодіжних організацій, поява нових форм молодіжної активності, зростання неформального складника молодіжного руху [299].

Характеризуючи стан розвитку громадянського суспільства в цей період, О. Михайловська відзначила значний „його прогрес у галузі свободи слова та гласності. Процес становлення інститутів громадянського суспільства в цій царині розпочався й триває в усіх його сегментах. У кожній області та в центрі створено десятки незалежних засобів масової інформації, теле-, радіоканалів та мережа в Internet, які сприяють формуванню таких важливих цінностей демократії, як вільне висловлювання, формування громадської думки. Вони вже стали важливим інструментом вимірювання громадських і політичних уподобань, довіри до політичних інститутів, громадянського суспільства та способом впливу на політичну психологію громадян. Активізується діяльність аналітичних центрів, виникає впевненість у реальному впливові громадських організацій і окремих громадян на політичний процес”. Саме на цей час спостерігається найбільша активність громадян, що підтверджується даними соціологічних досліджень процесу розвитку громадянського суспільства. Протягом 2005 та 2006 рр. Український незалежний центр політичних досліджень, Мережа громадських організацій ОПОРА, Центр політико-правових реформ, Інститут громадянського суспільства, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Інститут успішних громад, Міжнародний центр перспективних досліджень розробили Доктрину громадянського суспільства [256, с. 120 – 125].

У 2005 – 2009 рр., незважаючи на наявність багатьох формальних аспектів роботи громадських органів, інтерес до цієї форми співпраці органів державної влади та громадськості постійно зростав. Так, протягом 2005 – 2009 рр. громадські ради діяли вже при більшості центральних і місцевих органів виконавчої влади. Загалом, за даними Секретаріату Кабінету Міністрів України, у 2006 – 2009 роках їхня кількість коливалась від 64 до 83.

У 2009 р. Кабінет Міністрів без обговорення з громадськістю прийняв постанову від 26.11.2009 р. № 1302 „Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”, якою було скасовано постанову від 15.10.2004 р. № 1378 і затверджено Загальне положення про громадські ради при центральних і місцевих органах виконавчої влади. Водночас позитивом цього рішення стало розширення повноважень громадських рад. Крім участі в заходах, пов'язаних з проведенням органом виконавчої влади консультацій з громадськістю, громадська рада отримала можливість:

– вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності органу виконавчої влади, при якому вона утворена, з питань, що стосуються верств населення, захисту прав і свобод громадян та громадських

об'єднань, реалізації політичної реформи, формування стратегій національної безпеки, розроблення галузевих і регіональних програм, участі громадян у формуванні та реалізації державної політики, забезпечення прозорості й відкритості діяльності органів виконавчої влади, підвищення кваліфікації державних службовців;

– здійснювати громадську експертизу проєктів нормативно-правових актів, що розробляються органом виконавчої влади, при якому вона утворена, і подавати за її результатами пропозиції та зауваження;

– здійснювати громадський контроль за станом урахування органом виконавчої влади, при якому вона утворена, пропозицій та зауважень громадськості.

У цей час спостерігається відсутність очікуваних від нової політичної еліти змін у напрямі реальної співпраці держави та широкого кола інститутів громадянського суспільства, інституційне послаблення більшості „контролювальних” громадських об'єднань, зменшення уваги до інститутів громадянського суспільства з боку політичних партій.

За нових „демократичних” умов відбувається відтік лідерів та експертів впливових на початку 2000-х рр. інститутів громадянського суспільства до політичної сфери, органів державної влади, бізнес-структур. Багатьом „контролювальним” громадським об'єднанням (що звикли працювати „проти”, а не „за”) доводиться шукати нові напрями діяльності, оскільки вважається, що демократія в Україні встановлена, і вони досягли своєї мети.

У рамках нашого дослідження формування соціальної активності молоді в ІГС Відзначимо, що у 2009 р. урядом прийнято „Державну цільову соціальну програму «Молодь України на 2009 – 2015 роки»”. Метою Програми було „створення системи правових і соціально-економічних умов для ефективної соціалізації та самореалізації молоді, забезпечення всебічної підтримки та розвитку її громадської активності, реалізації інтелектуального, фізичного, творчого потенціалу молоді, розв'язання її проблем. Програма передбачала два варіанти розв'язання проблеми. Перший – шляхом проведення систематичних заходів державними установами за рахунок бюджетних коштів. Такий варіант убачався недостатньо ефективним, оскільки потребував концентрації бюджетних коштів у значному обсязі та запровадження державних пільг для молоді, що може призвести до незадоволення інших категорій населення. Другий – широкомасштабне впровадження сучасних технологій, що дадуть можливість забезпечити взаємодію з усіма представниками молоді та соціальними інститутами, зацікавленими в розв'язанні проблем молоді.

Для ефективної соціалізації та самореалізації молоді необхідно забезпечити реалізацію виваженої державної молодіжної політики та участь молоді у розбудові демократичної держави, а також залучення

організацій, що мають досвід роботи з молоддю, значні ресурси для надання соціальних та інших послуг.

Для розв'язання проблеми було проведено низку інформаційних та організаційних заходів, що дасть змогу впровадити ефективний механізм партнерства і взаємодії, сучасні технології, систему збору й обробки актуальної та достопрямованої інформації про можливості й потреби молоді, розробити нові стандарти роботи з молоддю. Крім того, досвід європейських країн свідчить, що така активна взаємодія стосовно реалізації державної молодіжної політики дає позитивні результати” [311].

У 2010 р. громадські ради діють при 71 органі виконавчої влади, з яких 51 – при центральних органах виконавчої влади (усього діючих центральних органів виконавчої влади – 63). Зазначені консультативно-дорадчі органи поступово стають потужним інструментом впливу інститутів громадянського суспільства на формування та реалізацію державної політики.

Зокрема, як засвідчили результати загальнонаціонального моніторингу реалізації у 2009 р. Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, проведеного Консорціумом неурядових організацій у складі УНЦПД, Творчого об'єднання „ГОРО” та Східноукраїнського центру громадських ініціатив (СЦГІ), робота громадських рад є однією з найбільш популярних та системних форм взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства.

Громадські ради визначаються як консультативно-дорадчі органи при органах виконавчої влади, утворені для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, урахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики [85, с. 24 – 35].

Із 2010 р. розпочинається сучасний етап розвитку вітчизняних інститутів громадянського суспільства. Політика централізації влади сприяла поверненню до звичних форм діяльності „контролювальних” громадських об'єднань (рівень фінансування цього напрямку з боку міжнародних організацій знову зростає). Намагання уряду подолати фінансову кризу через звуження обсягу прав певних категорій громадян (зокрема, підприємців, осіб, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи) майже одразу призводить до потужних протестних заходів їх об'єднань, які демонструють себе в ролі активного політичного гравця і змушують уряд іти на компроміси.

Як і на початку 2000-х рр., з метою уникнення суттєвого погіршення іміджу влади в очах вітчизняної та міжнародної спільноти керівництво держави прагне продемонструвати демократичний напрям розвитку країни, готовність урахувати інтереси не лише „зручних” громадських

об'єднань, але й опозиційних. Для конструктивної співпраці з ними при Президентові України та уряді створюються спеціальні консультативно-дорадчі органи (Громадська гуманітарна рада, Міжвідомча робоча група з аналізу стану додержання законодавства про свободу слова та захист прав журналістів, Координаційна рада з питань розвитку малого та середнього підприємництва, Консультативна рада з питань поліпшення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та ін.). В умовах нібито „згорання демократії” актуалізується питання державного сприяння розвитку громадянського суспільства, реалізації прав громадян. Влада йде на прийняття законів, що активно лобіюються опозиційно налаштованими інститутами громадянського суспільства (зокрема, про доступ до публічної інформації, удосконалення умов для діяльності громадських об'єднань і благодійних організацій).

Відзначимо, що Т. Андрійчук зазначає „продовження з 2010 р. активізації в умовах централізації влади „контролювальних” інститутів громадянського суспільства, демонстрація низкою інших громадських об'єднань можливості чинити потужний протестний опір діям уряду, намагання керівництва держави хоча б формально продемонструвати зацікавленість у розвитку громадянського суспільства та співпраці з не лише „зручними” об'єднаннями” [17, с. 60 – 71].

У листопаді 2007 р. розпорядженням Уряду № 1035-р схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 затверджено Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Зазначеними урядовими актами до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні й релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства.

VII етап розвитку громадянського суспільства – „Трансформаційний період” (з 2013 р. по теперішній час) – характеризується впливом громадськості на суспільно-політичні перетворення.

Починаючи з 2013 р., спостерігається активізація громадянського суспільства та ініціювання ним Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію (2013 – 2016 рр.). І. Кришак „основними тенденціями розвитку громадянського суспільства в Україні визначає:

1) подальше посилення інститутів громадянського суспільства, насамперед громадських і волонтерських організацій, у політичному житті України і трансформація громадянського суспільства в активний елемент національної політичної системи;

2) інтеграція українського громадянського суспільства та його інститутів у Громадянський форум держав-учасниць ЄС, як це передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС від 2014 р.;

3) посилення функції громадського контролю за діяльністю органів державної влади й органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також антикорупційної функції громадянського суспільства;

4) подальший розвиток волонтерського руху та його активізація в процесі реінтеграції АР Крим й окремих районів Донецької та Луганської областей;

5) подальша диференціація структури громадянського суспільства та легалізація нових типів і видів інститутів громадянського суспільства;

6) активізація діяльності асоціацій місцевого самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства як партнерів органів місцевого самоврядування;

7) активізація громадських рухів і соціальних мереж з дальшою легітимацією їх конституційно-правового статусу;

8) унормування в Конституції України засад партнерства громадянського суспільства та Української держави, а також механізмів контролю інститутів громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади та їх посадових осіб” [434, с. 17].

Сьогодні в Україні забезпечено нове сприятливе законодавче поле для створення та діяльності інститутів громадянського суспільства. Так, з метою підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ на підтримку ініціатив громадськості, а також задля налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади та органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, особливо що стосується питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина, Президентом України видано указ „Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” від 26 лютого 2016 р. № 68/2016, яким визначено основи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства на державному рівні в „Національній стратегії розвитку громадянського суспільства на 2016 – 2020 роки”. У ній також наголошено на необхідності європейської інтеграції та розвитку електронного врядування, надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час проведення антитерористичної операції [208, с. 109 – 110].

Станом на 2019 р. частина території України окупована, тривають воєнні дії. Проте у своїй більшості українське суспільство й державно-політична влада є консолідованими. Інтенсивна внутрішня інтеграція суспільства відбувається в умовах воєнних дій і потужного пропагандистського тиску ззовні, серйозних соціально-економічних

проблем. Водночас громадянське суспільство вийшло на новий рівень суб'єктності, у стислі строки подолавши відстань від стану боротьби за своє існування до статусу активної суспільно-політичної сили [323].

Тренд усього періоду незалежності щодо збільшення кількості зареєстрованих громадських об'єднань (ГО) у 2014 р. змінився: формальна кількість ОГС скоротилася до рівня 2009 р. Утрата контролю українською владою над територіями Криму й частини сходу України призвела до дефіциту можливостей щодо точного обліку кількісних та якісних показників ГО. Експертні дані вказують на те, що велика кількість ГО, які знаходяться на території України, де тимчасово не діє Конституція України, зазнають утисків у своїй діяльності, позбавлені можливостей повноцінного розвитку, припинили функціонування [323].

Станом на 2015 р. в Україні зареєстровано близько 68 тис. громадських організацій різного рівня, об'єднуючи більше 25 млн. громадян, зокрема місцеві осередки [122, с. 10]. При цьому до тих, що реально працюють, можна віднести не більше третини зареєстрованих організацій, інші не знаходять за реєстраційними адресами і додаткові відомості про їхнє розташування відсутні (на думку окремих експертів, кількість громадських об'єднань, які активно працюють, узагалі становить 3 – 4 тисячі [361, с. 15]).

У 2017 р. відбулось законодавче закріплення діяльності молодіжних центрів в Україні, зокрема: затверджено Національний знак якості та критерії якості для молодіжних центрів, Верховною Радою була прийнята поправка № 150 до Бюджетного кодексу України, що дозволяє фінансувати діяльність молодіжних центрів з місцевих бюджетів, Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова про затвердження Типового положення про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі, затверджена „Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації”. Також окремий розділ, присвячений молодіжним центрам у громадах, був створений на порталі про децентралізацію (<http://decentralization.gov.ua/en/youth/molodizhni-tsentry-v-hromadakh>).

У руслі дослідження формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства відзначимо, що останній період, який досі триває в розвитку громадянського суспільства, вважається найбільш рушійним, оскільки провокує досить кардинальні трансформаційні зміни в історії становлення ІГС (зокрема, громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів). Спостерігається збільшення активності громадських організацій та їхня орієнтація на волонтерську допомогу, підтримку населення, що постраждало від збройного конфлікту на Донбасі, благодійні фонди, міжнародні донорські організації акцентують свою діяльність на допомозі внутрішньо переміщеним особам, відновлення житлових приміщень тощо. Водночас розширення мережі молодіжних центрів на цьому етапі сприяє

налагодженню взаємодії між людьми, облаштування умов для діалогічної взаємодії, організації культурно-просвітницького простору.

Разом із загальними тенденціями діяльності громадського суспільства спостерігається активізація молодіжної спільноти, хоча і хаотично, поодинокі, без певної систематичності, що зумовлено відсутністю досвіду в реалізації соціальної активності. Отже, постає доцільність дослідження системи формування соціальної активності молоді в діяльності ІГС.

Сформована періодизація історичного перебігу розвитку інститутів громадянського суспільства (див. додаток А) показала, що тернистий шлях благодійної, громадської діяльності відображався в ціннісних пріоритетах, неупередженості поглядів та векторним спрямуванням молодіжної громадської діяльності на шляху формування соціальної активності молоді. Від зародження меценатської діяльності як передумовою громадської активності крізь оптимізацію системи роботи, законодавчого врегулювання до формування функційної дієздатності ІГС продовжують створювати мережу ефективних інструментів формування громадянської свідомості, соціальної активності молоді, використовуючи комплексний системний підхід застосування всіх ресурсних можливостей ІГС. Проте якість цих процесів в умовах сучасних євроінтеграційних орієнтирів зумовлена доцільністю використання зарубіжного досвіду діяльності громадського сектору в руслі нашого дослідження.

1.3. Європейський досвід діяльності інститутів громадянського суспільства

Рушійні зміни в розвитку молодіжної політики України зосереджуються на принципових підходах до системи роботи молодіжних організацій, розширенні мережі молодіжних центрів, міжнародній мобільності, що зумовлює необхідність законодавчого врегулювання та впровадження європейського досвіду. Вектор змін „знизу вгору” в молодіжному середовищі свідчить про активне залучення молоді до процесів прийняття рішень на локальному рівні з перспективами на державотворчі зміни. Сучасні тенденції до формування інституційної спроможності молодіжних громадських об'єднань як дієвих осередків розвитку молодіжної політики потребують аналізу міжнародного досвіду управління системою молодіжної роботи, зокрема європейського надбання молодіжної роботи, що характеризується активним залученням молоді до прийняття рішень на локальному та державному рівнях [464].

Дослідження наукових розвідок проблеми свідчить, що питання європейського досвіду щодо участі молоді в процесах розвитку громадського, соціально-політичного життя залишається достатньо актуальним, привертаючи увагу багатьох іноземних та вітчизняних

державних діячів, науковців, як-от: Є. Бородін [64], Ф. Денстад [453], Г. Коваль [182], В. Кулик [216], К. Лазос [222], А. Матвійчук [250], О. Мокрій [258], Є. Пожидаєв [302], Л. Романовська [326], Р. Сторожук [365] та ін. Проте питання узагальнення пріоритетів та підходів європейської молодіжної роботи, порівняльного аналізу стратегій розвитку молодіжної політики країн Європи залишається актуальним.

Аналіз системи управління молодіжної роботи в Європі потребував вивчення нормативного забезпечення, форм та методів роботи, а також принципів підходів до побудови молодіжної політики на локальному рівні. Молодіжну роботу в Європі здійснюють численні установи й організації, а також багато різних людей, індивідуально та в командах, форми її різноманітні. Низка європейських країн підтримують традиції професійної молодіжної роботи, до яких включено кваліфіковані кадри, які працюють з молоддю на основі місцевих і національних програм, що фінансуються державою. Водночас деякі країни підтримують створення структури волонтерської молодіжної роботи, заохочуючи до проведення громадські організації. Певні країни визначають молодіжну роботу як частину діяльності щодо забезпечення соціального захисту населення на основі практичної діяльності, що є частиною послуг служб зайнятості, соціальної інтеграції та соціальної допомоги. Проте в деяких країнах молодіжна робота відбувається без наявності визнаної професії молодіжного працівника, а люди, задіяні в ній, є лідерами на громадських засадах [306].

„Інновації” класифікуються в загальноєвропейському проєкті DETERMINE:

1) інновації в перспективі Європейського Союзу (ЄС) можна розглядати як ідентифікацію проєкту, що приносить новий підхід, який не спостерігався в ЄС. Отже, щось є тільки інноваційним, якщо воно є інноваційним стосовно найвищого загального знаменника в ЄС;

2) інновації певної країни, наприклад, стандартний „традиційний” проєкт у Фінляндії можна вважати „інноваційним” у Великобританії.

Це означає, що самої ідеї недостатньо для того, щоб щось було інноваційними, ідея повинна розвиватися в дію [351].

У Звіті Молодіжної роботи експертної групи з питань рівноправного навчання (2013 р.) пропонуються інноваційні підходи до посилення потенціалу молоді:

1) пояснення неформального навчання роботодавцям та педагогам. Визнання неформального навчання має бути ключовою метою політики та пріоритетною сферою уваги під Еразмус +;

2) переведення результатів неформального навчання у світ праці. Важливим є подальший розвиток та сприяння ефективним способам перевірки неформального та результати інформального навчання, отримані в неформальній освіті та роботі з молоддю;

3) посилити спроможність тих, хто працює безпосередньо з молоддю. Існує потреба в підвищенні спроможності тих, хто працює безпосередньо з молоддю, особливо молодіжні працівники, щоб сприяти інноваціям та творчості молоді;

4) розробити акцент на підприємництво. Робота з молоддю пов'язує молодь з місцевою громадою, включаючи соціальне підприємство й бізнес, тим самим посилюючи їхні можливості знайти роботу або розпочати власний проєкт;

5) покращення партнерських робочих та міжсекторних інновацій. Щоб домогтися співпраці й спільних дій між зацікавленими сторонами та соціальними партнерами (наприклад, між роботодавцями приватного сектора, профспілками, офіційними педагогами та молодіжними працівниками), необхідно активізувати всі зацікавлені сторони. Особливу увагу слід приділяти питанню як дістатися до малозабезпечених і некваліфікованих молодих дорослих з особливим акцентом на місцевому та регіональних рівнях;

б) включити в плани гарантії молоді на неформальну освіту та навчання. Держави-члени повинні мати на увазі при розробці схем гарантії молоді знання, навички та ставлення, набуті через участь у молодіжній роботі, ті, що часто вважаються необхідними на ринку праці. До них належать робота в команді, спілкування, лідерство, гнучкість і чуйність, розбудова впевненості та довіри владі, особливо серед найбільш вразливих молодих людей [462].

Молодіжні програми стали важливим інструментом реалізації ювенальної політики в Європейському Союзі. У 2000-х рр. Європейський Парламент та Рада ЄС прийняли низку комплексних документів, завданням яких стали сприяння соціальному становленню та розвитку нової генерації європейців. Вони базувалися на осмисленні досвіду таких попередніх програм, як „Молодь для Європи” („Youth for Europe”), „Європейська волонтерська служба” („European Voluntary Service”). Так, програма „Молодь для Європи” була спрямована на підвищення мобільності молодіжних груп (віком від 15 до 25 рр.), що базувалася на міжнаціональному партнерстві, програма „Європейська волонтерська служба” сприяла діяльності молодих волонтерів (віком від 18 до 25 рр.) в інших країнах-членах Європейського Союзу або поза його межами.

Відзначимо, що 14 липня 2004 р. Європейський Парламент та Рада ЄС затвердили програму „Молодь у дії на 2007 – 2013 рр.” („Youth in action 2007 – 2013”). Дія нової програми поширюється на країни-члени Європейського Союзу, країни Європейської Економічної Зони, Туреччини, країни-кандидати, держави Західних Балкан, на молодих людей у віці 13 – 30 рр. Названий документ передбачав розширення сфери молодіжної роботи, виокремивши основні цілі [387, с. 41 – 42]:

- сприяння „активному громадянству” молоді;

- розвиток молодіжної солідарності;
- виховання взаєморозуміння між народами через молодіжне середовище;
- підтримка молодіжної діяльності та можливостей організацій громадянського суспільства в молодіжній сфері;
- сприяння європейської кооперації в молодіжній політиці.

Названа програма забезпечує здійснення заходів у п'яти напрямках:

1. „Молодь для Європи” („Youth for Europe”) – підтримка молодіжної мобільності та проєктів участі в демократичному житті.
2. „Європейська волонтерська служба” („European Voluntary Service”) – участь у волонтерській роботі в Європейському Союзі та поза його межами.
3. „Молодь світу” („Youth of the World”) – розвиток взаєморозуміння, обміни молоді та молодіжних працівників між країнами-партнерами програми.
4. „Молодіжні працівники та системи підтримки” („Youth workers and Support Systems”) – підтримка діяльності молодіжних організацій у Європі, зокрема Молодіжного Форуму (The Youth Forum).

5. „Підтримка для співробітництва в політиці” („Support for policy cooperation”) – організація діалогу між різними суб'єктами в молодіжній сфері (молодь, молодіжні працівники, розробники молодіжної політики).

Молоде покоління як майбутнє європейського континенту привертає увагу Ради Європи, про що свідчить низка документів, прийнятих цією організацією та спрямованих на оптимізацію дитячої й молодіжної політики. У процесі реалізації політики щодо дітей та молоді в країнах Європи заслуговують на увагу Рекомендації „Про європейську стратегію стосовно дітей” (1996 р.) та „Європейська хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті” (1992 р.). У структурі Секретаріату Ради Європи діє Директорат з питань молоді та спорту. Найважливіші рішення щодо змісту молодіжної політики в Європі приймаються на регулярних Європейських конференціях міністрів у справах молоді. Сучасна система стратегії молодіжної політики в європейських країнах базується на принципах відкритості, відповідальності, ефективності, узгодженості. Важливими критеріями її ефективності є рівень залучення молодих людей до процесу розробки та прийняття управлінських рішень та участі в діяльності громадських об'єднань [326, с. 97].

Важливо, що сучасна стратегічна система молодіжної роботи України перекликається з європейською, що базується на принципах відкритості, відповідальності, ефективності, де рівень залучення молодих людей до процесу розробки та прийняття управлінських рішень та участі в діяльності інститутів громадянського суспільства слугують важливими критеріями ефективності молодіжної роботи.

У контексті дослідження підходів, пріоритетів, стратегій розвитку європейської молодіжної роботи відзначимо, що розбудова молодіжної політики в Європі стала концепцією розвитку країн Західної Європи наприкінці ХХ ст. з метою забезпечення реагування на потреби молодих громадян. Розробка спеціальної довгострокової стратегія мала забезпечити вирішення проблем молоді як соціальної групи, а також розглядати їх як важливий ресурс на шляху розвитку громадянського суспільства.

На європейському рівні національна молодіжна політика визначається як зобов'язання уряду забезпечити належні умови життя та можливості для розвитку молодого населення країни. Молодіжна політика дозволяє молодим людям брати активну участь у вирішенні питань стосовно молоді, відстоювати активну позицію щодо розвитку громадянського суспільства, зберігаючи при цьому власну автономію, знаходячи своє місце в суспільстві як індивідууми та професіонали. Відображення молодіжної активності в переважній більшості відбувається через молодіжні громадські організації, об'єднання, консультативно-дорадчі органи.

Молодіжна політика в Європі була визнана не лише важливим аспектом державної політики національними урядами, а також міжнародними організаціями, такими як Рада Європи, Європейський Союз. У Лісабонському договорі передбачено закріплення правової бази молодіжної політики в статті 165, у якій зазначено, що дії ЄС мають бути спрямовані на „заохочення до розвитку молоді, молодіжних обмінів, залучення їх до становлення демократичного яв Європі” [460]. Дотримуючись Договору, головні інституції ЄС, зокрема Європейська Комісія, заявили, що „майбутнє Європи залежить від її молоді”. Це означає, що молодь має бути одним із пріоритетів бачення ЄС, що має вагомішу значущість у час економічної кризи: ЄС прагне створити сприятливі умови для розвитку молоді, реалізації свого потенціалу та досягнення автономії.

Стрімкий розвиток європейської молодіжної політики вимагав стратегічного бачення перспективних ціннісних орієнтирів, далекоглядних цілей на шляху вирішення актуальних проблем молоді з урахуванням змінних тенденцій у молодіжному середовищі. Для цього була розроблена загальна Стратегія розвитку молодіжної політики та рекомендована прийняти до відома європейським країнам, що, своєю чергою, не зобов'язувало їх чіткого дотримування, проте сприяло підвищенню ефективній співпраці та забезпеченню додаткових переваг для молоді в ЄС, налагодженню взаємин солідарності між суспільством та молодими людьми.

У контексті дослідження проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, а також для чіткого розуміння тенденцій, перспектив молодіжної європейської роботи

доцільно детальніше дослідити змістовність Молодіжної стратегії ЄС, а також провести порівняльний аналіз стратегічних документів різних європейських країн відносно молоді.

Відзначимо, що Молодіжна стратегія ЄС затверджена Радою Європи 27 листопада 2009 року як стратегічний документ, прийнятий майже 50 європейськими країнами із загальними орієнтирами розвитку молодіжної політики до 2020 р., зокрема: забезпечення рівних можливостей для молоді у сфері освіти та на ринку праці, заохочення їх до активної участі в житті громади, соціальна інтеграція та рівність. Водночас Рада Європи бере безпосередню участь в заохоченні своїх держав-членів розвивати молодіжну політику на основі визнаних на міжнародному рівні принципів та стандартів шляхом підтримки в проведенні семінарів та неформальних навчальних заходів, міжнародних молодіжних обмінів, незалежної експертизи або оцінки, навчальних візитів та консультативних місій тощо.

Дев'ятирічна стратегія ділиться на три цикли. Після кінця кожного циклу презентується та обговорюється звіт щодо оцінки результатів та пропозицій нових пріоритетів на наступні три роки. Стратегія пропонує ініціативи у 8 сферах діяльності: освіта і навчання; працевлаштування і підприємництво; здоров'я і благополуччя; участь у громадському житті; волонтерська діяльність; соціальна включеність; молодь і світ; творчість і культура. Ця робота здійснюється шляхом реалізації молодіжних програм, розвитку політичної співпраці, підтримки молоді та молодіжних організацій. Головними інструментами реалізації стратегії є: співпраця країн ЄС; структурований діалог; доповіді щодо стану молоді в ЄС; молодіжна робота; обґрунтована молодіжна політика; взаємне навчання молодих людей.

Фін Денстад у „Мануалі молодіжної політики” наголосив, що високоякісна національна молодіжна політика полягає не в тому, яка країна виділяє більше бюджетних коштів молодіжним організаціям або молоді, а у сформульованій чіткій стратегії, що найкращим чином аналізує та вирішує реальні потреби свого молодіжного населення, керує конкретними цілями. Хоча стратегія повинна включати довгострокову мету, завдання та заходи, а також аналіз результатів, окремо план дій має визначати короткострокові та середньострокові цілі (наприклад, до чотирьох років), показники та запропоновані заходи, фінансування яких передбачено урядом. Водночас побудова компонентів стратегії вимагає зовнішньої експертизи та залучення зовнішніх фахівців до методології розробки стратегії [453].

Такою методологією є LFA (логічний структурний підхід), що широко використовується на міжнародному рівні як інструмент для розробки стратегії, моніторингу та оцінки. Він постає як спосіб структурування основних елементів проєкту, виділяючи логічні зв'язки між передбаченими входженнями, планованими заходами та очікуваними

результатами. Це інструмент управління, який часто використовується при розробці, моніторингу та оцінці проєктів. LFA був розроблений для USAID у кінці 1960-х рр., з того часу широко використовується міжнародними агентствами розвитку, а також національними урядами та міжнародними організаціями.

У розробці конкретної стратегії з усіма її різними компонентами також важлива розробка ефективної системи моніторингу та оцінки. План моніторингу та оцінки молодіжної політики повинен бути оприлюднений, оскільки важливим складником ефективності реалізації молодіжної політики є прозорість. Це означає, що Стратегія молодіжної політики має бути чітко визначеною, обговореною та затвердженою уповноваженим органом, який відповідає за роботу з молоддю та координує її реалізацію із залученням представників молоді як суб'єктів стратегії, а також громадськості загалом. Прозорість політики відображається в публічному доступі документів, відкритості до структурованого діалогу з молоддю щодо політичних викликів країни. Важливо, що підтримка прозорості є важливим засобом міцного консенсусу між молоддю та владою [453].

Молодіжна стратегія ЄС сприяє розробці конкретних заходів у сфері молоді (галузевий підхід), але також включає міжсекторальний підхід. Для досягнення цілей Стратегії держави-члени можуть використовувати різні інструменти, такі як: організація навчальних заходів неформальної освіти щодо підвищення рівня знань з молодіжної політики, регулярне представлення результатів моніторингу реалізації плану дій Стратегії у вигляді звітів (зокрема звіту Європейської Комісії „Молодь у Євросоюзі”, розробленому при співпраці з державами-членами), європейський навчальний курс для молоді, діалог між молодими людьми різних молодіжних організацій країн ЄС та програми ЄС.

Пріоритетність питань Молодіжної стратегії ЄС не має сталого характеру, а може змінюватися у зв'язку з вимогами та потребами молодіжної спільноти, актуальними проблемами, що визначаються шляхом опитування, оцінки рівня реалізації плану заходів стратегії. Так, на зміну пріоритетів, орієнтованих на зайнятість молоді у 2016–2018 рр., приходить у 2019–2020 рр. боротьба з радикалізацією молоді та маргіналізацією, сприяючи включенню молоді в соціальне, культурне та громадянське життя, а також вирішення проблем і можливостей цифрового віку [467].

Важливим аспектом стратегії є її міжгалузевий характер, досягнення якого можливе лише за умови співпраці багатьох зацікавлених сторін – центральних, регіональних і місцевих органів влади та інших державних установ, а також організацій громадянського суспільства. Нарешті, стратегія поставила молодих людей на центральну позицію, надаючи їм конкретні інструменти для реалізації своїх проєктів, відвідування

неформальних освітніх заходів і консультування щодо певних політичних рішень.

Прикладом демократичної участі молоді в державній політиці є структурований діалог, який створює платформу для молодих людей та політиків, які обговорюють молодіжну політику ЄС і на національному, і на європейському рівні, а також інструмент для забезпечення відповідності молодіжної політики потребам та очікуванням молоді в усій Європі. Він приймає форму національних консультацій у конкретних державах-членах та молоді ЄС.

На європейському рівні проводяться конференції, що об'єднують Європейську Комісію, держави-члени, національні молодіжні ради та Європейський молодіжний форум. На національному рівні дієвими є робочі групи, до складу яких входять представники молоді, фахівці державних установ та експерти. Вони проводять консультації з молодими людьми на державному рівні, зосереджуючись на одній вибраній темі, наприклад, працевлаштування молоді або участь молоді в демократичному житті. Крім того, кожна держава-член ЄС узгоджує конкретні теми консультацій за національними пріоритетами.

Так, під час Звітної конференції щодо майбутнього Європейської молодіжної стратегії в Брюсселі у 2017 р. було відзначено, що молоді люди в Європі цінують міжнародну мобільність та волонтерство, убачаючи перспективу в продовженні та розширенні Програми Erasmus +. Загальні сфери інтересу для молоді Європи, у яких вони бачать подальший розвиток, включають освіту, можливості мобільності, громадянську участь, зайнятість та проблеми працевлаштування, права людини та соціальну інтеграцію. У сфері освіти делегати наголошували на необхідності включення елементів неформального тренінгового навчання в освітній процес, а також важливості інформальної освіти.

Молодь у різних країнах акцентувала увагу на потребі прискорення демократичних процесів на національному рівні та ЄС, поглиблення ролі Європейського парламенту та підвищення обізнаності про такі механізми, як ініціатива „Європейський громадянин” або „Структурований діалог”. Молоді люди також наголошували на зв'язках з іншими сферами політики, такими як права людини, екологічні проблеми та соціальна інтеграція. Важливою передумовою для включення та участі молоді є їхня економічна незалежність, що, своєю чергою, вимагає стабільної робочої ситуації та гідного житла, що не доступно багатьом представникам європейської молоді [456].

Ураховуючи спільність пріоритетів у стратегічних завданнях європейської молодіжної роботи, відмінні риси залишаються принциповими особливостями кожної окремої країни, що охоплюють сфери діяльності та зміст, очікувані результати та проблемні питання. Проведений аналіз нормативно-законодавчої бази низки країн Європи

відносно національної молодіжної політики, стратегій її розвитку, пріоритетних цілей та завдань дав можливість виокремити певні спільні та відмінні риси.

Так, у Болгарії Національна стратегія молоді (2010 – 2020 рр.) ключовими напрямками роботи вбачає створення сприятливих умов для шкільної та університетської освіти; неформальну освіту; професійну, соціальну та особистісну реалізацію молоді; їхню участь у соціальному, економічному житті та управлінні на місцевому, регіональному та національному рівнях, а також державну підтримку для молодих людей, які навчаються за кордоном та планують повернутися в Болгарію. Названі орієнтири національної молодіжної політики сприяють покращенню демографічної ситуації та є важливим чинником не тільки для подолання кризи, але й для покращення якості життя, досягнення цілей Європейського Союзу.

Водночас Національна молодіжна стратегія Угорщини на 2009 – 2024 рр. має на меті бути нейтральною відносно цінностей та ідеологій, не представляючи інтереси будь-якої з політичних партій, проте низка цінностей (сім'я, профілактика, безпека) займають центральну роль у документі. Відмінними базовими принципами стратегії можна визначити:

- інтеграцію та участь: члени, спільноти та організації молодіжних груп представляють згуртовану владу на місцевому, регіональному та національному рівнях, а також беруть участь у прийнятті рішень, що впливають на них;

- солідарність і відповідальність: у життєздатному суспільстві самостійність має вирішальне значення, проте члени суспільства не тільки несуть відповідальність за себе, а й за своїх співгромадян з меншими можливостями;

- успіх та створення цінностей: молодь як вагомий соціальний ресурс демонструє та пропагує цінності, що сприяють досягненню успіхів у самореалізації та професійній діяльності;

- субсидіарність та прозорість: у молодіжній політиці рішення повинні бути прозорими та публічними, доступними для всіх, кого стосуються;

- незалежність та розвиток: сприяння розвитку навколишнього середовища, необхідного для успішної соціальної інтеграції молодіжних груп, утримання та виховання дітей, підвищення рівня зайнятості та забезпечення житлом молоді, збільшення можливостей для соціальної мобільності.

У цьому контексті вивчення проблеми європейського досвіду управління молодіжною роботою звертаємось до Переглянутої Хартії участі молоді в громадському житті як одного з базових європейських документів у молодіжній політиці, на яку сьогодні прагне орієнтуватися українська молодіжна спільнота. Вона прийнята Конгресом місцевих і

регіональних влад Європи 21 травня 2003 р. як спеціальний міжнародно-правовий акт, що регламентує діяльність молодіжних структур самоврядування. Хартія встановлює, що ефективна участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях вимагає наявності постійного представника або структури, такий як молодіжна рада, молодіжний парламент або молодіжний форум, яка може формуватися за допомогою виборів, призначення представників молоді, що входять в організацію, і/або на добровільній основі. У документі молодіжні парламентські структури розглядаються як інститути залучення молодих людей до суспільного життя на муніципальному й регіональному рівнях, рекомендується створення їх при органах влади як дорадчих структур.

Названий документ зазначає, що відмінною особливістю молодіжних організацій є те, що вони в першу чергу відображають думки, обслуговують потреби та інтереси молодих людей. Крім того, саме в цих організаціях молоді люди можуть пізнати й випробувати на практиці можливість участі в процесі прийняття рішень, діях спільно з іншими молодими людьми. Це можуть бути і структуровані організації, і неформальні об'єднання молодих людей. Важливо, щоб молодь мала можливість та бажання вступити до обраної ними молодіжної організації у своїй громаді. Молоді люди також повинні мати право на створення власних організацій, якщо вони того побажають, і на відповідну підтримку. Тому:

– місцевим і регіональним властям слід виділити цільовим призначенням бюджетні кошти виключно для підтримки молодіжних організацій, які здійснюють діяльність або надають послуги, або виступають як рупор молоді в громаді, або ж відстоюють її інтереси. Перевагу слід віддавати тим організаціям, якими управляють самі молоді люди і які діють у їхніх інтересах, проводять політику або мають системи, що забезпечують активну участь молоді;

– місцевим і регіональним властям слід розвивати сповідуваний Радою Європи принцип спільного управління та систему ухвалення рішень спільно з молодими людьми, молодіжними організаціями в тих галузях політики, що стосуються молоді. Важливо, щоб там, де існують такі структури спільного управління, молоді люди й молодіжні організації користувалися пошаною як повноправні партнери [293, с. 24].

Документ Організації Об'єднаних Націй „Набір засобів для оцінки національної політики, що стосується молоді” (2004 р.) деталізує вимоги та очікувані дії на рівні здійснення державної молодіжної політики в пріоритетній галузі „Повна та ефективна участь молоді в житті суспільства і в процесі прийняття рішень”. Водночас Резолюцією про пріоритети молодіжного сектору Ради Європи на 2006 – 2008 рр. одним з основних пріоритетів названо участь молоді в процесі прийняття рішень. Особливий

акцент зроблено на просуванні та підтримці ролі молодіжних організацій у розвитку демократичної участі, просуванні громадянської освіти та участі для молодих людей, у просуванні ідей доступу молодих людей до процесу прийняття рішень [289].

Одним із засобів регламентації загальноєвропейської політики є Біла книга „Новий імпульс для європейської молоді” (The White Paper „A new Impetus for European Youth”), що містить пропозиції зі спільних дій у певній сфері, які мають формат детальних та ретельно аргументованих заходів і передбачають подальше обговорення з метою прийняття остаточного рішення. Біла книга не має статусу законодавчого акта та є скоріше декларацією про наміри, згідно з якою Європейська Комісія зобов’язується впроваджувати чітко вивірену й демократичну політику в певному напрямі. У положеннях цього документа молодіжна участь розглядається як важливий засіб формування громадянської позиції молодих осіб та підвищення їхнього освітнього рівня. Оптимальні умови для участі молоді складаються на рівні громад, безпосередньо за місцем проживання та навчання молоді, причому можливість участі повинна надаватися й тим молодим громадянам, які не беруть участь у молодіжних асоціаціях [387, с. 34 – 36].

Оскільки молодіжна політика здебільшого реалізується через заходи із залученням молоді через громадські організації, об’єднання, спілки та асоціації, А. Матвійчук виділяє три моделі функціонування громадських організацій. Перша модель – це англосаксонський або ліберальний тип громадських організацій (Англія, Швейцарія), що виконують незалежну від державних і комерційних структур виробничу й комунікативну функції щодо здійснення великої частки соціальної роботи. Друга модель – це модель континентально-європейського типу (Австрія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція). У цих країнах значно розширюється роль держави, що бере участь у стимулюванні економічного зростання, забезпечує програми соціального захисту та соціальні інвестиційні проекти. Третя – скандинавський тип (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція), де організації в основному спеціалізуються на вираженні та лобюванні інтересів соціальних груп, а надання соціальних послуг і соціального захисту населення входить до обов’язків державної системи добробуту [250].

Політичні, соціально-економічні відмінності європейських країн зумовлюють різні пріоритети в політиці щодо молоді на національному рівні: від працевлаштування та освіти до духовного та спортивного розвитку, організації якісного дозвілля. Водночас забезпеченню реалізації молодіжної політики країн сприяє повноважений орган або відомство, що відповідає за роботу з молоддю та може поєднуватися з такими секторами, як культура, освіта, спорт, сім’я, діти, соціальний захист, засоби масової інформації, громадське здоров’я тощо. Водночас влада місцевого та

регіонального рівнів може включати молодіжні ради, комітети, представників до процесу обговорення перспектив розвитку громади. Права та обов'язки молодіжних відомств залежать від країни, проте об'єднуються навколо захисту прав молоді, сприяючи самореалізації, розвитку соціальної, громадянської активності.

Серед пріоритетних галузей життя, що мають відношення до молоді та охоплюються в межах європейської молодіжної політики, виокремлено такі, як: освіта, зайнятість, здоров'я, житло, добробут, кримінальне правосуддя тощо. На рівні певних країн ціннісними орієнтирами визначення напрямів молодіжної активності окреслено окремі напрями: можливості для участі в прийнятті рішень на локальному та державному рівнях; безпека та захист; боротьба з соціальною ізоляцією та сприяння включенню; забезпечення та використання інформації (включаючи нові інформаційні технології); мобільність та інтернаціоналізм; мультикультуралізм; рівність прав та можливостей; екологічні проблеми тощо [461].

Із позиції дослідників Д. Галлі та С. Паугами, яка ґрунтується на аналізі роботи з молоддю в Європі, система соціального забезпечення в Європі класифікується таким чином:

- соціал-демократична модель соціального забезпечення (скандинавські країни);
- ліберальна модель (мінімальний режим соціального забезпечення, наприклад Великобританія);
- консервативна модель (орієнтована на зайнятість; центральноевропейські країни);
- субінституціональна модель (країни Середземномор'я) [365, с. 97].

Відповідно до названої класифікації автори визначають такі моделі молодіжної політики:

- універсалістська модель країн Скандинавії;
- громадська модель Великобританії;
- протекційна модель країн Центральної Європи;
- централізована модель країн Середземномор'я.

Універсалістська модель молодіжної політики сформувалася як результат реорієнтації політики щодо молоді. Молодіжна політика в Скандинавії розвивалась як розрізнена серед різних секторів, будучи координованою відповідним міністерством, що відповідає за державну молодіжну політику. Відзначимо, що молодіжний сектор у названій моделі відсутній, проте громадянське суспільство відіграє головну роль у формуванні та реалізації молодіжної політики, а держава та інститути влади спільно з інститутами громадянського суспільства виробляють та впроваджують молодіжну політику. Суттю Скандинавської моделі є те, що її цільовою групою є вся молодь, яка включає юнаків та дівчат віком до 25 років [182, с. 186].

Модель громадівської молодіжної політики Великобританії спрямована на роботу з молоддю в громаді. Традиційно вплив держави на роботу з молоддю обмежений. Важливо, що найважливішими проблемами цієї сфери є це продовження періоду молодості та участь молоді в громадському житті. Цільовими групами державної молодіжної політики є, головним чином, конкретно визначені різні групи молоді із особливими потребами, а головною метою – запобігання соціальним проблемам. Тому ця модель молодіжної політики характеризується мінімальним впливом держави щодо соціального забезпечення. Та, на жаль, у зв'язку зі зростанням проблем, пов'язаних із соціальним виключенням молоді, в останні роки вона все більше тяжіє до ліберальної моделі [259, с. 107].

Особливістю **протекційної моделі** державної молодіжної політики в країнах Центральної Європи визначається професійна робота з молоддю, що залучає велику кількість волонтерів. Цією роботою займаються молодіжні міністерства, уповноважені управління та профільні молодіжні сектори. Як і в універсалістській моделі, молодіжна політика формується та впроваджується при співпраці інститутів держави та громадянськості. Водночас названа модель відзначається своєю масштабністю: цільовими групами є і специфічні групи молодих людей з особливими потребами, і весь загал молоді. Зауважимо, що важливими молодіжними проблемами є залучення молоді до громадського життя та її соціальне визначення. Ця модель молодіжної політики високоінституціалізована, має відповідну правову систему: незважаючи на те, що молодіжні проблеми з часом змінюються, принципи та організаційна основа молодіжної політики є сталими [365, с. 104].

Ознакою **централізованої моделі** країн Середземномор'я є дещо слабке залучення третього сектору та органів місцевого самоврядування до державної молодіжної політики, що визначає її централізованість та зосередженість на державному рівні. Рівень участі молоді в громадських організаціях також є низьким, хоча в останніх простежується зростання рівня участі молоді в громадському житті. Проте, на відміну від Скандинавської моделі, що має схожі цілі молодіжної політики, Середземноморська модель у цьому вимірі не є універсалістською: базовими цілями політики є особливі групи молоді [Там само, с. 110].

Отже, різні підходи до управління молодіжною роботою європейських країн відрізняються централізованими чи децентралізованими вертикалями управління з позиції держави, рівнем залучення громадськості до розбудови молодіжної політики, ступенем впливу молодіжних організацій на процес прийняття рішень щодо молоді. Водночас у пошуку ефективних механізмів взаємодії між молодіжними громадами та державними структурами на шляху вирішення проблем молоді та залучення їх до громадської активності доцільним є використання успішних практик європейських молодіжних організацій.

Однією з країн, що не має чинної Молодіжної стратегії, є Польща. Державна стратегія молоді на 2003 – 2012 рр. припинила свою чинність, але не було створено жодної нової національної стратегії, яка б регулювала питання польської молодіжної політики. Проте Стратегія підкреслювала зв'язки, що існують між молодіжною політикою та правовими нормами щодо освіти, соціального забезпечення, національної оборони, зайнятості та боротьби з безробіттям, умовами проживання дітей у сім'ї, охороною здоров'я, а також запобігання злочинам, наркоманії та зловживання алкоголем. Автори польської „Державної програми соціальної участі молоді на 2015 – 2016 рр. Активна молодь” („Rządowy Program Aktywności Społecznej Młodzieży na lata 2015 – 2016. Aktywna Młodzież”) підкреслили важливість підготовки урядового документа, що визначає молодіжну політику. Дитяча та молодіжна рада Республіки Польща, заснована у 2016 році та діє під керівництвом міністра національної освіти, працює над проектом положень Закону про Молодіжну Раду Республіки Польща, що сприятиме підготовці нової молодіжної стратегії. Водночас відзначимо, що, незважаючи на відсутність молодіжного акту, молодіжна політика дедалі частіше регулюється на регіональному та місцевому рівнях [464].

Низка молодіжних організацій у Польщі брала активну участь у підготовці та проведенні референдуму, присвяченому прийняттю Європейської конституції в Польщі. Першою з такою ініціативою виступила молодіжна організація „Молоді демократи Польщі”, яка входить до складу Молодіжної структури Польської Громадянської Платформи. Молодь завзято відстоювала своє право впливати на ухвалення такого документа як вагомий важель під час побудови європейського демократичного майбутнього. Дещо інший спектр діяльності має естонська молодіжна організація „Відкрита республіка”, яка займається проблемами вдосконалення системи освіти, розвитку молодіжної активності та залучення молоді до громадської та політичної позиції своєї організації [302, с. 124 – 128].

Дещо різниться молодіжна робота Естонії, що ґрунтується на таких основних документах, як: Закон про молодіжну роботу (1999 р.), Концепція молодіжної роботи Естонії (2001), Програма розвитку молодіжної роботи Естонії на 2001 – 2004 рр. (2001 р.), Біла книга молодіжної політики Європейської Ради (2001 р.). Відповідно до Закону про молодіжну роботу молоддю в Естонії вважаються люди у віці від 7 до 26 років. Молодіжна робота налічує кілька сфер: спеціальна робота з молоддю (робота з групами ризику), освіта за інтересами (діяльність у вільний час відповідно до навчальної програми, зокрема молодіжна робота в школі), інформація щодо молодіжних можливостей, а також консультування та дослідження, навчання у сфері молодіжної роботи, оздоровлення та відпочинок молоді (діяльність молодіжних таборів), трудове виховання молоді (трудова загона) та міжнародна молодіжна робота. Важливо, що з 2003 р. при Естонському

центрі молодіжної роботи діють вісім круглих столів у галузі молодіжної роботи, що об'єднують експертів різних напрямів, забезпечуючи зв'язок молоді з місцевим та обласним самоврядуванням. За даними реєстра молодіжних об'єднань, в Естонії діють 15 загальнодержавних молодіжних організацій. Місцеві та регіональні об'єднання, що займаються молоддю, зареєстровані в реєстрі некомерційних організацій. До Естонської спілки молодіжних угруповань входить 45 організацій, що займаються молоддю та молодіжної роботою, зокрема органи студентського самоврядування, молодіжні центри та ради при міських управліннях [366, с. 9 – 13].

План розвитку молоді Естонії на 2014 – 2020 рр. зосереджує свою увагу на підтримці творчого потенціалу та саморозвитку молоді, участі молодих людей у процесі прийняття рішень, розширення можливостей для молодіжного середовища. Достатня увага в молодіжній роботі присвячена підтримці здоров'я, а також цінностей та пропаганди здорового способу життя через заходи неформальної освіти для молоді та осіб, які працюють у молодіжній сфері. Однією з відмінностей Плану є те, що він не описує конкретні заходи в усіх сферах молодіжної роботи та молодіжної політики, натомість мета полягає в тому, що молоді люди матимуть широкий спектр можливостей для саморозвитку та самореалізації, а молодіжне середовище буде сприяти розвитку соціальної єдності та творчості в суспільстві загалом.

Оскільки молодіжна робота є частиною дієвої співпраці між різними сферами життя молоді, молодіжна стратегія Естонії, як і багатьох країн Європи, підтримує доцільність системного міжсекторального співробітництва на шляху вирішення проблем молоді. У цьому аспекті солідарною є Стратегія молоді Іспанії, розроблена до 2020 р., у якій відзначено заохочення до співпраці щодо молоді різних міністерств та адміністрацій регіональної, місцевої влади та провінцій. Стратегія молоді також передбачає співпрацю всіх суб'єктів, пов'язаних з молодіжними проблемами, включаючи громадські об'єднання, асоціацію молоді.

До ключових напрямів Стратегії в Іспанії, що була закладена Міністерством охорони здоров'я, соціальних служб та рівності, віднесено:

- покращення якості іспанської освітньої системи з метою підвищення рівня працевлаштування та підприємництва, заохочення системи неформальної освіти;

- заохочення виходження молоді на ринок праці, збільшення кількості самозайнятих молодих людей, а також кількості компаній, створених людьми віком до 30 рр., сприяння розвитку підприємницької культури;

- поширення мережі заходів, спрямованих на заохочення до здорового способу життя, боротьба з наркозалежністю, будь-якими видами насильства чи дискримінації;

- підтримку незахищених верств населення з числа молоді.

Вагомий акцент на освітньому компоненті молодіжної політики демонструє Пріоритетний план молоді як молодіжна стратегія Франції (2013 – 2017 рр.), оскільки відповідальним органом та координатором молодіжної політики є Міністерство освіти. Він слугує офіційною дорожньою картою, що висвітлює проблеми молоді та заплановані заходи, які має здійснювати уряд для покращення умов життя молоді шляхом заохочення до партнерської роботи міністерства, місцеві органи влади, громадські об'єднання, а також безпосередньо молодь. До основних завдань Стратегії віднесено підвищення якості освіти та навчання через реформи початкової, середньої та вищої школи, розвиток автономії молоді, залучення молоді до діяльності суспільних служб.

Відмінні риси побудови молодіжної політики Німеччини пов'язані з державним устроєм і передбачають регіональні та Національну молодіжну стратегію, розроблену Федеральним міністерством у справах сім'ї, пенсіонерів, жінок та молоді, що є основою для забезпечення простору співпраці між федеральними, регіональними та місцевими органами влади. Дієвим механізмом сприяння розвитку молодіжної роботи відзначимо інноваційний фонд для підтримки молодіжної активності у сфері політичної, культурної освіти, молодіжної справи (асоціацій), міжнародної молодіжної роботи чи молодіжної соціальної роботи. Регіональний рівень передбачає молодіжні стратегії, програми в регіонах, що сприяють зміцненню неформальної та інформальної освіти, розширення мережі творчих просторів для молоді, сприяння соціальній інтеграції та підтримка міжкультурної відкритості.

Цікавим фактом у молодіжній роботі Фінляндії є прийняття програми розвитку молодіжної політики кожні чотири роки, що відображено в Законі про молодь (72/2006). Перша державна програма дитячої та молодіжної політики Фінляндії (2007 – 2011 рр.) визначила одним з основних напрямів популяризацію громадянської позиції, дозвілля та участь дітей і молоді. Це включає розробку систем, що дозволяють дітям і молодим людям впливати і бути почутими, а також функції електронної демократії, діяльності студентських об'єднань, реорганізації системи виборів та демократичної освіти. Зокрема, у програмі відзначено доцільність упровадження всіма муніципалітетами системи участі, що дозволяє бути почутими дітям вікової групи 5 – 17 рр. та поважати вимоги й наміри дітей різного віку [384].

Популярною формою прямої демократії у Фінляндії є подача ініціатив (механізм місцевих ініціатив) згідно із Законом про місцеве самоврядування. Відповідно до оцінки базових послуг найбільш часто вживаних каналом для ініціатив, спрямованих на дітей та молодих людей, була скринька для пропозицій і зворотного зв'язку; цей канал використовувався приблизно в 40% муніципалітетів. Діти й молоді люди мали можливість вносити пропозиції, зокрема через молодіжні ради та

муніципальних службовців. Деякі муніципалітети документували і слідували молодіжним ініціативам, використовуючи вебсистеми.

Міністерство освіти підтримує розвиток національної онлайн-платформи під назвою „Канал Ініціатив”, яка дає молодим людям можливість направити ініціативи муніципалітетам, коментувати ідеї, запропоновані іншими людьми, і голосувати за ініціативи щодо їхнього вибору. На цей час „Канал Ініціатив” використовують близько 50 муніципалітетів. Такий інструмент електронної демократії дозволяє відстежувати, що відбувається з ініціативами. Водночас усі зацікавлені учасники (наприклад, місцеві політики, організації, молодіжні ради) можуть ставити питання через „Канал Ініціатив”, а молоді люди можуть залишати коментарі з будь-яких записів [259].

Лас Сюрала зазначає, що на європейському рівні молодіжний сектор Ради Європи пов’язує 46 країн, молодіжні неурядові організації та дослідники представляють себе як експертів з питань молоді, як освітніх діячів з прав людини та участі молоді та як координаційний центр для наукового співробітництва. Молодіжні структури ЄС пов’язали 27 країн-членів методом відкритої координації та молодіжними програмами. Молодіжні організації є важливими векторами у формуванні європейської молодіжної політики. На національному рівні вони діють через національні організації та національні молодіжні ради, а також на міжнародному рівні через Європейський молодіжний форум, організований брюссельською організацією, що виступає за інтереси міжнародних молодіжних організацій та національних молодіжних рад. Особливістю для Європи є те, що національні міністерства часто мають спеціальний відділ та законодавчу базу для роботи з молоддю та молодіжної політики. На регіональному та муніципальному рівнях молодіжна політика здійснюється через різноманітні суб’єкти: молодіжні організації, муніципальні молодіжні служби, церкви або добровільних працівників, а також через різні комбінації між [463].

У 2008 р. Європейський керівний комітет у справах молоді (CDEJ) затвердив проект із просування Європейських молодіжних центрів Ради Європи як інструментів запровадження стандартів та прикладів належних практик у сфері молодіжної політики. Основними інструментами Ради Європи для обміну знаннями та сприяння мережевій співпраці між молодіжними центрами є: Знак якості Ради Європи для молодіжних центрів, що надається молодіжним центрам, які відповідають стандарту (The Council of Europe Quality Label for Youth Centres); Європейська платформа молодіжних центрів (European Platform of Youth Centres), що забезпечує мережеву співпрацю серед центрів, відзначених знаком якості Ради Європи. Станом на 2017 р. об’єднує 9 центрів з 9 країн.

Перспективи, що надають Знак якості та Європейська платформа молодіжних центрів:

1. Можливість молодіжним центрам приєднатися до запровадження цінностей та політичних пріоритетів Ради Європи.

2. Заохочення розвитку якості серед молодіжних центрів (на основі визначених стандартів до підходів у сферах освіти і політики Ради Європи).

3. Можливості міжнародної мережевої співпраці та молодіжних обмінів (з умовами для розміщення учасників).

4. Просування стандартів якості у сфері неформальної освіти і міжнародної молодіжної роботи.

Досліджуючи питання європейського досвіду діяльності інститутів громадянського суспільства в контексті проблеми формування соціальної активності молоді в ІГС, ми орієнтувалися перш за все на ті організації, що працюють з молоддю та у своїх пріоритетах убачають саме молодіжну роботу. Проаналізуємо діяльність частини з цих громадських об'єднань.

Європейська Мережа Молодіжних Центрів Ради (EYCN) European Network of Youth Centers for international and inter – cultural learning (<http://eycn.org/>) включає 16 повноцінних членів та один асоційований. До ключових особливостей центрів, зокрема, належить використання методів неформального навчання; участь у міжнародних і міжкультурних обмінах та навчанні; поширення цінностей Ради Європи про загальні права людини і демократію.

Європейська Конфедерація Молодіжних Клубів (EYCS) European Confederation of Youth Clubs (<https://www.ecyc.org/>): 19 організацій (більше 12500 центрів загалом) Принцип роботи полягає в розширенні можливостей молоді за допомогою відкритої молодіжної роботи й неформального навчання з метою поширення ідей демократичного громадянського суспільства, заохочення молодих людей брати активну участь у розвитку громад.

Європейська Агенція Молодіжного Інформування та Консультування (ERYICA) European Youth Information and Counselling Agency (<http://eryica.org/>): 24 повноцінних члени, 5 афілійованих, 4 взаємодіючих ГО (7500 центрів загалом). Метою агенції є сприяння співпраці у сфері молодіжної інформаційної роботи та послуг; розвиток, підтримка й просування якісної загальної інформаційної молодіжної політики та практики на всіх рівнях; дотримання принципів Європейської молодіжної інформаційної хартії та інформаційних потреб молоді.

Фінська Асоціація Молодіжних Центрів (<http://www.snk.fi/>) – об'єднує 10 центрів по всій країні. Асоціація підтримує розвиток молоді, пропонуючи цільові програми, спрямовані на навчання та здобуття досвіду в безпечному середовищі. Головними завданнями є організація тренінгів, соціальної молодіжної роботи, молодіжних таборів, тематичних подорожей та міжнародних обмінів.

Ірландська мережа молодіжних клубів (<http://youthworkireland.ie/>) – це 340 місцевих молодіжних клубів, де молоді люди, їхні лідери, волонтери й молодіжні працівники займаються реалізацією різних проєктів та ініціатив. Молодіжний клуб сприяє більш активному залученню молодих людей до суспільного життя, а також навчанню й підтримці волонтерів.

Литовська мережа відкритих молодіжних центрів та просторів (<http://www.jrd.lt/youth-centers>) – 190 центрів та просторів, що надають молоді місце для проведення вільного часу, зустрічей та соціалізації; організовують дозвілля (гуртки з музики, комп'ютерні науки та ін.); має молодіжних працівників, які консультують і допомагають молоді; співпрацює з іншими профільними інституціями.

Сьогодні в Україні функціює поки що небагато міжнародних організацій, пов'язаних із залученням та підтримкою молодого покоління. Передусім вони переслідують одне завдання – залучення молоді до європейської інтеграції шляхом виховання української молоді на демократичних цінностях та ідеалах, а також співпраця з державою у встановленні пріоритетів міжнародної політики України. Доцільним у сучасних умовах для України є цілі міжнародних молодіжних організацій, що стосуються формування позитивного іміджу України за кордоном шляхом адекватного представництва країни під час міжнародних заходів [258].

Отже, європейський досвід молодіжної роботи показав різноманітність підходів – від централізованого до децентралізованого, різний ступінь залучення молоді до управлінських рішень, співпрацю з державною владою, які визначають орієнтири молодіжної роботи від волонтерського руху до неформального навчання. Водночас досвід спирається на міцну нормативну базу, окреслену в документах Ради Європи, з визначенням можливостей залучення молоді до прийняття рішень на локальному та державному рівнях. Теоретичний аналіз європейської системи управління молодіжною роботою, діяльністю молодіжних об'єднань дає можливість стверджувати, що формування активності молоді вимагає побудови систематичного підходу з урахуванням можливостей молодіжних організацій, центрів, рад як інститутів громадянського суспільства, що будують свою діяльність навколо молодої особистості із залученням її до суспільних, громадських, державотворчих процесів, прийняття рішень на локальному рівні.

Проведений аналіз європейської молодіжної роботи дав можливість визначити особливості молодіжної політики в Європі, що підтримана низкою документів, прийнятих Радою Європою, і дозволяє молодим людям брати активну участь у вирішенні питань стосовно молоді, відстоювати активну позицію щодо розвитку громадянського суспільства, зберігаючи при цьому власну автономну позицію. На рівні певних країн

ціннісними орієнтирами визначення напрямів молодіжної активності є: освіта, зокрема неформальна, працевлаштування; здоров'я; житло; можливості для участі в прийнятті рішень на локальному та державному рівнях; безпека та захист; боротьба із соціальною ізоляцією та сприяння включенню в громадські процеси; забезпечення та використання інформації (включаючи нові інформаційні технології); мобільність та інтернаціоналізм тощо. Різні моделі молодіжної політики європейських країн (універсалістська модель країн Скандинавії, громадська модель Великобританії, протекційна модель країн Центральної Європи, централізована модель країн Середземномор'я) відрізняються централізованими чи децентралізованими вертикалями управління з позиції держави, рівнем залучення громадськості до розвитку молодіжної роботи, ступенем впливу молодіжних організацій на процес прийняття рішень щодо молоді. Водночас пріоритетність питань Молодіжної стратегії ЄС не має сталого характеру, а може змінюватися у зв'язку з вимогами та потребами молодіжної спільноти, актуальними проблемами певних країн, поставивши молодих людей на центральну позицію, надаючи їм конкретні інструменти для реалізації своїх проєктів, відвідування неформальних освітніх заходів і консультування щодо певних політичних рішень.

Отже, дослідження історико-педагогічних засад формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства дало змогу дійти таких висновків:

1. Соціальну активність молоді науковці розглядають з **позиції особистісної змістовності** як динамічну характеристику особистості, що реалізується в системі ціннісних орієнтацій людини з урахуванням виконання певних соціальних ролей у суспільстві; із **позиції способу діяльності** – як цілеспрямовану дію людини на здійснення соціальних змін; з **позиції орієнтації на середовище** – як зв'язок особистості з навколишнім оточенням, який визначає напрям та зміст, зумовлює результативність.

2. У нашому дослідженні **соціальна активність** характеризується як інтегрована особистісна діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства та особистісних ціннісних орієнтацій.

3. У рамках нашої роботи серед інститутів громадянського суспільства досліджено: **громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри, молодіжні громадські ради**. У названих ІГС молодь бере безпосередню участь, визначає напрями та орієнтири діяльності, а отже, виявляє свою соціальну активність, що сприяє розвитку громадянського суспільства.

4. У становленні та розвитку інститутів громадянського суспільства виокремлено етапи: **I – „Зародження інститутів громадянського суспільства” (IX – XIX століття)**, що характеризується трансформацією

від церковної соціальної допомоги, князівського меценатства до культурно-просвітницької діяльності братств; **II – „Організаційний розвиток інститутів громадянського суспільства” (XIX - початок XX ст.)** відзначається масовими громадськими та студентськими рухами, які контролюються державними органами та розвитком освітнього напрямку серед благодійної діяльності; **III – „Застій розвитку інститутів громадянського суспільства” (1919– -1980 рр. XX ст.)** – припиненням меценатської діяльності та ідеологічними партійними орієнтирами молодіжного руху; **IV – „Первинна інституціоналізація” (1980 – 1991 рр. XX ст.)** обумовлений розвитком громадських та неформальних об’єднань, розвитком політично незалежного молодіжного руху; **V – „Законодавче регулювання” (1991 – 2004 рр. XX ст.)** – формуванням законодавчої бази ІГС, включенням молодіжного руху до політичного життя країни; **„Формування функційної дієздатності” (2004 – 2014 рр. XXI ст.)** позначено впровадженням загальнодержавної підтримки програм молоді, молодіжних об’єднань та центрів, зростає рівень співпраці органів державної влади та громадськості; **VI – „Трансформаційний період” (з 2013 р. по теперішній час)** характеризується впливом громадськості на суспільно-політичні перетворення.

5. Сучасна стратегічна система молодіжної роботи України перекликається з європейською, що базується на принципах відкритості, відповідальності, ефективності, де рівень залучення молодих людей до процесу розробки та прийняття управлінських рішень та участі в діяльності інститутів громадянського суспільства є важливими критеріями ефективності молодіжної роботи.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Теоретичний аналіз інститутів громадянського суспільства є необхідною умовою ґрунтовного висвітлення проблеми формування соціальної активності молоді та впливає з логіки нашої праці. У попередньому підрозділі нами доведена актуальність досліджуваної проблеми та інтенсивність наукових розвідок, тому доцільно в цьому розділі розглянути характерні особливості діяльності інститутів громадянського суспільства, з'ясувати сутність, структуру соціальної активності та основні методологічні підходи до її формування. Спершу проаналізуємо наукові підходи до процесу інституціалізації громадянського суспільства та функційну змістовність ІГС.

У межах нашої роботи серед інститутів громадянського суспільства досліджуються **молодіжні громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри, молодіжні ради**. У попередньому розділі акцентовано, що в названих ІГС молодь бере безпосередню участь, визначає напрями та орієнтири діяльності, а отже, виявляє свою соціальну активність, що сприяє розвитку громадянського суспільства. Саме тому доцільним було проведення детальної характеристики ІГС, спираючись на провідні наукові підходи інституціалізації громадянського суспільства.

Якісне формування соціальної активності молоді вимагало чіткої характеристики особливостей та структурно-компонентного складу соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Водночас цілісна картина розвитку соціальної активності вимальовується крізь призму можливостей інститутів громадянського суспільства, що слугують з одного боку, платформою для накопичення досвіду громадської діяльності, а з іншого. – дієвим механізмом на шляху формування світоглядно зрілої, соціально відповідальної молоді особистості. Тому важливо було проаналізувати досвід використання форм, засобів формування, виокремити структурні компоненти та сфери актуалізації соціальної активності молоді.

Це дослідження як науково-педагогічна розвідка має низку методологічних підходів, що слугують фундаментальною платформою теоретичної та експериментальної роботи, з яких ключовим визначено системний підхід. Водночас логіка наукової думки вимагала детального аналізу дотичних та провідних методологічних підходів, що сприяли пошуку шляхів вирішення проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Низка сучасних методологічних підходів забезпечує загальнотеоретичні, соціально-педагогічні закономірності, що, своєю

чергою, становлять базове насичення наукових пошуків, виокремлення певних світоглядних орієнтирів, філософських та загальнонаукових тенденцій педагогічного дослідження, їхнього впливу на вирішення поставлених завдань. Побудова концепції теоретичного та емпіричного дослідження, виокремлення принципів та методів відбуваються безпосередньо при якісному виборі методологічних підходів та пріоритетів. Виходячи з цього, методологічні засади дослідження проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачають взаємозв'язок педагогічних та соціальних процесів, що базуються на певних методологічних принципах, зокрема: системності, об'єктивності, розвитку, науковості, цілісності, інтеграції, доказовості, усебічності, сутнісного аналізу, єдності історичного і логічного, наступності, єдності зовнішніх впливів і внутрішніх умов розвитку та активної діяльності.

Водночас системний підхід передбачав розгляд соціальної активності як певної організаційної системи та дав можливість розкривати закономірні зв'язки між окремими її компонентами; забезпечував цілісність, взаємозв'язки всіх компонентів формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства як складника загальної активності особистості. Спираючись на системний підхід як загальнонауковий, було визначено вектор дослідження в напрямі сукупного, систематичного, комплексного запровадження системи формування соціальної активності молоді в ІГС.

2.1. Характеристика інститутів громадянського суспільства

Актуальність і значущість характеристики інститутів громадянського суспільства посилюється потребою в інституалізації суспільства, що зумовлена створенням платформи для налагодження комунікації між державою та громадою, представленням та лобіюванням інтересів громади, реалізацією проєктів та заходів різного спрямування. Водночас вони здійснюють вплив не лише на оточення та суспільство, а й створюють умови для розвитку лідерських якостей її членів, формування соціальної активності, зокрема для молоді.

У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу інституціоналізації громадянського суспільства в працях переважно науковців державного управління та політичних наук (Т. Андрійчук [17], Д. Акімов [10], А. Арато [204], В. Барабаш [30], В. Басараб [33], Г. Зеленько [150], В. Зимогляд [151], М. Іванюк [159], О. Кавилін [163], М. Кармазіна [170], Дж. Л. Коен [204], В. Корнієнко [199], О. Михайловська [256] та ін.).

Дослідник політичної науки Н. Крицкалюк зазначає, що поняття „інститут” та „інституція” регулюють „суспільно-політичні відносини,

встановлюють та закріплюють певний порядок у суспільстві. Водночас структуру інституту громадянського суспільства визначає сукупність осіб, які мають мету, володіють матеріальними засобами та здійснюють відповідні функції. Змістовно інститут громадянського суспільства становить сукупність різних соціально-політичних орієнтацій та соціальних ролей як специфічної форми самоорганізації громадян, що характеризується автономією щодо держави та адаптованістю до суспільного середовища” [206].

Автор розглядає „інституціоналізацію громадянського суспільства як:

1) процес формування соціальних інститутів, що визначає стандартизовані форми поведінки й відіграє основну роль у просторово-часовій організації політичної системи, оформлення організаційних, правових структур для задоволення суспільних потреб;

2) процес, що характеризується розвитком кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політичною мобілізацією та громадянською участю щодо реалізації специфічних функцій, зокрема, поширенням демократичних цінностей і норм;

3) процес, що визначається способом стихійного або цілеспрямованого формування різних структур, інститутів і організацій, що відповідають різноманітним інтересам і формам активності, вимогам нормативного порядку політичної системи, поведінці та взаєминам людей у межах соціальної організації сучасного суспільства в рамках наявної в ньому громадянської культури” [206, с. 10].

У дослідженні О. Михайловської запропоновано визначення поняття „інституту громадянського суспільства” як „специфічної форми самоорганізації громадян, що характеризується автономією щодо держави та адаптованістю до суспільного середовища. Дослідження ґрунтувалося на розумінні інституціоналізації як процесу визначення й оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб. Отже, інституціоналізація громадянського суспільства визначена як процес, що характеризується розвитком кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політичною мобілізацією та громадянською участю щодо реалізації їхніх специфічних функцій, зокрема, поширенням демократичних цінностей і норм тощо” [256, с. 11 – 12].

Слушною є думка професора політичних наук Г. Щедрової, яка відзначає, що „розуміння інституціоналізації вбачається як процес виникнення й оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб. Громадянське суспільство постає інституціонально-функційною сферою, яка регулюється правовими механізмами і є чинником забезпечення чутливості держави до громадянських інтересів” [447, с. 236].

Синонімія понять „інститут” та „інституція” відповідно до наукових розвідок М. Кармазіни вирішується шляхом „окреслення специфіки застосування кожного з них та неприпустимості ототожнення їхніх значень. Інституціям відводиться значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення й відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути” [170, с. 17].

Розвиваючи цю думку, наголосимо, що рівень розвитку громадянського суспільства характеризується кількістю та якістю роботи його інститутів, що утворюються та функціують не державою, а громадянами, які самостійно визначають вектор діяльності, змістовність та види взаємодії з державними органами. Перелік таких інститутів громадянського суспільства, у яких молодь активно бере участь, досить значний – від сім’ї та церкви до громадських і політичних об’єднань, при цьому об’єднувальною рисою в них є автономність діяльності та самостійність поглядів [467].

Дослідниця А. Колодій до інститутів громадянського суспільства відносить:

- „добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;
- незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку;
- громадська думка як соціальний інститут;
- у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування й виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;
- залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);
- на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту” [186].

У контексті нашого дослідження відзначимо, що у формуванні інститутів громадянського суспільства важлива роль належить державі, коли вона через законодавчі механізми, економічні важелі та готовність до діалогу з інститутами громадянського суспільства створює середовище для задоволення потреб різних соціальних груп, вирішення соціальних проблем, пов’язаних із добробутом громадян. Сучасна модель розвиненого громадянського суспільства ґрунтується на принципах його внутрішньої структурної самоорганізації, рівень якої залежить від стану сформованості інституту соціального діалогу, що проявляється в налагодженні конструктивної взаємодії і всередині громадянського суспільства між його

основними інститутами, і між громадянським суспільством та державою [276, с. 28].

Сучасна практика формування громадянського суспільства і становлення його інститутів в Україні свідчить про значні деформації, що виникають у процесі розвитку цього процесу. Йдеться про взаємну недовіру влади та недержавних організацій, а також про недостатній вплив громадських організацій на суспільство [199, с. 10].

Актуальним видається той факт, що досить часто, розглядаючи поняття організацій громадянського суспільства, використовують термін організації „третього сектору”. Водночас є суттєві відмінності між цими дефініціями: по-перше, для всіх організацій громадянського суспільства притаманна зацікавленість та сприяння залученню нових членів до своїх рядів; по-друге, у їхній діяльності є відсутнім протиставлення по лінії чужі – свої. Деякі з організацій „третього сектору” мають надто широку сферу впливу на своїх членів. Їхній устрій відповідає швидше общинному чи сімейному, а не устроєві організації громадянського суспільства. По-третє, організації мають чіткі, проголошені, усвідомлені й відомі всім її членам мету та стратегію, орієнтири діяльності. Важливим чинником організації є ресурсне забезпечення (штатні співробітники, волонтери, члени організації), джерела фінансування тощо [190].

У листопаді 2007 р. розпорядженням Уряду № 1035-р схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 затверджено Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Зазначеними урядовими актами до інститутів громадянського суспільства віднесено:

- громадські організації;
- професійні та творчі спілки;
- організації роботодавців;
- благодійні й релігійні організації;
- органи самоорганізації населення;
- недержавні засоби масової інформації;
- невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Вирішуючи завдання нашого дослідження, ми маємо врахувати відповідну нормативно-правову базу, що визначає правові засади створення та гарантії діяльності ІГС. Це Закони України „Про об’єднання громадян” (1992 р.), „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1997 р.), „Про благодійництво та благодійні організації” (1998 р.), „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” (1998 р.), „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (1999 р.), „Про організації роботодавців” (2001 р.), „Про асоціації органів місцевого самоврядування” та інші акти законодавства.

Отже, **інститути громадянського суспільства за участю молоді** можна визначити як систему взаємодії суб'єктів щодо відстоювання своїх легітимних інтересів та прав під час співробітництва з державними установами в процесі розбудови громадянського суспільства та реалізації молодіжної політики.

Розглядаючи громадські молодіжні формування в різних формах, напрямках діяльності, змістовної активності, науковці вважають, що всіх їх об'єднує поняття „український молодіжний рух”. На думку Ю. Поліщука, спільними у визначенні поняття „молодіжний рух” є такі аспекти:

1. Молодіжний рух – це „соціальна активність молоді”.

2. Зазначена активність, тобто діяльність, спрямована на забезпечення і захист власних соціальних інтересів і прав.

3. Молодіжний рух – це „організовані молодіжні співтовариства”.

Розглядаючи молодіжний рух як певну соціальну систему, автор зазначає, що він складається з низки підсистем: інституційної (або організаційно-інституційної), регулятивної (або нормативної), комунікативної (або інформаційної) та соціально-педагогічної (або соціалізувальної, виховної).

До *організаційно-інституційної* системи входить низка державних і громадських структур, діяльність яких націлена на вирішення молодіжних проблем, при цьому різноманітність форм та методів формування лише сприяє реалізації молодіжної політики. На відміну від організаційної підсистеми суспільства, де провідними є державні інститути, молодіжний рух є самодостатнім і незалежним від впливу уряду. Водночас державні молодіжні структури відіграють важливу роль у формуванні державної молодіжної політики, співпрацюючи з громадськими молодіжними об'єднаннями. *Нормативна* підсистема молодіжного руху зумовлена національним правом, що закріплено в Конституції, законах та інших нормативних актах держави, а статутні норми самих молодіжних об'єднань, що організують їхнє внутрішнє життя, відносини з іншими суб'єктами суспільного життя – державними структурами, партіями, громадськими об'єднаннями, бізнесовими структурами, органами освіти тощо. Висвітлення діяльності суб'єктів молодіжного руху забезпечують засоби масової комунікації, соціальні мережі, преса, телебачення, радіомовлення, забезпечуючи *інформаційний* компонент молодіжного руху, проте недостатньо розвинений. Водночас ефективність функціонування *соціально-педагогічної* підсистеми є найбільш цінною в суспільному призначенні молодіжного руху, здійснюючи вплив на молодь у формуванні сталих ціннісних орієнтацій, саморозвитку тощо [305, с. 118 – 120].

Відповідно різні інститути громадянського суспільства мають власні особливості в побудові структури, стилях управління, формах діяльності, методах впливу на молодь, способах їхнього залучення до громадської

роботи. Водночас схожість рис названих інститутів зумовлена характерними ознаками групової роботи та структури організації загалом. Так, А. Мітлощ зазначає, що організацію в загальному розумінні можна описати як об'єднання людей, що спрямоване на досягнення соціально-економічних цілей і задоволення інтересів через спільну трудову діяльність, яка має правовий статус, що визначається законами суспільства. Групу можна визначити як соціальну агрегацію, що має зовнішню межу й хоча б одну внутрішню. Основна структура і формальної, і неформальної організації приблизно однакова й має два кордони: зовнішній і внутрішній. Зовнішній кордон означає, що в групі існує відмінність між членами та іншими особами, а головний внутрішній кордон – що в групі є принаймні два класи людей: лідерство і членство. Зовнішній і внутрішній кордони – основна структура групи; разом вони становлять головну групову структуру. У такий спосіб членство визначається як знаходження індивіда „всередині” зовнішнього кордону. Член групи – це той, хто виконує всі умови, які ставляться групою. Отже, повноправним членом певної групи можна стати, лише задовольняючи всі критерії членства цієї групи. Група може мати будь-яку кількість внутрішніх кордонів, при цьому її характеристика суттєво не змінюється. Коли будь-яка кількість внутрішніх кордонів є зумовленою, то можна підвищити ранг групи до організації. Критерієм, що відрізняє соціальну організацію від всіх інших видів соціальних груп, є певна структура стосунків і система взаємопов'язаних інтересів, які мотивують трудову діяльність [257].

Ураховуючи предмет цієї роботи – система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, важливим етапом дослідження було виокремлення певних ІГС, що мають найбільший вплив на молодь, охоплюють широкий спектр молодіжних інтересів, сприяють відображенню результатів молодіжної роботи.

Зважаючи на те, що молодь є соціально активною групою населення, проходячи важливий етап соціальної зрілості, входу до дорослого життя, обираючи власний шлях становлення, розвитку та самоствердження, ключовою платформою для самореалізації, саморозвитку молоді, і, як наслідок, відпрацювання практичних навичок комунікації, взаємодії з державними установами, волонтерської діяльності слугують різні форми інститутів громадянського суспільства [377]. Серед них важливе значення для процесу формування соціальної активності молоді, на нашу думку, мають *громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри, молодіжні ради як ефективні форми взаємодії молоді*. Ці об'єднання є осередками формування локальних молодіжних культур та стилів життя, що пізніше модифікуються, поширюючи свій вплив на культуру та спосіб життя, визначаючи свої ціннісні орієнтації суспільства.

Розглянемо детальніше кожен з означених інститутів, виявивши характерні особливості та структуру, з урахуванням соціально-педагогічного впливу на молоде покоління на шляху формування їхньої соціальної активності.

Серед громадських об'єднань за участю молоді науковці виокремлюють „громадські дитячі організації (об'єднання)” і „громадські молодіжні організації (об'єднання)”. Причому основним критерієм є наявність дітей у складі перших. При цьому соціалізувальний вплив, напрями й форми діяльності відрізняються, що зумовлено сферою інтересів суб'єктів організацій [305, с. 121].

Громадські організації як дієвий інститут громадянського суспільства вітчизняні вчені розглядають у контексті досліджень сутності соціальної, державної, молодіжної політики, особливостей розвитку соціальних процесів. Заслужують на увагу наукові доробки щодо організаційних питань розвитку громадських організацій (М. Басараб [33], О. Бень [46], М. Журба [140], Є. Костюк [202], О. Лісовець [232], А. Матвійчук [250], В. Молоткіна [263], С. Москаленко [268], В. Надрага [271], В. Новак [276], В. Пащенко [290], О. Пікалова [298], Л. Романовська [326], С. Терницька [394], С. Черкасова [430], С. Чолій [435] та ін.); характеристики молодіжних громадських організацій і молодіжного руху (В. Головенько [98], О. Корнієвський [198], В. Кулик [216], О. Мокрій [258], К. Плоский [299], Ю. Поліщук, В. Якушик [198] та ін.).

Особливості діяльності громадських організацій у напрямі соціального впливу на громадськість репрезентовано Є. Костюком [202], Г. Лактіоною [357], А. Матвійчуком [250], О. Панагушиною [287], С. Терницькою [394], С. Черкасовою [430] та ін. Дослідженню соціально-педагогічної діяльності громадських організацій присвячено студії низки авторів, як-от: О. Безпалько [37], О. Болотська [61], В. Кошіль [203], О. Лісовець [232], С. Омельченко [280], Ю. Поліщук [305], Л. Романовська [326] та ін.).

Відзначимо, що громадські формування мають різну мету, завдання, рівень повноважень, територію діяльності, проте їхнє соціально-політичне призначення полягає насамперед у тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування.

Заслужують на увагу дослідження діяльності неурядових організацій як одного з показників розвитку громадянського суспільства. За кількістю неурядових організацій Україна значно відстає від країн Євросоюзу. У 2010 р. на 10 000 постійних мешканців України легалізовано 32,1 неурядових організацій, із них громадських організацій та

благодійних фондів – 17,6, тоді як в Естонії цей показник становив 250 неурядових організацій на 10 000 населення, в Угорщині – близько 65 [82].

За результатами дослідження „Інституту громадянського суспільства”, проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики в березні – квітні 2016 р. [428], громадські організації та об’єднання є найбільш активними партнерами в роботі з молоддю регіональних органів виконавчої влади. Причому переважна більшість організацій-партнерів у молодіжній роботі регіонального рівня (80%) – це:

- регіональні громадські організації, громадські рухи та об’єднання – 34%;
- регіональні молодіжні/дитячі громадські організації та їхні об’єднання – 32%;
- студентські ради/профспілкові організації студентів – 14%.

За даними соціологічного дослідження „Молодь – 2017”, близько 3% молодих людей залучались до участі в заняттях за інтересами в межах навчальних закладів і системи освіти на платній основі, 7% – на безоплатній, тоді як понад 90% опитаних не відвідували будь-яких гуртків, секцій, клубів тощо. Поза межами навчальних закладів і системи освіти в діяльності молодіжних організацій, громадських об’єднань, реалізації власних проєктів у неформальних групах брали участь на платній основі 2% молодих респондентів, безкоштовно – 8%, переважна більшість (90%) молоді не бере участі в жодному із заходів молодіжної роботи. Основними причинами такої пасивності щодо відвідування зазначених заходів молодь називала брак часу, велике навантаження в школі, ЗВО або/та на роботі.

Отже, незалежні державні дослідження демонструють протиріччя між широким впливом громадських об’єднань на розвиток молоді та пасивністю молодіжної діяльності. Цей факт підтверджує актуальність нашого дослідження проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та зумовлює доцільність характеристики ІГС з позиції залучення молоді до їхньої діяльності.

У науковому розрізі громадські молодіжні об’єднання поділяють на *політизовані* і *деполітизовані* [97]. Наявність в Україні значного числа політизованих молодіжних організацій пояснюється, з одного боку, тим, що це в чомусь об’єктивний процес – у країні продовжується становлення багатопартійності, існує велика кількість партій, члени яких прямо або опосередковано впливають на молодіжний рух. Разом з тим обнадіює те, що загальносвітова тенденція характеризується поступовим падінням інтересу молоді до політики та ідеології, а, відповідно, і скороченням числа політизованих молодіжних організацій.

Ураховуючи різноманітність форм і напрямів діяльності громадських організацій, що зумовлені сучасними соціальними викликами, постає проблема дослідження соціальної активності молоді, що задіяні в цих об’єднаннях.

Актуальною є наукова розвідка Ю. Поліщука щодо соціально-педагогічної діяльності громадських молодіжних об'єднань як механізму в системі соціалізації й соціального виховання молодого покоління, що дає змогу коригувати стосунки в молодіжному соціумі, впливати на розвиток різноманітних ініціатив, формування ціннісних орієнтацій молоді. Із урахуванням цього автор вважає, що соціально-педагогічна діяльність сучасного молодіжного об'єднання – це головним чином колективні та індивідуальні дії його членів, що мають суспільно корисне й соціально значуще спрямування. Успішна реалізація молодіжними об'єднаннями своєї соціально-педагогічної функції можлива за умови науково обгрунтованої системи державної підтримки молодіжних організацій, ефективної державної молодіжної політики [305, с. 7].

Виходячи з цього, молодіжні організації існують у менш жорсткій формі, ніж державна, при цьому вони структурні, достатньо вільні, гнучкі, різноманітні відносно вибору змісту, форм і методів реалізації своєї діяльності та мають можливість самостійно обирати свої цілі, завдання, що координуються, змінюються під час діяльності. Названі організації використовують соціально-педагогічний потенціал вільного часу підлітків і молоді, орієнтуючись перш за все на залучення їх до активної життєвої позиції особистості, забезпечення гармонії фізичного, інтелектуального розвитку, організації змістовного дозвілля та ін. [360, с. 148 – 149].

Важливим аспектом аналізу громадських організацій є їхня класифікація. Вона допомагає визначити суспільну роль цих організацій, передбачити можливі напрями та наслідки їхньої активності. Класифікація здійснюється на підставі різних критеріїв. Найголовнішими з них є такі: ступінь організованості, мета і спрямування групової діяльності, способи їхніх дій тощо. Вони є підставою для поділу громадських організацій на захисні, проблемні та інституційні, жорстко організовані й розмиті, легальні й нелегальні тощо.

Найпоширенішими й найтипівішими серед них є групи асоціативного типу, що створюються для захисту, реалізації інтересів та задоволення власних потреб. Вони, на думку А. Матвійчука, мають чітку формальну структуру і правовий статус. До таких груп належать профспілки, бізнесові спілки, молодіжні, жіночі, етнічні, релігійні об'єднання, товариства споживачів, асоціації для проведення вільного часу та ін. Іноді до громадських організацій зараховують лобістські організації та групи тиску. Але специфіка останніх полягає в їхньому посередництві (а не захисті власних інтересів), зорієнтованості на політичну владу та відсутність неполітичних форм діяльності [250, с. 7].

Відповідно до чинного законодавства Міністерство юстиції України подає певну характеристику громадських угруповань. Так, громадські об'єднання класифікуються за кількома типами:

1. За необхідністю формалізації створення:

а) підлягають легалізації (офіційному визнанню) державою:

- громадські організації;
- профспілки;
- організації роботодавців;
- органи самоорганізації населення;

б) не підлягають легалізації:

- батьківські комітети;
- органи учнівського самоврядування;
- колективи фізкультури на підприємствах.

2. За метою й функціями:

а) мають загальну мету і завдання, створюються без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України „Про об’єднання громадян”;

б) мають спеціальну мету (прямо передбачену Законами):

- громадські організації інвалідів, „чорнобильців”, ветеранів війни;
- Національний олімпійський комітет України;
- Українське товариство охорони пам’яток історії та культури;
- саморегульовані громадські організації;
- організації професійного спрямування;
- організації професійного самоврядування.

3. За характером повноважень:

а) мають визначені Законами спеціальні повноваження:

– громадські організації споживачів;

– громадські організації з охорони громадського порядку й державного кордону;

– Українське товариство охорони пам’яток історії та культури;

б) мають загальну мету і завдання, створені без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України „Про об’єднання громадян”.

4. За територією діяльності:

а) всеукраїнські громадські організації;

б) міжнародні громадські організації;

в) місцеві громадські організації.

Кожне із громадських об’єднань охоплює своєю діяльністю певні сектори суспільного життя, що, на відміну від політичних партій чи профспілок, не обмежуються політичною діяльністю чи захистом соціально-економічних прав тих, хто працює. Їхня діяльність також поширюється і на гуманітарну, інформаційну, екологічну, безпекову та інші сфери суспільного та державного життя України [418].

Розвиваючи цю думку, подамо класифікацію громадських молодіжних об’єднань в Україні, що наводить Ю. Поліщук [305]:

- громадські молодіжні об’єднання, діяльність яких спрямована на

поглиблення в країні демократичних процесів та на побудову в Україні громадянського суспільства;

- громадські молодіжні об'єднання саморозвивального і самовиховного спрямування;

- професійно спрямовані громадські молодіжні об'єднання;

- громадські об'єднання молодих юристів та об'єднання правозахисного характеру;

- громадські молодіжні об'єднання науково-дослідницького спрямування;

- громадські молодіжні об'єднання, діяльність яких спрямована на розвиток міжнародного співробітництва з молоддю інших країн;

- громадські молодіжні об'єднання, які здійснюють волонтерську діяльність;

- громадські молодіжні об'єднання, в основі діяльності яких знаходиться взаємодопомога соціального характеру;

- громадські об'єднання студентської молоді;

- громадські об'єднання жіночої молоді;

- громадські молодіжні об'єднання мистецько-культурного спрямування;

- громадські молодіжні об'єднання фольклорного спрямування;

- громадські молодіжні об'єднання екологічного спрямування;

- громадські молодіжні об'єднання історично-просвітницького спрямування;

- громадські молодіжні об'єднання патріотичного спрямування;

- громадські молодіжні об'єднання національних меншин в Україні;

- громадські молодіжні об'єднання спортивно-туристичного спрямування;

- громадські молодіжні об'єднання, які поєднують світський характер діяльності з певною релігійною спрямованістю;

- громадські молодіжні об'єднання релігійного спрямування;

- громадські молодіжні організації, які об'єднують молодь окремих підприємств.

У контексті нашого дослідження заслуговують на особливу увагу громадські молодіжні об'єднання, які займаються виховною роботою з дітьми й підлітками:

- громадські різновікові об'єднання виховної і саморозвивальної спрямованості;

- громадські різновікові об'єднання спортивно-туристичної спрямованості;

- громадські різновікові об'єднання екологічного спрямування;

– громадські різновікові об'єднання патріотично-виховного спрямування.

Отже, відзначимо, що відмінною ознакою громадських дитячих та молодіжних організацій серед інших ІГС є структурованість за інтересами, віковими чи територіальними критеріями. Чітко виражена структура визначає статус кожного члена організації, дає змогу зорієнтувати дитину, підлітка, молоду людину в перспективах особистісного зростання. Крім того, поділ на первинні колективи (скаутський патруль, екологічна варта тощо) сприяє ефективному використанню в організації „методу малих груп”, унаслідок простежується певна рівність між учасниками, що сприяє виявленню власних здібностей, соціальній згуртованості, прояву свідомого волевиявлення.

Додамо, що структура будь-якого соціального інституту, зокрема громадського об'єднання, зумовлює насамперед соціальний статус суб'єктів відповідної сфери діяльності та сукупність їх функцій, від ефективності виконання яких залежать дієвість соціального інституту, стабільність певних суспільних відносин. Водночас важливе значення в організуванні діяльності громадських дитячих та молодіжних організацій, на думку О. Лісовець, відіграє теорія соціальних ролей [232]. Особистість дитини, підлітка, молодої людини в громадській організації розкривається передусім у соціальному аспекті. Її інтуїтивні уявлення про себе стають усвідомленими завдяки системі соціальних характеристик особистості – соціальних статусів, що свідчать про її місце в групі, організації та системі соціальних ролей – стійких соціальних функцій, виконуваних дитиною в організації. Статус характеризується правами та обов'язками члена організації (голова або член ради, керівник гуртка, журналіст пресцентру тощо). Керівна структура громадської організації зазвичай складається з:

- вищого керівного органу – загальних зборів або конференції;
- постійного виконавчого органу – ради, президії;
- керівника організації – голови ради, президента;
- контрольно-ревізійного органу – контрольно-ревізійної, фінансової комісії.

Статус і роль члена організації стимулюють його творче ставлення до справи, оволодіння новими знаннями, прагнення самовдосконалюватись, формування позитивних комунікативних якостей тощо. Адже теорія соціальних ролей передбачає активність самої людини – виконавця ролі – щодо своєї діяльності і впливу на неї, орієнтує на поєднання в рольовій діяльності творчого підходу з відповідальністю.

Характерною ознакою громадських дитячих та молодіжних організацій як соціального інституту є фіксоване членство, чітко сформульовані права й обов'язки членів, їх свідоме дотримання правил розпорядку, статуту. Більшість дитячих та частина молодіжних організацій

мають загальноприйняті правила і норми, виражені в законах організації [232].

Виникає потреба звернення до питання особливостей діяльності молодіжних організацій, що впливають на життя і діяльність молодих людей, які починають робити перші кроки у своєму дорослому житті. Загалом серед молодіжних організацій, що потім переростають у формалізовані організації, можна виділити чотири моделі: політичні, професійні, дозвіллеві та студентські. Кожна модель працює за визначеною схемою і задля реалізації власних інтересів. Молодіжні організації суспільно-політичного спрямування є формою вияву протесту чи підтримки (повної або часткової) певної політичної позиції. Професійні молодіжні організації – це об'єднання людей, які мають спільні фахові вподобання, метою яких може бути аналіз, критика чи інноваційні пропозиції в окремій науковій (або виробничій) сфері для покращення стану справ. Дозвіллеві молодіжні організації характеризуються активністю молодих людей, яким приємно проводити час разом. Щодо студентських організацій, то їхні мета й завдання – захист прав та інтересів студентів, пошук можливостей для вдосконалення процесу навчання і в тому виші, де вони навчаються, і інших, налагодження зв'язків зі студентською молоддю за кордоном.

Важко однозначно виокремити завдання молодіжних організацій відповідно до якоїсь однієї типологічної моделі, адже в кожному випадку люди організуються навколо чітко окресленої ідеї, завдяки якій молоді люди і об'єднуються, і спілкуються один з одним [302, с. 124 – 128].

Як зазначає Л. Романовська, функціонування громадських об'єднань на базі навчально-виховних закладів створює сприятливі можливості для педагогічного впливу на зміст, форми й методи їхньої діяльності. Сучасні громадські об'єднання володіють значним потенціалом щодо соціального становлення своїх членів, залучаючи їх до суспільно корисних справ, формуючи активну життєву позицію, сприяючи задоволенню їхніх інтересів і запитів та засвоєнню норм і правил суспільного життя. Із кожним роком збільшується кількість і різноманітність програм, що реалізують громадські об'єднання, запроваджують інноваційні форми й методи їхньої роботи. Варіативно-програмний підхід, що домінує в діяльності громадських об'єднань, передбачає врахування соціально-економічних, політичних змін у навколишньому середовищі та надання кожній дитині можливості випробувати себе в різних соціальних ролях, обрати вид діяльності відповідно до своїх потреб і досвіду. Цей підхід надає можливість підліткам і молоді реалізувати вподобану програму або

кілька програм, навіть кілька напрямів з різних програм, а також змінювати їх залежно від зміни інтересів та вподобань [326, с. 47].

Серед найбільш потенційно важливих громадських об'єднань молоді в закладах вищої освіти є органи студентського самоврядування, профспілкові комітети студентів, діяльність яких спрямована на захист прав та інтересів студентства, організацію культурного, наукового дозвілля тощо. Водночас поряд з названими організаціями, що здійснюють свою діяльність переважно в стінах навчальних закладів, забезпечуючи позанавчальну виховну діяльність вишу, усе більшого значення для культурного, освітнього, духовного розвитку молоді набувають громадські організації, молодіжні центри, неформальні об'єднання, у яких бере участь молодь міста, регіону, зокрема й студентська. Саме інтеграція молоді в громадську діяльність поза межами освітнього закладу сприяє розширенню можливостей самореалізації та саморозвитку. Діяльність молодіжних організацій та центрів спрямована переважно на практичну допомогу молоді у сферах навчання, працевлаштування, суспільної діяльності, підвищення громадської, культурної та наукової активності, залучення до формування та реалізації державної політики щодо молоді. Отже, більш широко розкриває спектр можливостей для молоді шляхом проведення навчальних тренінгів, семінарів, флешмобів, виставок та інших культурних та освітніх заходів. Саме об'єднання молоді різного віку, поглядів та міркувань навколо спільної ідеї чи проєкту сприяє розвитку суспільних цінностей, громадянської позиції та соціалізації молоді, зокрема студентської [465].

Серед форм організації суспільної діяльності з виховання соціальної активності студентів виділяють:

- студентське самоврядування, що передбачає здобуття особистісного досвіду із взаємодії з різними соціальними категоріями, представниками організацій та установ, а також навичок комунікації, планування та організації;
- реалізацію лідерських програм;
- волонтерський рух [117].

У контексті нашого дослідження відзначимо, що аналіз діяльності громадських організацій та міжнародних донорів, що їх підтримують, дав можливість визначити кілька напрямів їхньої діяльності, а саме: антикорупційний, що відображається в пошуку ефективних інструментів прозорості влади перед громадськістю; волонтерська допомога

постраждалим у зоні проведення операції об'єднаних сил, військовим та внутрішньо переміщеним особам; розвиток комунікації між громадськістю різних регіонів України, що передбачає культурний, освітній обмін між молоддю східних і західних регіонів; урбаністичний, що спрямований на облаштування місць проживання, відпочинку та культурного дозвілля та ін. Важливе місце на сьогодні посідає реалізація національно-патріотичних заходів, зокрема в східних регіонах, що спрямовані на формування національних цінностей, поваги до мови, історії, культури, традицій українського народу.

Однією з новітніх тенденцій організації громадянської активності, що виникла за вимогами сучасності, є створення громадських організацій для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що скеровані на їхню інтеграцію, соціальну адаптацію та захист прав. Соціально активні представники з числа ВПО організуються в громади для вирішення основних проблем, зменшення соціальної напруги серед них, у зв'язку зі складністю соціально-економічних проблем, які їх оточують; забезпечення соціальної, фізичної, медичної, психофізіологічної та матеріальної підтримки тощо.

Зауважимо, що відповідно до Реєстру громадських об'єднань, починаючи з 2014 по 2018 рр., було створено близько 300 молодіжних громадських об'єднань всеукраїнського, міжнародного, регіонального, місцевого рівнів, зокрема громадських організацій, спілок, об'єднань профспілок тощо. Цікавим фактом у контексті досліджуваної проблеми є те, що сфера діяльності молодіжних громадських організацій досить широка та охоплює спортивні, культурні, мистецькі, освітні, дозвілєві інтереси молоді. Відзначимо, що в регіональному порівнянні найбільше молодіжних ГО створено в Київській, Львівській, Донецькій, Житомирській областях, тоді як найменше в Луганській, Чернігівській, Чернівецькій. Це свідчить про рівень активності молоді цих регіонів та ступінь розвитку молодіжної політики, ефективності реалізації якої сприяє діяльність молодіжних ГО. Проте зазначимо, що це далеко не весь перелік організацій, що активно працюють з 2014 р., бо деякі в реєстрі можуть бути не зазначені як молодіжні, проте охоплюють інтереси молоді, маючи у своєму складі активний молодий прошарок. Водночас далеко не всі зазначені організації активні у своїй роботі, присутні й формально зареєстровані, без молодіжної участі. Регіональний розподіл молодіжних громадських організацій 2014 – 2018 рр. представлено в додатку Б.

Отже, молодіжні громадські організації як інститути громадянського суспільства, з одного боку, сприяють налагодженню конструктивної взаємодії між молодіжними громадами, державними органами, відстоюючи інтереси молоді, а як соціальні інститути, – з іншого, сприяють формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів, підтримуючи ініціативи молоді в розвитку молодіжної політики на локальному та національному рівні.

Досліджуючи проблему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, важливим є виділення такого ІГС, як **молодіжні центри**, оскільки, починаючи з 2016 р., їхня активна робота в напрямі соціалізації молоді, створення умов для саморозвитку, самореалізації підвищує інтерес не лише громадськості, але й державних установ, міжнародних донорів. Водночас зауважимо тенденцію створення неформальних молодіжних об'єднань і центрів у селищах та малих містах, ініціаторами та головними діячами яких є саме молоді люди: учні старших класів, студенти. Об'єднуючись за інтересами, вони організують своє дозвілля, проводять благодійні ярмарки, концерти, майстер-класи тощо. Їхня соціальна активність відображається в прагненні власними силами покращити умови для особистісного саморозвитку, спілкуватися з однодумцями та разом працювати над спільною метою.

Відповідно до Типового Положення про молодіжний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1014 [311], **молодіжний центр (МЦ)** – це установа, що утворюється для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді. МЦ відповідно до покладених на нього завдань:

1) сприяє інтелектуальному, моральному, духовному розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу, забезпечує національно-патріотичне виховання та громадянську освіту молоді;

2) проводить інформаційно-просвітницьку роботу, зокрема, організовує конференції, засідання, форуми, семінари, тренінги, акції; замовляє видавничу продукцію; вивчає громадську думку, використовує соціальну рекламу, забезпечує можливості для неформальної освіти молоді;

3) проводить заходи, спрямовані на популяризацію здорового способу життя молоді;

4) проводить профорієнтаційну роботу серед молоді, сприяє її працевлаштуванню та зайнятості у вільний час, молодіжному підприємництву;

5) взаємодіє зі структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства, органами учнівського та студентського самоврядування;

6) організовує змістовне дозвілля молоді та сприяє її волонтерській діяльності;

7) сприяє вивченню та поширенню інноваційного національного та міжнародного досвіду з питань реалізації політики в молодіжній сфері;

8) взаємодіє з іншими молодіжними центрами.

Відмінною рисою в організації структури роботи названого об'єднання є Експертна рада при молодіжному центрі, положення якої затверджено в тій самій постанові Кабінету Міністрів України, що є консультативно-дорадчим органом, що утворюється при молодіжному центрі та сприяє участі громадськості, зокрема молоді, у забезпеченні ефективної діяльності центру.

Основними завданнями експертної ради є:

1) здійснення громадського контролю за діяльністю молодіжного центру, зокрема використанням майна і коштів центру, та діяльністю директора молодіжного центру, забезпеченням її прозорості, правомірності, законності, доцільності;

2) сприяння врахуванню молодіжним центром громадської думки під час провадження його діяльності;

3) підготовка пропозицій щодо визначення завдань, шляхів перспективного розвитку та основних напрямів діяльності молодіжного центру, здійснення контролю за виконанням;

4) підготовка пропозицій до плану роботи молодіжного центру, здійснення контролю за його виконанням;

5) заслуховування звіту директора молодіжного центру про діяльність центру;

6) проведення моніторингу стану виконання молодіжним центром покладених на нього завдань;

7) проведення аналізу результатів перевірок діяльності молодіжного центру.

Науково-теоретичні напрацювання висвітлюваної характеристики діяльності ІГС звертає увагу на принципи роботи молодіжних центрів, зокрема, у ЄС:

1) організувати дозвілля молодій людині в позанавчальний час – навіть якщо вона прийшла просто поспілкуватися з однолітками;

2) бути розташованим у межах мікрорайону, щоб юнацтво могло дістатися туди в будь-який час без батьків;

3) бути доступним, робочі години – зручними для молоді, а заняття в ньому – безкоштовними;

4) ті, хто не може відвідувати професійні заняття через обмежені можливості, можуть навчатися цьому в центрі;

5) дозвілля організовується не лише для підлітків, але й для дітей та дорослих (освіта протягом усього життя).

Ураховуючи широкий спектр можливостей соціального впливу МЦ як інституту громадянського суспільства на молодь, недостатню наукову розробку теоретичних і методичних засад їхнього функціонування, актуальним убачається подальше дослідження їхнього впливу на формування соціальної активності молоді.

Зауважимо, що одним із вагомих прикладів використання можливостей молодіжних центрів на шляху організації якісного дозвілля молоді є проєкт „Гідна країна для гідних людей” Донецької обласної державної адміністрації. У рамках програми протягом 2017 – 2018 років на теренах Донецької області було створено, відремонтовано, облаштовано близько 80 молодіжних центрів у різних містах, селищах, районах. Фінансування цього проєкту передбачало виділення коштів із державного, обласного та місцевого бюджетів. Тоді як змістовне наповнення центрів, дизайн, напрями діяльності, форми роботи визначала сама молодь.

Водночас серед основних напрямів діяльності центрів визначено:

– „New generation-club”. Проведення серій тренінгів та семінарів, спрямованих на становлення й виховання лідерських якостей молодих людей. Подальше залучення зацікавлених та найактивніших учасників до подальшої роботи в інноваційних центрах.

– Центр допомоги працевлаштування. Допомога молоді в пошуку роботи у співпраці з центрами зайнятості. Організація молодіжних трудових загонів.

– Інтернет-клуб. Створення спеціальної платформи з обладнанням та вільним доступом до Інтернет-мережі.

– Клуб „Без меж”. Проведення різноманітних заходів (тренінги, фізичні вправи, конкурси, фестивалі) з молодими людьми з інвалідністю.

– „Travel-with” Організація подорожей для активних молодих людей Донецької області в інші регіони України для спілкування, налагодження контактів та взаєморозуміння, обміну досвідом роботи з молоддю інших областей країни.

– Медіашкола. Проведення різноманітних тренінгів, семінарів з метою підвищення медіаграмотності молоді; покращення якості матеріалів, які публікуються в молодіжних засобах масової інформації (ЗМІ) Донецької області.

– Клуб „Волонтер”. Залучення для проведення тренінгів та майстер-класів серед молоді представників різних волонтерських організацій.

– Дебатна платформа. Створення спеціальної дебатної школи. Надання можливості аргументовано висловити свою думку на ту чи ту тему, поширення ідеї чемного спілкування серед молоді.

Отже, молодіжні центри як інститути громадянського суспільства є прикладом конструктивної співпраці молоді з органами державної влади, при цьому їхній виховний, соціальний вплив на молодь демонструє надійні засади для формування соціальної активності молоді.

Широка мережа молодіжних центрів країни зумовила доцільність створення Асоціації молодіжних центрів України, що утворилась як громадська спілка. Головною метою Асоціації є здійснення супроводу й підтримки наявних молодіжних центрів усіх форм власності та допомога в розвитку нових молодіжних центрів задля забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку молоді, підвищення молодіжної участі в процесі ухвалення суспільно важливих рішень.

Серед основних напрямів діяльності Асоціації:

– створення сприятливих умов для всебічного розвитку молоді в Україні;

– супровід та підтримка наявних молодіжних центрів та допомога в розвитку нових;

– сприяння в ефективній комунікації та системній роботі молодіжних центрів в Україні;

– представлення інтересів молодіжних центрів та молоді у відносинах з органами влади та місцевого самоврядування;

– сприяння в підготовці кадрів для роботи в молодіжних центрах, ІГС і об'єднаних територіальних громадах, навчання молодіжних лідерів та активістів; обмін кращими практиками молодіжної роботи;

– розробка та надання рекомендацій органам влади щодо формування нормативно-правової бази у сфері молодіжної політики.

Відзначимо підтримку розвитку молодіжних центрів з боку державних установ. Так, у 2014 році була розпочата програма „Молодіжний працівник” [270] за підтримки Програми розвитку ООН

України та у співпраці з Міністерством молоді та спорту України й Державним інститутом сімейної та молодіжної політики. Упровадження Програми „Молодіжний працівник” в Україні – це унікальна можливість підвищити професійний рівень представників державних службовців та громадських об’єднань, які працюють з молоддю, що сприятиме збільшенню кількості молоді, яка бере участь у формуванні молодіжної політики, та посилить на загальнодержавному рівні взаємодію державних і молодіжних громадських інституцій щодо соціального становлення молоді.

Унікальність Програми „Молодіжний працівник”:

1. Програма є національною. Уперше за роки Незалежності започатковано навчальну програму національного масштабу для фахівців, що працюють з молоддю, яка базується на принципах міжсекторального та міжгалузевого партнерства. Уперше фахівців, які працюють з молоддю, виділяють в окрему професійну групу. Молодіжна робота виокремлюється як окремий професійний напрям, що потребує спеціально підготовлених фахівців.

2. Міжсекторний та міжгалузевий підхід. Близько 30% випускників Програми – це представники професій, прямо не пов’язаних з молодіжним сектором (представники бібліотечної галузі, журналісти, представники приватного сектору, учителі та ін.). Це говорить про наявність значного потенційного ресурсу для посилення молодіжної роботи. Отже, Програма посилює структуру молодіжної політики за рахунок представників інших галузей і секторів.

3. Доступність. Програма базується на принципах неформальної освіти, що робить її доступною для широкого кола представників суміжних галузей. Щоб пройти навчання за Програмою, не потрібно мати спеціальну освіту, рекомендаційні листи від керівництва, бути представником певних організацій тощо. Єдина умова до участі: досвід та бажання працювати з молоддю. Крім того, участь у Програмі є безкоштовною і для учасника, і для організації, яку він представляє. Цільовою аудиторією Програми є лідери та активісти громадських та благодійних організацій, які працюють з молоддю, державні службовці, відповідальні за реалізацію молодіжної політики на місцевому та регіональному рівні; працівники інших організацій, залучених до роботи з молоддю незалежно від форми власності.

Також відповідно до завдань і заходів з виконання Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2016 – 2020 рр. розроблено і затверджено Національний знак якості для молодіжних центрів Постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148 з метою підвищення якості діяльності молодіжних центрів і послуг, що ними надаються.

Оцінка якості діяльності обласних та місцевих молодіжних центрів здійснюється за окремими критеріями:

- 1) орієнтування на роботу з молоддю, створення відповідних умов для громадської діяльності молоді;
- 2) наявність компетентного персоналу;
- 3) сприяння розвитку якості роботи з молоддю;
- 4) забезпечення прозорих механізмів управління й фінансових процедур;
- 5) забезпечення участі молоді, молодіжних організацій у реалізації концепцій і програм центру;
- 6) використання при плануванні діяльності центру кількісних та якісних показників оцінки ефективності;
- 7) урахування в діяльності центру основних напрямів державної політики в молодіжній сфері.

Проаналізовані характеристики діяльності молодіжних центрів свідчать про стрімкий інтерес державних та громадських організації до їхнього розвитку, потенційних можливостей. Водночас різноманітність напрямів діяльності, змістовного наповнення центрів демонструє актуальність дослідження роботи МЦ як платформи для формування соціальної активності молоді.

Поряд з молодіжними громадськими організаціями, молодіжними центрами постає ще одне об'єднання як важливий ІГС на шляху розробки системи формування соціальної активності молоді – **молодіжні ради**. Провідним механізмом залучення громадян до прийняття державних рішень стало створення при органах державної влади та місцевого самоврядування громадських рад. Їхня діяльність протягом усіх років розбудови незалежної держави зазнавала чималих змін, відповідно змінювалися й назви (колегія, рада, консультативна рада тощо), персональний склад учасників, рівень представництва, нормативні робочі документи тощо. Незмінною залишалася тільки основна громадянська місія – активізація процесу формування свідомої й активної позиції громадськості щодо подальшого розвитку державної політики та підтримки громадських ініціатив стосовно участі в державотворчому процесі [85, с. 24 – 35].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 996 громадська рада – це постійно діючий колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, утворений для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, урахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики.

В Енциклопедичному словнику з державного управління подано таке визначення цього поняття: „громадські ради – консультативно-дорадчі

інституції, що утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування з метою представництва громадськості та врахування їх інтересів у діяльності цих органів” [132, с. 121].

У результаті розроблених і затверджених нормативно-правових актів було сформовано такий механізм взаємодії влади і громади, як консультації з громадськістю, створено консультативно-дорадчі органи, до складу яких могли входити представники громадськості (громадські, благодійні, релігійні організації, профспілки, експерти, громадські діячі та ін.). Зазначимо, що, незважаючи на внутрішню готовність громадськості будувати діалог із владою і надану владою таку можливість, виявилось, що громадськість має проблеми із фаховою підготовкою, а влада – з тим, як будувати ці відносини з організаційного, матеріального та практичного боку [328].

Дослідженню питань взаємодії держави та громадянського суспільства в процесах публічної політики та управління присвячено роботи О. Пухкала, І. Рейтеровича, С. Ситник, С. Телешуна та ін. [317]; стан та проблеми діалогової комунікації між органами державної влади та громадськістю в українському суспільстві розглядає О. Крутій; ефективність діяльності консультативно-дорадчих органів висвітлювали В. Латишева [228], Ю. Шайгородський; сутність та механізми громадського контролю – А. Крупник та ін. Крім того, вивченням питань ефективності проведення консультацій з громадськістю займаються такі аналітичні установи, як Центр політичних студій та аналітики, Міжнародний центр перспективних досліджень, Український незалежний центр політичних досліджень та ін.

Із метою реалізації прав громадян брати участь в управлінні державними справами згідно зі ст. 38 Конституції України [194] урядом затверджено Постанову Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2014 р. № 996 „Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”, що визначає порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади [308].

Важливим кроком у процесі організації роботи молодіжних рад було прийняття Типового положення про молодіжний консультативно-дорадчий орган регіонального та місцевого рівнів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1198. Названий документ стимулював створення молодіжних рад на різних рівнях, що сприяло залученню молоді до процесу прийняття рішень, конструктивному діалогу між чиновниками та представниками молодіжних, громадських об'єднань, інститутів громадянського суспільства, відображаючи думку молоді та власну позицію на шляхи вирішення соціально важливих проблем громад. Також простежувалася тенденція організації

неформального навчання для молоді щодо засад державного устрою, механізмів комунікації владою тощо. Водночас відзначимо, що поряд з наданням можливостей для молодіжних дорадчих органів простежувався високий ризик їхнього формального існування, що, з одного боку, підсилювало вплив органів місцевого самоврядування, а з іншого, – призводило до деструктивних процесів молодіжної участі в житті міста чи громади.

Зауважимо, що відповідно до Типового положення Молодіжна рада у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, а також Переглянутою Європейською Хартією участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівнях, чого не було в попередніх нормативно-правових документах. Серед основних завдань молодіжних рад є: співпраця місцевої держадміністрації, обласної ради з громадськими об'єднаннями та інститутами громадянського суспільства, залучення соціально активної молоді до реалізації державної політики в молодіжній сфері на регіональному рівні, вирішення питань регіонального й місцевого значення в зазначеній сфері.

У контексті нашого дослідження характеристики інститутів громадянського суспільства наголосимо, що розрізняють безпосередню та опосередковану форми проведення консультацій з громадськістю. До безпосередньої зараховують форми публічного громадського обговорення у вигляді конференцій, форумів, громадських слухань, круглих столів, зборів, зустрічей з громадськістю, теле- та радіодебатів, дискусій, інтерв'ю, інтернет-конференцій, телефонних „гарячих ліній” тощо.

До опосередкованої належать:

– вивчення громадської думки, що здійснюється шляхом проведення соціологічних досліджень (анкетування, контент-аналіз матеріалів ЗМІ, фокус-групи);

– запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних ЗМІ;

– опрацювання звернень громадян та ін. [132, с. 339].

Теоретичний аналіз наукового доробку питання діяльності ІГС у контексті формування соціальної активності молоді звертає до дослідження молодіжного парламентаризму, що в науковій літературі визначається як система представництва прав і законних інтересів молоді як особливої соціальної групи, що заснована на створенні та функціюванні при органах державної влади, а також у встановленому ними порядку спеціальної громадської консультативно-дорадчої структури молоді – молодіжного парламенту та інших суспільних інститутів участі молодих громадян у житті держави. Водночас молодіжний парламентський рух визначений як діяльність, спрямована на формування й розвиток громадських консультативно-дорадчих структур молоді на різних рівнях

державного та регіонального управління, залучення молоді до активної участі в життєдіяльності держави, розробці та реалізації ним ефективної молодіжної політики шляхом подання законних інтересів молодих громадян і суспільно значущих ідей [197, с. 8].

Поруч з поняттям „молодіжні парламенти” часто трапляються „молодіжні ради”, що постають у якості необов’язкового органу та можуть створюватися при міському голові, міській раді, обласній адміністрації. Створення органу, що має на меті представлення інтересів широкого кола молоді перед органами міської та обласної адміністрації, може ініціюватися і молоддю, і міським самоврядуванням. На жаль, досить часто при цьому стають лише формальним молодіжним угрупованням, що не відображає думки молоді. Водночас аналіз діяльності молодіжних рад показав ефективність реалізації молодіжної політики, реалізації молодіжних ініціатив, відстоювання інтересів молоді, а також залучення молоді до прийняття рішень на локальному рівні саме під час роботи молодіжних рад.

Аналіз діяльності молодіжних громадських рад продемонстрував широкий спектр можливостей для молоді (інформація та зв’язків з громадськістю, культура та дозвілля, фізична культура та спорт, волонтерський рух тощо) при раціональному використанні цього механізму участі молодих людей у процесі розробки та прийняття рішень в органах міського самоврядування, зокрема забезпечення молоді житлом, пільговим проїздом у громадському транспорті, облаштування молодіжних просторів, підтримка талановитої молоді через надання стипендій, грантів, а також сприяння у фінансуванні молодіжних активностей молоді. Проте умовами ефективності роботи рад убачаємо ініціювання створення та високий рівень залученості до діяльності молодих людей, які прагнуть змінювати та розвивати своє місто, рівень знань щодо функціонування органів міського самоврядування, мотивація до громадської діяльності та інші. Приклади молодіжних рад в Україні представлено в додатку В.

Ще одним інститутом громадянського суспільства, що виділено в межах нашого дослідження формування соціальної активності молоді, є **благодійні фонди** та організації. Серед науковців, які досліджують питання благодійності, а також меценатства – А. Гулевська-Черниш [56], О. Донік [127], Д. Непочатова [56], Л. Паливода [361], О. Повстин [301], Р. Сербін [33] та ін.

Наукова позиція дослідників особливостей діяльності благодійних організацій зосереджується на позиції, що входження України в європейське співтовариство супроводжується створенням нових соціальних інституцій недержавного сектору, зокрема фондів громад, які є благодійними організаціями. Управляються вони незалежною радою, утвореною з максимальним представництвом місцевої громади, – для ефективного використання коштів, переданих громаді окремими

громадянами, організаціями чи бізнесовими структурами. Відповідно до визначеної стратегічної мети кожним фондом обирається кілька пріоритетних сфер, у рамках яких здійснюється вся програмна діяльність [56].

Звертаючись до енциклопедичної літератури, зауважимо, що в сучасному тлумачному словнику благодійність визначено як „добровільну і безкорисливу пожертву фізичних або юридичних осіб у вигляді матеріальної, фінансової чи організаційної допомоги” [388].

Із позиції наукових підходів Р. Сербіна благодійність розглядається як добровільна, безоплатна, несистемна та безкорислива діяльність благодійників, що спрямована на покращення соціального стану певних осіб, які цього потребують, та розв’язання проблем соціально-культурної сфери суспільства загалом, що здійснюється на принципах законності, моральності, гуманізму та взаємодопомоги. Водночас благодійна діяльність за змістовним наповненням відрізняється від благодійності та є складником соціальної діяльності, яка, своєю чергою, передбачає єдність теоретичного й матеріально-практичного процесів, що здійснюються соціальними суб’єктами з метою цілеспрямованого використання та зміни навколишнього середовища в інтересах людей [336, с. 118].

Серед сфер благодійної діяльності О. Повстин виділяє: освіту, науку і наукові дослідження; охорону здоров’я, спорт і фізичну культуру; екологію, охорону довкілля, захист тварин, запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідацію їхніх наслідків; допомогу постраждалим унаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; опіку і піклування, законне представництво та правову допомогу, права людини і громадянина та основоположні свободи; соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги; культуру та мистецтво, охорону культурної спадщини; розвиток міжнародної співпраці України, стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; розвиток територіальних громад, сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного стану в Україні; сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану [301, с. 29].

У контексті нашого дослідження важливим є той факт, що реалізація різнопланових соціальних програм є однією особливістю українських благодійних фондів. Аналіз спектру їхньої програмної діяльності засвідчив два основних підходи, що вони застосовують при розробці власних операційних програм:

– запровадження вузькоспеціалізованої діяльності, спрямованої на розв’язання проблеми, зазначеної в стратегічній меті фонду (наприклад, зниження дитячої смертності, соціальна адаптація вихованців інтернатних закладів тощо);

– підтримка та впровадження широкого спектру ініціатив, спрямованих на покращення якості життя в громаді [56].

Теоретичний аналіз наукових розвідок показав, що діяльність благодійних фондів та організацій, з одного боку, передбачає широке коло задоволення соціальних потреб різних груп населення, а з іншого, – розглядаючи молодь як активного суб’єкта вирішення соціально-важливих проблем, є певним сприятливим середовищем для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади.

Охарактеризувавши діяльність таких ІГС, як молодіжні громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, можна виокремити спільні риси напрямів діяльності щодо роботи з молоддю, використання яких є ключовими векторами в розробці системи формування соціальної активності молоді:

- неформальна освіта (тренінги, семінари, воркшопи, форуми);
- конструктивний діалог з державними установами щодо вирішення молодіжних питань;
- культурні заходи та проєкти;
- організація дозвілля.

Названі риси лише визначають спільні вектори для означених ІГС, у яких молодь може бути ініціатором, учасником та безпосереднім реалізатором на шляху формування соціальної активності.

Підсумовуючи характеристику діяльності інститутів громадянського суспільства, наведемо таблицю, що відображає вплив кожного з досліджених інститутів на процес соціальної активності молоді (табл. 2.1) [466].

Таблиця 2.1

Характеристика діяльності інститутів громадянського суспільства

ІГС	Джерельна база	Змістовна діяльність щодо молоді
Громадські організації	О. Болотська, Є. Костюк, В. Кошіль, Л. Романовська, О. Лісовець, Г. Лактіонова, А. Матвійчук, О. Панагушина, Ю. Поліщук, С. Терницька, С. Черкасова та ін. Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, Закон України	Сприяють налагодженню конструктивної взаємодії між молодіжними громадами, державними органами, відстоюючи інтереси молоді, а як соціальні інститути допомагають формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів, підтримуючи ініціативи молоді в розвитку

Продовження таблиці 2.1

	„Про громадські об'єднання”	молодіжної політики на локальному та національному рівнях
Молодіжні центри	Типове Положення про молодіжний центр, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р.	Відображають прагнення молоді власними силами покращити умови для особистісного саморозвитку, спілкуватися з однодумцями та разом працювати над спільною метою; утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді; організовують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності
Молодіжні ради	Т. Андрійчук, Є. Бородін, В. Латишева, Ю. Шайгородський та ін. Указ Президента України „Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій”, Типове положення про молодіжний консультативно-дорадчий орган регіонального та місцевого рівнів	Сприяють залученню соціально активної молоді до реалізації державної політики в молодіжній сфері на регіональному рівні, вирішенню питань регіонального і місцевого значення
Благодійні фонди	А. Гулевська-Черниш, О. Донік, Д. Непочатова, Л. Паливода, О. Повстин, Р. Сербін та ін. Постанова „Про благодійні фонди”, Закон „Про благодійництво та благодійні організації”. Постанова про державну реєстрацію благодійних організацій	Є складником соціальної діяльності, яка, своєю чергою, передбачає єдність теоретичного й матеріально-практичного процесів, що здійснюються соціальними суб'єктами з метою цілеспрямованого використання та зміни навколишнього середовища в інтересах людей; розглядається як сприятливе середовищем для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади

Можна зробити висновок, що процес інституалізації громадянського суспільства зосереджує увагу на таких актуальних питаннях, як залучення молоді до процесу прийняття рішень на міському, регіональному рівні, вирішення питань освіти, дозвілля, культурного та творчого розвитку, підтримки талановитої молоді, облаштування молодіжного середовища саме за участю молоді. Водночас такі інститути, як громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради сприяють ефективному процесу

соціального зростання, формування соціальної активності молоді. Використання їхнього потенціалу під час розробки системи формування соціальної активності підтверджує актуальність нашого дослідження та потребує подальшої теоретичної розвідки щодо змісту та структури соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Проведений у цьому підрозділі теоретичний аналіз діяльності інститутів громадянського суспільства дає змогу зробити такі висновки:

– інституалізація громадянського суспільства в наукових розвідках розглядається як процес формування соціальних інститутів, що відіграють ключову роль у задоволенні суспільних проблем, а також характеризується громадянською участю щодо поширення демократичних цінностей і норм;

– інститути громадянського суспільства за участю молоді (зокрема, громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди) можна визначити як систему взаємодії суб'єктів щодо відстоювання своїх легітимних інтересів та прав під час співробітництва з державними установами в процесі розбудови громадянського суспільства та реалізації молодіжної політики;

– *громадські організації* сприяють формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів; *молодіжні центри* утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді, організують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності; *молодіжні ради* допомагають залученню соціально активної молоді до реалізації молодіжної політики; *благодійні фонди* створюють сприятливе середовищем для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади.

2.2. Особливості та структура соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Проведений теоретичний аналіз досліджуваної проблеми показав різноманітність підходів до розуміння соціальної активності від особистісної характеристики до запланованої соціально зорієнтованої діяльності. Своєю чергою, ця тенденція призвела до варіативності та інтегративності змістовного накопичення структурних характеристик цього поняття з урахуванням різновікових групи (підлітків, студентів), освітніх технологій (загальноосвітні та заклади вищої освіти), середовища проживання (сільська місцевість, промислові регіони), дозвілдової діяльності (позанавчальні заклади, волонтерські загони, студентські об'єднання). Проте сучасні світові тенденції, а також період реформування в Україні вимагають особливої уваги дослідження поширених інститутів громадянського суспільства, зокрема молодіжних громадських організацій,

молодіжних рад, молодіжних центрів та їхнього впливу на змістовне наповнення процесу формування соціальної активності молоді.

Виокремлення чітких компонентів соціальної активності молоді стало можливим завдяки теоретичному аналізу сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових педагогічних розвідок. Так, Г. Троцько зауважила, що джерелом соціальної активності є оперативний і діяльнісний компоненти з частковою наявністю інформаційного та результативного. Включення студентів у процес культурно-просвітницької взаємодії в рамках діалогічних стратегій сприяє істотному наповненню їхніх зусиль щодо участі в соціальних заходах, волонтерській роботі. Отже, діалогічна підтримка надає значення самій соціальній активності як способу підвищення суб'єктивності особистості, її товариськості, саморозвитку та соціальної стабільності суспільства [404].

Беручи за базове визначення *соціальної активності* молоді як *інтегрованої особистісної діяльності людини щодо ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства та особистісних ціннісних орієнтацій*, дослідимо особливості соціальної активності, доповнивши структурно-компонентним складом. Розглядаючи змістовність цієї дефініції в контексті діяльності ІГС, доцільним убачається охарактеризувати поняття „діяльність”, „суспільно корисні функції”, „соціальне середовище”.

Найбільш усталені сучасні наукові погляди на сутність досліджуваного поняття особливостей соціальної активності можна знайти в довідкових та енциклопедичних джерелах. Зокрема, у Тлумачному словнику з соціальної педагогіки та соціальної роботи Л. Лохвицької поняття „діяльність” (activity) розглядається як активність суб'єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб, а також спосіб існування, перетворення соціальної дійсності людиною. Проте в контексті дослідження соціальної активності для нас більш цікавим є визначення поняття „соціальна діяльність” (social activity), що розуміється як сукупність соціально значущих дій, здійснюваних суб'єктом (клас, група, особистість) у різних сферах і на різних рівнях соціальної організації суспільства, що мають на меті визначені соціальні цілі й інтереси, а також ті цілі, що використовують в ім'я досягнення й задоволення інтересів різні засоби – економічні, соціальні, політичні та ідеологічні. Різноманіття соціальних дій авторка зводить до 4-х основних груп:

- 1) цілеспрямована дія, пов'язана зі зміною цієї соціальної системи чи умов діяльності;
- 2) дія, спрямована на їхню стабілізацію;
- 3) дія, що має на меті адаптацію до певної соціальної системи й умов діяльності;

4) інтегративна дія, що припускає залучення особистості чи групи якої-небудь іншої спільності в більш велику соціальну спільність чи систему [398, с. 56 – 57]. Наголосимо, що ознаки інтегративності соціальної діяльності молодих людей є важливою характеристикою, що безпосередньо впливають на процес формування соціальної активності, оскільки відображають здатність молоді пристосовуватися, зокрема, до різних соціальних груп, соціального середовища та соціально-економічних державних змін узагалі.

Відзначимо, що соціальна активність реалізується у вигляді соціально корисних дій під впливом мотивів та стимулів громадсько значущої активності. Вона розвивається через систему зв'язків людини з навколишнім середовищем у процесі пізнання, діяльності, спілкування. Рівень соціальної активності залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установами на діяльність [438, с. 241].

Сучасні наукові дослідження підтверджують актуальність проблем формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та характеризуються різновекторністю поглядів на сутність і зміст соціальної активності. Проаналізуємо деякі з наукових поглядів щодо особливостей та видів соціальної активності молоді.

Слушною є думка К. Ямкової, що багатофункційність соціальної активності передбачає взаємозв'язок багатьох інтегративних якостей особистості та здійснює безпосередній формувальний вплив на її розвиток. Тоді як змістовність соціальної активності відображається у внутрішній мотивації та ціннісних якостях людини, самореалізації в нових формах і видах діяльності, швидкому пристосуванню до нових умов [449, с. 365].

У контексті сучасних освітніх орієнтирів науковці виокремлюють певні види соціальної активності молоді студентського віку, що забезпечують їхній розвиток та самовдосконалення:

- навчальна активність (пізнавальна потреба, що сприяє формуванню системи мотивів та виражається у відповідальному ставленні до навчання та отриманні професійних знань);
- наукова активність (формування наукового світосприйняття, глибоких теоретичних знань, професійної позиції особистості);
- суспільна активність (політична та громадська культура особистості, що проявляється в діяльності громадських об'єднань);
- творча активність (вища форма самореалізації людини, що відображає естетичне ставлення до дійсності, креативний підхід до будь-якої справи) [181].

Іншу змістовність у багатокомпонентне поняття „соціальна активність” вкладає О. Ганич [94]:

- за формою: професійна, непрофесійна;
- за видами: трудова, політична, пізнавальна;

- за направленістю: суспільна, антисуспільна;
- за змістом: пізнавальна, аксіологічна, трудова, суспільно-громадянська, комунікативна, моральна, художньо-творча та інші види діяльності.

Соціальна активність як інтегрована якість включає два взаємопов'язаних аспекти [296, с. 8]:

- особистісний аспект, що відображається в потребах, інтересах, мотивах, особистісних якостях, ставлення до соціальної діяльності (активність особистості), носієм соціальної активності може бути будь-яка соціальна група, колектив тощо;

- соціальний аспект, що виражається в накопиченні соціальних знань та вмій, а також досвіду соціально значущої діяльності, соціальність особистості визначається обсягом соціальних зв'язків, засобами яких особистість інтенсивніше розвивається, реалізує творчий потенціал, засвоює соціальні та культурні цінності в процесі соціального пізнання, спілкування, взаємодії.

У контексті дослідження змістовно-компонентних характеристик соціальної активності молоді цікавою є шкала соціальної активності М. Левицької, що структурує цю суб'єктну діяльність на спонтанну активність (підписання петицій, організація демонстрації чи акції протесту, діяльність на користь місця проживання, волонтерська праця тощо) та організаційну активність (приналежність до політичних партій, до професійних асоціацій, праця в структурах самоврядування, будинкових комітетах, батьківських комітетах, участь у товариствах за інтересами, парафіяльних чи при церковних організаціях та в інших організаціях) [436, с. 810 – 811]. Додамо, що рівень соціальної активності в цьому випадку може залежати від загального рівня громадської активності та соціально-економічного розвитку певного регіону, розгалуженості структури неформальних громадських об'єднань, сфери їхньої діяльності.

Розвиваючи цю думку, відзначимо широкий спектр форм і засобів соціальної активності молоді, зокрема участь молодих людей у процесі вирішення проблем, що стосуються їх та місцевої громади, є найвагомим виявом соціальної активності. Вибір форми участі зумовлений особистісними ціннісними орієнтирами, досвідом громадської діяльності чи доречністю використання в окремому випадку, проте кожна з цих форм має свій потенціал та свої обмеження.

Найбільш уживаними та загальноприйнятними в сучасному європейському суспільстві формами участі молоді є такі:

- волонтерська робота;
- участь у різних формах неформальної освіти (тренінги, семінари тощо);

– навчання рівний – рівному: залучення молодих людей до навчання їхніх однолітків (до прикладу, програми із здорового способу життя, освітні кампанії тощо);

– активна участь у діяльності молодіжних центрів, клубів та виконання обов’язків у них;

– молодіжні ради, парламенти, форуми, комітети та інші структури як традиційний спосіб участі в ухваленні рішень на міжнародному, національному, регіональному або місцевому рівнях, шкіл, клубів, неурядових організацій тощо;

– системи спільного управління, що вже існують у деяких установах (до прикладу, Директораті молоді та спорту Ради Європи), у яких рішення приймаються разом з представниками від молоді, молодіжних організацій та влади;

– консультації – використовуються в процесі прийняття рішення, щоб висловити своє занепокоєння з приводу тієї чи тієї проблеми, внести пропозиції щодо її вирішення;

– різні рівні участі молодих людей у проєктах та заходах (і організованих, і неорганізованих);

– різного роду кампанії;

– членство в політичних партіях, спілках, групах інтересів;

– участь у виборах (щоб голосувати та бути обраним).

Поряд з цим кількість молодих людей, реально залучених до названих форм участі, неухильно знижується, що демонструє чітку волю молоді брати участь та впливати на рішення, що приймаються суспільством на індивідуальній основі, поза межами участі в застарілих структурах та механізмах [455, с. 10].

Наведений аналіз свідчить про доцільність змін традиційних форм участі молоді в суспільно-громадській діяльності і на рівні громади, і на рівні держави. Моделі відкритого розвитку молодіжної діяльності зумовлюють самостійність та відповідальність роботи молодіжних об’єднань (зокрема громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад тощо), що характеризуються автономністю та самостійністю під час визначення пріоритетів і цінностей громадської діяльності. Тоді як нав’язування традиційних підходів до організації молодіжної громадської діяльності лише призводить до схем маніпулюванням молоддю та символічною участю в суспільних заходах.

Серед поширених форм участі молоді в суспільному місцевому та регіональному житті актуальними є:

– створення мереж „рівний – рівному”;

– форуми для обговорення;

– підпис петицій;

– участь у так званих нових соціальних рухах;

– групи підтримки;

- бойкотування товарів;
- демонстрації;
- міжнародні зустрічі;
- використання Інтернету для збору інформації, висловлення думки, впливу на прийняття рішення.

Люди, організації та спільноти, що підтримують участь молоді та шукають нові способи залучення молодих людей до громадського життя, повинні мати чітке уявлення про те, чого вони хочуть. Безперечно, що основну увагу необхідно зосередити не лише на кількісному збільшенні учасників, а також на шляхах поліпшення якості самої участі [345].

Узагальнюючи зазначене вище, у контексті нашого дослідження доцільним є виокремлення сфер актуалізації соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Сфери актуалізації соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Сфери актуалізації	Форми соціальної активності молоді
Проектна діяльність	<ul style="list-style-type: none"> – участь у молодіжних проєктах; – самостійна реалізація соціально значущих проєктів; – фандрайзингова діяльність; – участь у грантових програмах на отримання фінансування проєктів
Громадсько-політична діяльність	<ul style="list-style-type: none"> – участь у виборах місцевого та державного рівнів; – подання та підписання електронних петицій; – участь та організація адвокаційних кампаній; – зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками
Волонтерська та благодійна діяльність	<ul style="list-style-type: none"> – соціальні акції; – благодійні компанії; – допомога соціально незахищеним верствам населення; – волонтерська практика
Освітньо-наукова діяльність	<ul style="list-style-type: none"> – тренінги; – семінари; – форуми; – освітні кампанії
Молодіжна політика	<ul style="list-style-type: none"> – участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні; – консультації з державними органами влади; – співпраця з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді

Проаналізуємо детальніше сфери актуалізації та характеристики форм соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Вирішуючи завдання нашого дослідження, ми маємо врахувати, що в діяльності ІГС на сьогодні важливе місце посідає **проектна діяльність**, бо спостерігається великий інтерес з боку міжнародних та європейських

донорів до розбудови українського суспільства. У цій діяльності й можна простежити за тими орієнтирами, до яких прагне сучасна молодь. Широкий спектр міжнародних, всеукраїнських, регіональних проєктів для молоді залучає активних людей до розвитку власного потенціалу, формування стійких життєвих цінностей тощо, наприклад, всеукраїнський освітній проєкт „Відкривай Україну” є відкритим інтерактивним онлайн та офлайн середовищем і проводиться як командне змагання дітей в адміністративно-територіальних одиницях України. Мета проєкту – створити середовище для розвитку підлітків малих міст України, у якому вони набудуть необхідних компетенцій та отримують можливість реалізувати командою власну ідею у своєму місті. Організатором проєкту є благодійний фонд „Фундація соціальних інновацій «З країни в Україну»”.

Водночас важливим етапом проєктної діяльності для молоді є самостійне планування, пошук ресурсів для реалізації (фандрайзингова діяльність) та безпосереднє втілення своєї ідеї в життя. Оскільки робота над проєктами, що реалізують молоді люди, відображають і вміння планувати, організовувати власну діяльність, працювати в колективі, уміння домовлятися та вести переговори, і механізми вирішення тих гострих проблем, які, на думку молоді, потребують негайного втручання та розв’язання.

Серед найпоширеніших грантових програм для молоді, що на конкурсній основі поданих проєктних пропозицій надають фінансову підтримку реалізації проєктів, можна виокремити такі:

- дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) – підтримує Уряд України у створенні програм з охорони здоров’я, харчування, освіти та захисту для дітей; програму з відновлення та розбудови миру, демократичне врядування, сталий розвиток і довкілля;

- USAID (Агентство США з міжнародного розвитку) – здійснює заходи з міжнародного розвитку та допомоги в надзвичайних ситуаціях на основі партнерських стосунків і надання ресурсів, які рятують людські життя, знижують рівень бідності та зміцнюють механізми демократичного врядування, допомагаючи долати гуманітарні кризи та ставати на шлях самостійного розвитку;

- посольства Німеччини, Великої Британії, США, Нідерландів та інші;

- благодійні та громадські організації, фонди приватних осіб (наприклад, Фонд Богдана Колесникова, BEARR Trust, чеська організація „Людина в біді”, благодійний фонд Карітас тощо).

Названі організації проявили активну діяльність на сході України після 2014 р., підтримавши відновлення інфраструктури, родин, що постраждали від конфлікту, а також інститути громадянського суспільства на шляху впровадження програм підтримки молоді в розбудові громадянського суспільства, зокрема в східній частині країни.

Із процесом пошуку ресурсів під час проектної діяльності нерозривно пов'язане поняття фандрайзинг (англ. „fundraising”: fund – кошти, фонди, raise – піднімати, збільшувати). У літературних джерелах українською і російською мовами трапляється два варіанти „фандрейзинг” і „фандрайзинг”. Суб'єктами фандрайзингової діяльності є неприбуткові організації, що займаються пошуком джерел фінансування та збором коштів для реалізації проєктів. Науковці визначають змістом фандрайзингу діяльність щодо залучення ресурсів для реалізації соціально значущих проблем та підтримки неприбуткових організацій [433, с. 13].

Соціальна активність як особистісна якість особистості демонструє власний погляд на соціально-економічні процеси, державні орієнтири та політичні зміни, тому однією зі сфер її актуалізації є *громадсько-політична діяльність* молоді. Вона відображається в безпосередній громадсько-свідомій позиції щодо власної участі в процесі державотворчих перетворень, прагненні змінити на краще умови молодіжного середовища, упровадженні сталих ціннісних орієнтирів. Серед форм соціальної активності молоді в цьому контексті можна виокремити: участь у виборах місцевого та державного рівнів; подання та підписання електронних петицій; участь та організація адвокаційних кампаній; зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками. Звичайно цей перелік форм не відображає всі можливі прояви соціальної активності під час громадсько-політичної діяльності, але демонструє певні вектори молодіжної активності, що актуальні для інститутів громадянського суспільства.

Зупинимось детальніше на можливостях та особливостях адвокаційних кампаній за участю молоді.

Слово „адвокасі” чи „адвокація” походить від англійського *advocacy* (to advocate), яке можна перекласти як рекомендація, підтримка, аргументація, просування чогось. Поряд із використанням в англійській мові слова в його прямому значенні, за ним закріпилось і специфічне понятійне значення, яке трактує адвокасі як особливий рід занять з характерними рисами і зазвичай спрямований на соціальну проблематику. Явище адвокації виникло в результаті необхідності реагувати на гострі проблеми, які виникають у суспільстві, або ж вироблення комплексної відповіді на систематичні негаразди чи кризи. Особа чи група осіб, які потрапили у скрутне становище, або ж які усвідомлюють існування певної проблеми, не завжди мають змогу цю проблему вирішити. Тому виникає необхідність пошуку і впливу на того, кому підвладне вирішення проблеми. Звідси і визначальна риса адвокації – вплив на особу, яка приймає рішення.

Адвокаційна діяльність може бути спрямована на вирішення будь-якої проблеми в суспільстві, незалежно від того, наскільки широке коло осіб вона зачіпає. Вона може тривати і кілька годин, і кілька років. Усе

залежить від глибини проблеми, політичної волі тих, хто приймає рішення, та обраних стратегії й інструментів адвокації [362, с. 5 – 6].

Адвокація – це завжди дії, спрямовані на прийняття певного управлінського рішення. Результатом адвокаційних зусиль повинна стати зміна наявної у вашій громаді чи всій країні реальності. Говорячи бюрократичною мовою, результатом може бути ухвалення та реалізація певного закону, прийняття та запуск у дію урядової чи місцевої цільової програми, виділення бюджетних коштів на системне розв'язання проблеми громади тощо.

Адвокація може бути спрямована на органи чи осіб, які приймають рішення, будь-якого рівня: від головного лікаря місцевої лікарні до Європарламенту та Організації Об'єднаних Націй. Ключових гравців може бути багато, але загалом їх можна розподілити на три рівні: місцевий (селище, місто, район, область); національний (уся країна); міжнародний (більше однієї країни). Навіть одну і ту саму проблему у певній сфері можна спробувати вирішити різними адвокаційними кампаніями, які мають різні цілі й різні мішені на різних рівнях [307].

Отже, за допомогою адвокаційних кампаній молодь через ІГС може впливати на процес вирішення важливих соціальних проблем, зокрема, облаштування громадських місць пандусами для людей з обмеженими можливостями, пільговий проїзд для студентів у міському громадському транспорті, збільшення фінансування молодіжних проєктів з міського бюджету тощо. При цьому молодь не лише аналізує реальні потреби в місті чи громаді, а й планує процес адвокації, формує звернення до відповідних органів чи проводить переговори з представниками міської, регіональної влади тощо залежно від поставлених цілей та завдань [8].

Ще однією досить соціально важливою сферою актуалізації соціальної активності молоді в межах нашого дослідження є **волонтерська та благодійна діяльність** як відображення соціально значущої, безкорисної ініціативи на благо певної групи людей. Волонтерська діяльність завжди привертала увагу дослідників соціальної педагогіки (Н. Заверико [143], І. Зверева [297], Р. Калениченко [166], А. Капська [355], Л. Конвісарєва [192], О. Кузьменко [214], Г. Лактіонова [255], Т. Лях [236], Ю. Поліщук [305], С. Савченко [331], С. Харченко [424] та ін.). Зокрема, Т. Лях зазначає, що для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим з різних причин. По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства та довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, зазвичай творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє вирішення. По-третє, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого

кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя. По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити [237, с. 30 – 31]. Тоді як благодійність в енциклопедичній літературі розглядається як багатоаспектна людська діяльність з метою надання певної допомоги окремій особі чи соціальній групі, комплексний (соціальний, психологічний та економічний) феномен, що має свої давні традиції [285, с. 21].

У контексті дослідження проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства важливими є такі форми діяльності, як: соціальні акції, благодійні кампанії, допомога соціально незахищеним верствам населення, волонтерська практика. На наш, погляд, саме ці форми прояву активності серед молоді знаходяться серед пріоритетів громадської діяльності молодіжних організації та центрів, а також молодіжних рад, оскільки передбачають систематичне або разове проведення соціально корисних заходів. Так, Ukrainian Volunteer Service – громадська організація, що розвиває волонтерство в Україні. Серед пріоритетних завдань організації є об'єднання людей навколо соціальних проблем, залучення волонтерів до участі в соціальних проектах, освітніх та культурних заходах, проведення інформаційних кампаній та освітніх проєктів, аби довести, що волонтерство варте уваги кожного [469].

Освітні можливості навчальних закладів на формування соціальної активності молоді мають, безумовно, вагомий вплив, що відображено в педагогічних та освітніх технологіях, формах організації навчальних занять, широкому спектрі позанавчальних виховних заходів, що в більшості не передбачає діяльність інститутів громадянського суспільства. Проте поруч з формальними навчальними процесами на сьогодні в час становлення освітньої реформи провідне місце посідають засоби неформальної та інформальної освіти [375].

Уперше на законодавчому рівні ці поняття закріплені в Законі України „Про освіту”, затвердженому у 2017 р. Відповідно до названого документа неформальна освіта розглядається як освіта, що здобувається зазвичай за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Тоді як інформальна освіта (самоосвіта) передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям [148].

Отже, широкі можливості неформальної освіти (тренінги, семінари, форуми, освітні кампанії) є однією з ключових форм соціальної активності

молоді під час **освітньо-наукової діяльності** як сфери актуалізації соціальної активності.

Оскільки вагомий період становлення соціальної ролі молоді в суспільстві припадає на час здобуття вищої освіти протягом 5 – 6 років, важливо проаналізувати роль закладів вищої освіти та їх самоврядних студентських органів на шляху формування соціальної активності молоді як соціально-педагогічної проблеми взагалі та громадянського виховання зокрема. Організацію громадянського виховання у виші забезпечують викладачі, педагоги, куратори, студенти, представники соціальних служб, завданням яких є формування культури спілкування, ціннісного ставлення студентів до життя й професійної діяльності, правової культури, толерантності. На громадянську освіту покладається найважливіше завдання – виховання відповідальності за особисте майбутнє, долю інших людей, країни й суспільства [142].

Громадянська компетентність особистості здобувача вищої освіти – це сукупність здібностей, що дозволяють йому активно, відповідально й ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і обов'язків у суспільстві, застосовувати свої знання й уміння в професійній і соціально зорієнтованій діяльності [185].

Студентські роки є визначальним етапом генези національної самосвідомості, адже саме в цей період молода людина добивається найвищого інтелектуально-духовного рівня пізнання світу і себе як суб'єкта життєтворчості, наповнює конкретним змістом образ власного „Я”, розвиває почуття соціальної ідентичності.

Отже, громадянське виховання студентів є одним із провідних напрямів освітньо-виховного процесу у виші. Рівень громадянського виховання є однією із провідних характеристик особистості й має певний зміст, наповнений конкретним історичним досвідом.

Студентство є соціально-професійною групою, яка об'єднує студіюючу молодь закладів вищої освіти України й потенційно становить один із найголовніших рушіїв розвитку новітньої української державності. Якщо розглядати діяльність студентів, то вона полягає не лише у відвідуванні лекцій і семінарських занять, виконанні домашніх завдань, участі в науковій діяльності, а й поширюється в позанавчальний час. У цей час соціальна активність студентів має бути спрямованою та організованою. Соціально активні студенти поєднують відпочинок з організацією культурно-розважальних заходів, намагаються покращити умови студентського життя, беруть участь у заходах і тренінгах для розвитку лідерських якостей, цікавляться новинами в освіті та науці. Така діяльність не тільки орієнтує в системі наявних соціальних ролей, а й розвиває самостійність, індивідуальність, здібності планування свого часу, соціальну та громадську активність.

Широкий вибір позанавчальних об'єднань зумовлений специфікою закладів вищої освіти та чисельністю контингенту студентів. Так, у більшості закладів вищої освіти ефективно функціують наукові гуртки, проблемні групи, наукові товариства, клуби за інтересами, студентські профспілкові та самоврядні організації. У найбільш чисельних закладах освіти трапляються також земляцтва іноземних студентів, волонтерські та трудові загони тощо. Зазначимо, що відмінною рисою органів студентського самоврядування є поширення їхньої діяльності і на навчальну, і позанавчальну діяльність.

Активна громадська позиція та участь в органах студентського самоврядування під час навчання у виші за всі часи сприяли професійному та творчому зростанню майбутніх фахівців. Наразі варто констатувати, що науковці відзначають досить низьку громадянську активність студентської молоді, небажання працювати над собою, несамостійність під час навчання (Б. Коротяєв, В. Курило, С. Савченко та ін.). Б. Коротяєв справедливо зазначає, що головне завдання закладу вищої освіти полягає не у викладанні наукових знань, контролі й оцінюванні, а в ініціації та культивуванні самостійності студентства, його самовдосконалення, творчого розвитку [200, с. 190 – 191].

Автори констатують те, що для розвитку активності, зокрема соціальної, особистості студента необхідна спеціальна організація навчально-виховного та позанавчального процесу, що орієнтує на самостійну діяльність, ініціативність, інтерес. Формуванню в студентів потреби до самостійної активної діяльності сприяє колективна творча співпраця.

Під час допрофесійної підготовки фахівців значний вплив на формування та розвиток лідерських якостей, умінь міжособистісної взаємодії, здатностей брати рішення, розв'язувати конфлікти, установлювати ділові контакти, здобуття перших навичок самоорганізації, самоуправління, прийняття управлінських рішень здійснює залучення студентів до суспільної діяльності, зокрема студентського самоврядування, що розглядається як необхідний елемент управління університетом і вагомий чинник формування громадянської активної позиції студентської молоді як частина соціальної активності.

Із метою визначення місця громадських об'єднань у процесі здобуття вищої освіти було проведено анкетування серед студентів Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет” (ДДПУ). В анкетуванні взяли участь 84 студенти 1 – 5 курсів ДДПУ, серед яких 42 беруть активну участь у діяльності студентського самоврядування, студентських профспілкових організаціях факультету чи університету (1 група) і 42 студенти, які не беруть участі в громадській діяльності (2 група) [378].

За результатами анкетування 98% студентів 1 групи беруть активну участь у громадському житті факультету (університету), при цьому 57,1% є членом громадської організації. Тоді як 71,4% студентів 2 групи не беруть участь у громадському житті факультету чи університету та 79,6% – не належать до будь-якої громадської організації. Зауважимо, що половина студентів (50%) 1 групи визначають, що займаються активною громадською діяльністю, оскільки вона відповідає власним переконанням, тоді як 91,2% студентів 2 групи не змогли відповісти на це питання. Більшість студентів 1 групи (78,6%) пишаються тим, що вони громадяни України, тоді як 30% респондентів 2 групи навпаки. Серед основних чинників, що заважають громадській активності, студенти визначають: відсутність вільного часу (42,9% – 1 група, 57,1% – 2 група), загроза протидії з боку органів влади, керівництва (7,1% – 1 і 2 групи), незнання, як досягти своєї мети (14,2% – 1 група, 7,1% – 2 група), недостатність грошей та інших ресурсів (28,6% – 1 група, 14,2% – 2 група). Відзначимо, що 81,8% студентів 1 групи та 71,4% студентів 2 групи вважають себе патріотами країни.

Теоретичний аналіз дав змогу констатувати, що молодь завжди позиціонувала себе як динамічна рушійна сила з власними політичними й освітніми поглядами, однак лише в сучасних закладах вищої освіти молоді люди отримали розширення прав і можливостей в умовах переходу до суб'єкт-суб'єктних взаємин між професорсько-викладацьким і студентським колективами, що сприяло відчуттю значущості, підвищенню активності молоді, розвитку структури громадських молодіжних об'єднань. Результати проведеного дослідження показали, що участь студентів у громадських студентських об'єднаннях (студентське самоврядування, профспілкові комітети, волонтерські групи тощо) не тільки слугують надійним фундаментом у здобутті лідерських, організаторських, комунікативних якостей, але й сприяють формуванню національної, громадської самосвідомості та соціальної активності.

Відзначимо, що ІГС як соціальні інститути вирізняються різноплановою діяльністю, кількісним і якісним складом, статусом. Такі організації реалізують соціальні проекти, залучають до соціально значущої діяльності партнерів, беруть участь у роботі громадських рад при державних органах влади, загалом отримують досвід взаємодії з іншими інституціями.

Названі сфери актуалізації соціальної активності молоді можуть відповідати діяльності різних громадських угруповань, проте в контексті нашого дослідження провідне місце посідають саме молодіжні громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради та благодійні організації. На нашу думку, ключовою сферою актуалізації соціальної активності молоді є **молодіжна політика**, що не лише слугує каталізатором ініціативності для

молоді, а й демонструє результативний вплив молоді на вирішення різних соціальних, громадських проблем.

Розуміючи широке значення поняття „молодіжна політика” і дотичність до основних категорій соціальної педагогіки, відзначимо, що молодіжна політика постає як система ідей, теоретичних положень про місце й роль молоді в суспільстві, а також частина державної політики із соціалізації молоді та відтворення трудових ресурсів [304].

Відзначимо думку науковців О. Радченко та О. Крюкова, що самоорганізація політично зрілих громадян, їхніх об’єднань та бізнесу, їхня взаємодія з органами публічної влади мають стати основою суспільства майбутнього. Одночасно традиційна система освіти та виховання молоді, як і державна молодіжна політика та громадські організації, не здійснювали цілеспрямованого виховання самостійної, відповідальної молоді та її підготовки до життя в самоорганізованому суспільстві.

Незважаючи на зовнішню подібність визначень молодіжної політики й державної молодіжної політики, вони позначають різні суспільні явища, адже держава є не єдиним суб’єктом державної молодіжної політики. Молодіжна політика – це діяльність усіх суспільних інституцій стосовно молоді, а державна молодіжна політика є її складником і характеризує відносини держави й молоді. Водночас діяльність держави щодо становлення та розвитку молоді разом з діяльністю інших суб’єктів, які беруть участь у соціалізації молоді (громадські організації, політичні партії тощо), є ще більш багатоаспектною регіональною молодіжною політикою. Отже, молодіжна політика розглядається як результат практичної, науково-теоретичної, ідеологічної та іншої діяльності соціальних інституцій стосовно молоді, а також як інтегральна функція багатьох змінних: діяльності держави, партій, громадських, релігійних організацій тощо [318].

У межах розв’язання завдань дослідження ми виокремлюємо такі форми соціальної активності молоді в ІГС під час діяльності у сфері молодіжної політики, як: участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні, консультації з державними органами влади; співпраця з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді. На нашу думку, саме ці види роботи демонструють різні форми участі молоді в житті певної громади, оскільки проявляються як у безпосередній участі в процесі розробки, прийняття певних важливих рішень, а також дозволяють самостійно ініціювати пропозиції та реалізовувати соціально важливі для молоді заходи, що вирішують різні локальні проблеми. Відзначимо, що ці напрями роботи молоді більше відповідають функціям молодіжних рад як інститутам громадянського суспільства, проте на сьогодні відзначається тенденція все більшого залучення молодіжних громадських організацій та

молодіжних центрів до реалізації молодіжної політики на локальному, регіональному чи державному рівнях [465].

Підсумовуючи вище, зазначимо, що виділені нами сфери актуалізації та форми соціальної активності молоді не вичерпують всього спектру молодіжної активності, проте конкретизують змістовну наповненість поняття „соціальна активність” у межах нашого дослідження з урахуванням особливостей діяльності та можливостей інститутів громадянського суспільства та визначають вектори подальшої роботи щодо розробки системи формування соціальної активності молоді.

Водночас постає необхідність виділення структурного компонентного складу соціальної активної молоді з чіткими показниками. Для цього проведемо теоретичний аналіз підходів науковців щодо виокремлення компонентної структури соціальної активності. Не вдаючись до детального аналізу цих підходів, представимо узагальнену характеристику найбільш актуальних і вагомих, з погляду нашого дослідження, позицій науковців щодо структурно-компонентного складу соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (табл. 2.3). Зазначимо, що вікові особливості молоді (від 18 до 30 р.) зумовлюють потребу досліджувати соціальну активність і підлітків, і студентів різних навчальних закладів, а також молоді загалом.

Таблиця 2.3

Різні підходи науковців до компонентного складу соціальної активної молоді

Вікова група	Автор	Компоненти соціальної активності
Соціальна активність підлітків	Н. Клімкіна	<ul style="list-style-type: none"> – інформаційний (система знань про людину, суспільство, державу); – аксіологічний (соціально-моральні цінності); – емоційно-вольовий (соціальні почуття, концентрація вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних інтересів і досягнення соціальної мети); – мотиваційний (наявність потреб громадянського спрямування, прояв соціальних ініціатив); – поведінково-діяльнісний (соціальні звички й навички, участь у соціально значущій діяльності)
Соціальна активність школярів	Н. Наркевич	<ul style="list-style-type: none"> – когнітивний; – емоційно-ціннісний; – діяльнісно-поведінковий

Продовження таблиці 2.3

<p>Соціально-професійна активність майбутніх учителів</p>	<p>Р. Монаршов</p>	<p>– соціально-професійна спрямованість (вияв особистісної самосвідомості; бажання до соціально-професійного розвитку; соціально-професійне самовизначення; наполегливість у реалізації бажань та прагнень; віра та впевненість в обраній меті);</p> <p>– особистісна самореалізація (особистісна зрілість; соціальна відповідальність; самоаналіз та самовдосконалення; взаємозв’язок розвитку прагнень та можливостей; особистісні спонукання; соціальні очікування та прогнози; соціальна комунікація);</p> <p>– соціально-професійна мотивація особистості (соціально-професійне самоздійснення; мотиви самореалізації особистості; мотиви соціально-професійного зростання; мотиви суспільно корисної діяльності)</p>
<p>Соціальна активність студентів педагогічних вишів</p>	<p>О. Ганич</p>	<p>– внутрішня активність (потреба в саморозвитку, мотивація задоволення особистості та суспільно значущих потреб);</p> <p>– зовнішня активність (свідома самостійна діяльність, ініціативна соціальна діяльність, що виявляється у зв’язку з соціумом, творче перетворення себе та навколишньої дійсності і як наслідок – усебічний розвиток особистості)</p>
	<p>Н. Пилипчевська</p>	<p>– потреба в діяльності, що реалізується в різних видах активностей;</p> <p>– інтереси, що становлять особистісні утворення, які інтегрують раціональний та емоційний початок;</p> <p>– спрямованість людини на предмет та явище дійсності, а також мотиви її діяльності</p>

Продовження таблиці 2.3

Соціальна активність студентів закладів вищої освіти	О. Харланова	<ul style="list-style-type: none"> – мотиваційно-ціннісний (потреби, ціннісні орієнтації, мотиви); – орієнтаційно-цільовий (знання, уміння, якості, що дають можливість визначити цілі соціально значущої діяльності); – змістовно-гностичний (знання про суспільство, стосунки між людьми); – операційно-діяльнісний (різні види соціально значущої діяльності та соціальних дій); – організаційно-комунікативний (взаємодія внутрішньої та зовнішньої активності особистості); – рефлексивно-оцінний (знання, уміння та якості, що дозволяють здійснити аналіз, рефлексію, оцінку)
Соціальна активність студентів у закладах середньої професійної освіти	О. Нісман	<ul style="list-style-type: none"> – пізнавальна активність (оволодіння пізнавальною активністю суб'єкта освітньої діяльності); – професійно-трудова активність (діяльність студентів з оволодіння професійними навичками та вміннями); – особистісна активність (активна діяльність, спрямована на освідомленням особистісного „Я”); – громадянська активність (активна участь у соціально значущій діяльності)
Соціальна активність молоді	В. Косовець	<ul style="list-style-type: none"> – змістовний (прояв інтересу до соціально значущої діяльності); – мотиваційний (сформованість мотиву); – діяльнісний (прояв соціальної активності)

Як бачимо, структурно-компонентний склад соціальної активності молоді здебільшого представлений мотиваційним, діяльнісним компонентами. У контексті нашого дослідження доречно детальніше зупинитися на компонентному аналізі, представленому в працях О. Харланової, що найбільш повно характеризує різні структурні компоненти соціальної активності молоді:

– мотиваційно-ціннісний компонент розвитку соціальної активності включає формування потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів, що

пропонуються особистістю та визначають ставлення людини до процесу соціальної діяльності. Цей компонент включає освідомлення особистістю своїх соціальних функцій, формування установ на здійснення соціально значущої діяльності, суб'єктивних позицій соціальної діяльності;

– орієнтаційно-цільовий компонент визначає сукупність знань, умінь та якостей, що дають можливість визначити цілі соціально значущої діяльності, у процесі якої здійснюється соціальна активність молоді. Відповідно до суб'єктивних позицій особистості (потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів) конкретний суб'єкт визначає, у якому виді соціальної діяльності він проявить свою соціальну активність;

– змістовно-гностичний компонент соціальної активності включає засвоєння знань про суспільство, стосунки між людьми, ставлення людей до природних та соціальних об'єктів, про засоби соціальної діяльності;

– операційно-діяльнісний компонент включає різні види соціально значущої діяльності та соціальних дій, що здійснює певна особистість. У процесі діяльності відбувається розвиток фізичних сил особистості, її інтелектуальних можливостей, соціального та професійного досвіду. Оволодіння знаннями та вміннями, що характеризують цей компонент, можливо при сформованості вольових якостей: працездатності, наполегливості, здатності до співпраці, самостійності тощо;

– організаційно-комунікативний компонент характеризується взаємодією внутрішньої та зовнішньої активностей особистості, у процесі якої й відбувається розвиток соціальної активності. Здійснення цього компонента можливе при розвитку комунікативних якостей (товариськість, вміння контактувати з людьми різних соціальних та вікових груп) та організаторських здібностей (схильність до співпраці, вміння координувати свої зусилля із зусиллями інших людей, організовувати власну діяльність та розв'язувати організаційні завдання);

– рефлексивно-оцінний компонент характеризується сукупністю знань, умінь та якостей, що дозволяють здійснити аналіз, рефлексію, оцінку та самооцінку соціальної діяльності та соціальної активності. Ключовими аналітичними якостями є: здатність до рефлексії, самоконтролю, саморегуляції, емпатія, адекватна самооцінка [421, с. 55 – 57].

Ми переконані, що розкриття компонентної структури та аналіз її показників є ключем для розуміння і ґрунтовного вивчення соціальної активності молоді як складника загальної активної позиції молодої людини, а також основою для подальшого дослідження.

Ураховуючи характеристики та можливості певних ІГС, що виокремлені в нашому дослідженні, а саме молодіжні громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради та благодійні фонди, схематично представимо структурно-компонентний склад соціальної активності молоді в ІГС з урахування сфер їхньої актуалізації.

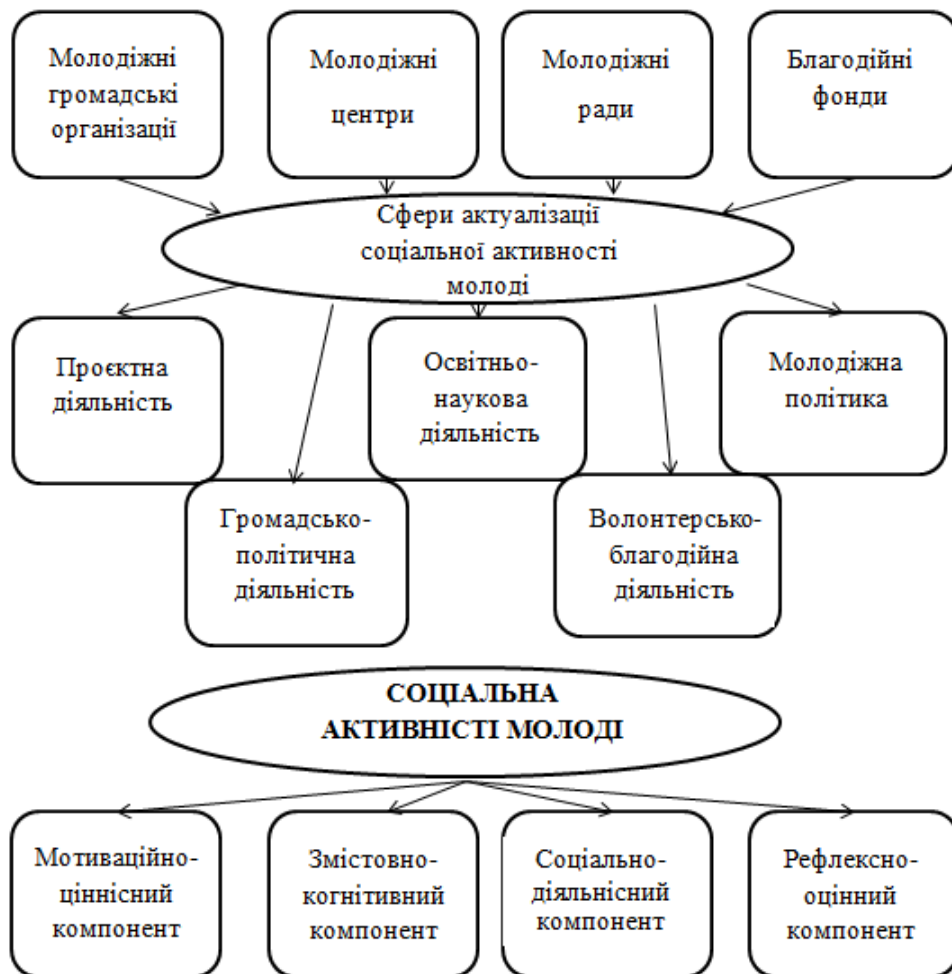


Рис. 2.1. Схема структурно-компонентного складу соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Наведена схема наочно демонструє взаємозв'язок виокремлених у межах нашого дослідження ІГС (молодіжні громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди), що здійснюють свою діяльність у певних сферах соціальної активності (проектна, громадсько-політична, волонтерсько-благодійна, освітньо-наукова діяльності та молодіжна політика). Водночас кожна зі сфер здійснює безпосередній вплив на певний компонент соціальної активності молоді (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний), сприяючи її якісному формуванню.

Отже, конструюючи структурно-компонентну модель соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, ми розглядаємо її на рівні базових компонентів та окремих сфер актуалізації. Узагальнену характеристику структури соціальної активності молоді представлено в табл. 2.4.

Структура соціальної активності молоді в ІГС

Сфера актуалізації	Компоненти соціальної активності молоді			
	Мотиваційно-ціннісний	Змістовно-когнітивний	Соціально-діяльнісний	Рефлексивно-оцінний
проектна діяльність	Інтерес до громадських, соціально важливих проєктів; усвідомлення цінностей та важливого значення в молодіжних проєктах	Знання основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, проблем та потреб молоді	Уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлених сторін	Оцінка результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організація системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди
громадсько-політична діяльність	Інтерес до політичних процесів та реформ у державних та громадських сферах; усвідомлення важливої участі молодіжних об'єднань у процесі державних змін	Знання особливостей функціонування ІГС та державних органів, сфери діяльності ІГС, механізми взаємодії з органами влади	Уміння та навички налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження, використовувати засоби електронного врядування	Аналіз досягнень у політичній та громадській діяльності, ефективності використання засобів електронного врядування, самооцінка компетенцій громадської активності
волонтерсько-благодійна діяльність	Інтерес до волонтерства; усвідомлення важливості благодійної діяльності в допомозі різним соціальним групам	Знання про роботу волонтерів, сфери діяльності фондів; потреб соціальних груп	Уміння та навички виявляти толерантне ставлення до потреб різних соціальних груп, спланувати та організувати благодійну чи волонтерську кампанію	Самооцінка рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналіз результатів діяльності волонтерів та благодійників

Продовження таблиці 2.4

освітньо-наукова діяльність	Спрямованість на підвищення рівня знань у сфері громадської, соціальної діяльності; інтерес до заходів неформальної освіти для молоді	Знання про молодіжні рухи, можливості для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах, способи розвитку особистісних якостей	Уміння та навички самоосвіти, пошуку необхідних заходів неформальної освіти для молоді, самостійна організація освітніх кампаній	Самооцінка рівня освітніх та професійних компетенцій, аналіз та моніторинг впливу освітніх заходів на молодь
молодіжна політика	Інтерес до молодіжної політики; усвідомлення можливості вирішення соціально важливих проблем молоді шляхом конструктивної співпраці з владою	Знання з теорії молодіжної політики, механізмів участі молоді в процесі прийняття рішень, форми співпраці з владою, адвокації	Уміння та навички побудови конструктивного діалогу з владою, виявити актуальні соціальні проблеми молоді та знайти шляхи їх вирішення	Аналіз результатів роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів, самоаналіз впливу на вирішення проблем молоді, соціальних груп

Представлена схема структурно-компонентного складу соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства відображає вплив різних сфер діяльності на процес соціальної активності та визначає шляхи її формування. Водночас виникає потреба обґрунтування та виділення методологічних підходів дослідження, що буде розглянуто в наступному підрозділі.

Отже, поставлені завдання цього підрозділу щодо розкриття особливостей та структурно-компонентного складу соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства були досягнуті, що дозволяє зробити такі висновки:

– Соціальна активність молоді актуалізується в таких сферах, як *проектна діяльність*, що передбачає участь у молодіжних проектах, самостійну реалізацію соціально значущих проектів, фандрайзингову діяльність, участь у грантових програмах на отримання фінансування проектів; *громадсько-політична діяльність* (участь у виборах місцевого та державного рівнів; подання та підписання електронних петицій; участь та організація адвокаційних кампаній; зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками); *волонтерська та благодійна діяльність*

(соціальні акції; благодійні кампанії; допомога соціально незахищеним верствам населення; волонтерська практика); *освітньо-наукова діяльність* (тренінги; семінари; форуми; освітні кампанії); *молодіжна політика* (участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні; консультації з державними органами влади; співпраця з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді).

– Представлена узагальнена характеристика підходів науковців щодо дослідження соціальної активності підлітків, студентів та молоді дала можливість виділити структурні компоненти соціальної активності молоді в ІГС: *мотиваційно-ціннісний* (інтерес до громадської діяльності, соціально важливих проєктів, політичних процесів та реформ, волонтерства, заходів неформальної освіти для молоді, молодіжної політики; усвідомлення цінностей та важливого значення в молодіжних проєктах, важливості благодійної діяльності в допомозі різним соціальним групам; спрямованість на підвищення рівня знань у сфері громадської, соціальної діяльності; усвідомлення можливості вирішення соціально важливих проблем молоді шляхом конструктивної співпраці з владою), *змістовно-когнітивний* (знання основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, проблем та потреб молоді; особливостей функціонування ІГС та державних органів, сфери діяльності ІГС, механізми взаємодії з органами влади; про роботу волонтерів, сфери діяльності благодійних фондів; потреби соціальних груп; молодіжні рухи, можливості для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах, способи розвитку особистісних якостей; з теорії молодіжної політики, механізмів участі молоді в процесі прийняття рішень, форми співпраці з владою, адвокації), *соціально-діяльнісний* (уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлених сторін; налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження, використовувати засоби електронного врядування; виявляти толерантне ставлення до потреб різних соціальних груп, спланувати та організувати благодійну чи волонтерську кампанію; самоосвіта, пошук необхідних заходів неформальної освіти для молоді, самостійна організація освітніх кампаній), *рефлексивно-оцінний* (оцінка результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організація системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди; аналіз досягнень у політичній та громадській діяльності, ефективність використання засобів електронного врядування, самооцінка компетенцій громадської активності; самооцінка рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналіз результатів діяльності волонтерів та благодійників; самооцінка рівня освітніх та професійних компетенцій, аналіз та моніторинг впливу освітніх заходів на молодь; аналіз результатів

роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів, самоаналіз впливу на вирішення проблем молоді, соціальних груп).

2.3. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Сучасний демократичний та європейський вектор розвитку українського суспільства сприяє становленню дієздатних та ефективних інститутів, функційна діяльність яких спрямована на забезпечення участі молоді в процесі реформування державних та громадських устроїв. Водночас проведений у попередньому підрозділі аналіз діяльності інститутів громадянського суспільства показав актуальність дослідження питання молодіжної участі в них. Тоді як змістовно-компонентний аналіз соціальної активності молоді виявив певні сфери актуалізації в таких інститутах громадянського суспільства, як громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди. Наступним доцільним етапом нашого наукового дослідження є представлення методологічних підходів, які сприяють процесу формування соціальної активності молоді та виокремлення соціально-педагогічних умов, що й буде розглянуто в цьому підрозділі.

Проблеми методології педагогіки, зокрема соціальної, досліджували О. Адаменко [7], І. Блауберг [57], Л. Ваховський [74], С. Гончаренко [100], Н. Іпполітова [157], Т. Кристопчук [342], П. Образцов [279], С. Сисоєва [342], Е. Юдін [448] та ін. Питання методологічних підходів привертало увагу багатьох науковців, зокрема В. Вакуленко [71], А. Вірковський [83], О. Вознюк [88], В. Жигір'я [138], А. Коломієць [187], Н. Лазаренко [187], С. Харченко [344], Н. Фоміцька [255] та ін.

Методологію як науку про побудову людської діяльності науковці розрізняють на кількох рівнях: змістом 1-го рівня методологія постає як філософське знання; 2-й рівень становить загальнонаукову методологію (системний і діяльнісний підходи, характеристика різних типів наук, досліджень, їх етапи й елементи: гіпотеза, об'єкт і предмет дослідження, мета, завдання тощо); 3-й рівень становить конкретна наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в тій чи тій спеціальній науці, дисципліні, зокрема в педагогіці; 4-й рівень утворюють методика й техніка дослідження. Отже, вчені констатують, що методологія педагогіки є системою знань про структуру педагогічної теорії, принципи підходу і способи набуття знань, що відображають педагогічну дійсність, а також системою діяльності з одержання таких знань і обґрунтування програм, логіки, методів і оцінки якості дослідницької роботи [100].

Методологію розуміють як загальну систему теоретичних знань, що виконують роль провідних принципів наукового пізнання, шляхів і засобів

реалізації наукового дослідження. Особливість методологічних принципів полягає у визначенні вихідних наукових позицій, загальних для всіх галузей знання [120]. Методологія науки передбачає виявлення об'єкта й предмета дослідження; постановку наукового завдання або проблеми; побудову (шляхом поєднання відомих елементів науково-методичного апарату) методу (або теорії) розв'язання цього наукового завдання (проблеми) і оцінки його застосовності; аналізу обґрунтованості й оцінки достовірності одержуваних результатів; оцінки значущості опрацьованих методичних рекомендацій [342, с. 66].

Із іншого боку, Л. Ваховський визначає методологію не просто як систему принципів і способів побудови теоретичної та практичної діяльності, а як проєкт пізнавальної діяльності, створений з урахуванням особливостей предмета пізнання й закономірностей мислення. Автор визначає більш ефективною методологією історико-педагогічних досліджень прескриптивну (нормативну), що характеризується конструктивністю, створюваною за допомогою розумового моделювання. Вона здатна розв'язати кілька ключових завдань, зокрема: забезпечити правильну постановку проблеми щодо її змісту та форми; покращити організаційну сторону дослідження; коректно інтерпретувати здобуті результати [74, с. 7 – 8].

Дослідження проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства перекликається безпосередньо з громадянськими аспектами процесів виховання молоді, оскільки позитивна соціальна активність, на відміну від асоціальної поведінки молоді, свідчить про активну громадську позицію в певних соціальних інститутах.

Поняття „громадянськість” є предметом дослідження в педагогіці й соціології, у політології й правознавстві. У Концепції громадянського виховання особистості визначено, що громадянськість – це інтегрована якість особистості, яка формується в процесі громадянського виховання. Громадянськість – це багатоаспектне поняття і є фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною характеристикою особистості, що має культурологічні засади [195].

Дослідження методологічного підґрунтя формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства звертає до теоретичних засад становлення та розвитку громадянського суспільства в науковій думці. У цьому контексті відзначимо, що фундаментом ідеї громадянського суспільства є проблема відносин суспільства та держави, влади та людини. Державна влада прагне до розширення своїх повноважень та встановлення тотального контролю над суспільством, тоді як відстоювання своїх прав та свобод протидіє цій тенденції, обмежує державне свавілля та прямує до розбудови правової державної політики та громадянського суспільства [374].

Сучасні концепції розвитку громадянського суспільства засновані на історичних передумовах партнерських відносин державного та громадського секторів. Проблематику громадянського суспільства ефективно та послідовно розробляли західні дослідники, серед яких Т. Андрійчук [17], Д. Акімов [10], А. Арато [204], В. Барабаш [30], В. Басараб [33], Г. Зеленько [150], В. Зимогляд [151], М. Іванюк [159], М. Кармазіна [170], О. Кавилін [163], В. Корнієнко [199], Дж. Л. Коен [204], О. Михайловська [256], В. Степаненко [364] та ін.

У контексті нашого дослідження зауважимо, що терміном „громадянське суспільство” в політичній науці, на думку Г. Зеленько, позначають сукупність наявних у суспільстві неполітичних та некомерційних відносин, на які держава не здійснює впливу. Структурними компонентами громадянського суспільства є добровільні громадські організації, політичні партії, якщо вони не здійснюють державну владу; незалежні ЗМІ, громадська думка, вибори та референдуми; залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи; розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави. Водночас ключовою фігурою в громадянському суспільстві є громадянин, статус якого розкривається через поняття „участь”. Відповідно громадянське суспільство є феноменом, який має кількісні (структурні підрозділи неполітичної сфери) та якісні (форми політичної та громадської участі) ознаки зі встановленою комунікацією між державою та суспільством [150, с. 7 – 8].

Одним з найважливіших елементів громадянського суспільства, на думку В. Зимогляда, є його автономія, що передбачає самостійність різних сфер і асоціацій – підприємств, профспілок, університетів, науки, преси, об’єднань представників окремих професій та інших різноманітних об’єднань. Роль держави відносно цих організацій та інститутів має зводитися до встановлення найбільш загальних рамок у вигляді закону, який би регулював правила гри, що не загрожуватимуть правам і свободам громадян. Автономія різних сфер суспільства передбачає самоорганізацію у вигляді створення відповідних асоціацій та об’єднань, демократичне внутрішнє життя яких має важливе значення для громадянського суспільства. Мережі громадянських асоціацій, організацій та інтересів формують у громадян, зокрема молоді, навички співробітництва, солідарності, колективізму, сприяють артикуляції та агрегації соціальних інтересів, роблять певний внесок у розвиток співробітництва в суспільстві. Асоціативна активність сприяє закріпленню у взаєминах норм взаємної підтримки і створює підґрунтя для загальної довіри, що, безумовно, допомагає розв’язати дилему гармонізації співвідношень колективного та індивідуального, громадянського та політичного суспільства [151, с. 234].

Заслуговує на увагу думка американських дослідників Джин Л. Коен та Ендрю Арато, які визначають громадянське суспільство як місце

розташування одночасно приватної та суспільної сфер, де громадяни мають можливість об'єднуватися, дискутувати, розмірковувати, визначати загальні тенденції впливу на політичне суспільство. Інституції та структури громадянського суспільства здатні справляти вплив передусім на державотворчі процеси, опозиціонуючи проекти законів, вносячи до них доповнення та зміни або пропонуючи нові. Правовиконавчий складник також є полем для діяльності громадянського суспільства [204].

Із позиції теорії держави і права розвиток демократичних засад у країні зумовлює рівноправні партнерські відносини державних інституцій та громади у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних і політико-правових завдань. У цьому випадку організація громадянського суспільства забезпечується наданням якісних та економічно ефективних соціальних послуг; шляхом поширення благодійництва та надання адресної й оперативної благодійної допомоги; представленням та просуванням інтересів різних груп населення; участю громадян в ухваленні рішень. Проводячи таку діяльність, інституції громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян, підтримують та відтворюють демократичну політичну культуру, а також відіграють політичну роль у забезпеченні суспільної стабільності [113, с. 13].

Значна увага науковців різних галузей знань до визначення дефініції „громадянське суспільство” свідчить про його динаміку, розвиток його атрибутів, адже воно є однією з ознак державності. Як суспільне явище громадянське суспільство має свою структуру, функції, чинники, засади та принципи розвитку, джерела існування, цінності тощо.

Структурно громадянське суспільство уявляють у вигляді діалектичної сукупності чотирьох основних сфер: політичної – відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різного роду партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях; економічної – економічні відносини і насамперед відносини власності; соціальної – утвердження середнього класу; духовної – віддзеркалення процесів функціонування й розвитку громадянського суспільства в суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді наукових теорій, концепцій і у формі буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій [109, с. 17].

У контексті нашого дослідження формування соціальної активності молоді в ІГС слушною є думка В. Степаненка [364, с. 3], що групова соціальна самоорганізація поза межами державних інституцій є постійно змінним суспільним процесом навіть у сталих демократіях. Оскільки громадянське суспільство залишається відносно новим феноменом посткомуністичної соціальної реальності, то його змістовне наповнення пов'язане з концептами прав і свобод вільного громадянина, включаючи

право на добровільні асоціації та об'єднання, концепцією рівності громадян перед законом та правом приватної власності.

Отже, сучасні тенденції розвитку свідомих громадських позицій, їхня активна спрямованість на формування відповідальної молодіжної громади через інститути громадянського суспільства актуалізують питання щодо нових методологічних підходів, що сприятимуть якісному формуванню молоді української громади.

Зазначимо, що поняття методологічного підходу характеризується як сукупність ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, що становлять основу стратегії дослідницької діяльності, а також способів, прийомів, процедур, що забезпечують реалізацію обраної стратегії в практичній діяльності. Відповідно до цього виділяють низку функцій методологічних підходів, що розкривають їхню роль і забезпечення успішної організації та здійснення наукового дослідження:

- філософсько-нормативна передбачає визначення вихідних світоглядних наукових принципів, що формують основу дослідницької діяльності, концепції, теорії;

- когнітивно-прогностична, спрямована на організацію вивчення об'єкта дослідження з метою отримання нових знань про нього, висунення та обґрунтування припущень про можливі шляхи його вдосконалення;

- конструктивно-праксеологічна передбачає виявлення та застосування способів, прийомів організації практичної діяльності з перетворення досліджуваного об'єкта [157, с. 13 – 14].

Із урахуванням виділених функцій, понятійного апарату нашого дослідження можна виділити роль методологічних підходів у контексті аналізованої проблеми – забезпечення методологічних засад пізнання та формування соціальної активності молоді з позиції вивчення теоретичного та практичного досвіду інститутів громадянського суспільства. Відзначимо, що кожен з методологічних підходів сприяє вивченню досліджуваних явищ, проте не існує універсального підходу, що забезпечив би повноцінне досягнення поставлених завдань.

Науково-педагогічна думка звертається до низки методологічних підходів, як-от: системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, діалогічний, культурологічний, антропологічний, аксіологічний, компетентнісний, синергетичний. Виходячи із завдання цього підрозділу, представимо зведену характеристику цих методологічних підходів (табл. 2.5).

Характеристика методологічних підходів у соціально-педагогічних дослідженнях

Автори	Засади підходу	Змістовність підходу
Системний підхід		
А. Авер'янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, В. Беспалько, В. Докучаєва, А. Жіліна, М. Доннік, Т. Льїна, О. Караман, Р. Кубанов, Н. Кузьміна, В. Прошкін, Л. Петришин, С. Роман, Н. Самохіна,, В. Степаненко, Г. Федоров, С. Харченко, Е. Юдін та ін.	Спирається на домінуючу роль цілого стосовно його частин	<ul style="list-style-type: none"> – послідовний перехід від загального до часткового, коли в основі цього переходу лежить певна визначена мета; – послідовність процедур для створення складноорганізованого об'єкта як системи, а також спосіб опису, пояснення, прогнозування поведінки таких об'єктів; – розглядає об'єкт (людину, предмет, діяльність, явища, події та ін.) навколишньої дійсності як систему, як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему
Особистісно зорієнтований підхід		
І. Бех, Л. Божович та ін.	Урахування особистісних інтересів та індивідуальних особливостей людини, що забезпечує самореалізацію творчого потенціалу	<ul style="list-style-type: none"> – передбачає спрямованість освітнього процесу на особистість людини, яка навчається, урахування її потреб, інтересів, схильностей; – вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної та етичної свободи, права на повагу; – передбачає таку організацію діяльності об'єкта, за якої він усвідомлює себе як особистість, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності і є активним учасником різних видів діяльності; – передбачає допомогу вихованцю в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначень, самореалізації, самоутвердження

Продовження таблиці 2.5

Діяльнісний підхід		
М. Каган Д. Леонт'єв, Т. Мартинюк, В. Рибалка та ін.	Вибір форм дієвих взаємин між суб'єктами	<ul style="list-style-type: none"> – організовує повноцінну в соціальному та етичному відношенні життєдіяльність; – створює умови для вільного вибору виду діяльності, досягнення позитивного результату спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу; – актуалізує ідеї перетворювальної діяльності, свідомого підкорення діяльності ціннісним соціокультурним пріоритетам, ефективного самоуправління й творчої самореалізації, продуктивної неперервної самоосвіти, розвитку й саморозвитку особистісних і професійних якостей, інтересів і потреб особистості
Діалогічний підхід		
Л. Дмитрієва, В. Д'яконов, Н. Миколенко, С. Копилов	Діалог як вихідний стан суб'єкт-суб'єктних відносин	<ul style="list-style-type: none"> – заснований на вірі в позитивний потенціал людини, у її необмежені творчі можливості постійного розвитку та самовдосконалення; – підвищує пізнавальну активність та навчальну мотивацію особистості, розвиває творчий потенціал і пізнавальну компетентність (аналіз, синтез, рефлексія, самооцінка своїх навчальних дій); – інтеріоризація зовнішніх потреб професійної діяльності, свідомий розвиток і вдосконалення на цій основі професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок
Культурологічний підхід		
О. Бойко, Т. Кисельова, А. Рижанова, Л. Штефан та ін.	Соціально-гуманістична програма діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – сукупності методів дослідження різних сфер соціокультурної дійсності; – спрямований на виховання особистості шляхом засвоєння нею і вже наявних у суспільстві цінностей культури, і створення нових; – уможлиблює виявлення залежності розвитку соціального виховання та соціальної педагогіки від рівня та потреб розвитку культури певного соціуму, регіону, людства

Продовження таблиці 2.5

Антропологічний підхід		
<p>І. Аносов Б. Бім-Бам, К. Воробйва, В. Максакова, А. Мудрик та ін.</p>	<p>Антропологічні засади теорії і практики освіти</p>	<p>– системне використання даних усіх наук про людину як предмет виховання; – вимагає обов’язкового врахування в соціально-педагогічній науці знань інших людинознавчих наук; – отримання педагогічного знання методом, що забезпечує органічну інтеграцію людини в педагогіку; антропологічний характер аксіоматики, теорії, проблематики і методології розробки та вирішення проблем становлення й розвитку особистості протягом і в результаті освітніх процесів</p>
Аксіологічний підхід		
<p>С. Вітвицька, І. Зязюн, І. Ісаєв А. Нікора та ін.</p>	<p>Загальнолюдські, громадянські, національні та професійні цінності, які визначають ставлення людини до світу, до своєї діяльності, до самої себе</p>	<p>– спрямований на реалізацію завдань гуманізації; – сукупність принципів смислу життя, залучення оцінки до розумової діяльності, перегляду обґрунтування етичних критеріїв, зв’язків пізнання не тільки з інтелектом, а й з волею, визначає раціональне й духовне ставлення до світу, до людини і потребує звернення до рефлексії різноманітного буття людини, у якому вона живе й рухається шляхом освітньо-культурного зростання</p>
Компетентнісний підхід		
<p>А. Вербицкий, В. Луговий, А. Маркова, О. Овчарук, І. Родіна, та ін.</p>	<p>Формування навчально-виховного процесу на досягнення результатів як переліку компетентності</p>	<p>– передбачає формування у фахівця професійної компетентності як здатності успішно розв’язувати завдання професійної діяльності; – полягає в зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в людині здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики</p>

Синергетичний підхід		
А. Вірковський, О. Вознюк, В. Загвязинський, А. Коломієць, Н. Лазаренко, С. Сисоєва та ін.	Положення соціальної синергетики як теорії самоорганізації	– метод аналізу явищ різної природи, що полягає у виявленні та пізнанні синергетичних закономірностей, які керують процесами самоорганізації в педагогічних системах, що потребує врахування природної самоорганізації цих систем; – вивчення педагогічних явищ з позиції синергетичної методології, що дозволяє розширити теоретичні та практичні межі аналізу педагогічних систем; – розширює уявлення про педагогічну реальність і дає змогу створити нові прикладні методології організації певних аспектів педагогічного процесу

Наведені методологічні підходи соціально-педагогічної думки не вичерпують весь перелік підходів. Зокрема увага науковців спрямована на праксеологічний, акмеологічний, етнопедагогічний та інші підґрунтя наукових педагогічних розвідок. У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликають підходи, що зумовлюють методологічні засади предмета дослідження та становлять підґрунтя для формування мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Такими підходами визначено: **системний, суб'єктно-діяльнісний, особистісно зорієнтований, функційний.**

Системний підхід як теоретико-методологічна основа дослідження є ключовим та зумовлює можливість виділення системи формування соціальної активності молоді, розглядаючи її як комплексний складник у системі розвитку особистості.

Відносно побудови системи формування соціальної активності системний підхід представляється сукупністю взаємозумовлених завдань: виявити базові елементи системи формування соціальної активності молоді в ІГС (мета, завдання, принципи, зміст, засоби, форми тощо); розробити модель системи з теоретично зумовленими структурними компонентами; обґрунтувати функційну змістовність системи. Детальніше обґрунтування системного підходу та на основі цього вироблення авторської системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства буде розглянуто в наступному розділі дослідження.

Важливим убачаємо виділити **суб'єктно-діяльнісний підхід**, застосування якого дало змогу виявити чинники, що впливають на суб'єктність позиції молодшої особи, розвиток соціальної активності під час їхньої діяльності в інститутах громадянського суспільства. Суб'єктами соціальної активності в межах нашого дослідження є молодь віком від 18 до 30 років, зокрема школярі старших класів, студенти вищих та професійно-технічних закладів, молодіжні працівники, а також інша молодь, що цікавиться діяльністю ІГС.

Відзначимо, що суб'єктно-діяльнісний підхід характеризується залученням суб'єкта формування соціальної активності саме до дії в ІГС на різних рівнях: участь у громадських заходах, планування молодіжної активності, реалізація соціально значущих проєктів. Ми згодні з думкою більшості науковців, що розвиток особистості відбувається в тісній залежності від тієї діяльності, у яку вона включена. Водночас варто врахувати той факт, що соціальна активність в ІГС формується в переважній більшості через самостійну участь, саморозвиток, самоактуалізацію, засвоєння суб'єктом досвіду шляхом прийняття, осмислення сфери діяльності, у яку він включений. Саме тому систематичне залучення молоді до діяльності ІГС є запорукою засвоєння знань, умінь та навичок соціальної діяльності у сферах громадсько-політичної, проєктної, волонтерської та інших діяльностей.

Для нашого дослідження методологічно важливим є розуміння того, що в громадських організаціях, молодіжних центрах, молодіжних радах, благодійних фондах молода людина залучається на добровільних засадах, висловлюючи свою життєву позицію з різним ступенем активності залежно від безпосереднього залучення в якості глядача або власної ініціативи та реалізації соціально значущих заходів в ІГС. Окреслена тенденція діяльності інститутів зумовлює використання **особистісно зорієнтованого підходу**, що сприяє створенню в ІГС умов для повноцінного прояву й гармонійного розвитку всіх особистісних функцій молодшої людини на шляху формування соціальної активності. Необхідність урахування провідних положень названого методологічного підходу визначалась спрямованістю діяльності інститутів громадянського суспільства на становлення особистості молодшої людини, розвиток її відповідальності, дієвості, соціальної активності.

У цьому контексті слушною вбачається думка С. Савченка [330, с. 183 – 187], що особистісно зорієнтований підхід становить струнку систему організаційно-управлінських принципів, застосовуваних у галузі педагогічної практики, зокрема:

– етико-гуманістичний принцип визначає демократичний стиль відносин суб'єктів освітнього процесу та дозволяє субординувати систему цінностей, що становлять основу педагогічної діяльності, при цьому формується не особистість молодшої людини, а розвивається її здатність

бути особистістю, актуалізується прагнення до вдосконалення усвідомлених особистісних дій;

- сила протиріч між наявними в молодій людини навичками соціальної поведінки буде розвиватися значно сильніше, якщо вони матимуть характер особистісного до них ставлення;

- інституалізує свободу молоді у виборі пріоритетів діяльності, побудові своєї соціалізаційної траєкторії, активізує формування суб'єктного досвіду;

- єдність двох планів впливу – зовнішнього (представленого процесом соціалізації) і внутрішнього (зумовленого цілеспрямованими виховними впливами), при цьому соціалізація особистості, яка здійснюється через широкі соціальні впливи, гармоніювала з вузьконаправленими освітніми;

- зміна пріоритетності цільових установок виховного процесу з колективних, які домінували раніше й часто нівелювали особистість, на індивідуальні, які гармонують з інтересами колективу й суспільства;

- закріплення за молодію особистістю статусу активного суб'єкта, який має неповторну індивідуальність і право на її збереження й розвиток;

- включення механізмів самовиховання, саморозвитку, саморегуляції особистості, що є головною умовою її успішної соціалізації, привнесення особистісного смислу в усі види діяльності, стимулювання процесів самовиховання, сприяння розвитку самостійності, ініціативи, відповідальності.

Продовжуючи обґрунтування методологічних підходів, урахування яких є ключовими чинниками для науково-теоретичного обґрунтування ефективної системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, доцільно звернутися до **функційного підходу**, що реалізовує ідеї цілісності, структурованості та функційності. Цілісність процесу формування соціальної активності молоді вбачаємо в єдності складників системи її формування (мети, завдань, змісту, форм, методів, засобів, спрямованих на досягнення поставленого результату). Водночас ефективність досягнення поставлених завдань у більшості залежить від суб'єктивних чинників, зокрема рис характеру, способу особистісної взаємодії суб'єктів діяльності ІГС. Структурованість формування соціальної активності визначаємо єдністю її складових компонентів (мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, суб'єктно-діяльнісного, рефлексивно-оцінного). Функційність передбачає опанування цінностей та навичок громадської діяльності, умінь використовувати їх на практиці.

У межах названого підходу науковці досліджують сутнісно-функційну, функційно-генетичну та функційно-логічну структуру системи. Перша – демонструє субстанційні елементи, підсистеми та компоненти системи, їхні взаємозв'язки та основні функції. Друга – виділяє внутрішні

закономірності розвитку й функціонування системи. Третя – виявляє логічні співвідношення між функціями системи: відношення переваги, домінування, супідрядності тощо [254].

Водночас функційний підхід дослідження спрямований на виявлення й диференціацію особливостей діяльності ІГС, що дає можливість виокремити та охарактеризувати складники цієї діяльності, їхнє соціально-педагогічне призначення.

Окреслені підходи дослідження передбачали виявлення соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, відокремлення суб'єктного становища молодої людини в молодіжній громадській діяльності, визначили пріоритетні напрями дослідження під час розробки та впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Отже, теоретичний аналіз соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства був проведений, спираючись на провідні науково-концептуальні та методологічні підходи в педагогічній, філософській, політичній думці, що дало можливість зробити такі висновки:

1. Інституалізація громадянського суспільства в наукових розвідках розглядається як процес формування соціальних інститутів, що відіграють ключову роль у задоволенні суспільних проблем, а також характеризується громадянською участю щодо поширення демократичних цінностей і норм.

2. Інститути громадянського суспільства за участю молоді (зокрема, громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди) можна визначити як систему взаємодії суб'єктів щодо відстоювання своїх легітимних інтересів та прав під час співробітництва з державними установами в процесі розбудови громадянського суспільства та реалізації молодіжної політики.

3. *Громадські організації* допомагають формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів; *молодіжні центри* утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді, організують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності; *молодіжні ради* допомагають залученню соціально активної молоді до реалізації молодіжної політики; *благодійні фонди* створюють придатне середовище для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади.

4. Представлена узагальнена характеристика підходів науковців щодо дослідження соціальної активності підлітків, студентів та молоді взагалі дала можливість виділити структурні компоненти соціальної активності молоді в ІГС: *мотиваційно-ціннісний* (інтерес до громадської діяльності, соціально важливих проєктів, політичних процесів та реформ,

волонтерства, заходів неформальної освіти для молоді, молодіжної політики; усвідомлення цінностей та важливого значення в молодіжних проєктах, важливості благодійної діяльності в допомозі різним соціальних груп; спрямованість на підвищення рівня знань у сфері громадської, соціальної діяльності; усвідомлення можливості вирішення соціально важливих проблем молоді шляхом конструктивної співпраці з владою), *змістовно-когнітивний* (знання основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, проблем та потреб молоді; особливостей функціонування ІГС та державних органів, сфери діяльності ІГС, механізми взаємодії з органами влади; про роботу волонтерів, сфери діяльності благодійних фондів; потреби соціальних груп; молодіжні рухи, можливості для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах, способи розвитку особистісних якостей; з теорії молодіжної політики, механізмів участі молоді в процесі прийняття рішень, форми співпраці з владою, адвокації), *соціально-діяльнісний* (уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлених сторін; налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження, використовувати засоби електронного врядування; виявляти толерантне ставлення до потреб різних соціальних груп, спланувати та організувати благодійну чи волонтерську кампанію; самоосвіти, пошуку необхідних заходів неформальної освіти для молоді, самостійна організація освітніх кампаній), *рефлексивно-оцінний* (оцінка результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організація системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди; аналіз досягнень у політичній та громадській діяльності, ефективності використання засобів електронного врядування, самооцінка компетенцій громадської активності; самооцінка рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналіз результатів діяльності волонтерів та благодійників; самооцінка рівня освітніх та професійних компетенцій, аналіз та моніторинг впливу освітніх заходів на молодь; аналіз результатів роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів, самоаналіз впливу на вирішення проблем молоді, соціальних груп).

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Історико-педагогічні засади та теоретико-методологічний аналіз формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, представлені в попередніх розділах, підготували надійний фундамент для обґрунтування системи її формування. Водночас теоретичний доробок соціальних та педагогічних досліджень зосереджують свою увагу на доцільності виділення концептуальних основ формування досліджуваного процесу, що, своєю чергою, актуалізує та систематизує теоретичну напрацьовану базу дослідження. Підтримуючи цей факт, убачаємо необхідним виділення концептуальних засад формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що покладені в основу розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

У час економічної та політичної нестабільності одним із ключових чинників, що впливає на розвиток громадянського суспільства, є спільноти, громадські об'єднання за участю молоді, готової до процесів реформування, перетворення, євроінтеграції. Достатня кількість таких угруповань складають інститути громадянського суспільства, що представляють погляди активних громадян, зокрема молоді.

Отже, логічним є доцільність теоретичного й методичного обґрунтування та дослідження компонентів системи соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Виявлення соціально-педагогічних ознак в авторській системі, а також методологічний аналіз ознак системи, що спирається на структурний склад соціальної активності, зосереджуючи свою діяльність на сферах впливу досліджуваних інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських організацій, молодіжних рад, молодіжних центрів, благодійних фондів.

3.1. Концептуальні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Звертаючись до наукової думки з питань основ наукових досліджень, зауважимо, що зараз існують різні підходи до опису, пояснення, проектування та прогнозування шляхів і напрямів розвитку педагогічної дійсності, а саме: сциєнтичний і гуманістичний, діяльнісний і особистісний, аксіологічний і культурологічний, антропологічний і антропосоціальний, цілісний і системний, комплексний тощо. У кожному з них закладена фундаментальна ідея в контексті пізнання або перетворення об'єкта

педагогічної реальності. У процедурі дослідження пошукувач має дотримуватися правил обраного підходу, „концептуалізувати” педагогічну реальність у поняттях теоретичного знання відповідно до провідної наукової позиції. В. Тушева називає основні загальнометодологічні принципи, якими керуються дослідники на сучасному етапі розвитку педагогічної науки [405, с. 87 – 88]:

- загальний зв’язок і відношення між педагогічними явищами або процесами (причинно-наслідкова залежність);
- розвиток педагогічного об’єкта як системи шляхом розв’язання протиріч, зміни якісних і кількісних його параметрів;
- трансформація відомих об’єктів у процесі розвитку педагогічної реальності;
- сполучення об’єктивності і суб’єктивності в аналізі й описі освітньої практики, проектуванні та прогнозуванні можливих змін.

Застосування системного підходу до формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства базується на положеннях єдності загального, особливого та індивідуального. Як загальне діяльність в ІГС передбачає участь молоді людини в різноплановій активності; як особливе досліджувані ІГС, а саме громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди, передбачають діяльність у сферах актуалізації соціальної активності (проектна, громадсько-політична, освітньо-наукова, волонтерсько-благодійна діяльності, молодіжна політика); як індивідуальне розкриває залежність змісту діяльності ІГС від сформованого рівня соціальної активності молоді. Водночас обґрунтування використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства засновано на основних концептуальних положеннях досліджуваного явища. Розглянемо детальніше ці вихідні положення, що розкривають актуальність, сутність, зміст, особливості системного розгляду аналізованої проблеми.

Перше концептуальне положення ґрунтується на розумінні соціальної активності як інтегрованої особистісної діяльності, що цілеспрямовано та систематично формується в процесі участі в діяльності інститутів громадянського суспільства.

У попередньому розділі аналіз структури та особливостей соціальної активності показав, що останнім часом спостерігається зменшення впливу інституту сім’ї, навчальних закладів за рахунок зростання ролі інших соціальних інститутів. Водночас збільшується вагомість та авторитет громадських об’єднань, що особливо відчутно після 2014 р., зокрема, громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад, що продовжують свій інтенсивний темп розвитку, реалізуючи соціально важливі проекти, залучаючи молодь до своєї діяльності, формуючи політичну, громадянську та соціальну активності. Відзначимо, що ступінь

розвитку соціальної активності в інститутах громадянського суспільства напряду залежить від рівня участі молоді в діяльності ІГС.

Соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, у якій виявляється та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина та повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкта суспільних відносин. Водночас вона є вихідною соціальною якістю, що відображає цілісне, стале активне ставлення до суспільства, проблем його розвитку та визначає якісні особливості свідомості, діяльності і становища особистості. Соціальна активність характеризується не тільки усвідомленням та прийняттям інтересів суспільства і певних спільнот, а й готовністю та вмінням реалізовувати ці інтереси, активною діяльністю самотійного суб'єкта. Важливими ознаками названої якості особистості є сильне, стале прагнення впливати на соціальні процеси та дієва участь у суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити наявний соціальний лад, його форми та елементи [426, с. 207].

Визначальними показниками соціальної активності є прояви ініціативи, самотійність, незалежність, повага до відмінностей, емпатія, рефлексія, комунікабельність, критичність, громадянськість, патріотизм, що характеризують такі важливі ознаки, як сильне та стале прагнення особистості здійснювати вплив на соціальні процеси й дієву участь у суспільних справах, в одних випадках намагання змінити та перетворити, в інших, навпаки, зберегти, зміцнити наявний соціальний лад, його форми та елементи [431].

Згідно з позицією С. Грабовської, С. Чолій, метою соціальної активності є принесення користі іншим людям чи суспільству загалом. Водночас не менш важливий і цілком реальний мотив соціальної активності – бажання отримати певну користь для себе. Це бажання не завжди прагматичне, воно може виявлятися в прагненні здобути певні знання чи досвід, знайти нових друзів, отримати переваги під час працевлаштування або ж конкретну матеріальну винагороду за витрачені зусилля. Звичайно, означені мотиви можуть принести користь суспільству. Звичне бажання зробити кар'єру, можливість виявити себе і свої здібності або прагнення прийняти складне рішення можуть призвести до успіху всієї організації (класу, студентської групи) тощо. Отже, прагнення досягти мети спонукає до вибору способів поведінки, координації зусиль, саморегуляції [104, с. 171 – 181].

Теоретичний аналіз та практичний досвід показав широкий спектр можливостей громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і центрів для прояву соціальної активності молоді: від акцій та допомоги соціально вразливим категоріям населення до реалізації проектів національного рівня щодо участі молоді в процесі прийняття рішень на локальному та державному рівнях. Ураховуючи цей факт, актуальним є

акумулювати спроможність ІГС навколо формування та розвитку соціальної активності молоді.

Друге концептуальне положення полягає в тому, що *процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів.*

У вступній частині Переглянутої Хартії Ради Європи про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті участь молоді визначається так: „Участь у демократичному житті будь-якого суспільства – щось більше, ніж просто голосування, балотування на виборах, хоча це все теж є важливими складниками. Участь та активна залученість громадянства означають мати право, засоби, простір, можливості й, якщо необхідно, підтримку в участі та впливові на прийняття рішень, а також означають участь у різних заходах та процесах з метою побудови кращого суспільства” [190].

Це визначення виходить за рамки вузького розуміння участі молоді в якості політичної діяльності або вступу до молодіжних рад. Воно підкреслює той факт, що брати участь означає мати вплив та відповідальність за рішення, дії, що впливають на життя молодих людей або просто є важливими для них. Тому на практиці це могло б означати не тільки голосування на виборах до місцевих органів влади, але й створення молодіжної організації або інтернет-форуму, у коло завдань яких увійшов би пошук шляхів творчого проведення дозвілля або обміну інформацією, що стосується хобі та інтересів.

Визначене Хартією поняття участі також свідчить про зміну підходу до молодих людей та до залучення молоді до громадського життя. Молодь не розглядається як група, яка потребує захисту та допомоги, або як жертва (проблемний підхід). Молодь також не розглядається як об’єкт втручання дорослих, тому що дорослі вважають, що вони знають, що краще для молодих людей. Тепер під поняттям „молодь” розуміють активних учасників життя суспільства чи організацій, партнерів з великим потенціалом, сповнених сил і талантів. Молоді люди повинні бути учасниками, яким дана можливість заявити про свої потреби та які шукають способи задовольнити їх.

В останні десятиліття **участь молоді розглядається як право** (так званий правовий підхід до участі молоді). До прикладу, ЮНІСЕФ розглядає участь як право людини, саме тому Конвенція ООН про права дитини особливо виділяє право дітей брати участь. Роджер Харт (автор концепції „Сходинки участі”) вважає, що участь – це фундаментальне право громадянина, оскільки воно дає можливість дізнатися, що означає бути громадянином і як ним бути. У Раді Європи під участю молоді розуміють „право молодих людей бути включеними у громадське життя та брати на себе відповідальність та обов’язки у повсякденному житті на

місцевому рівні, а також право демократичними методами впливати на своє життя” [457].

З одного боку, участь як право означає, що молоді люди мають можливість здійснювати це право, не піддаючись дискримінації, тобто незалежно від їхнього громадянства й незалежно від того, якою мовою вони говорять або до якої субкультури вони належать. Х другого, – участь молоді розглядають як форму партнерства між молоддю та дорослими, що передбачає спільну діяльність та комунікацію. На практиці це демонструє визначення спільних цілей, прагнень, раціональний розподіл обов’язків, що обговорюються та схвалюються консенсусом і передбачають розуміння молоддю та дорослими напрямів дій, очікуваних результатів, шляхів досягнення поставлених завдань та джерел підтримки. При цьому перевага партнерства між молоддю та дорослими полягає в тому, що воно приносить взаємну користь і від застосування вмінь і талантів молодих людей, і від застосування досвіду та знання дорослих. Таке партнерство також допомагає оцінити індивідуальний внесок усіх учасників, що дає стимул для розробки нових проектів та ініціатив [454].

Звертаючись до досліджень Роджера Харта щодо моделей участі громадян у владі, відзначимо, що участь є одним з основних прав громадянства, оскільки це спосіб дізнатися, що означає бути громадянином та як ним бути. Існують різні ступені залучення молоді або відповідальності, залежно від місцевої ситуації, ресурсів, потреб і рівня підготовки. Сходи участі Харта ілюструють різні ступені участі дітей та молоді в проектах, організаціях чи спільнотах. Автор виділяє вісім рівнів участі молоді [454]:

Сходишка 8: Спільне прийняття рішень: проекти або ідеї ініціюються молодими людьми, які запрошують дорослих узяти участь у процесі прийняття рішень як партнерів.

Сходишка 7: Молодь керує та ініціює: проекти або ідеї ініціюються та знаходяться під керівництвом молоді; дорослі можуть запропонувати надати необхідну підтримку, але проект може здійснюватися без їхнього втручання.

Сходишка 6: Дорослі ініціюють рішення з молоддю: проекти ініціюються дорослими, але молоді люди запрошуються взяти участь у повноваженнях і зобов’язаннях з прийняття рішень як рівноправні партнери.

Сходишка 5: Із молоддю консультуються та інформують: проекти ініціюються та управляються дорослими, але молоді надають консультації, пропозиції та повідомлення про те, як ці пропозиції сприяють остаточним рішенням або результатам.

Сходишка 4: Молоді люди призначені, але їх інформують: проекти ініціюються й управляються дорослими; молодь запрошується взяти деякі

конкретні ролі або завдання в рамках проєкту, але вони знають, який вони насправді мають вплив.

Сходинка 3: Для видимості: молоді люди отримують деякі ролі в проєктах, але вони не мають ніякого реального впливу на прийняття будь-яких рішень. Існує помилково створена думка (навмисно чи ненавмисно), що молодь бере участь, коли насправді вони не мають ніякого вибору щодо того, що і як робиться.

Сходинка 2: Декорування: молоді люди потрібні в проєкті для того, щоб представляти молодь як групу з обмеженими правами. У них немає вагомих ролей (окрім бути присутніми), і як декор вони ставляться на видному місці в рамках проєкту або організації, так, щоб їх могли легко бачити сторонні люди.

Сходинка 1: Маніпуляція: молоді люди запрошуються взяти участь у проєкті, але вони не мають ніякого реального впливу на прийняття рішень і на результат. Насправді їхня присутність використовується для досягнення деяких інших цілей, таких як перемога на місцевих виборах, створення більш чіткого уявлення про заклад або залучення деяких додаткових коштів від установ, що надають підтримку участі молоді.

Говорячи про участь молоді, хтось може поставити досить логічне запитання: „Участь у чому?” Генеральна асамблея Організації Об’єднаних Націй розрізняє такі сфери участі молоді:

- економічна участь – стосується сфери зайнятості та роботи взагалі, пов’язана з економічним розвитком, подоланням бідності, покращенням економічної ситуації суспільства загалом, регіону або молодих людей, які виступають у якості групи;

- політична участь – стосується сфери влади, врядування, соціальної політики, здійснення влади, впливу на розподіл ресурсів на різних рівнях;

- соціальна участь – стосується життя місцевої громади, місцевих завдань та проблем;

- культурна участь – стосується різних форм мистецтва та творчості (візуальні мистецтва, музика, фільми, танці тощо).

Згадані сфери можуть бути взаємопов’язані, тому іноді, розглядаючи ту чи ту ініціативу або проєкт, стає зрозуміло, що певна ініціатива має справу з більш ніж однією сферою. Важко сказати, які саме сфери участі є найцікавішими для молодих людей, але згідно з дослідженням, проведеним серед британської молоді, цими сферами є створення музики та користування музичними продуктами, танці, різні форми мистецтва, а також спортивні заходи [190].

Отже, як бачимо, рівень участі молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства та їхня соціальна активність залежать від ефективної діяльності ІГС як середовища для її формування. Тому виокремлення структурних компонентів і сфер актуалізації соціальної

активності молоді, а також системне бачення процесу їх формування в ІГС є актуальним завданням для громадських об'єднань. Пріоритетність виділення акценту роботи з молоддю в діяльності ІГС, змістовне та процесуальне наповнення якого буде відповідати запитам громадськості та викликам сьогодення.

Третє концептуальне положення є ключовим у розумінні застосування системного підходу й полягає в тому, що процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як система, у якій усі компоненти пов'язані спільною метою та структурним взаємозв'язком.

Дослідження наукових підходів до класифікації систем за різними ознаками довели, що система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства є різновидом соціальних систем, що становлять сукупність різних елементів (окремих людей, груп, прошарків, громад, соціальних інститутів тощо), що перебувають у певних відносинах і зв'язках та створюють певну цілісність. Конкретизуючи типологію системного явища, що вивчає систему формування соціальної активності молоді в ІГС, ми відносимо її до змішаного типу соціальних систем поряд із соціально-економічною, соціально-політичною, соціально-правовою тощо.

Системний підхід, виходячи з цього положення, постає як специфіка складного об'єкта (системи), що не вичерпується особливостями елементів, які її складають, та пов'язана передусім з характером взаємодії між елементами. Тому на перший план виходить завдання пізнання характеру та механізму цих зв'язків і відносин, зокрема відносин людини і суспільства, людей усередині певного співтовариства [342, с. 70].

Системний підхід у цьому контексті дозволяє розглядати систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на різних рівнях та ієрархічних зв'язках: макрорівні – держави загалом, мезорівні – регіону, до якого належить конкретний інститут громадянського суспільства, мікрорівні – конкретний ІГС (молодіжний центр, громадська організація, молодіжна рада, благодійний фонд). А також у межах підсистем, що виконують ті самі функції на різних рівнях системи й становлять функційні зв'язки – суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, зміст, форми, методи, технологія, результат тощо. Водночас системний підхід дав можливість розглядати процес формування соціальної активності як організаційно-управлінську систему через сукупність елементів, що забезпечують організацію, координацію й керівництво дій, спрямованих на нормальне функціонування та досягнення поставлених цілей системи [168, с. 182].

На думку Т. Ільєсової, „сутність педагогічного системного дослідження полягає в забезпеченні теоретичного аналізу, а не просто узагальнення матеріалу низки наукових підходів, саме на педагогічному

рівні за допомогою встановлення методів пізнання: у системному дослідженні відбувається відмова від звичайного поділу на емпіричні та теоретичні методи” [161].

У руслі досліджуваної проблеми ключовою думкою можна окреслити позицію С. Харченка, що необхідним загальновизнаним атрибутом системи є її структура, що відбиває впорядкованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта, які забезпечують його стійкість, стабільність, якісну визначеність. Практично в усіх системних дослідженнях структура розглядається як спосіб взаємозв'язку і взаємодії складових її компонентів. Оскільки між компонентами системи можуть бути різні відношення, зв'язки, взаємодії, то для нас важливе виявлення подібних однотипних стійких відношень і взаємодій, які й становлять соціальну та педагогічну системи. Якщо компоненти системи утворюють її змістовний бік, то структуру ми повинні розглядати як внутрішню організацію соціальної системи, що становить той спосіб взаємозв'язку і взаємодії компонентів, що її утворюють, який визначає її специфіку. Ключовими ознаками системи є наявність цілі та функції системи [423, с. 13].

Важливо відзначити нашу згоду з позицією автора, що неодмінною рисою приналежності цілісних систем є компоненти, тобто з чого безпосередньо утворена система й без чого вона неможлива. До компонентів системи більшість дослідників відносять ті її структурні одиниці, частини, що потім взаємодіють з іншими структурними одиницями в рамках цієї цілісної системи. При цьому важливо розглядати в якості компонентів, частин цілого лише ті її структурні одиниці, взаємодія яких і викликає, породжує притаманні цілому якісні особливості. Для соціальних і педагогічних систем це положення особливо актуально у зв'язку з тим, що загалом у педагогіці і дидактиці зокрема існує безліч схожих або близьких за тлумаченням понять явищ, об'єктів. Більше того, мають місце різні дефініції тих чи тих педагогічних категорій. Усе це може викликати достатні труднощі при створенні педагогічної чи соціальної системи, і щоб вона відповідала зазначеним вище вимогам, належить провести глибоку аналітичну роботу з метою доведення, що компоненти запропонованої системи становлять аж ніяк не вибір беззв'язних феноменів, а інтегровані системою, є компонентами саме для цієї системи [Там само].

Дослідження системи передбачає виділення низки компонентів, структури та функцій як системи загалом, так і її складових частин, що забезпечують повноту та автономність системи. Отже, доречним є виокремлення обов'язкових *основних аспектів системного підходу* для застосування в процесі розробки соціально-педагогічної системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства:

системно-компонентного – полягає в дослідженні компонентного складу системи;

системно-структурного – дозволяє отримати уявлення про внутрішню організацію системи (взаємодію компонентів, їх підпорядкованість та зв'язки);

системно-функційного – передбачає визначення загальносистемних цілей, набору засобів (ресурсів), потрібних для досягнення цілей та функціонування системи загалом як інтеграційного результату функціонування її компонентів;

системно-комунікативного (системно-інформаційного) – зумовлює необхідність виявлення зв'язків компонентів системи між собою, кожного із компонентів з системою загалом, а системи загалом із системами середовища й несистемними утвореннями;

системно-інтеграційного (системно-управлінського) – висвітлює зовнішні та внутрішні чинники системності – цілісності, тобто механізмів, що забезпечують збереження якісної специфіки системи [233, с. 195 – 196].

Застосування означених аспектів системного підходу, а також системних принципів [325, с. 288] (цілісності, структурності, кінцевої мети, функційності, автономності та зв'язку компонентів, розвитку, взаємозалежності системи та середовища, ієрархічності, множинності опису системи) дає підстави вважати процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства системою, оскільки в ній наявні такі *ознаки системи*: передбачені компоненти та їхня структура, цілеспрямованість, інтегративні якості (системність), функційні характеристики системи загалом та її окремих компонентів, комунікативні властивості, кінцева мета, наступність та управління.

Четверте концептуальне положення полягає в тому, що *при організації діяльності інститутів громадянського суспільства слід урахувати вікові індивідуально-психологічні особливості та потреби молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем.*

Ураховуючи те, що суб'єктами в нашому дослідженні є молоді особи віком від 18 до 35 років, а більшість дидактичних теорій і концепцій розроблялися стосовно дитячого віку, методологічне значення мають наукові дані про вікові особливості нейродинаміки, психомоторики, а також уваги, пам'яті і мислення дорослих людей. У цьому ми спиралися на результати багаторічного дослідження вікового розвитку психічних функцій у людей віком від 18 до 40 років, проведеного Б. Ананьєвим. Ним було доведено, що період загальнофізичного дозрівання організму (18 – 20 років) характеризується „піками” розвитку фізіологічних потенціалів, що свідчать про підвищення працездатності організму. На ці ж роки припадають перші „піки” розвитку вищих психічних функцій доволіної уваги, пам'яті, мислення. Досить високий рівень розвитку психофізичних функцій свідчить, за дослідженнями Б. Ананьєва, про високий потенціал

навченості людини, під яким, у цьому випадку, розуміється здібність людини сприймати інформацію, відображати її в пам'яті, активно переробляти для вирішення різного роду завдань. Важливо, що в подальшому динаміка психічних функцій, зокрема потенціал навчання дорослої людини, анітрохи не знижується [423, с. 23 – 24].

У контексті нашого дослідження важливим є факт, що інститути громадянського суспільства в більшості випадків не зосереджують свою увагу саме на роботі з молоддю, лише молодіжні громадські організації ставлять у пріоритети розвиток молодіжної політики та залучення молоді до громадської діяльності. Водночас сучасний розвиток громадянського суспільства вимагає систематичної роботи з дітьми та молоддю щодо формування ціннісних орієнтацій, критичного мислення, самостійності в прийнятті рішень та прагнення до саморозвитку. Молодь як досить великий прошарок суспільства за віковими характеристиками має різні бачення, пріоритети та цінності. Нагадаємо, що відповідно до українського законодавства молоддю вважається людина віком від 14 до 35 р. Цікаво, що в більшості європейських країн вікові проміжки для молоді обмежуються 24 роками, що, з одного боку, суттєво звужує категорію молоді, а з іншого, – визначає більше спільних ознак та вподобань, що сприяє спільній координації молодіжного компонента в інститутах громадянського суспільства, об'єднуючи молодь старшого учнівського та студентського віку.

Українська молодь початку XXI ст. – це перше покоління громадян, процес соціалізації якого відбувається в умовах економічних, суспільних і ціннісних трансформацій; молодь у своїй більшості сприйняла ці виклики, але згодом життя для неї різко ускладнилося, перехід до дорослого стану, який раніше складався з традиційних атрибутів – безкоштовна освіта, гарантована робота, економічна стабільність, став більш невизначеним. Відповідно, шляхи молодих людей до дорослого життя та незалежності стали іншими, ніж двадцять років тому. З одного боку, молодь має безпрецедентну кількість виборів в організації дозвілля, з другого, – вона опинилася перед новими ризиками і викликами, що пропонують освітня сфера та ринок праці. Діапазон сучасних можливостей та ризиків і є найважливішою характеристикою життя молодих людей, що в остаточному підсумку призводить до прискорення темпів нарощування кількісних параметрів потенціалу в одних випадках, або ж до процесів їх сповільнення – в інших [444].

Молоді громадяни України є суспільно активними та усвідомлюють важливість суспільної діяльності й необхідності об'єднання зусиль. Проте результати соціологічних досліджень, проведені Державним інститутом сімейної та молодіжної політики, Державною службою статистики України, демонструють, що молоді українці не є членами зареєстрованих громадських організацій, а діють самостійно або в складі неформальних

об'єднань, трудових і навчальних колективів, профспілкових організацій, навчальних закладів, органів студентського самоврядування, об'єднуються з друзями, сусідами і родичами. Водночас фіксується зростання кількості молоді, залученої до діяльності організацій громадянського суспільства (спортивні організації або організації, пов'язані з проведенням дозвілля, релігійні, освітні, мистецькі організації, профспілки, політичні партії, організації з охорони навколишнього середовища, професійні об'єднання, благодійні або гуманітарні організації, об'єднання споживачів, групи допомоги, взаємодопомоги): якщо у 1999 році кількість молодих людей у віці 18 – 35 рр., які були активними членами організацій громадянського суспільства, становила 11%, у 2011 році цей показник склав 21,5%, а за результатами 2015 року вже 37% [428, с. 113].

Незважаючи на зростання рівня залучення молоді до діяльності громадських об'єднань, цей показник залишається досить низьким. За даними соціологічного дослідження „Молодь України – 2015”, упродовж 2015 року 62% опитаних представників української молоді не брали участь у діяльності жодної організації громадянського суспільства, а 37% молоді залучалися до волонтерських ініціатив (13%), благодійних чи гуманітарних організацій (11%), спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля (10%), організацій, пов'язаних з освітою, мистецтвом, музикою (9%). На противагу зростанню громадянської активності молоді, що спостерігається останнім часом, участь молодих людей у громадських молодіжних об'єднаннях залишається дуже низькою: лише 2% української молоді є членами молодіжних організацій і 7% іноді відвідують їхні заходи. Близько третини представників української молоді (35%) не знає про існування в Україні молодіжних громадських організацій та їхню діяльність, 34% знають лише, що такі організації існують, 21% знають про діяльність молодіжних організацій із ЗМІ, але не відвідують відповідних заходів [261].

Представлені результати свідчать про обмеженість або відсутність інформаційного забезпечення діяльності молодіжних громадських об'єднань (зокрема молодіжних організацій, центрів, рад), низький рівень залучення молоді до участі в молодіжних проектах. Попри високу громадянську активність української молоді, молодіжні громадські об'єднання не є консолідувальною силою молодіжної діяльності, що свідчить про актуальність дослідження інститутів громадянського суспільства як платформи для формування соціальної активності молоді як важливої соціально-педагогічної проблеми.

У межах нашого дослідження процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства увага зосереджена саме на громадських організаціях, благодійних фондах, молодіжних центрах і радах. Тому саме врахування вікових особливостей

молоді віком від 18 до 30 р. під час розробки системи формування соціальної активності є вагомим аргументом.

П'яте концептуальне положення полягає в тому, що *зміст системи формування соціальної активності молоді в ІГС має бути наповнений з урахуванням особливостей діяльності ІГС та тенденцій молодіжного середовища.*

Обґрунтування цього концептуального положення впливає зі структурно-компонентного складу соціальної активності молоді, що було розглянуто в попередньому розділі (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний), особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства, що досліджуються в цій роботі (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри та ради), а також виокремлених під час дослідження сфер актуалізації соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (проектна діяльність, громадсько-політична діяльність, волонтерська та благодійна діяльність, освітньо-наукова діяльність, молодіжна політика). Звичайно, ці сфери не обмежують діяльності ІГС, проте, на наш погляд, є об'єднувальними для досліджуваних інститутів та безпосередньо використовуються молоддю відповідно до рівня участі молоді, їхньої соціальної активності.

Характеристика інститутів громадянського суспільства, залучених до процесу формування соціальної активності молоді, показала, що молодіжні громадські організації та об'єднання функціонують як соціально-педагогічний чинник впливу на молодь та у своїй діяльності, насамперед, спираються на орієнтири та пріоритети цінностей молоді. Порівнюючи діяльність громадських організацій 5 – 10 років тому й сьогодні, можна помітити, на скільки змінилися їхні напрями роботи та завдання. Так, пріоритетність організації дозвілля молоді змінилася на благодійну та волонтерську діяльність у зоні проведення операції об'єднаних сил, навчання лідерських навичок – на неформальну освіту у сфері громадської діяльності та налагодження механізмів взаємодії з владою тощо. Водночас не зменшується важливість організації дозвілля та розвитку лідерських чи комунікативних здібностей молоді, проте сучасні орієнтири суспільства відображаються в пріоритетах громадських молодіжних об'єднань [373].

Питання дозвілля молоді ставали пріоритетом наукового пошуку низки науковців, як-от: В. Альков, В. Балахтар, О. Бойко, В. Бочелюк, Т. Вдовенко, Л. Волобуєва, А. Воловик, О. Диба, С. Дмитрук, І. Єрошенков, Ю. Жданович, В. Кірсанов, С. Лаврецова, Д. Малков, Н. Максимовська, Б. Мосалєв, С. Пашенко [290] та ін. У визначенні напрямів діяльності ІГС актуальною є думка Н. Максимовської щодо напрямів завдань соціально-педагогічної діяльності з молоддю у сфері дозвілля: на рівні внутрішньої сфери дозвілля навчального закладу та на рівні відкритої сфери дозвілля [241]. До першої групи авторка відносить:

1. Діагностування процесу соціального виховання молоді та рівня соціальності, можливостей підвищення рівня її громадсько-професійного складника в соціально-виховному середовищі закладу вищої освіти, адаптованості до умов навчального закладу, ризику соціальних відхилень, зокрема пов'язаних із використанням нових засобів інформаційно-віртуальної взаємодії, соціально-негативних проявів; вивчення дозвіллевих потреб молоді.

2. Створення умов для розбудови соціальності молоді на основі розвитку дозвіллевих потреб та оптимізації дозвіллевої діяльності, підвищення рівня культури дозвілля.

3. Посилення адаптаційного потенціалу молоді в умовах навчального закладу через залучення до позанавчальної діяльності загалом та використання для цього можливостей інформаційного простору.

4. Розвиток та популяризація основ здорового способу життя через сферу дозвілля, зокрема новітніми засобами інформаційного суспільства, профілактика соціальних відхилень.

5. Організація процесу активної соціальної життєдіяльності у сфері дозвілля у навчальному закладі для розбудови громадянсько-професійної позиції (самоврядування, громадської активності, спортивного, професійно зорієнтованого та мистецького дозвілля) як традиційних видів соціально-позитивного студентського дозвілля з використанням засобів віртуального середовища.

6. Активізація корекційно-реабілітаційного спрямування соціально-педагогічної діяльності засобами дозвіллевої діяльності інформаційної доби.

7. Удосконалення простору дозвілля (гуртожиток, соціально-виховний простір освітнього закладу, бібліотека, музей, ландшафт тощо), розбудова соціально позитивного віртуального дозвіллевого освітнього простору.

До другої групи належать:

1. Створення умов для задоволення та розвитку дозвіллевих потреб молоді у відкритій сфері дозвілля міста, регіону.

2. Реалізація соціально-позитивної дозвіллевої діяльності відповідно до умов інформаційного суспільства та громадянсько-професійного складника соціальності молоді на рівні країни та в європейському просторі.

3. Активізація та інтеграція соціально-виховного спрямування інституцій сфери дозвілля щодо соціальної самореалізації молоді на міжнародному та глобальному віртуальному рівнях.

Завдання соціально-педагогічної діяльності з молоддю у сфері дозвілля реалізуються із застосуванням методів, форм, засобів, які добираються відповідно до інтересів, здібностей, уподобань цієї соціальної

групи, особливостей організації позанавчальної діяльності у навчальному закладі й відкритій сфері дозвілля.

Резюмуючи концептуальні положення формування соціальної активності молоді, відзначимо, що вони слугують науково-теоретичною основою для розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що буде наведена в наступних підрозділах цієї роботи. Водночас необхідним залишається теоретичне обґрунтування цієї системи.

3.2. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Теоретичний аналіз формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та структурний аналіз соціальної активності, розкриті в попередніх розділах дослідження, є, на нашу думку, необхідним і достатнім підґрунтям для побудови системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Розглядаючи цей процес як систему, ми спиралися на методологічні засади системного підходу як провідного напрямку наукового пізнання. Важливим убачали розглядати концептуальні засади формування соціальної активності, що зумовлюють розробку ефективної системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Представимо теоретичний огляд використання системи та системного підходу в наукових педагогічних дослідженнях.

Системний підхід на сьогодні стає важливим методологічним напрямом сучасної науки, що, базуючись на філософських законах діалектики, є сукупністю взаємопов'язаних принципів та компонентів, об'єднаних спільною метою, зовнішнім середовищем та ресурсами. Починаючи з ХІХ ст., у науці починають з'являтися ідеї системності людського суспільства та світу, прямуючи до самостійного наукового напрямку теорії систем, що почала формуватися із середини ХХ ст. Учення К. Маркса та теорія Ч. Дарвіна дали поштовх до розвитку теорії системності. Ця тенденція обґрунтування загальнонаукових положень про системний підхід, починаючи із 60-х рр. ХХ ст., підтверджується збільшенням кількості публікацій щодо системних досліджень педагогічних явищ і процесів, а також виокремлення системи як концептуального складника різних наук (В. Загвязинський [145], Т. Ільїна, Т. Ільясова [161], Е. Юдін [448] та ін.). Важливим для нас стає факт зосередження уваги науковців на синтезі методів системного дослідження та побудови структурних моделей педагогічних розвідок (В. Беспалько [50], В. Докучаєва [125], А. Жиліна [139], Р. Кубанов [212], О. Кустовська [219], С. Харченко [423] та ін.)

Багатоаспектність поняття „система” зумовлена чинниками широкого кола застосування у філософських, педагогічних, соціальних студіях. Огляд наукової літератури з питань системних досліджень підтверджує різнобічність підходів до визначення поняття „система”. Об’єднувальною рисою таких підходів можна визначити сукупність об’єктів, що поєднані спільними рисами та логікою. Перш за все звернемось до енциклопедичної літератури, що тлумачить зміст дефініції „система”:

– „план, порядок розташування частин цілого, визначене влаштування, хід чого-небудь у послідовному, зв’язному порядку” (словник В. Даля) [400];

– „внутрішньо впорядкована структура елементів, що становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов’язкових для певної галузі” (Універсальний словник-енциклопедія) [283];

– „порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв’язком частин чого-небудь” (Великий тлумачний словник сучасної української мови) [76, с. 1328];

– сукупність принципів, покладених в основу певного вчення (Словник іншомовних слів) [349, с. 707].

Учення про загальну теорію систем, на думку Л. Петришина [295, с. 94], є науковою концепцією, базовою категорією якої є поняття „система”. На підставі цього автор виокремлює основні підходи до цієї категорії в науковій теорії та практиці:

– перший підхід дає змогу розглядати систему як упорядковану класифікацію взаємопов’язаних елементів, що у взаємодії з оточенням є цілісною системою;

– другий підхід становить сукупність взаємодіючих елементів, зорієнтованих на досягнення певної мети (І. Блауберг [57], Е. Юдін [448]);

– третій підхід – це єдина цілісність та певна множина компонентів (В. Афанасьєв [26], А. Авер’янов [5]);

– четвертий підхід становить основу апарату системних досліджень та методики системного дослідження (О. Безпалько [40], В. Докучаєва [125], І. Зверєва [357]).

Загалом система (від давньогрек. *συστήμα* „організм”, „союз”, „ціле”, „сполучення, складене з частин”, виникло в стародавній Греції близько двох тисяч років тому) – це об’єднання якоїсь розмаїтості в єдине ціле, елементи якого займають відповідні їм місця [406, с. 415]. Продовжуючи міркування, Л. Петришин стверджує, що категорія „система” застосовується в різних варіативних аспектах, зокрема, як спосіб мислення, як явище суспільства, як метод, як практична діяльність, як класифікація, як теорія, як сукупність певних норм і правил, як сукупність об’єктів. Автор у своїх дослідженнях розглядає систему як множину взаємопов’язаних, взаємодоповнювальних, системно-взаємодіючих

елементів, що відокремлені від середовища і водночас взаємодіють із ним як єдине ціле [295, с. 95].

О. Караман визначає систему як множину взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, що відокремлена від середовища і, водночас, взаємодіє з ним як єдине ціле [169, с. 226 – 246].

Отже, багатоаспектний розгляд категорії „система” зумовлений загальними принципами їхнього функціонування. Т. Ільїна виділяє 4 таких принципи [155]:

1. система тим ефективніша, чим вище її цілісність;
2. система буде тим ефективніша, чим краще в ній забезпечена систематизованість (сила зв'язків між елементами системи);
3. ефективність системи залежить від її гармонійності з навколишнім середовищем;
4. ефективне функціонування системи залежить від її оптимізації, тобто ступеня відповідності з організаційного боку тим цілям, для досягнення яких вона створена.

У цьому контексті важливим є виділення низки принципів, що запропоновані В. Губановим [112, с. 29 – 30]:

- принцип кінцевої мети, що утверджує абсолютний пріоритет генеральної мети;
- принцип єдності, що передбачає вивчення системи як цілого і як сукупності частин (елементів);
- принцип зв'язності, що передбачає розгляд будь-якої частини разом з її зв'язками та оточенням;
- принцип модульної побудови, відповідно до якого зміст навчального матеріалу й організацію його вивчення об'єднують модулі;
- принцип функціонування як спільний аналіз структури й функції з пріоритетом функцій над структурою;
- принцип розвитку, що актуалізує можливість змінності системи, її здатність до розвитку, розширення, заміну частин, накопичення інформації;
- принцип децентралізації, що синтезує в прийнятих рішеннях та управлінні централізацію й децентралізацію;
- принцип невизначеності, що передбачає врахування невизначеностей і випадковості в системі.

Уважається природним, що основним принципом-підставою в класифікації систем є зміст поняття „система”. Оскільки завдання класифікації, власне, і полягає в наданні досліднику гностичного інструменту для виокремлення системи та співвіднесення її з іншими об'єктами, то саме визначення системи як певної сукупності властивостей, специфічних ознак дослідники висувають як основну вимогу до класифікації систем [125, с. 56].

Підсумовуючи сказане вище, підкреслимо, що характерною ознакою цілеспрямованих систем можна вважати автономність у виборі способів дій на основі розроблених критеріїв, при цьому для досягнення мети як реального результату можуть змінюватися завдання, пристосовуючись до умов та середовища.

Відзначимо, що, досліджуючи явища та процеси функціонування систем, часто науковці використовують системний підхід, що дає можливість розглядати кожен об'єкт як систему. Дослідженням педагогічної методології системного підходу займалися такі вчені, як: А. Авер'янов [5], В. Афанасьєв [26], В. Беспалько [48], І. Блауберг [57], О. Власенко [86], В. Докучаєва [125], М. Доннік [127], К. Іващенко, Т. Ільїна [155], О. Караман [168], Т. Кочубей, Б. Кузьменко [213], Н. Кузьміна [215], Н. Отрощенко [284], Л. Петришин [295], В. Прошкін [315], С. Роман [325], Н. Самохіна [333], В. Степаненко [364], С. Харченко [423], Е. Юдін [448] та ін. Науковці розглядають особливості педагогічних явищ і процесів як об'єкти системного дослідження.

Системний підхід у педагогічних дослідженнях виник як реакція на тривале панування аналітичних методів дослідження, явно недостатніх у тому випадку, коли необхідно в аналізованому об'єкті порівняти між собою його частини або частини й ціле, що накопичувалися в межах однієї наукової теми дослідження, а також тоді, коли виникала необхідність пошуку аналогії та подібності в явищах різного походження. При цьому особлива увага зверталася на різноманітні внутрішні і зовнішні зв'язки системи, на процес об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісної системи. Системний підхід не існує у вигляді чіткої методики з визначеною логічною концепцією. Це система, утворена із сукупності логічних прийомів, методичних правил та принципів теоретичного дослідження, що виконує евристичну функцію в загальній системі наукового пізнання [86, с. 270].

Сукупність пізнавальних принципів системного підходу не має чітких обмежень, оскільки орієнтує і спрямовує певну систему відповідно до конкретних етапів дослідження, з одного боку, виявляючи обмеження традиційних об'єктів дослідження та визначаючи реалізацію нового типу завдань при новому стилі мислення, а з іншого, – дозволяє моделювати перспективи побудови нових об'єктів та предметів дослідження шляхом планування та визначення їх структурних і типологічних параметрів і властивостей. Критичний аналіз стану та перспектив наукового дослідження з актуальних проблем педагогіки на основі системного підходу виявляє неповноту предмета пізнання, принципів і методів вирішення наукових та практичних завдань [55].

Системний підхід передбачає виконання низки завдань:

- розроблення цілей системи;
- конструювання об'єктів як системи;

- побудова моделей системи;
- визначення властивостей системи;
- дослідження функціонування системи.

У контексті нашого дослідження процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства слушною є думка В. Беспалька, який зауважував, що системний підхід варто застосовувати досить ґрунтовно, оскільки систему він тлумачив як процес, який відбувається за певних умов та зумовлений цими умовами, а педагогічну систему трактував як таку, „у якій протікають педагогічні процеси” [48, с. 25].

З іншою позицією виступив Б. Кузьменко, який наголошував, що системний підхід базується на таких основних принципах, як:

- багатовимірність, що дає змогу розглядати будь-який об’єкт або явище в різних аспектах;
- багаторівневність, що сприяє визначенню ієрархічної структури систем, підсистем, елементів;
- різнопорядковість, що дає можливість визначати ієрархічну будову системи та виявляти закономірності різного порядку в системі;
- динамічність, що вказує на те, що системний підхід розглядає об’єкт, що вивчається, на всіх етапах його життєвого циклу [214, с. 1 – 2].

Актуальною є думка О. Караман щодо розуміння системного підходу як напряму методології досліджень, який полягає в дослідженні об’єкта як цілісної множини компонентів в сукупності відношень і зв’язків між ними, тобто розгляд об’єкта як системи [169, с. 226 – 246].

Ґрунтовний розгляд структури системного підходу здійснила О. Марущак. Зокрема, зосередила увагу, що важливими ознаками системи є її склад та структура. Під елементами, що створюють систему, розуміється той „матеріал”, з якого вона побудована, ті якісно відмінні між собою складники, які створюють елементарний зміст системи. Елемент – це первинна частина системи, входячи до її складу, він утрачає свою якісну та функційну незалежність і підпорядковується повністю системним впливам. Компонентом є та найменша частина системи, на рівні якої ще проявляються системні властивості. Компонент – це первинний результат інтеграції та найменша частина системи (її структурна одиниця), яка несе в собі системні якості. Крім того, у побудові системи можуть виділятися окремі підсистеми, тобто вторинні результати інтеграції окремих компонент. Підсистеми – це відносно самостійні частини системи, свого роду проміжні системи в ієрархічній підпорядкованості явищам більш високого порядку. Внутрішня організація системи, що характеризується способом взаємодії її компонентів і притаманних їм властивостей, становить структуру системи. Структура зумовлює зв’язки, що виникають між компонентами системи, визначає місце кожного з них у взаємодії з

іншими. Саме завдяки структурі виникають і проявляються інтегральні показники системи [249].

У багатоаспектному розгляді змісту категорії „система” І. Грязнов виокремлює такі основні характеристики цього поняття:

– цілісність – характеризується за допомогою поняття „зв’язок”, що забезпечує єдність частин системи, у якій зміна однієї зумовлює зміну іншої, що, своєю чергою, спричиняють загальні порушення системи;

– структурність – вирізняється сукупністю частин та компонентів системи, що взаємозалежать одна від одної, відображають будову системи та визначають внутрішні зв’язки між компонентами;

– єдність – зумовлена тісним взаємозв’язком та взаємозумовленістю між компонентами системи, що утворюють єдине ціле, визначають системні якості та підпорядковані єдиній меті;

– цілеспрямованість – зумовлена ієрархічністю системи та взаємозв’язком компонентів і рівнів системи між собою, тобто впорядкованістю частин системи та чіткою їх підпорядкованістю єдиній меті;

– функційність – зумовлена управлінням, при якому характерні різні форми, методи та способи, що забезпечують системі активне функціонування та успішний розвиток, водночас функціонування та розвиток системи представлений її тісним взаємозв’язком із середовищем [110, с. 257 – 262].

У руслі нашого дослідження відзначимо, що дотичними до розбудови системи формування соціальної активності молоді є соціальні, педагогічні, соціально-педагогічні та інноваційні системи, що обґрунтовують низку принципів, ознак та характеристик, використання яких є доречним під час формування соціальної активності. Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури дозволив виділити основні дефініції названих систем [380].

Можливості виділення *соціальних систем* поміж інших (з метою наступного виокремлення в них педагогічних, традиційних та інноваційних систем), можна розглядати на прикладі класифікаційної схеми, розробленої М. Сетровим [388, с. 116]. У запропонованій класифікації систем поєднані просторово-ієрархічні та генетичні способи побудови класифікацій. На основі структурного принципу („принципу лінійного ієрархічного ряду структурних рівнів”) виділено три основні класи систем – фізичні, біологічні, соціальні, що отримують у межах цієї класифікації подальшу деталізацію у способі співвіднесення з провідними аспектами організації систем – динамічним, регуляційним та інформаційним.

Відзначаючи загалом доцільність ідеї такої класифікації, разом з цим В. Докучаєва вважає, що для дослідження соціальних систем вона не є достатньою. Згідно з цією класифікаційною схемою, соціальні системи

можна поділити на природні, що виникли ненавмисно, і штучні, що створені людською працею – фізичною або розумовою. після чого в результаті виділення в штучних системах логічних (концептуальних) і механічних (фізичних), будь-яка подальша деталізація стає неможливою, адже за динамічною, регуляційною та інформаційною ознаками класифікується лише особливий клас штучних систем – механічні, тоді як остаточне виокремлення інноваційних педагогічних систем, на думку авторки, потребує детальної класифікації соціальних (штучних систем) якраз іншого класу, тобто концептуальних (логічних) [125, с. 57].

Соціальний індивід є найбільш загальним типом соціального об'єднання, проте, як зазначають Р. Акофф і Ф. Емері, суспільні науки виявляють основний інтерес до одного окремого типу соціального індивіда, а саме – до *соціальної групи*. Остання визначається як „цілеспрямована система, учасниками якої є цілеспрямовані індивіди, що навмисне співпродукують досягнення спільної мети” [11]. Спільна мета розглядається як деякий результат, якого прагне кожний учасник соціальної групи. При цьому вчені зауважують різницю між поняттями спільної та аналогічної цілей: якщо спільна мета є однаковою для всіх учасників, то аналогічні цілі є схожими, але не однаковими. Водночас вони відрізняються лише тим, яким шляхом домагається результату індивід. Отже, *соціальна група* постає соціальною системою, що є конкретною, динамічною, і в більшості випадків – відкритою [11, с. 203 – 205].

Досліджуючи діяльність інститутів громадянського суспільства як соціальних інституцій, важливою є думка тих же науковців, що не всі групи, діяльність яких зорганізується, є організаціями, оскільки ця діяльність може бути організована кимось ззовні. Організацією є така соціальна система, у якій стан будь-якої частини можна визначити, лише знаючи стан усієї системи. Отже, організована соціальна система також має властивість самостійно обирати способи дії при повторенні однакових ситуацій або в різних ситуаціях відповідно до спільних цілей [11, с. 208].

Одним із видів соціальних систем науковці виокремлюють педагогічну систему (Л. Вікторова [79], Н. Кузьміна, С. Омельченко [280], В. Сериков, П. Третьяков та ін.). На думку Л. Вікторової, названа система постає як „упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів, що утворюють цілісну єдність, підпорядковану меті виховання й навчання”. Учена долучає до структурних компонентів результат навчання й виховання. Крім цього, структурні компоненти вона витлумачує як суб'єкт, об'єкт, мету, засоби педагогічної комунікації, навчальну інформацію, і, про що ми зазначили вище, результат (новий компонент) [79, с. 15].

Одним із основних завдань, які розв'язують у межах педагогічних систем, є передача й отримання знань, що є однією з граней самореалізації

особистості. Досліджуючи генезу рис педагогічної системи, П. Третяков виділяє такі її особливості:

- педагогічна система є відкритою, оскільки між нею й навколишнім світом відбуваються інформаційні процеси;

- педагогічна системи динамічна, оскільки функціє в умовах постійної мінливості чинників зовнішнього середовища, а також змін внутрішніх станів системи, викликаних цими чинниками; її динамічність і варіативність дозволяють підтримувати ефективність на належному рівні;

- педагогічна система виконує кілька функцій, що відображають і діяльність, і, відповідно, ефективність: навчальну, виховну, розвивальну, управлінську, методичну (технологічну), дослідницьку [402].

З іншої позиції, Н. Кузьміна зосереджувала увагу, що будь-яка педагогічна система повинна задовольняти формальним критеріям. До таких відносять:

- цільність, що передбачає обмеження дослідження й виділення істотної залежності між об'єктами;

- константність або стабільність, основними ознаками якої є: відтворюваність (моделювальний компонент може виявлятися в різноманітних умовах, ситуаціях і бути інваріантним при зміні низки параметрів явища) і технологічність (модель повинна перевірятися в реальному експерименті або у спостереженні й тому в неї не можуть бути включені „приховані” параметри);

- спостережуваність, тобто необхідність зв'язувати ключові компоненти теоретичної моделі з реальними ефектами, що можна фіксувати в досліджуваній галузі об'єктів;

- осяжність – необхідність включати в модель якомога мінімальну кількість параметрів [215, с. 9].

Важливо розглянути, досліджуючи процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, такі системи, як *соціально-педагогічні*. У цьому контексті актуальною є думка С. Омельченко, що соціально-педагогічна система взаємодії різноманітних соціальних інститутів – це складноорганізована, самостійна, багатофункційна система, взаємозв'язки та взаємодії складових компонентів якої впливають на розвиток особистості, забезпечують підвищення рівня та якості здоров'я молодого покоління. Функціонування зазначеної вище відкритої системи передбачає комплексний процес соціалізації, що має інтеграційний характер і за змістом, і за формами. Вихідними умовами актуалізації й розробки соціально-педагогічної системи взаємодії соціальних інститутів суспільства є такі програмно-нормативні та організаційно-управлінські документи: Конституція України; Закони України „Про загальну середню освіту”, „Про освіту”, „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”; Концепція загальної

середньої освіти (12-річна школа); Національна доктрина розвитку освіти тощо [281, с. 220].

З іншої наукової позиції, відкрита соціально-педагогічна система визначається як спосіб відтворення національної культури, соціокультурної якості та стандарту життя, системи норм і зразків педагогічної взаємодії, що відбиває діяльну сторону громадського буття дорослих і дітей [119, с. 195 – 196].

Водночас громадські об'єднання як соціальний інститут виконують такі соціальні функції: створюють умови для задоволення інтересів і потреб підлітків; регулюють дії членів громадських об'єднань у межах соціальних відносин; забезпечують інтеграцію прагнень, дій та інтересів індивідів, які беруть участь у громадських об'єднаннях. Як соціальний інститут громадські об'єднання, по-перше, пов'язані відповідальністю за забезпеченням інтересів суспільства у справі виховання молодого покоління, що здійснюється за допомогою розвитку в особистості здатності до соціальної комунікації на основі накопичення нового знання і соціального досвіду. По-друге, є утворенням „надколективного порядку”, що не зводиться до його персоналу і керівників, які лише представляють і персоналізують соціальний інститут, від імені якого вони діють [189].

Ще одним видом систем науковці виділяють *інноваційно-педагогічні*. Розробці методологічних засад, структури, закономірностей функціонування та розвитку інноваційних педагогічних систем присвячено праці таких науковців, як: Л. Даниленко [115], В. Докучаєва [125], В. Загвязинський [145], І. Коновальчук [193], В. Кремень [411], В. Курило [217], О. Шафран [440] та ін.

Науковий пошук В. Докучаєвої з метою з'ясування сутності, структури й змісту дефініції названої системи уможливив визначення проектування інноваційних педагогічних систем як виду інтелектуально-творчої (науково-дослідницької) діяльності суб'єкта щодо вивчення резервів освітнього (педагогічного) середовища й подальшого його перетворення, продуктом якої є інноваційна педагогічна система. Одним з провідних завдань методології дослідження й проектування інноваційних педагогічних систем авторка розглядала вироблення принципів, на яких ґрунтується ця діяльність. Вона встановила, що складність вивчення процесу проектування інноваційних педагогічних систем зумовлюється наявністю рекурсивного зв'язку між двома діяльностями – науково-дослідницькою (власне проектування) й творчою професійно-педагогічною (діяльність, для якої інноваційність є класоутворювальною ознакою), обидві з яких мають системний характер. Цілі цих діяльностей є ієрархічно співвіднесеними, а саме: створена інноваційна педагогічна система як результат-мета проектувальної діяльності є тактичною, проміжною щодо стратегічної мети – прогресивних перетворень в освітньому просторі. Тобто, якщо інноваційна педагогічна система є засобом досягнення

стратегічної мети, то процес проектування є технологією отримання цього стратегічного засобу [126, с. 20 – 21].

Авторка наголошує, що інноваційна педагогічна система може бути розглянута як інтегративне утворення класу „соціальні системи”, що має властивості систем відкритого типу, а отже, поєднує системні (у внутрішніх зв'язках) і синергетичні (у зовнішніх зв'язках, відношеннях, взаємодії) риси, серед яких найбільш суттєвими є: цілісність, організованість, цілеспрямованість, динамічність, керованість, самоорганізованість, гнучкість, мобільність, принциповість, інтенсивність, координованість, соціальна активність тощо [125, с. 63 – 64].

З іншою позицією виступає О. Шафран, визначаючи інноваційну систему як соціально зумовлену цілісність та взаємодію сукупності компонентів, що виникають при оновленні традиційної педагогічної системи шляхом упровадження різних нововведень, та визначають її основні ознаки (креативність, цілісність, постійність і стійкість, гнучкість, динамічність і рухливість) [440, с. 38].

При цьому І. Коновальчук характеризує інноваційну педагогічну систему як якісно новий рівень діяльності та розвитку педагогічної системи з урахуванням зміни її внутрішньої структури, а також процесів як результату впливу зовнішнього оточення. Автор відзначає відкритість такої системи та її актуальність у дослідженнях не лише наявних, але й прогнозованих змін у зовнішньому соціальному середовищі, що актуалізує потребу впровадження нововведень [193, с. 93].

Побудова системи виходить з потреби використання *методу моделювання*, що є доцільним при описі структури об'єкта, процесі його функціонування та розвитку. Теоретичною основою для побудови моделі був використаний доробок низки авторів щодо процесу моделювання в педагогічній діяльності, зокрема: В. Загвязинський [145], Л. Петришин [295], Л. Старикова [363] та ін.

Сам термін „модель” походить від лат. *modus* – міра, взірець, норма. У Великому тлумачному словнику української мови термін „модель” трактується як умовна схема якого-небудь процесу чи об'єкта, що використовується в дослідженнях його представником [76, с. 683].

На думку Л. Сушенцевої, модель – це „не тільки відображення якостей і окремих аспектів професійної діяльності, що можуть бути встановлені емпіричним шляхом, але й стандарт, «еталон» фахівця такого рівня кваліфікації, який необхідно одержати як результат освітнього процесу” [389, с. 195]. Своєю чергою, поняття моделювання як методу універсального способу пізнання використовують для вивчення й перетворення явищ у будь-якій сфері діяльності. Моделювання як метод пізнання досліджувала Н. Колодій, визначаючи, що він охоплює створення, дослідження та використання інноваційної моделі формування особистісних компетентностей молоді під час освітнього процесу. Авторка

вбачає його інтегративним, оскільки дозволяє об'єднати емпіричне й теоретичне, тобто поєднувати вивчення педагогічного об'єкта з побудовою логічних конструкцій і наукових абстракцій [186, с. 107].

Модель системи Л. Петришин тлумачить як описову характеристику, що ґрунтується на умовах, напрямках, етапах і компонентах, принципах, методах, формах, засобах, ресурсах та методичних прийомах її реалізації. Для певних систем характерна багатофункційність, оскільки кожен компонент системи, на думку автора, може бути зумовлений реалізацією окремої функції, наприклад:

- аксіологічної (пов'язаної з визначенням та спрямуванням мотивів, визначає сукупність мотивів, адекватних цілям);

- аналітико-прогностичної (пов'язаної з визначенням змістовних складників процесу; удосконаленням програм і технологій; прогнозуванням);

- інтегративної й пізнавально-інформаційної (пов'язаних з отриманням знань і вмінь у процесі навчально-виховної діяльності та інтеграцією їх в інформаційне поле середовища вишів, зумовлює поглиблення вмінь і навичок у процесі самореалізації та самоактуалізації особистості);

- експертної (забезпечує контроль процесу досягнення мети) [295, с. 111].

Цінність системної моделі для практичної соціальної роботи полягає в тому, що вона дозволяє будь-яку проблемну ситуацію уявити з системних позицій як таку, що визначається взаємодією складників та включену в більш широкий контекст (сім'я, освітній заклад, громада, регіональна й загальнодержавна соціальна політика тощо). Цей підхід допомагає побачити „слабкі місця”, дисфункції елементів системи, та працювати над їх усуненням. Так, здійснення певних заходів соціального характеру неможливе без належного правового регулювання (система дії), що повинно бути забезпечене для ефективного розв'язання поточних соціальних проблем і превенції їх виникнення чи загострення в певному соціальному середовищі (система мети) [63, с. 6].

На думку М. Горбушиної, побудова моделі має ґуртуватися на певних теоретичних положеннях, відповідно до яких модель повинна:

- поставати як засіб наукового пізнання і виконувати не тільки констатувальну функцію, а й прогнозувальну під час їхнього взаємозв'язку та взаємозалежності;

- бути достатньо абстрактною, щоб допускати варіювання більшим числом змінних, але не настільки абстрактно, щоб виникали сумніви в надійності та практичній користі отриманих результатів;

- відповідати умовам, що обмежують час вирішення завдання;

- орієнтуватися на реалізацію за допомогою наявних можливостей, тобто бути здійсненою в процесі професійного становлення;

- забезпечувати отримання нової корисної інформації про об'єкт (явище, процес) у плані поставленого завдання дослідження;
- будуватися з використанням усталеної термінології;
- передбачати можливість перевірки її істинності, повноти відповідності досліджуваному педагогічному об'єкту, явищу, процесу [102, с. 47].

Узагальнюючи сказане вище, відзначимо, що актуальність системного підходу нашого дослідження обґрунтовується можливістю розглядати процес формування соціальної активності як систему з урахуванням цілісності, структурних взаємозв'язків, компонентного складу, а також умов ефективної реалізації.

3.3. Характеристика структурних компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Сформульовані та охарактеризовані в попередньому підрозділі концептуальні положення формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, а також теоретичне обґрунтування системного підходу в контексті нашого дослідження слугують надійною платформою для виділення ключових компонентів цієї системи.

Можна виділити кілька підходів до формулювання та розкриття окремих теоретичних аспектів системи в педагогічних дослідженнях, зокрема в працях таких учених, як: В. Беспалько [49], В. Докучаєва [125], В. Загвязинський [145], О. Караман [168], Н. Кузьміна [215], О. Лісовець [233], Л. Петришин [295], Л. Романовська [326], С. Харченко [425] та ін.

Ураховуючи цінність науково-теоретичного доробку авторів у контексті досліджуваної проблеми, зосередимо увагу на алгоритмі розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства:

- визначення мети функціонування системи;
- виділення завдань та принципів формування соціальної активності в ІГС;
- визначення структурних компонентів системи з урахуванням їхнього взаємозв'язку;
- конкретизація напрямів та сукупності засобів, форм і методів формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства;
- розроблення моделі системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства;

– упровадження теоретично розробленої моделі в практику діяльності ІГС та закладів освіти, узагальнення результатів реалізації моделі.

Отже, систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на основі зазначеного вище ми пропонуємо розглядати як цілісний процес, що включає сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів, зокрема, мету, об'єкт та суб'єкт, зміст, напрями, форми і методи роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства.

Представлення системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства відображено в табл. 3.1 та передбачає виділення п'яти компонентів: цільового (мета, завдання, принципи, результат), суб'єкт-об'єктного (взаємодія ІГС між собою та з об'єктом), змістового (напрями, зміст), процесуально-діяльнісного (форми, методи, засоби), середовищного (умови, чинники).

Таблиця 3.1

Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Цільовий компонент	Мета: формування соціальної активності молоді віком від 18 до 35 років як особистісної інтегрованої якості під час діяльності в інститутах громадянського суспільства (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів та рад)	Завдання: – модернізація роботи ІГС компонентом роботи з молоддю; – орієнтація молоді на залученість до діяльності ІГС; – сталий розвиток соціальної активності молоді на різних етапах участі в діяльності ІГС. – розробка стратегій і проектів ІГС у молодіжному середовищі	Принципи: – демократичності; – самоорганізації і самореалізації; – особливостей та потреб інститутів громадянського суспільства; – оптимального поєднання різних форм і видів діяльності; – добровільної участі); – гармонізації соціального розвитку; – крос-секторального підходу в діяльності ІГС	Результат: сформований достатній рівень соціальної активності молоді, систематична участь молоді в діяльності ІГС
	Суб'єкт-об'єктний компонент	Суб'єкт		Об'єкт
громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри і ради		молоді особи віком від 18 до 30 років		

Продовження таблиці 3.1

Змістовний компонент	Основні напрями діяльності ІГС щодо формування соціальної активності молоді		
	<i>інформаційно-аналітичний</i>	<i>просвітницько-когнітивний</i>	<i>діяльнісно-результативний</i>
	Технологія формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства		
Процесуально-діяльнісний компонент	Сфери актуалізації соціальної активності молоді		Форми, методи, засоби
	проектна діяльність		Форми: проектна робота Методи: підготовка проєктів, конкурси проєктів
	громадсько-політична діяльність		Форми: форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії Методи: пізнавальна гра, цикл Колба, word cafe
	волонтерсько-благодійна діяльність		Форми: соціальний супровід, волонтерство Методи: тематичні дні, ярмарки, благодійні акції, спільне облаштування місць відпочинку
	освітньо-наукова діяльність		Форми: майстерні, тренінги, семінари, електронні інструменти Методи: рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи, факультативи, лекторії
	молодіжна політика		Форми: адвокаційні кампанії Методи: круглі столи, зустрічі, дискусійні методи
	Соціально-педагогічні умови формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства		
Середовищний компонент	Презентація можливостей ІГС для молоді під час реалізації молодіжної діяльності		
	Забезпечення цілеспрямованого формування в молоді необхідних для громадської діяльності знань і навичок		
	Поступове залучення молоді до роботи ІГС в організації молодіжних соціально значущих проєктів		
	Створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства		

Наведена система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає використання інноваційних форм і методів роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства, з урахуванням їхніх напрямів, пріоритетів

діяльності, умов ефективної взаємодії, що ґрунтується на етапах, принципах, ресурсах на шляху формування соціальної активності молоді.

Виділення компонентного складу моделі ґрунтувалося на теоретичному доробку фахівців у сфері соціальної роботи, а також особистого досвіду автора в громадському секторі та в роботі з молоддю. Серед доробку провідних науковців були використані надбання побудови системи Л. Романовської (система соціально-педагогічної підтримки дитячих громадських об'єднань), Н. Отрощенко (система соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога в школі), М. Доннік (система соціалізації вихованців соціального гуртожитку), В. Прошкіна (система інтеграції науково-дослідної та навчальної роботи в університетській підготовці майбутніх учителів), О. Караман (система соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України), О. Лісовець (система формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників) тощо. Аналіз компонентного складу наведених систем показав схожість певних структурних елементів, що визначають провідні ознаки системи в соціально-педагогічних дослідженнях. Водночас особливості діяльності досліджуваних інститутів громадянського суспільства та характерні ознаки соціальної активності молоді визначили ключове змістовне наповнення компонентного складу системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Наведемо узагальнювальний аналіз та основоположні засади компонентного складу запропонованої системи.

Цільовий компонент є ключовим при розробці системи, оскільки конкретизує мету, завдання та принципи формування соціальної активності молоді в ІГС. Саме визначення цих компонентів орієнтує всі складники системи та акумулює стратегічне бачення реалізації системи [382].

У сучасній філософії поняття „мета” вживається у трьох значеннях: 1) як специфічний пізнавальний прийом, при якому наслідок мислиться як мета вагомих причин; 2) як об'єктивне, без втручання ідеального чинника, відношення, де метою є спрямованість змін до означеного результату, зберігання стійкості стану самокерованої системи в заданих параметрах її функціонування, що досягається за допомогою механізму зворотного зв'язку; 3) як ідеальний і жаданий образ майбутнього результату діяльності, який породжується свідомістю та детермінує сам процес [439, с. 6].

Сучасні вітчизняні педагогічні дослідження визначають, що цілі співвідносяться з результатом, утворюючи замкнутий цикл. Повнота збігу мети з результатами слугує надійним критерієм ефективності системи. Мета корегує компонентний склад системи, визначає форми та методи її реалізації. Обґрунтування та постановка мети, трансформація загальної

педагогічної мети в конкретну мету, якої необхідно досягти на заданому проміжку педагогічного процесу в конкретних умовах, є сутністю цілепокладання [333, с. 323 – 324].

Один з ключових компонентів, від якого залежить загальний процес формування соціальної активності молоді в зазначеному контексті, є *мета системи*, що слугує значущим орієнтиром, відповідно до якого структурується й наповнюється вся система. Розуміючи важливість зазначеного вище та прагнення уникнути невдалого формулювання мети, розглянемо цю дефініцію крізь призму філософських та педагогічних підходів.

Отже, *мета* запропонованої системи полягає у *формуванні соціальної активності молоді віком від 18 до 35 років як особистісної інтегрованої якості під час діяльності в інститутах громадянського суспільства (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів та рад)*.

Мета реалізується в комплексі з поставленими завданнями щодо формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства:

– *модернізація роботи інститутів громадянського суспільства компонентом роботи з молоддю*: введення молодіжного компонента в діяльності ІГС з використанням новітніх методів роботи з молоддю віком від 18 до 35 р. урахуваючи їхні вікові та індивідуальні особливості;

– *орієнтація молоді на залученість до діяльності інститутів громадянського суспільства*: широка систематична інформаційна компанія щодо діяльності ІГС з використанням соціальних мереж, ютуб каналів, сайтів новин та інших інтернет-ресурсів, популяризація діяльності ІГС серед молоді;

– *сталий розвиток соціальної активності молоді на різних етапах участі в діяльності інститутів громадянського суспільства*: поетапне залучення молоді до відвідування заходів, спостерегання, волонтерської роботи, а потім і прийняття участі в плануванні, реалізації та моніторингу активностей ІГС;

– *розробка стратегій і проєктів інститутів громадянського суспільства в молодіжному середовищі*: урахування молодіжного компонента в стратегічному плануванні ІГС із відображенням проєктів спільно з молоддю та для молоді.

На шляху компетентнісного та цілісного опису цільового компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства вбачається виокремлення низки спеціальних принципів, що зумовлюють ефективність її реалізації:

– *демократичності*: доцільність спрямування системи на визначення цілей, завдань, форм і засобів діяльності ІГС адекватним інтересам, потребам молоді у сучасних умовах;

– *самоорганізації і самореалізації*: створення умов для творчості, прояву активності, реалізації інтересів молоді; навчання засад планування, управління та контролю в громадській та побутовій діяльності;

– *особливостей і потреб інститутів громадянського суспільства*: урахування специфіки змісту та напрямів діяльності ІГС, потреб громади, регіональних особливостей, що в комплексі здійснюють вплив на виокремлення форм і засобів формування соціальної активності молоді;

– *оптимального поєднання різних форм і видів діяльності*: залучення молоді до різноманітних видів діяльності ІГС (тренінги, круглі столи, флешмоби, акції, конкурси тощо) і в індивідуальних, і групових формах роботи, при цьому ураховуються індивідуальні особливості молодої людини, її вподобання та інтереси;

– *добровільної участі (дозвілєвої діяльності)*: вільне обрання, здійснення, розгалуження дозвілєвої діяльності в ІГС, яка сприяє формуванню соціальної активності, а також вільного вибору діяльності, зміни діяльності, самоцінності діяльності, диференційованості, єдності розвитку, пізнання;

– *гармонізації соціального розвитку*: створення сприятливих умов для набуття різних форм та рівнів соціальності молоді, а також їх узгодження з індивідуальністю протягом життя;

– *крос-секторального підходу в діяльності ІГС*: урахування поширення молодіжного середовища на різні сектори та сфери суспільства (освітня, соціального захисту, екологічна, фізичної культури та спорту тощо).

Провідним принципом соціальної педагогіки дозвілля молоді є гармонізація соціального розвитку соціальних суб'єктів у сфері дозвілля. У соціальній педагогіці він стосується, з одного боку, соціального розвитку людини (інших соціальних суб'єктів) – злагодженого набуття різних форм (сімейної, етнічної, професійної, громадянської тощо) та рівнів (біологічного, фізичного, душевного, духовного) соціальності й узгодження з індивідуальністю протягом життя. З іншого боку, створення в соціумі сприятливих для цього умов – координація, регулювання й зміцнення позитивних виховних впливів соціального середовища та нейтралізація негативних через залучення самої особистості, інших соціальних суб'єктів до цього процесу для взаємокорисного соціального розвитку і суб'єкта, і середовища. Його дія втілюється в тому, що під час здійснення різних видів дозвілєвої активності і взаємодії, обраних за власним уподобанням, молодь, свідомо задовольняючи дозвілєві потреби, засвоює й реалізує соціальні цінності суспільства (від сімейних, соціальної групи, регіональних до загальнолюдських) [241, с. 200].

Важливим елементом цільового компонента системи формування соціальної активності молоді вважаємо представлення результату цього процесу. У контексті нашого дослідження *результатом* є сформований

достатній рівень соціальної активності молоді, систематична участь молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства.

Представимо схематичне зображення цільового компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що заснований на теоретико-методологічних засадах системного підходу, на рис. 3.1.



Рис. 3.1. Структура цільового компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Наступним компонентом системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства визначено *суб'єкт-об'єктний*, що визначає характеристики суб'єктів (той, хто здійснює процес формування соціальної активності) та об'єктів (той, на кого спрямований процес формування соціальної активності) та їхню взаємодію. Схематично цей компонент представлено на рис. 3.2.

Суб'єктами формування соціальної активності молоді є інститути громадянського суспільства – громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри і молодіжні ради.

Об'єктами формування соціальної активності – молоді особи віком від 18 до 35 років.



Рис. 3.2 Структура суб'єкт-об'єктного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Характеристику суб'єктів дослідження – обраних інститутів громадянського суспільства з урахуванням їхнього значення на процес формування соціальної активності – описано в підрозділі 2.1, тому стисло представимо ці об'єднання відповідно до нормативно-законодавчих документів (Закони України „Про громадські організації”, „Про благодійну діяльність та благодійні організації”, Типове положення про молодіжний центр):

– *громадські організації* – це об'єднання громадян, створене з метою здійснення своїх прав і свобод, задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, удосконалення законодавства, забезпечення врахування інтересів усіх суспільних груп органами державної влади та органами місцевого самоврядування через свою діяльність, а також впливу на вироблення і здійснення політики держави;

– *благодійні фонди* – юридичні особи, створені з метою надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах (освіта, охорона здоров'я, екологія, охорона довкілля та захист тварин, запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їхніх наслідків, допомога постраждалим унаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; опіка і піклування, законне представництво та правова допомога, соціальний захист, соціальне

забезпечення, соціальні послуги й подолання бідності, культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; наука й наукові дослідження, спорт і фізична культура, права людини і громадянина та основоположні свободи, розвиток територіальних громад, розвиток міжнародної співпраці України, стимулювання економічного росту й розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України, сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні, сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану;

– *молодіжний центр* – це установа, що утворюється для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді й метою своєї діяльності визначає сприяння соціалізації та самореалізації молоді; інтелектуальному, моральному, духовному розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу; національно-патріотичному вихованню молоді; популяризації здорового способу життя молоді; працевлаштуванню молоді та зайнятості у вільний час, молодіжному підприємництву; забезпеченню громадянської освіти молоді та розвитку волонтерства; підвищенню рівня мобільності молоді;

– *молодіжна рада* – це консультативно-дорадчий орган регіонального, місцевого рівня, основними завданнями якого є сприяння участі молоді в процесі розроблення, видання актів місцевої держадміністрації з питань реалізації державної політики в молодіжній сфері; залученню молоді до вирішення питань соціально-економічного, політичного та культурного життя; співпраці місцевої держадміністрації, обласної ради з громадськими об'єднаннями та їх відокремленими підрозділами, органами студентського самоврядування та іншими об'єднаннями.

Важливим аспектом цього компонента є об'єкт – молодь, що є поєднувальною ланкою між усіма досліджуваними інститутами громадянського суспільства (суб'єктами). Саме акцент роботи з молоддю в кожному ІГС, вироблення спільних механізмів залученням молоді до громадської діяльності, інноваційних форм роботи з молоддю сприяє посиленню можливостей на шляху формування соціальної активності молоді. Водночас ключовим елементом ефективності цього компонента слугує взаємозв'язок та співпраця між інститутами громадянського суспільства (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри і ради) на шляху досягнення мети цієї системи. Ми вбачаємо, що дієва співпраця між об'єднаннями стає надійним фундаментом для самореалізації молоді, участі в кількох різних ІГС, участі в спільних проектах ІГС. Так, молодь, що є членами молодіжних рад, також може бути членом громадських організацій, волонтером благодійних фондів та молодіжних центрів. Молодіжне середовище об'єднує досліджувані

інститути в напрямі роботи з молоддю, і цей факт має бути врахований під час вибору змісту, форм і засобів діяльності ІГС.

Аналіз науково-педагогічної літератури щодо дослідження соціальної активності молоді дав нам можливість виділити основні складники *соціально-педагогічного портрета* молодої людини як узагальнені характеристики особистості, що впливають на процес планування та організації процесу формування соціальної активності молоді. До них належать: соціально-демографічна та психолого-педагогічна характеристики.

До *соціально-демографічної характеристики* молодої людини належать вік, стать, національність, освітній рівень, сімейний стан та сфера діяльності.

За даними соціологічного опитування „Молодь України – 2018”, основними пріоритетами в житті більшості молоді у 2018 р., як і у 2017 р., є сімейне щастя – 59,6% та 63,6% відповідно, а також важливим залишається для молоді їхнє здоров'я – 53,0% у 2018 році та 53,3% у 2017 р. Порівняно з минулим роком „багатство” стало менш важливим для української молоді 23,5% у 2018 році проти 28,1% у 2017 р. Натомість, у 2018 році молодь приділила увагу інструменту досягнення багатства – професіоналізму: стати кваліфікованим працівником (19,4%) проти 14,2% у 2017 р. Потреба бути вільним і незалежним у своїх рішеннях та вчинках (28,2%) та потреба у багатстві (23,5%) завершують ТОП-5 життєвих пріоритетів молоді [262, с. 5].

Цікавим фактом дослідження є те, що 8,9% молоді (у 2017 р. – 9,3%) постійно стежить за політичним життям в Україні і кожна 5-та молода людина відстежує головні події в політичному житті країни. Водночас третина молоді вказує про відсутність інтересу до політичних процесів у державі (29,5%). Із збільшенням віку збільшується частка молоді, яка постійно стежить за політичним життям у країні та зменшується частка тих, які взагалі не цікавляться політикою. І хоча політична активність молоді за даними результати державного опитування збільшується, порівняно з минулими роками тенденція йде до зменшення, що підсилює вагомість нашого дослідження [Там само, с. 10].

Інше дослідження підтверджує гостру соціально-педагогічну проблему формування соціальної активності молоді та потребу в пошуку шляхів її вирішення, зокрема через залучення інститутів громадянського суспільства. Так, соціологічне дослідження у 2002 році В. Плотнікова показало, що переважна більшість молодих людей висловила недовіру до виконавчої та законодавчої влади України, довіряють Президентові 18,6% з числа опитаних, урядові – 13,7%, Верховній Раді – 11,6%, підірвана довіра до правоохоронних органів. Правовий нігілізм, відзначений у більшості молоді, не тільки вказує на нездатність окремих органів державної влади України забезпечити дотримання прав, свобод і

обов'язків молодих громадян, але й викриває міф про демократизацію українського суспільства. Молоді люди аж ніяк не вважають себе вільними і захищеними від безправ'я, сваволі корумпованих чиновників, розгулу злочинності. Вони не чекають захисту не від громадських організацій, тим більше політичних партій, не від господарських керівників. Так, профспілкам довіряють 19,3%, лідерам політичних партій – 11,1%, керівникам підприємств – 16,8%. Розчарувавшись у діяльності багатьох владних структур, більшість молоді індивідуально ставиться до будь-яких форм соціально-політичної діяльності: 2,9% молодих людей зараховують себе до якої-небудь партії і 7,9% входять у молодіжні об'єднання і рухи. Незадовільне матеріальне становище і криза влади в Україні ще не повною мірою осмислені молодим поколінням, не відбулися в консолідації групових інтересів і не завершилися формуванням ідеології молодіжного покоління загалом [300, с. 84 – 85].

Динамічний, незалежний і активний неурядовий сектор є важливим елементом будь-якого дійсно демократичного суспільства. Важливо також, щоб інші сектори громадянського суспільства, такі, як політичні партії, були сильними і діяльними на місцевому, регіональному рівнях. Участь у демократичному житті будь-якої країни, регіону або міста не зводиться до голосування раз у кілька років. Ось чому так важлива участь у неурядових організаціях і політичних партіях, оскільки саме вони дозволяють на постійній основі залучати громадян до процесу ухвалення рішень і практичної діяльності, а також впливати на них. Тому вкрай важливо заохочувати і підтримувати участь молоді в суспільному житті своїх громад [393, с. 25].

Психолого-педагогічна характеристика молоді складається з вікових особливостей, пріоритетів та цінностей молоді.

Значення молодого віку в житті людини і завдання розвитку визначаються по-різному, швидше за все, це пов'язано з великим розкидом кордонів віку і домінуючим значенням соціальної ситуації розвитку. У найбільш загальному вигляді можна виділити такі завдання розвитку для цього віку:

- досягнення особистісної зрілості, заснованої на емансипації від батьків та структуруванні смислових систем;
- вибір шлюбного партнера, побудова близьких відносин і створення сім'ї;
- початок побудови кар'єри, що включає постановку професійної мети, вибір наставника і власне початок професійної діяльності;
- прийняття громадянської відповідальності, засноване на поведінці, що базується на совісті і свідомому виборі.

Провідною діяльністю є або професійне навчання, або набуття трудового досвіду, або те й те разом. Завдяки цьому молоді люди освоюють норми відносин між людьми (ділових, особистих тощо), а також

професійно-трудоуих умінь. Цей вік характеризується як „стійко концептуальна соціалізація, коли виробляються стійкі властивості особистості”, стабілізуються всі психічні процеси, людина набуває стійкого характеру [247].

У молодому віці людина найбільше здатна до творчої діяльності, формування евристичних гіпотез, максимальної працездатності, тому прогрес в різних сферах наукового знання багато в чому пов'язаний з діяльністю молоді. Молодь опановує найбільш складні способи інтелектуальної діяльності в найрізноманітніших і сучасних галузях науки і техніки; у трудовій діяльності (інтелектуальної, фізичної); засвоєні знання, навички, вміння не тільки реалізуються, а й отримують свій подальший розвиток і творче вдосконалення (зокрема в нових галузях у сфері менеджменту, маркетингу, екології та ін.).

Відзначимо, що соціальний портрет практично ніколи (якщо не йдеться про опис соціального значення діяльності якоїсь визначеної історичної особистості) не відображає індивідуальне, неповторне, його призначення протилежне – відтворити типове, притаманне саме цій людині з погляду її взаємодії з іншими. Відтак на соціальному портреті представлений збірний, узагальнений образ, покликаний відтворити те, що є істотним щодо соціального контексту (умов, обставин, ситуації). Тобто в онтологічному сенсі прототип існує (чи існував), однак схожість, що є необхідною характеристикою звичайного портрета, заміщується в портреті соціальному типовістю [247, с. 223 – 224].

Наступним не менш важливим компонентом системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства є **змістовний компонент**, що передбачає *напрями, зміст діяльності інститутів громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді*. Відповідно до встановленої мети передбачається розробка напрямів та змісту діяльності ІГС у роботі з молоддю й зумовлюється стратегіями і тактиками молодіжної політики на регіональному та національному рівнях.

При визначенні цього компонента доречною вбачається думка Н. Самохіної, що зміст як інваріативний складник системи відображає потреби суспільства й запити особистості у сфері освіти, виховання, соціальному середовищі, демонструє можливі механізми й інструменти реалізації соціального замовлення держави в цій галузі. У зв'язку з цим сутність змістовного компонента конкретизується смислом, вкладеним у спільну мету і завдання. Зміст системи коригують об'єктивні та суб'єктивні чинники: потреби суспільства, науково-технічний прогрес, методологічна позиція вчених тощо [333, с. 326].

Змістовний компонент системи відображає основні напрями діяльності ІГС щодо формування соціальної активності молоді та включає такі блоки [382]:

– *інформаційно-аналітичний*: збір та обробка інформації про стан, тенденції, цінності, орієнтири, проблеми в молодіжному середовищі, інформування молоді про діяльність ІГС; виявлення та врахування наявних умов та чинників, соціально-психологічних особливостей, цінностей та потреб молоді);

– *просвітницько-когнітивний*: формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проекти ІГС, а також моделі участі молоді; мотивація залучення до діяльності ІГС; засвоєння знань про планування, організацію діяльності ІГС, досвіду участі в громадській діяльності;

– *діяльнісно-результативний*: виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; підготовка кадрового складу ІГС до роботи з молоддю, що включає і фахову підготовку в умовах вищої освіти, і неформальну освіту з підвищення кваліфікації; набуття досвіду громадської, проектної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС.

Важливою особливістю під час розробки цього компонента є відповідність змісту системи безпосередньо до компонентної структури соціальної активності молоді (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний компоненти). Схематично змістовний компонент системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства представлено на рис. 3.3.

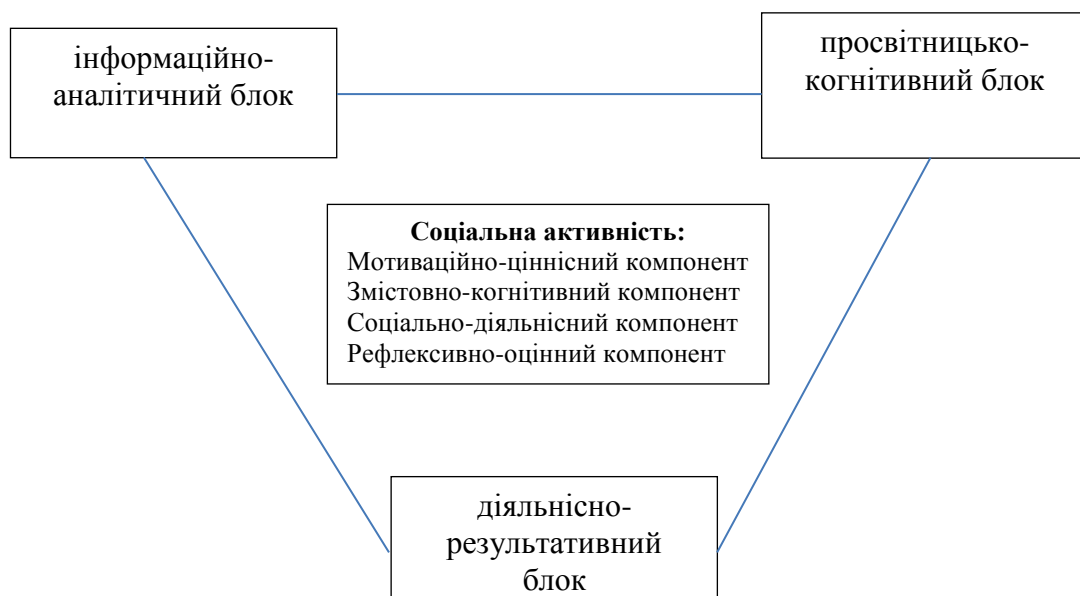


Рис. 3.3. Структура змістовного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Розробка *процесуально-діяльнісного компонента* системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського

суспільства відбувалась з урахуванням особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства, їхніх форм, методів і засобів роботи з молоддю. Аналіз роботи ІГС демонструє різноплановість стратегій, напрямів, пріоритетів кожної громадської організації, цінностей та системи організації благодійних фондів, змістовністю та умовами молодіжних центрів, регіональними особливостями та пріоритетами молодіжних рад. Також провідним чинником є кількість молоді в об'єднаннях, їхніми віковими пріоритетами, а також чисельністю молоді в громадах, де здійснює свою діяльність певна ІГС.

Досить складним чинником при розробці цього критерію виявилась відсутність єдиної мети та цілей ІГС, законодавчо врегульованих шаблонних методів та способів роботи з молоддю. З одного боку, цей факт розширює варіативність змісту діяльності громадських об'єднань у молодіжному середовищі, але з іншого, – у контексті дослідження процесу формування соціальної активності молоді в ІГС непідпорядкованість жодним державним структурним підрозділам ускладнює можливість широкого запровадження розробленої системи, маючи рекомендований характер. Водночас цей факт у своєму дослідженні ми використовуємо як пріоритет та актуальність роботи з певними інститутами громадянського суспільства в напрямі молодіжної активності. Тому в контексті цього процесуально-діяльнісного компонента виникала потреба розробки технології формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, представленої в табл. 3.2 [382].

Таблиця 3.2

Структура процесуально-діяльнісного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Технологія формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства	
Сфери актуалізації соціальної активності молоді	Форми, методи, засоби
проектна діяльність	Форми: проектна робота Методи: підготовка проектів, конкурси проектів
громадсько-політична діяльність	Форми: форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії Методи: пізнавальна гра, цикл Колба, World Cafe, факультатив, панельна дискусія
волонтерсько-благодійна діяльність	Форми: соціальна опіка і захист, соціальний супровід Методи: тематичні дні, ярмарки, благодійні акції, облаштування місць дозвілля

Продовження таблиці 3.2

освітньо-наукова діяльність	Форми: майстерні, тренінги, семінари, електронні інструменти Методи: лекторії, рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи
молодіжна політика	Форми: адвокаційні кампанії Методи: круглі столи, зустрічі, дискусійні методи (дебати, диспути), воркшопи

Мета запропонованої технології – запровадження форм і методів роботи з молоддю в діяльність інститутів громадянського суспільства (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні ради і центри) з метою формування соціальної активності молоді.

Реалізація названої мети конкретизується в таких *завданнях*:

- створення сприятливих умов для мотивації молоді сталої, систематичної участі в діяльності ІГС;
- забезпечення оволодіння молодими людьми системою знань та досвіду діяльності ІГС;
- формування свідомої громадсько-політичної компетентності молоді.

Проаналізуємо детальніше різні форми та їхню змістовність відносно роботи з молоддю в ІГС з метою формування соціальної активності.

Проектна діяльність молоді в ІГС передбачає реалізацію проектної роботи як форми роботи з молоддю з використанням методів підготовки проектів та конкурсів проектів для молоді.

Проект – це самодостатня діяльність, що включає низку заходів, спрямованих на досягнення чітко визначених цілей, вирішення проблем визначених цільових груп, із запланованими важливими результатами та обмеженими часовими рамками, що потребує використання визначених засобів і ресурсів у межах затвердженого бюджету [324].

Проектний менеджмент (Project Management) – це процес керівництва та координації людських, матеріальних та фінансових ресурсів протягом життєвого циклу проекту шляхом застосування сучасних методів та техніки управління для досягнення визначених у проекті результатів за складом та обсягом робіт, вартістю часом, якістю та задоволенню інтересів учасників проекту [429].

Слово „проект” походить від латинського слова „projectum”, яке утворилося із слів „pro” и „jacere” і означає „закинутий уперед”. За останні 100 років проекти та проектний менеджмент стали складовою частиною суспільного прогресу.

Проекти мали різноманітний вплив на життя людей. Одні страждали від наслідків військових походів, інші були задоволені від досягнення результатів та винагороди за успішну реалізацію проекту, а хтось не

помітив їх зовсім, оскільки проекти часто впливали тільки на певне коло людей.

Будь-яка діяльність людини складається з трьох компонентів:

- діяльність, що триває у часі;
- діяльність, що потребує витрат фізичних і розумових сил;
- діяльність як цілеспрямований процес щодо створення очікуваного результату.

Проектна діяльність відрізняється від „звичайної” тим, що спрямована на вирішення нестандартних завдань. Водночас мета такої діяльності має бути досягнута з урахуванням обмеженості в часі та ресурсах, а також передбачає досягнення очікуваних результатів [403].

Життєвий цикл будь-якого проекту складається з ідеї, що при вдалому виділенні мети, завдань та етапів може перерости в план проекту з урахуванням усіх ризиків та чинників, що можуть сприяти його втіленню. Коли знайдені ресурси та учасники проекту, відбувається його безпосередня реалізація, після якої важливо зробити оцінку результатів та порівняти їх з очікуваними результатами на етапі планування проекту. Удача роботи над помилками дасть можливість знайти ідею для нового проекту. Проект можна вважати закінченим, коли досягнуто поставлені перед ним цілі.

Загальна технологія управління проектом залишається відносно стабільною й охоплює:

- формулювання завдань проекту;
- обґрунтування проекту;
- розроблення структури проекту;
- визначення обсягів та джерела фінансування;
- складання калькуляції витрат (кошторису виконання робіт);
- визначення термінів виконання робіт проекту;
- складання графіка реалізації проекту;
- розрахунок та розподіл ресурсів;
- відбір команди виконавців проекту;
- управління якістю;
- управління ризиками;
- організацію виконання проекту;
- підготовку та укладення контрактів;
- підтримання зв'язків із замовниками та споживачами продукції проекту;
- контроль за виконанням проекту тощо [408].

Управління проектами (проектний менеджмент) поділяється на чотири ключові завдання:

- формулювання завдань проекту,
- планування,

- управління,
- контроль.

Громадсько-політична діяльність інститутів громадянського суспільства спрямована на формування базових компетентностей у сферах громадської та політичної діяльності. Серед основних форм цього напрямку ми виокремили *форуми, семінари*.

Форум (мається на увазі форум знань, що має освітні функції) перебуває на перетині освіти в сенсі наявних навчальних програм, що забезпечують опанування компетенцій у сфері громадсько-політичної діяльності. Основним завданням є запуснути процес „від ідеї до дії”, тобто конвертувати накопичення знань та компетенцій у конкретні практичні громадські дії. По суті, цю функцію виконують окремі тренінги, але форум у цьому контексті призначений для більшої групи – як учасників і учасниць, так тренерів, експертів.

Прикладом може бути уявний Фестиваль активного громадянства з програмою лекцій та майстер-класів. Його мета – надати якомога більшій кількості людей конкретні знання, необхідні підприємливому проактивному громадянину. Після такого фестивалю учасники та учасниці мали б робити (більше) громадських акцій, (частіше) брати участь у громадських слуханнях та розробляти (більше) власних громадських проєктів. Сама масовість заходу може відігравати подвійну роль. З одного боку, це виклик для якості навчальних сесій та сталості навчального ефекту. З іншого, – візуалізація кількості (потенційно) активних громадян надає учасникам і учасницям відчуття впевненості в тому, що вони роблять, та посилює їх на шляху переходу від ідей до дій [167, с. 15].

Ще одними формами роботи з молоддю у сфері громадсько-політичної діяльності нами було виокремлено *стажування та навчальні екскурсії*.

Відповідно до Закону України „Про освіту” стажування – це набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов’язків у певній професійній діяльності або галузі знань. Водночас на сьогодні досить поширеним є короткостроковий досвід стажування в різних країнах, а також навчальні тури, поїздки, екскурсії, що спрямовані на здобуття досвіду різних країн у сферах діяльності органів громадського самоврядування, механізмів взаємодії влади та молоді, вивчення досвіду діяльності громадських об’єднань тощо.

Серед основних методів формування соціальної активності молоді в ІГС під час громадсько-політичної діяльності ми виокремили *пізнавальну гру, цикл Колба*.

Пізнавальна гра – це метод навчання, що допомагає самостійно орієнтуватися в мотивах вчинків дійових осіб, обирати і втілювати зовнішні прояви її внутрішнього світу, прогнозувати педагогічний вплив.

Функції гри:

- соціокультурна – слугує засобом соціалізації;
- комунікативна – дає змогу моделювати ситуації й обирати різні шляхи її вирішення;
- самореалізація особистості – передбачає досягнення особистісного успіху, перемоги;
- діагностична – передбачає, що учень може пересвідчитись у рівні своїх умінь.

Однією з моделей, що ілюструє закономірності того, як дорослі люди набувають нового досвіду та засвоюють знання, є *цикл Колба* [167, с. 18 – 20]. За цією моделлю на шляху здобуття знань людина проходить чотири фази: отримання активного досвіду, рефлексія та осмислення, теоретичне узагальнення та апробація на практиці. При цьому навчання ніколи не зупиняється, а відбувається по спіралі, щоразу поетапно проходячи весь цикл. Цей метод є універсальним і може застосовуватися для різних освітніх процесів, зокрема до форумів.

Отримання безпосереднього досвіду. Здобуття безпосереднього досвіду перебуває здебільшого за межами форуму. Ще до форуму вони пробують нові механізми та інструменти – часто без достатньої теоретичної бази, інтуїтивно й підсвідомо копіюючи хороші практики. Не завжди цей цінний досвід є усвідомленим та відрефлексованим так, як він на це заслуговує. На форумі робиться велика ставка саме на нього як на величезний потенціал для синтезу нового знання – через спільну рефлексію та обмін з іншими учасниками.

Рефлексія досвіду. Якщо сказати метафорично, на цьому етапі учасники й учасниці розкладають увесь свій досвід на великому круглому столі та роздивляються дані, які отримали. Дивлячись збоку на цей колективний досвід, вони порівнюють, ще раз усвідомлюють його та створюють нові взаємозв'язки. Цікаво, що на цьому етапі паралельно відбуваються два процеси – внутрішній та зовнішній. Внутрішній охоплює рефлексію та усвідомлення учасниками й учасницями власного досвіду, отриманого раніше. У рамках зовнішнього процесу вони „вписують” цей досвід у загальну картину. До речі, саме в цьому аспекті форуми найяскравіше виявляють свою подібність, адже вони надають можливість спільно відрефлексувати й осмислити історії різних людей, які є невідривними від глобального контексту. Іншими словами, форум уможливорює співдію на основі досвіду.

Теоретичне узагальнення. Після цього настає момент „розкладання по полицях”. Доволі часто на цьому етапі форуму можна почути: „Я це вже знав, але тепер усе нарешті склалося в систему” або ж „Інтуїтивно приблизно так я і робила, але тепер знаю, як це називається”. Проте можлива й інша ситуація: коли під час здобуття власного досвіду рішення не знаходяться, й учасники потребують експертних відповідей та порад від спікерів чи спікерок форуму. І в тому, і тому випадку на цьому етапі

учасники отримують теоретичні імпульси, які, з одного боку, накладаються на попередній осмислений досвід, а з іншого, – є базою і трампліном для подальших активних дій.

Перевірка на практиці. Це – етап утілення ідей та практичного випробування теоретичних концепцій. У рамках форуму можна лише частково реалізувати його: створивши передумови для синергій між окремими акторами, розробивши практичні рішення та склавши плани дій того, як перенести теоретичний досвід на практику. Яким би незакінченим не виглядав цей етап, не варто його пропускати. Адже є ризик отримати справедливий відгук на кшталт: „Поговорили добре, але незрозуміло, що робити далі” [167].

Такою є загальна логіка будь-якого форуму. Цикл Колба віддзеркалює природний процес здобуття нового знання людиною. Тому, якою б не була запропонована тема чи програма форуму, учасники й учасниці тяжітимуть до проходження цих етапів. А усвідомлення організаторами чи організаторками закономірностей, що лежать в основі циклу Колба, та грамотна драматургія форуму на основі цього циклу дасть змогу якнайкраще синхронізувати природні навчальні потреби учасниць із поставленими цілями.

Волонтерсько-благодійна діяльність ІГС у напрямі роботи з молоддю з метою формування соціальної активності проявляється у формі соціальної опіки і захисту, соціального супроводу молоді.

Соціальна опіка і захист найменше захищених категорій дітей та молоді: підтримка та сприяння розвитку творчих здібностей молодих інвалідів; соціальна допомога молодим сім'ям; соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування; соціальна підтримка військово зобов'язаної молоді; соціальна робота з жіночою молоддю; соціальна допомога самотнім матерям, неповним сім'ям, багатодітним сім'ям; допомога у вирішенні соціальних проблем учнівської та студентської молоді. Організуються концерти, конкурси, змагання, ярмарки, створюються різноманітні клуби за інтересами, проводяться благодійні акції, вечори. Усе це робиться для того, щоб такі категорії дітей та молоді відчували себе потрібними в цьому суспільстві.

Соціальний супровід молоді, допомога її інтеграції в суспільство: сприяння самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню дітей та молоді; формування та розвиток якостей творчої особистості; соціальна підтримка безробітної молоді, сприяння в працевлаштуванні; розвиток та підтримка обдарованих дітей і підлітків; організація змістовного дозвілля дітей та молоді як шлях профілактики дитячої бездоглядності і правопорушень [297]. Проводяться змагання, олімпіади, походи, екскурсії, конкурси творчих робіт, тематичні дні, вогнища, свята, ярмарки, також іде залучення молоді та підлітків до різноманітних гуртків та секцій.

Освітньо-наукова діяльність ІГС у напрямі формування соціальної активності молоді передбачає такі форми: *майстерні, тренінги, семінари, онлайн ігри*.

Майстерня або *тренінг* (рідше – семінари) у неформальній освіті – це унікальний освітній простір, у якому відбувається структурована й цілеспрямована взаємодія учасників з метою набуття нових знань або переосмислення власної позиції з певного питання. Майстерня як структура забезпечує взаємозв'язок елементів і утворює з деталей комплексний освітній процес. Група учасників завжди відображає суспільство в мініатюрі, яке працює за законами і механізмами реального соціуму, що є спрощеним варіантом цієї спільноти. Саме це допомагає побачити дію запущених механізмів і правил. Мета тренінгового процесу – концентрація уваги на переживаннях і досвіді учасників, а не на компетентностях мультиплікатора, який керує тренінговим процесом. Учасники навчаються, насамперед, завдяки своїй активності, багато чого дізнаються один від одного. Завдяки синергії група допомагає кожному учаснику та учасниці стати по закінченні навчання більш компетентними, ніж на початку [160, с. 27].

Відзначимо достатню кількість методів неформальної освіти, загальна класифікація яких на цей час відсутня в науково-педагогічній літературі. Проте в контексті цього дослідження можна виділити: рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи.

Рольові ігри (можуть бути різні цілі, оформлення та тривалість) та *ділові ігри* (методи імітації ухвалення рішень групою в ситуаціях конфлікту або невизначеності).

Майстер-класи (демонстрація й навчання учасників певного унікального вміння або практики) та *воркшопи* – майстерні, під час яких учасники отримують досвід або знання самостійно.

Також досить популярними та дієвими методами є *openspace*, світове кафе, інші методики інноваційного та конференційного типу.

Широкий вибір електронних ресурсів для освіти, науки, саморозвитку на просторах Інтернету не завжди спрощує пошукувачу завдання підбору необхідного електронного ресурсу. Тому в межах нашого дослідження була підібрана низка платформ для створення електронних інструментів освітнього процесу: онлайн-ігри, вебквести, вікторини, тести, пазли (див. табл. 3.4). Звичайно, представлені ресурси не обмежують усіх можливостей електронних освітніх ресурсів для майбутніх фахівців, але дещо систематизують та узагальнюють можливі онлайн-ресурси. Відзначимо, що більшість з них англomовна й вимагає відповідної підготовки викладачів. Ресурси можуть бути і безкоштовні, і платні, залежно від масштабів використання та функційного наповнення.

**Електронні ресурси для створення освітніх інструментів для
молоді**

Освітні інструменти	Види електронних ресурсів
Онлайн-ігри	Classcraft, Minecraft: Education Edition, SimCity Ribbon Hero, Goosechase тощо.
Вебквести, вікторини	Socrative, FlipQuiz, ClassDojo, Goalbook тощо
Тести	Google форми, Kahoot, Quizlet, Proprofs, Classmarker, Plickers, Easy test maker тощо
Пазли	Arcade Game Generator, Sugarcane, Baamboozle, Answerables, Jigsaw Planet тощо

Проаналізуємо представлені освітні інструменти.

Онлайн-ігри. Навчальні комп'ютерні ігри широко використовуються для полегшення освітнього процесу під час здобуття формальної та неформальної освіти. Дослідження вказують на те, що ці ігри можуть підвищувати ефективність освітнього процесу, якщо оснащені відповідними стратегіями навчання, тобто мають чітко визначені цілі, завдання та вектор спрямування певних знань і навичок [458]. Водночас використання навчальних комп'ютерних ігор не лише пропонує молоді віртуальний навчальний простір, але й дає їм можливість відігравати активну роль у навчанні, розвивати свої можливості вирішувати поставлені завдання або засвоювати навчальний предмет через процес практичного використання, що не завжди можуть традиційні педагогічні засоби [459]. Отже, застосування ігрових технологій з використанням інформаційних технологій-досягнень сприяє залученню молоді до освітнього процесу не як пасивних учасників, а як активних діячів. Серед важливих функцій, що з'єднують освітній процес і комп'ютерні онлайн-ігри, є: контекст, який відображає використання інформації в реальному житті; відтворення справжньої діяльності; численні погляди та ролі; надання оперативної оцінки навчанню; представлення пояснень у вирішальних моментах [468].

Вебквести і вікторини. Використання вебквестів набуває все більшої актуальності, оскільки успішно моделює професійно зорієнтовані завдання, виконання яких вимагає залучення колективу односторонців до аналітичної, креативної та відповідальної діяльності, зокрема за допомогою усної та писемної комунікації [172]. Вони сприяють інтенсифікації процесу навчання, розвитку творчого мислення молоді, формуванню вмінь працювати в умовах інформаційно-комунікаційного середовища тощо [36, с. 100].

Пазли. Важливими дидактичними аспектами створення онлайн-пазлів є практичне застосування ігрових технологій у процес навчання, що сприяє формуванню вміння концентрувати увагу, систематизувати та

аналізувати наявну інформацію не лише на основі символічного подання інформації, а й сукупності візуальних об'єктів, що необхідно реконструювати [396, с. 26].

Наведені приклади електронних ресурсів не обмежують усі можливі, а лише представляють найбільш цікаві та ефективні. Серед інших інструментів виділяють: створення хмари слів (відображення явища або процесу через набір ключових слів); інтелект-карти, або ментальні карти (створюються на основі техніки візуалізації мислення та фіксації інформації, графічного зображення структури понять); стрічка часу, або таймлайн (інтерактивна хронологічна шкала, що містить фотографії, тексти, ілюстрації); інфографіка (репрезентація ідей, явищ чи процесів, що передбачає ілюстративний супровід інформації, поєднання тексту й графічних зображень [12].

Наступною сферою актуалізації молоді в ІГС виділено **молодіжну політику**, що передбачає запровадження адвокаційних кампаній як форм роботи та застосування таких методів, як круглі столи, зустрічі, дискусії, дебати.

Явище адвокації виникло в результаті необхідності реагувати на гострі проблеми, що виникають у суспільстві, або ж вироблення комплексної відповіді на систематичні негаразди чи кризи. Особа чи група осіб, які потрапили у скрутне становище або ж усвідомлюють існування певної проблеми, не завжди мають змогу цю проблему вирішити. Тому виникає необхідність пошуку і впливу на того, кому підвладне вирішення проблеми. Звідси і визначальна риса адвокації – вплив на особу, яка приймає рішення.

У результаті дій, спрямованих на представлення інтересів та захист прав тієї чи тієї групи людей, бажаний результат може бути отриманий дуже швидко (наприклад, як наслідок позитивного рішення сесії міської чи обласної ради).

Однак справжня адвокаційна кампанія зазвичай триває роками. Адже часто прийняття якогось важливого стратегічного документа рішенням сесії місцевих рад не вирішує наявну проблему. Цей документ ще довго може лежати „у шухляді”, доки не втратить своєї актуальності, або ж мати лише декларативний характер. Упровадження прийнятого документа часто залежить від наявності коштів у бюджеті чи банальної політичної волі виконавчої гілки влади. Тому важливо в результаті адвокаційної кампанії „спустити” цей документ до рівня громад, щоб суспільство усвідомлювало його важливість для власного розвитку й підтримувало те, що цей документ декларує. Тоді під тиском громадськості влада змушена буде надати цьому документу розвиток та фінансову підтримку [362, с. 8 – 9].

Дискусійні методи (обговорення, дебати) – це методи, що передбачають вільний обмін думками учасників групи стосовно певної теми.

Наведені форми, засоби та методи роботи з молоддю під час діяльності ІГС відповідно до сфер актуалізації соціальної активності молоді не вичерпують усіх можливих та можуть повторюватися, корегуватися, змінюватися залежно від низки зовнішніх та внутрішніх чинників. Водночас у межах нашого дослідження вивчення провідного досвіду діяльності ІГС в Україні дало можливість згрупувати та виокремити наведені форми, що в цьому контексті виявляються найбільш ефективними.

Переходячи до характеристики основ конструювання *середовищного компонента* системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (див. рис. 3.4), наголосимо, що воно передбачало створення спеціального середовища на місцевому, регіональному та національному рівнях. Урахування трирівневої структури вбачається досить правомірним для забезпечення комплексного, систематичного підходу формування соціальної активності молоді в ІГС, проте саме місцевий та регіональний рівні вважалися найбільш дієвими поетапними складниками. Досвід громадської діяльності показав результативність дій громадських об'єднань знизу вгору, коли локальні організації на місцях, об'єднуючи громаду, зокрема молодь, навколо певної проблеми, спільними зусиллями, залучаючи всі гілки влади, досягають упевнених результатів. А вже наступним кроком раціонально вбачається об'єднання таких місцевих організацій у регіонах для адвокатування напрацьованих та перевірених механізмів застосування громадянської активності на вирішення проблем та розбудови громадянського суспільства в країні загалом.

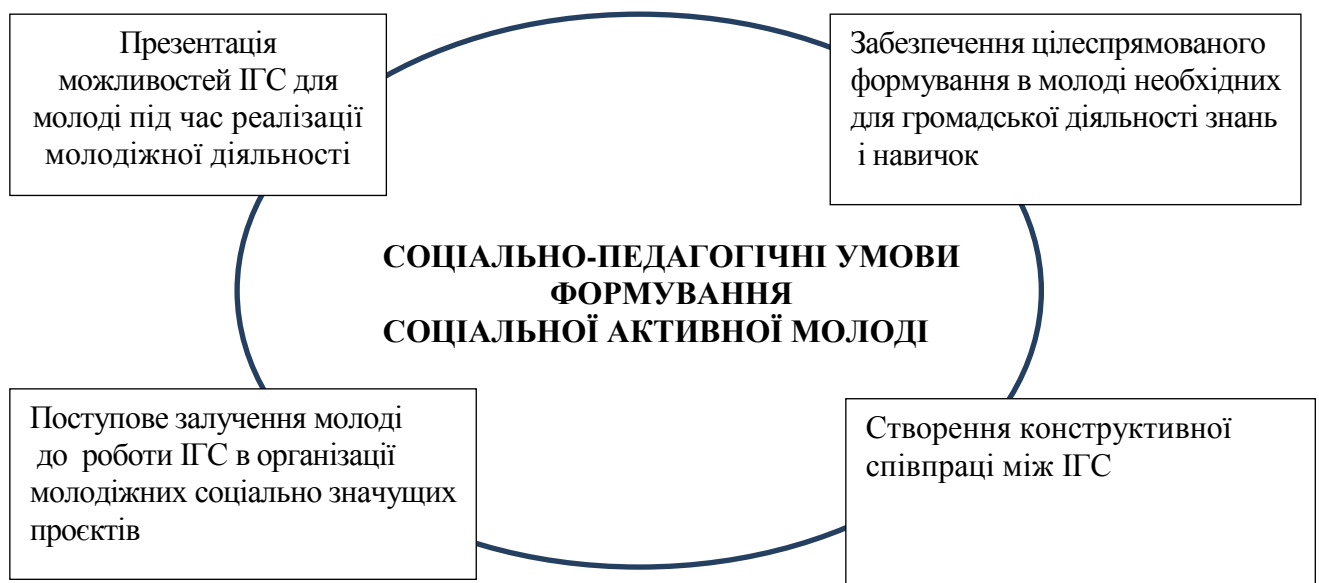


Рис. 3.4. Структура середовищного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Створення сприятливого середовища для формування соціальної активності молоді в ІГС є основним завданням виділеного середовищного компонента. Логіка цього компонента становить та зумовлює виділення певних соціально-педагогічних умов з урахуванням особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів) і сфер актуалізації соціальної активності (проектна, громадсько-політична, волонтерсько-благодійна діяльності та молодіжна політика).

Характеристика соціально-педагогічних умов формування соціальної активності молоді вимагала теоретичного дослідження наукових розвідок щодо обґрунтування умов розвитку активності молодих особистостей. Відзначимо, В. Косовець наголошує, що соціальна активність молоді найбільш яскраво проявилася за умов [201]:

- соціальної спрямованості саморозвитку особистості та розвитку соціальної активності;
- позитивного ставлення молоді до соціокультурного середовища, до різних соціальних інститутів і соціальних груп;
- реального включення молоді в процес перетворення процесу життя і соціального оточення; можливості реалізації власних ініціатив, ідей, рішень і відповідальності за них;
- оволодіння технологією проектування власної життєдіяльності;
- вільної самореалізації.

Із позиції використання освітнього процесу на шляху формування соціальної активності Н. Клімкіна [178] виокремлює низку соціально-педагогічних умов, зокрема:

- оптимальне використання виховних можливостей освітнього процесу, використання інноваційних педагогічних технологій;
- удосконалення змісту позаурочної виховної роботи;
- гуманізація міжособистісних взаємин між учасниками навчально-виховного процесу та єдність вимог у вихованні; належній профорієнтаційній роботі з учнями в умовах школи і позаурочної діяльності;
- забезпечення взаємозв'язку цілеспрямованого виховання із самовихованням.

Через систему соціально спрямованих форм роботи і видів діяльності забезпечено рівні можливості для різних груп молоді, серед них можна виокремити організацію системи самоуправління, участь у теоретичних семінарах, тренінгах, спільних творчих справах у художньо-мистецьких вечорах, святах, конкурсах, організацію клубів за інтересами, діяльність в індивідуально зорієнтованих соціумах [179].

Водночас серед педагогічних умов реалізації системи забезпечення розвитку соціальної активності молоді в процесі інтеграції формальної та

неформальної освіти О. Харланова [421, с. 229 – 230] виділяє такі функційні призначення:

- підсилення позитивного й перешкоджання негативному впливу чинників соціального середовища на розвиток соціальної активності студентів;

- актуалізація внутрішніх чинників суб'єктів, що сприяють гармонійній взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, цілеспрямовано впливаючи на перетворення середовища розвитку соціальної активності та посилення чинників освітньої організації вищої освіти;

- забезпечення реалізації принципів розвитку соціальної активності студентів.

На основі врахування діалектики впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на соціальну активність особистості, її розвиток, виявлених закономірностей, авторка визначила комплекс педагогічних умов реалізації системи формування соціальної активності молоді [419]:

- конструктивно-проектна підготовка педагогів до забезпечення розвитку соціальної активності студентів (сприяє реалізації чинників освітньої організації вищої освіти та інтеграції в ній інших груп чинників);

- мережева взаємодія суб'єктів освітнього процесу і соціального середовища (забезпечує позитивний вплив чинників соціального середовища);

- залучення студентів до управління у виші (актуалізує внутрішньоособистісні чинники).

Водночас вирішуючи завдання нашого дослідження процесу формування соціальної активності молоді, важливим є виокремлення низки соціально-педагогічних умов, що впливають на формування певних компонентів соціальної активності. Представимо вплив соціально-педагогічних умов формування соціальної активності на структурні компоненти соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Вплив соціально-педагогічних умов формування соціальної активності на структурні компоненти соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Компоненти соціальної активності	Соціально-педагогічні умови	Методи реалізації
Мотиваційно-ціннісний	Презентація можливостей ІГС для молоді під час реалізації молодіжної діяльності	Інформування молоді про результати діяльність ІГС
		Облаштування умов молодіжного середовища через молодіжні центри, коворкінг-простори тощо

Продовження таблиці 3.5

		Залучення молоді до формування засобів молодіжної участі в громадсько-політичній діяльності громади
Змістовно-когнітивний	Забезпечення цілеспрямованого формування в молоді необхідних для громадської діяльності знань і навичок	Організація навчально-пізнавальних заходів щодо діяльності ІГС, тенденцій реформування суспільства, можливостей для молоді тощо
		Організація заходів з неформальної освіти (тренінги, воркшопи, круглі столи, семінари) щодо написання проєктів, роботи з владою тощо
		Організація регіональної семінарської діяльності щодо обміну досвідом молодіжної активності
Соціально-діяльнісний	Поступове залучення молоді до роботи ІГС в організації молодіжних соціально значущих проєктів	Залучення молоді до громадської діяльності в ІГС
		Планування та організація спільних проєктів з представниками ІГС
		Самостійна реалізація молодіжних проєктів, конструктивний діалог з державними органами влади
Рефлексивно-оцінний	Створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства	Вироблення політики моніторингу та оцінки діяльності ІГС
		Аналіз результатів роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів
		Самооцінка компетенцій громадської активності

Наведені в таблиці соціально-педагогічні умови формування соціальної активності молоді в ІГС не вичерпують усіх можливих, проте демонструють застосування широких можливостей досліджуваних молодіжних об'єднань. Охарактеризуємо детальніше зазначені умови:

– **Презентація можливостей ІГС для молоді під час реалізації молодіжної діяльності:** дає можливість наочно продемонструвати перспективи та досягнення ІГС для молоді, що є успішним кейсом реалізації молодіжної активності. Серед методів реалізації цієї умови можна виділити інформування молоді про результати діяльності ІГС через

соціальні мережі, вебсайти, регіональні та місцеві ЗМІ, а також звітні відкриті збори, висвітлення звітності, проведення незалежного аудиту; облаштування умов молодіжного середовища через молодіжні центри, коворкінг-простори з необхідним обладнанням для заходів неформального навчання, спілкування, тематичних зустрічей та івентів; залучення молоді до формування засобів молодіжної участі в громадсько-політичній діяльності громади, що сприяє самостійному вибору ціннісних орієнтирів.

– **Забезпечення цілеспрямованого формування в молоді необхідних для громадської діяльності знань і навичок:** є необхідною умовою на шляху формування соціальної активності як складника загальної особистісної активності та передбачає безпосередній вплив на змістовно-когнітивний компонент соціальної активності молоді, сприяючи накопиченню сукупності знань та вмінь управлінської, соціальної діяльності, засад громадсько-політичного устрою, засобів особистісно-професійної самореалізація. Реалізація цієї умови можлива через організацію навчально-пізнавальних заходів щодо діяльності ІГС, тенденцій реформування суспільства, можливостей для молоді, регіональної семінарської діяльності щодо обміну досвідом молодіжної активності, а також організація заходів з неформальної освіти (тренінги, воркшопи, круглі столи, семінари) щодо написання проєктів, роботи з владою тощо.

– **Поступове залучення молоді до роботи ІГС в організації молодіжних соціально-значущих проєктів:** передбачає поступове залучення молоді до громадської діяльності в ІГС, планування та організацію спільних проєктів з представниками ІГС та самостійну реалізацію молодіжних проєктів, конструктивний діалог з державними органами влади. Ця умова здійснює безпосередній вплив на формування соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді, що демонструє результативність дій, управлінські та організаторські здібності, уміння будувати міжособистісні взаємини.

– **Створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства:** передбачає формування рефлексивно-оцінного компонента соціальної активності молоді, сприяючи становленню адекватної самооцінки особистості, соціальної відповідальності. При цьому доцільним є вироблення політики моніторингу та оцінки діяльності ІГС, аналізу результатів роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів; самооцінка компетенцій громадської активності.

Представлений опис соціально-педагогічних умов формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства не вичерпує всіх сфер середовищого компонента розробленої системи, проте демонструє взаємозалежність між структурно-компонентним складом соціальної активності та іншими компонентами системи, що є пріоритетною ознакою системи в педагогічних дослідженнях.

Отже, урахування теоретично-методичних аспектів дослідження сприяло розробці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Наступним етапом у логічному ланцюгу нашої роботи є експериментальне дослідження з обґрунтуванням критеріальної бази та констатувального експерименту, реалізація розробленої системи, а також аналіз отриманих результатів.

Отже, наукове обґрунтування системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства дозволяє зробити такі узагальнення:

1. Системний підхід у нашому дослідженні слугує фундаментом процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та дозволяє сконструювати модель системи, виявити структурні компоненти, внутрішні зв'язки та умови реалізації.

Науковим підґрунтям обґрунтування системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства стали такі концептуальні положення формування соціальної активності:

соціальна активність постає як інтегрована особистісна діяльність, що цілеспрямовано та систематично формується в процесі ефективно організованої діяльності інститутів громадянського суспільства;

процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів;

процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як система, у якій усі компоненти пов'язані спільною метою та структурним взаємозв'язком;

при організації діяльності ІГС слід ураховувати вікові індивідуально-психологічні особливості та потреби молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем;

зміст системи формування соціальної активності молоді в ІГС має бути наповнений з урахуванням особливостей діяльності ІГС і тенденцій молодіжного середовища.

2. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як цілісний процес, що включає сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів, зокрема, мету, об'єкт та суб'єкт, зміст, напрями, форми і методи роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства. Досліджувана система представлена п'ятьма компонентами: цільовим, суб'єктно-об'єктним, змістовним, процесуально-діяльнісним, середовищним.

3. Характеристика визначених компонентів у контексті теоретико-методологічного аспекту досліджуваної проблеми дозволяє розкрити їхнє змістовне наповнення:

Цільовий компонент зумовлює мету (формування соціальної активності молоді віком від 18 до 30 років як особистісної інтегрованої

якості під час діяльності в інститутах громадянського суспільства (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів та рад), завдання (модернізація роботи інститутів громадянського суспільства компонентом роботи з молоддю; орієнтація молоді на залученість до діяльності ІГС; сталий розвиток соціальної активності молоді на різних етапах участі в діяльності ІГС; розробка стратегій і проєктів ІГС у молодіжному середовищі), принципи (демократичності; самоорганізації й самореалізації; особливостей та потреб інститутів громадянського суспільства; оптимального поєднання різних форм і видів діяльності; добровільної участі; гармонізації соціального розвитку; крос-секторального підходу в діяльності ІГС), результат (сформований достатній рівень соціальної активності молоді, систематична участь молоді в діяльності).

Суб'єкт-об'єктний компонент, що визначає характеристики суб'єктів (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри і ради), об'єктів (молоді особи віком від 18 до 30 років) та їхню взаємодію.

Змістовний компонент передбачає напрями, зміст діяльності інститутів громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді: інформаційно-аналітичний, просвітницько-когнітивний, діяльнісно-результативний.

Процесуально-діяльнісний компонент системи представлений з урахуванням особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства, їхніх форм, методів і засобів роботи з молоддю. Розроблена технологія формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає застосування низки форм, засобів і методів до сфер актуалізації соціальної активності: проєктної діяльності (проєктна робота, підготовка проєктів, конкурси проєктів); громадсько-політичної діяльності (форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії, пізнавальні ігри, цикл Колба); волонтерсько-благодійної діяльності (соціальна опіка і захист, соціальний супровід, тематичні дні, ярмарки, благодійні акції); освітньо-наукової діяльності (майстерні, тренінги, семінари, електронні ресурси, рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи); молодіжна політика (адвокаційні кампанії, круглі столи, зустрічі, дискусійні методи).

Середовищний компонент системи зумовив обґрунтування соціально-педагогічних умов формування соціальної активної молоді: презентація можливостей ІГС для молоді під час реалізації молодіжної діяльності; забезпечення цілеспрямованого формування в молоді необхідних для громадської діяльності знань і навичок; поступове залучення молоді до роботи ІГС в організації молодіжних соціально значущих проєктів; створення конструктивної співпраці між ІГС.

РОЗДІЛ 4

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Відповідно до мети нашого дослідження в попередньому розділі було представлено теоретичне обґрунтування системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, наступним етапом визначено експериментальну перевірку названої системи, що дозволяє перевірити дієвість та ефективність розробленої системи.

Під час експериментального дослідження було виділено вибіркочну сукупність молоді віком від 18 до 35 років у кількості 626 осіб, зокрема членів, волонтерів та керівників громадських організацій, молодіжних центрів, громадських рад та благодійних фондів, а також учнів старших класів, студентів закладів вищої освіти, які не були задіяні в діяльності ІГС. Експериментальною базою дослідження стали такі інститути громадянського суспільства та заклади вищої освіти: громадська організація „Молодь Сходу України” (м. Слов’янськ, Донецька область), „Платформа ініціатив «Теплиця»”, „Задзеркалля”, „Центр експертизи політики” (м. Сквиря, Київська область), „Центр громадських ініціатив” (м. Львів), „Центр громадських ініціатив «ДОНБАС»” (м. Слов’янськ, Донецька область), „Київський діалог” (м. Київ), „Молодіжні ініціативи Закарпаття” (м. Мукачеве, Ужгородська обл.), Національна молодіжна рада України (м. Київ), Молодіжна рада Донеччини (м. Слов’янськ, Донецька область), Молодіжна рада м. Слов’янська, Краматорська, ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, благодійний фонд „Карітас”, Комунальний заклад „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр”, молодіжний центр „Хеппі Хаб”.

Відзначимо, що експериментальне дослідження здійснювалося в три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Метою констатувальної діагностики було виявлення стану роботи інститутів громадянського суспільства; установлення рівнів сформованості соціальної активності молоді.

На етапі формувального експерименту комплексно реалізовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Під час контрольного обстеження на основі зіставлення результатів дослідження контрольної та констатувальної діагностики простежувалися закономірності, що засвідчують ефективність запропонованої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

На етапі констатувальної діагностики експериментальної роботи була поставлена низка послідовних завдань:

1. розробити критерії та показники соціальної активності молоді;
2. визначити рівні сформованості соціальної активності молоді;
3. охарактеризувати діагностичний інструментарій, що був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді;
4. представити результати діагностування вихідного стану сформованості соціальної активності молоді відповідно до розроблених критеріїв та показників.

Представимо детальніше результати експериментального дослідження, що підтверджують ефективність розробленої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

4.1. Критеріальна база дослідження та констатувальний експеримент

Для реалізації першого завдання констатувального експерименту *розробки критеріїв та показників соціальної активності молоді* були використані теоретичні напрацювання, наведені в підрозділі 2.1, щодо соціальної активності молоді як інтегрованої особистісної діяльності людини з ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства й особистісних ціннісних орієнтацій та обґрунтування компонентної структури соціальної активності молоді. Водночас були враховані особливості діяльності досліджуваних інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад). Зауважимо, що в основі вибору й розробки критеріїв лежить процедура переведення педагогічних понять у емпіричні. Переклад педагогічних понять і явищ в емпіричні показники є однією з найбільш складних і відповідальних процедур у дослідженні, бо від нього залежить достовірність отриманого наукового знання. Найтонші формалізовані інструменти й засоби дослідження дадуть помилкові результати при недостатній розробленості процесу перекладу теоретичних понять в емпіричні. На вибір емпіричних індикаторів впливає багато чинників, тому сам процес не піддається алгоритмізації. Емпірична інтерпретація залежить від складності об'єкта дослідження, обсягу накопичених наукових знань, ступеня розробленості процедур аналізу об'єкта і, нарешті, здібностей самого дослідника. Говорячи про критерії та показники результативності педагогічної діяльності, йдеться про визначення сукупності характеристик (якісних та/або кількісних), що дозволяють системно здійснити оцінку діяльності педагогічної системи та технологій, що здійснюється в експериментальній

дослідній діяльності на рівні діагностичної діяльності, що є її невід'ємним складником [399].

Разом з тим до визначення критеріїв оцінювання досліджуваного явища висуваються певні вимоги, зокрема: об'єктивність, надійність та простота виміру критеріїв, компактність, зручність при практичному використанні, можливість оцінити явище в його цілісності, поєднання кількісних і якісних методів оцінки, зрозумілість не тільки для спеціалістів, але й для суб'єктів оцінювання, прогностичність, що дозволяє і оцінити наявний рівень сформованості якості, і розглядати її в динаміці [316, с. 239].

Отже, для дослідження сформованості соціальної активності молоді в ІГС нами була розроблена низка критеріїв та показників, що дозволяють, використовуючи діагностичний інструментарій, визначити рівень сформованості соціальної активності молоді як сукупність певних ознак, що відображають закономірності процесі розвитку соціальної активності.

До критеріїв соціальної активності молоді в межах нашого дослідження відносимо [383]:

– *критерій суспільної спрямованості*, що відображає інтерес молоді до громадської, соціальної діяльності, політичних процесів, усвідомлення можливості самореалізації в громадській діяльності;

– *критерій громадсько-політичної обізнаності*, що визначає рівень знань щодо громадсько-політичного устрою, структури та функцій громадських об'єднань, можливостей для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах;

– *критерій соціальної компетентності*, що показує рівень сформованості та практичного застосування комунікативних та організаційних умінь і навичок, спроможність самостійно організовувати різні заходи та досягати результатів;

– *критерій самооцінки*, що дозволяє виявити здатність до самоаналізу, аналізу та оцінки громадської, суспільної діяльності.

Виділення названих критеріїв відповідає структурно-компонентному складу соціальної активності молоді (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний). Водночас відстеження динаміки сформованості соціальної активності молоді відносно базових структурних компонентів можливо було лише при виокремленні певних показників та рівнів, що дає можливість підбору діагностичних методик. При цьому характеристика критеріїв діагностики соціальної активності молоді розподілена достатньо умовно, що пояснюється цілісністю та взаємозалежністю компонентів соціальної активності як особистісної якості молоді. Наведемо в таблиці 4.1 характеристику критеріїв та показників соціальної активності молоді.

Таблиця 4.1

Характеристика критеріїв та показників соціальної активності молоді

Компоненти	Критерії	Показники
мотиваційно-ціннісний	суспільної спрямованості	<ul style="list-style-type: none"> – зацікавленість громадським, соціальним життям; – самоактуалізація особистості; – ціннісні орієнтації; – прагнення самореалізації в громадській діяльності
змістовно-когнітивний	громадсько-політичної обізнаності	<ul style="list-style-type: none"> – громадсько-політична грамотність; – обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань; – використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку
соціально-діяльнісний	соціальної компетентності	<ul style="list-style-type: none"> – сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини; – здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність; – готовність досягати результатів дій; – рівень сформованості самоорганізації
рефлексивно-оцінний	самооцінки	<ul style="list-style-type: none"> – здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; – здатність до самооцінки – ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності

Наведені в табл. 4.1 компоненти та критерії соціальної активності молоді передбачають наявність певної низки показників, діагностика яких сприяє виявленню рівня соціальної активності молоді. Відзначимо, що при розробці показників соціальної активності молоді ми враховували можливості та сфери актуалізації інститутів громадянського суспільства, на яких зосереджено наше дослідження. Звичайно, перелік показників є доволі умовним, проте вони відображають конкретні властивості та ознаки соціальної активності молоді. Виходячи з позиції, що критерії та показники тісно пов'язані, для виявлення рівня сформованості соціальної активності молоді були виділені рівні сформованості для виконання наступного завдання експериментального дослідження.

На етапі констатувальної діагностики експериментальної роботи для виявлення вихідного стану сформованості соціальної активності молоді були визначені *рівні сформованості соціальної активності молоді* як важливого складника діагностичної стадії наукового дослідження. Для цього була обрана 4-рівнева структура, оскільки соціальна активність не є постійним і незмінним конструктом, а розвивається залежно від низки чинників та умов. По-перше, у педагогіці соціальна активність традиційно використовується в якості окремого критерію при вивченні соціально-

педагогічних проблем [205, с. 8]; по-друге, соціальна активність розглядається, з одного боку, як провідна родова ознака її численних різновидів: суспільно-політичної, трудової, пізнавальної, комунікативної; з іншого, – як властивість особистості, що розвивається в системі взаємозв'язків людини із соціальним середовищем. Розширення соціальних контактів пов'язано з підвищенням рівня соціальної активності, і, навпаки, недостатній рівень її прояву не забезпечує особистості повноцінну багатоаспектну соціалізацію [330, с. 335 – 336].

Відзначимо, що ступінь розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності різних громадських, позанавчальних, студентських об'єднань, тому, звертаючись до наукових позицій дослідників, наголосимо позицію С. Савченка, який визначав соціальну активність студента через градацію на чотири рівні: надактивний, активний, малоактивний, пасивний [330]. З огляду на теоретичні напрацювання структурно-компонентного складу досліджуваного поняття, високий рівень соціальної активності свідчить про високу мотивацію, активну систематичну участь у суспільному житті та високий ступінь соціалізації молоді. Тоді як низький рівень демонструє соціальну байдужість, пасивність та недостатню самоорганізацію, проте такі молоді люди можуть бути потенційними учасниками діяльності ІГС при ефективно побудованій роботі з молоддю певних громадських об'єднань, що може призвести до формування та розвитку їхньої соціальної активності.

Отже, процес формування соціальної активності молоді ми розглядаємо як перехід між чотирма рівнями:

низький – середній – достатній – високий

Відповідно до критеріїв та показників соціальної активності молоді охарактеризуємо рівні її сформованості:

низький рівень – відсутність інтересу до громадської діяльності, недостатній рівень знань про громадсько-політичний устрій, умінь і навичок самоорганізації;

середній рівень – ситуативна зацікавленість громадською діяльністю, нестійка спрямованість на участь у громадському житті, визнання необхідності розвиватися в громадському просторі;

достатній рівень – участь у громадських заходах, знання про основні засади громадсько-політичного устрою та можливості громадських об'єднань, усвідомлення спроможності самостійно брати участь в організації громадських заходів;

високий рівень – систематична участь в організації громадських заходів, стійкий інтерес до саморозвитку та залучення молоді до громадської діяльності, поширення знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства.

Детальну характеристику рівнів сформованості соціальної активності молоді представимо в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді

Рівень	Характеристика			
	Суспільна зацікавленість	Громадсько-політична обізнаність	Соціальна компетентність	Самооцінка
Низький	відсутність інтересу до громадської діяльності, високий ступінь залежності, конформності, несамостійності; прояв прагнення до суперництва, низький вияв спрямованості на досягнення мети	недостатній рівень знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських об'єднань; невикористання можливостей громадської діяльності для саморозвитку	недостатній рівень умінь і навичок самоорганізації, планування своєї роботи; складність у спілкуванні з іншими; низький рівень прагнення досягати результатів	низький рівень здатності до аналізу та самоаналізу; занижена самооцінка, недооцінка власних сил
Середній	ситуативна зацікавленість громадською діяльністю; спрямованість до незалежності, самостійності в діях, що зумовлена ситуаціями; ситуативний прояв досягнення мети та соціального престижу	базові знання про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських організацій, молодіжних рад і центрів; визнання необхідності розвиватися в громадському просторі	нестійка спрямованість на участь у громадському житті; уміння планувати свою роботу, проте недостатність навичок організації та контролю; складнощі в підтримці сталих міжособистісних взаємин	завищена самооцінка, невміння правильно оцінювати результати своєї діяльності та результати громадської діяльності, порівняння себе з іншими
Достатній	участь у громадських заходах; відносна самостійність у прийнятті рішень, формування ціннісних принципів та орієнтирів;	знання про основні засади громадсько-політичного устрою та можливості, структуру громадських об'єднань,	часткові вміння планувати, організовувати та контролювати діяльність; достатній рівень сформованості умінь будувати міжособистісні	достатній рівень самооцінки; достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і

Продовження таблиці 4.2

	помірний прояв досягнення мети та соціального престижу	молодіжних рад і центрів, їхньої діяльності; ситуативне використання можливостей громадського сектору	взаємини та досягати результатів	результат громадської діяльності; помірний ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності
Високий	систематична участь в організації громадських заходів; незалежність у своїх діях, прагнення керуватися особистісними цілями та принципами; високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети	поширення знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства; стійкий інтерес до саморозвитку та залучення молоді до громадської діяльності	високий рівень навичок самоорганізації, планування, контролю, установалення міжособистісних взаємин	адекватний рівень самооцінки; високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес, і результат громадської діяльності; високий ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності

Представлені характеристики рівнів сформованості соціальної активності демонструють умовну градацію та можуть переходити з одного рівня на інший.

Наступним етапом нашого дослідження є *представлення діагностичного інструментарію, що був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді*. Під час вибору методик були враховано вікові особливості молодих людей, їхня змінність настроїв та орієнтирів [368] Наведемо в табл. 4.3 низку використаних методик та охарактеризуємо їхнє змістовне наповнення.

Таблиця 4.3

Діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді

Компоненти	Діагностики
мотиваційно-ціннісний	анкета громадянської та соціальної активності; самоактуалізаційний тест; методика „МАС”
змістовно-когнітивний	анкета оцінки обізнаності молоді щодо громадських об’єднань та їхньої діяльності; стандартизований питальник „Стиль саморегуляції поведінки”
соціально-діяльнісний	методика комунікативної соціальної компетентності; методики діагностики міжособистісних стосунків Лірі; методика стимулювання особистісної активності в заданій ситуації
рефлексивно-оцінний	методика діагностики рефлексивності А. Карпова; методика визначення самооцінки особистості

Для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом були використані авторська анкета громадянської та соціальної активності, стандартизований самоактуалізаційний тест та методика „МАС” [101].

Анкета громадянської та соціальної активності молоді містить 44 питання щодо участі молоді в заходах молодіжних центрів, громадських організацій, волонтерства, а також мобільності, визначення актуальних питань для молоді тощо. Названа анкета мала на меті моніторинг важливих для молоді питань, що умовно можна поділити на такі групи: актуальні проблеми, способи відпочинку; громадський сектор; взаємодія з владою; освіта; політика; рівень безпеки та екології; активізм та долученість; зайнятість, мобільність; волонтерство. Анкета містить і закриті, і відкриті питання для посилення актуалізації досліджуваних питань.

Самоактуалізаційний тест має 15 шкал, дві з яких (шкала компетентності в часі та підтримки) є основними, а інші 13 шкал є додатковими. У нашому дослідженні ми використовували 3 шкали: дві основні та додаткову шкалу цінностей.

Шкала компетентності в часі (Тс) включає 17 пунктів. Високий бал за цією шкалою свідчить про здібність суб’єкта жити теперішнім часом, тобто переживати теперішній момент свого життя, а не як наслідок минулого чи підготовку до майбутнього, а також відчувати невід’ємність минулого, теперішнього та майбутнього, тобто бачити своє життя цілісним. Саме це світосприйняття, психологічне сприйняття часу суб’єктом свідчить про високий рівень самоактуалізації особистості. Низький бал за цією шкалою визначає орієнтацію людини на один з відрізків часової шкали (минуле, теперішнє чи майбутнє) та дискретне сприйняття свого життєвого шляху.

Шкала підтримки (I) – найбільша шкала тесту (91 пункт) – вимірює ступінь незалежності цінностей та поведінки суб'єкта від впливу „зовні” навколишнього середовища. Концептуальною основою цієї шкали є в першу чергу ідея А. Реймсана про спрямованості особистості „зсередини” і „зовні”. Людина, що має високий бал за цією шкалою, відносно незалежна у вчинках, прагне керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками, принципами, що не вказує на її ворожість до інших та конфронтацію з груповими нормами. Вона вільна у виборі, не схильна до зовнішнього впливу (особистість, що спрямовується „зсередини”). Низький бал свідчить про високий ступінь залежності, конформності, несамостійності суб'єкта (особистість, що спрямовується „зовні”).

Шкала ціннісних орієнтацій (SAV) (20 пунктів) визначає, якою мірою людина розділяє цінності, що властиві самоактуалізаційній особистості. Високий бал за цією шкалою свідчить про високий ступінь самоактуалізації.

Методика розрахована на дослідження осіб від 14 р., психічно здорових. Специфіка досліджуваного феномену (самоактуалізації) і характер самого тесту, складність складників його суджень, що вимагають серйозного осмислення, дозволяють рекомендувати його для обстеження переважно осіб з вищою освітою.

Методика МАС спрямована на виявлення прагнення до суперництва та досягнення мети суб'єкта. Автор-розробник – М. Кубишкіна (1997 рік). Методика спрямована на виявлення мотивації досягнути мету, прагнення до суперництва (азартності) та соціального престижу. Складається із 36 пунктів, що утворюють 3 шкали: „прагнення до соціального престижу”, „прагнення до суперництва”, „прагнення до досягнення мети”.

Для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом були використані: анкета оцінки обізнаності молоді щодо громадських об'єднань та їхньої діяльності та питальник „Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанова.

Анкета оцінки обізнаності молоді щодо громадських об'єднань та їхньої діяльності містить 15 питань щодо оцінки власного досвіду участі в громадському житті міста, громади, своїх прав та обов'язків-перешкод для подальшого прогресу втілення реформ в Україні, довіри та знань про діяльність волонтерських, громадських організацій та ініціатив тощо.

Питальник „Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанова спрямований на виявлення рівня сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності студентів (планування, моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість, самостійність та загальний рівень саморозвитку). Під час проведення молодим особам надавалася інструкція та бланк відповідей для самостійного опрацювання. Необхідно було обрати одну з трьох можливих відповідей та відмітити у відповідній графі на бланку. Підрахунок результатів методики робився

відповідно до ключа за такими шкалами: планування, моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість, самостійність та загальний рівень саморозвитку [129].

Шкала „Планування” характеризує індивідуальні особливості висунення й утримання цілей, сформованість у людини усвідомленого планування діяльності.

Високі показники за цією шкалою вказують на сформованість потреби в усвідомленому плануванні діяльності, плани в цьому випадку реалістичні, деталізовані, ієрархічні і стійкі, цілі діяльності висуваються самостійно.

В опитуваних із *низькими показниками* за цією шкалою потреба в плануванні розвинена слабо, цілі схильні до частотої зміни, поставлена мета рідко буває досягнута, планування малореалістичне. Такі люди вважають за краще не замислюватися про своє майбутнє, цілі висувають ситуативно і зазвичай не самостійно.

Шкала „Моделювання” дозволяє діагностувати індивідуальну розвиненість уявлень про зовнішні і внутрішні мотивації, ступінь їх усвідомленості, деталізованості й адекватності.

Випробовувані з *високими показниками* за цією шкалою здатні виділяти мотивацію досягнення цілей і в поточній ситуації, і в перспективному майбутньому, що проявляється у відповідності програм дій планам діяльності, відповідно одержуваних результатів прийнятим цілям.

У молоді з *низькими показниками* за цією шкалою – слабка сформованість процесів моделювання призводить до неадекватної оцінки внутрішніх умов і зовнішніх обставин, що проявляється у фантазуванні, що може супроводжуватися різкими перепадами ставлення до розвитку ситуації, наслідків своїх дій. У таких людей часто виникають труднощі у визначенні мети і програми дій, адекватних поточній ситуації, вони не завжди помічають зміну ситуації, що також часто призводить до невдач.

Шкала „Програмування” діагностує індивідуальну розвиненість усвідомленого програмування людиною своїх дій.

Високі показники за цією шкалою говорять про сформованість у людини потреби продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення намічених цілей, про деталізованість і розгорнення розроблюваних програм. Програми розробляються самостійно, вони гнучко змінюються в нових обставинах і стійкі в ситуації перешкод. У разі невідповідності отриманих результатів цілям проводиться корекція програми дій до отримання прийняттого для людини результату.

Низькі показники за шкалою програмування говорять про невміння і небажання людини продумувати послідовність своїх дій. Такі люди вважають за краще діяти імпульсивно, вони не можуть самостійно сформулювати програму дій, часто стикаються з неадекватністю отриманих

результатів цілям діяльності та при цьому не вносять змін до програми дій, діють шляхом проб і помилок.

Шкала „Оцінювання результатів” характеризує індивідуальну розвиненість та адекватність оцінки й результатів своєї діяльності та поведінки.

Високі показники за цією шкалою свідчать про розвиненість й адекватність самооцінки, сформованість стійкості суб’єктивних критеріїв оцінки результатів. Людина адекватно оцінює і сам факт незгодженості отриманих результатів з метою діяльності, і причини, що призвели до цього, гнучко адаптуючись до зміни умов.

При низьких показниках за цією шкалою людина не помічає своїх помилок, некритична до своїх дій. Суб’єктивні критерії успішності недостатньо стійкі, що веде до різкого погіршення якості результатів при збільшенні обсягу роботи, погіршенні стану або виникненні зовнішніх труднощів.

Шкала „Гнучкість” діагностує рівень сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатності перебудовувати, вносити корекції в систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов.

Випробовувані з *високими показниками* за шкалою гнучкості демонструють пластичність усіх регуляторних процесів. При виникненні непередбачених обставин такі люди легко перебудовують плани та програми виконавських дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміну значущих умов і перебудувати програму дій. При виникненні незгодженості отриманих результатів з прийнятою метою своєчасно оцінюють сам факт незгодженості і вносять відповідну корекцію. Гнучкість дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлене завдання в ситуації ризику.

Опитувані з *низькими показниками* за шкалою гнучкості в динамічній, швидко мінливій обстановці почувають себе невпевнено, важко звикають до змін у житті, до зміни обставин і способу життя. Вони не здатні адекватно реагувати на ситуацію, швидко і своєчасно планувати діяльність і поведінку, розробити програму дій, виділити значущі умови, оцінити незгодженість отриманих результатів з метою діяльності та внести корекції. У результаті в таких досліджуваних неминуче виникають регуляторні збої і, як наслідок, невдачі у виконанні діяльності.

Шкала „Самостійність” характеризує розвиненість регуляторної автономності.

Наявність *високих показників* за шкалою самостійності свідчить про автономність в організації активності людини, її здатності самостійно планувати діяльність і поведінку, організовувати роботу щодо досягнення висунутої мети, контролювати хід її виконання, аналізувати й оцінювати і проміжні, і кінцеві результати діяльності.

Випробовувані з *низькими показниками* за шкалою самостійності залежні від думок і оцінок інших. Плани і програми дій розробляються несамотійно, такі люди часто й некритично прислухаються до чужих порад. При відсутності сторонньої допомоги в них неминуче виникають регуляторні збої.

Питальник загалом працює як єдина шкала „Загальний рівень саморегуляції”, яка оцінює загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності людини.

Молодь з *високими показниками* загального рівня саморегуляції самостійно, гнучко й адекватно реагує на зміну умов, висунення й досягнення мети в них значною мірою усвідомлено. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої регуляції, тим легше людина опановує нові види активності, упевненіше почуває себе в незнайомих ситуаціях, тим стабільніше її успіхи у звичних видах діяльності.

У піддослідних з *низькими показниками* за цією шкалою потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки неформована, така людина більш залежна від ситуації й думки інших людей. У таких досліджуваних знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, порівняно з піддослідними з високим рівнем регуляції. Відповідно, успішність оволодіння новими видами діяльності значною мірою залежить від відповідності стильових особливостей регуляції й вимог певного виду активності.

Для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльним компонентом були використані методики комунікативно-соціальної компетентності, діагностики міжособистісних стосунків Лірі, стимулювання особистісної активності в заданій ситуації.

Методика комунікативної соціальної компетентності (КСК) призначена для отримання більш повного уявлення про особистість, складання ймовірнісного прогнозу успішності її професійної діяльності. Питальник включає 100 тверджень, розташованих у циклічному порядку, для того, щоб забезпечити зручність відліку за допомогою трафарету. Для кожного питання передбачені три альтернативних відповіді. Методика розрахована на вивчення окремих особистісних чинників у осіб із середньою і вищою освітою.

Названа методика сприяє виявленню комунікативно-соціальної компетентності за деякими чинниками: товарицькість, замкнутість або рівновага між двома протилежними особистісними якостями (наприклад, помірно відкритий чи помірно замкнутий); схильність до асоціальної

поведінки (свідчить про певні особистісні проблеми в якійсь сфері: у родині, у стосунках з друзями, на роботі, з іншими) [412].

Методика діагностики міжособистісних стосунків Лірі на меті мала визначити рівень уявлень молоді про себе та своє ідеальне „Я”, а також охарактеризувати взаємини в колективі та стиль поведінки особистостей. За її допомогою також виявлявся домінуючий тип стосунків з людьми: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підпорядковуваний, залежний, доброзичливий, альтруїстичний.

Методику застосовують для оцінки поведінки людей через спостереження („з боку”), для самооцінки, оцінки близьких людей, для опису ідеального „Я”. Відповідно до цих завдань змінюється інструкція для відповідей. Різні напрями діагностики допомагають визначити тип особистості, а також зіставити дані за окремими аспектами, наприклад, „соціальне Я”, „реальне Я”, „мої партнери” тощо.

Учасникам опитування надавалася інструкція та бланк питань для самостійного опрацювання. Необхідно було поставити в бланку відповідей знак „+” навпроти номерів тих визначень, що відповідають власним якостям і навпаки. Відповідно до ключа підраховувалася кількість балів за кожним стилем поведінки. Найбільша кількість балів за будь-яким із стилів говорить про його домінування.

Методика стимулювання особистісної активності в заданій ситуації мала на меті визначення рівня результативної активності молоді. Названа методика передбачала три періоди, на кожному з яких визначалася особистісна активність молоді людини, її особливості поведінки в мікрогрупах, лідерські якості керівників груп, їхнє вміння організувати колектив тощо. Метою першого (спонукального) етапу діагностичної методики було визначення рівня початкової активності, ступеня зацікавленості суспільною діяльністю. Для цього учасникам було запропоновано організувати заходи соціального спрямування будь-якого характеру. Головними умовами виконання поставленого завдання було об'єднання в групи, самостійне обрання керівника групи, командна робота під час підготовки заходу. Очікувалося, що молоді особи, по-перше, проявлять інтерес до суспільного життя під час планування заходів; по-друге, продемонструють лідерські якості під час обрання керівника групи, розподілу обов'язків, визначення стратегії діяльності. Метою другого етапу реалізації названої методики (етапу початкової активності) було виявлення рівня прояву організаторських, управлінських здібностей, уміння практично застосовувати професійні навички керівника. На цьому етапі учасники мали розпланувати діяльність згідно зі встановленими обов'язками членів групи, підготувати необхідне обладнання, місце проведення заходу, узгодити свої дії з керівництвом організації, адміністрації навчального закладу тощо, поширити інформаційні листи та оголошення, підготувати сценарій, додаткові матеріали та інше.

Очікувалося, що молодь проявить свої комунікативні здібності, продемонструє вміння працювати в колективі, планувати власну діяльність, керувати та бути керованим. На останньому етапі проведення методики (результативному) молоді люди демонстрували організовані заходи самостійно обраного характеру. Важливим аспектом названого етапу був аналіз та оцінка власної діяльності з метою виявлення помилок, проблемних моментів під час організації, формулювання порад для подальшої суспільної діяльності.

Із метою визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом були використані методика діагностики рефлексивності А. Карпова та методика визначення самооцінки особистості [171].

Методика „Діагностики рефлексивності” А. Карпова призначена для визначення рівня розвитку рефлексії в особистості. Рефлексивність – це здатність людини виходити за межі власного „Я”, осмислювати, вивчати, аналізувати що-небудь за допомогою порівняння образу свого „Я” з якимись подіями, особистостями. Рефлексивність як протилежність імпульсивності характеризує людей, які, перш ніж діяти, внутрішньо переглядають усі гіпотези, відкидаючи ті з них, які здаються їм малоправдоподібними, приймають рішення обдуманно, виважено, ураховуючи різні варіанти вирішення „завдання” [171].

Методика базується на теоретичному конструкті, що конкретизує загальне трактування рефлексивності, а також низці інших суттєвих особливостей цієї властивості. Зміст теоретичного конструкту, а також спектр визначених ним поведінкових проявів – індикаторів властивості рефлексивності – передбачає необхідність урахування трьох головних видів рефлексії, що виділяються за „тимчасовим” принципом: ситуативної (актуальної), ретроспективної та перспективної рефлексії.

Ситуативна рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб’єкта до співвідношення своїх дій із ситуацією та їхню координації відповідно до умов, що змінюються, і власного стану. Ретроспективна рефлексія проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності та здійснених подій. Ця рефлексія виражається, зокрема, у тому, як часто і наскільки довго суб’єкт аналізує й оцінює події, що відбулися, схильність до аналізу минулого та себе в ньому. Перспективна рефлексія співвідноситься: з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; планування; прогнозуванням вірогідних результатів тощо. Її основні поведінкові характеристики: ретельність планування деталей своєї поведінки, частота звернення до подій, орієнтація на майбутнє.

Ця методика складається з 27-ми тверджень питальника, 15 з яких є прямими, а інші 12 – зворотні твердження. Для отримання резюмуючого

бала підсумовуються в прямих питаннях цифри, що відповідають відповідям опитуваних, а у зворотних – значення, що замінені на ті, які виходять при інверсії шкали відповідей. Отримані бали переводяться в стени. При інтерпретації результатів доцільно виходити з диференціації індивідів на три основні категорії. Результати методики, рівні або більші, ніж 7 стенів, свідчать про високорозвинену рефлексивність. Результати в діапазоні від 4 до 7 стенів – індикатори середнього рівня рефлексивності. Нарешті, показники, менші 4-х стенів, – свідчення низького рівня розвитку рефлексивності.

Методика визначення самооцінки особистості полягала в ранжуванні за значущістю особистісних якостей, що мають переважати в людині, та самооцінкою власних якостей. Опитуваним надавався бланк для визначення бажаних та характерних якостей особистості, у якому в графі зліва необхідно було оцінити наведені якості від 1 до 20 за соціальною значущістю та бажаністю бути присутніми в кожній людині, а в графі справа – оцінити власні якості. Для отримання результатів визначався коефіцієнт рангової кореляції самооцінки особистості від +1 до – 1. Він виражав характер та тісноту зв'язків між відношенням людини до якостей, що перераховані в бланку, та самооцінкою тих же якостей у самої себе.

Представлений діагностичний інструментарій був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді віком від 18 до 35 років з числа студентів освітніх установ, представників громадських організацій, центрів та інші різних регіонів України, проте більшість опитуваних мешкали в Донецькій, Луганській областях. Завданням нашого дослідження не ставилось провести порівняльну характеристику соціальної активності молоді різних регіонів країни, тому учасниками опитування були різні молоді особи, а результати підсумовувалися за середніми показниками, без поділу за регіонами.

Проаналізуємо результати **анкетування громадянської та соціальної активності молоді.**

У дослідженні взяли участь 311 осіб, які мешкають на території Донецької і Луганської областей (221 і 90 респондентів відповідно).

Уміння доцільно організувати вільний час значною мірою впливає на соціальне життя особистості. Аналіз відповідей респондентів доводить, що 251 особа надає перевагу спілкуванню з друзями, 188 – полюбляють відпочивати вдома, 110 – обирають активний відпочинок, 103 – у вільний час гуляють у парку чи в лісі, а 96 осіб відвідують гуртки та секції. На противагу поширеній думці, лише 48 осіб проводять вільний час перед монітором, граючи в комп'ютерні ігри.



Рис. 4.1. Розподіл відповідей на питання „На що ви витрачаєте вільний час?” (у відсотках)

Молодь регіону виявляє неабияку активність у відвідуванні різноманітних заходів: тренінги відвідують 182 особи, конференції – 145, 116 осіб надають перевагу майстер-класам, а 110 беруть участь у форумах. Менш поширеними формами взаємодії є воркшопи (39 осіб) та інші види заходів – 61 особа. Не відвідують подібні заходи 43 респонденти.

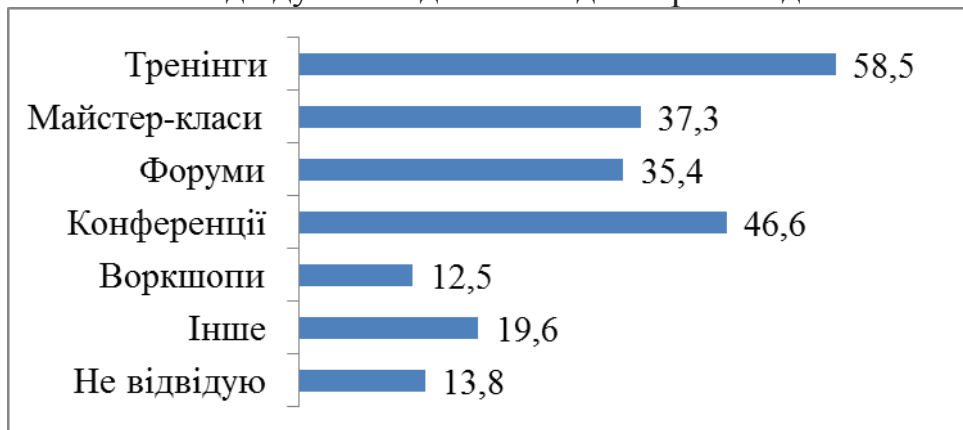


Рис. 4.2. Розподіл відповідей на питання „Які заходи ви відвідуєте?” (у відсотках)

На думку респондентів, організаторами цих заходів є: місцева влада (48 осіб), громадські організації (181 особа), навчальні заклади (159 осіб), молодіжні центри (157 осіб).



Рис. 4.3. Розподіл відповідей на питання „Хто є організатором заходів?” (у відсотках)

Серед найгостріших проблем молоді регіону респонденти назвали працевлаштування (213 осіб), матеріальні складнощі (141 особа), відсутність можливостей для самореалізації (110 осіб) і організація дозвілля (109 осіб).



Рис. 4.4. Розподіл відповідей на питання „Які проблеми є актуальними для молоді?” (у відсотках)

Вирішення цих проблем на органи законодавчої влади (Верховна Рада України) покладають 114 респондентів, на органи центральної влади (міністерства, Кабінет Міністрів України, обласні державні адміністрації) – 102 учасники, 153 особи вважають, що цим повинні опікуватися міські ради та депутати. Більшість учасників погоджуються, що молодь має сама вирішувати свої проблеми.



Рис. 4.5. Розподіл відповідей на питання „Хто, на вашу думку, має вирішувати молодіжні проблеми?” (у відсотках)

Згідно зі статистичними даними молоді люди є достатньо обізнаними з діяльністю громадських організацій, молодіжних центрів, платформ, що функціують у містах, долучаються до роботи органів студентського самоврядування у вишах.

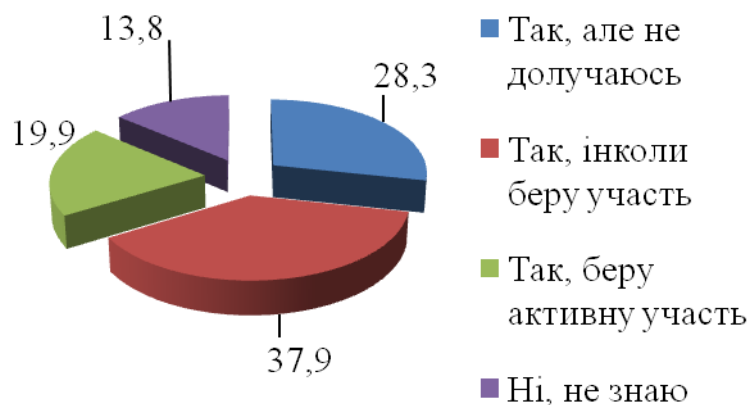


Рис. 4.6. Розподіл відповідей на питання „Чи знаєте ви про діяльність громадських організацій, молодіжних центрів/платформ, студентського самоврядування у своєму місті” (у відсотках)

На високому рівні оцінюють діяльність громадських молодіжних організацій/центрів 35 осіб, на достатньому – 151 особа, на задовільному – 104, низький рівень відмічають 21 респондент.

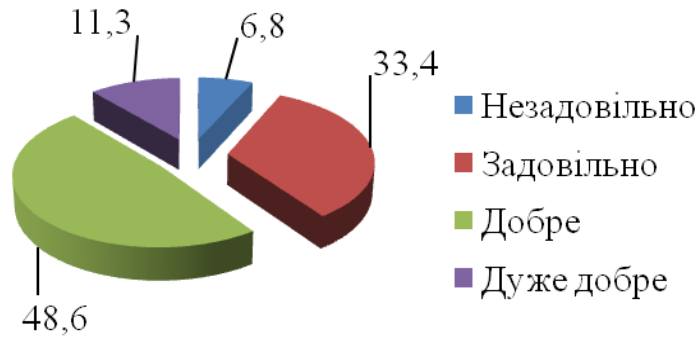


Рис. 4.7. Оцінка роботи громадських організацій, молодіжних центрів/платформ (у відсотках)

Певний досвід волонтерської діяльності мають 191 респондент, при цьому постійно займаються волонтерством 34 особи, час від часу – 112, раніше займалися – 45.

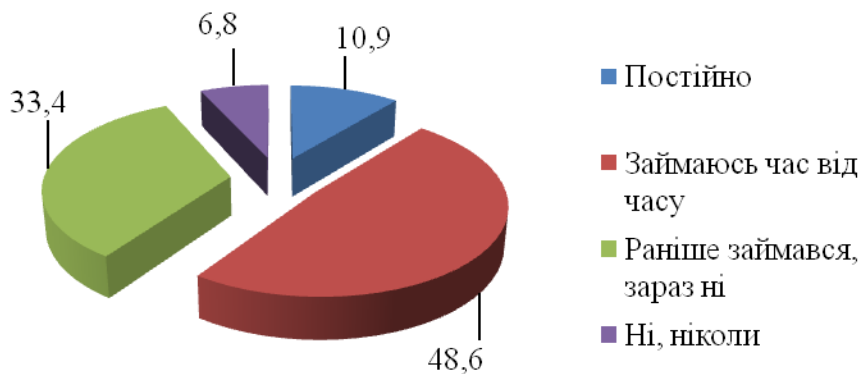


Рис. 4.8. Розподіл відповідей на питання „Чи займались ви коли-небудь волонтерством?“ (у відсотках)

На думку учасників опитування, молодіжні громадські організації/центри/платформи мають здійснювати діяльність за такими напрямками:



Рис. 4.9. Розподіл відповідей на питання „На вашу думку, яку діяльність повинні здійснювати молодіжні громадські організації/центри/ платформи?” (у відсотках)

Беззаперечним є той факт, що діяльність молодіжних організацій, центрів, платформ потребує фінансування.

Вирішувати це питання за кошти держави пропонують 170 учасників, звернутися до спонсорів, підприємців радять 157 осіб, 152 наголошують на важливості грантової підтримки проектів.



Рис. 4.10. Розподіл відповідей на питання „Хто, на вашу думку, має фінансувати діяльність молодіжних організацій/центрів/платформ?” (у відсотках)

Успішний розвиток активного громадянина передбачає його постійну участь у житті суспільства, тобто його поінформованість щодо різних заходів. Отже, у контексті цього нас зацікавили джерела інформації, якими користується молодь.

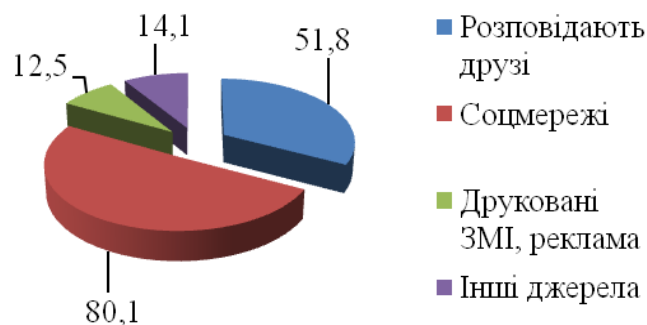


Рис. 4.11. Розподіл відповідей на питання „Звідки ви дізнаєтесь про активності, які відбуваються у вашому населеному пункті?” (у відсотках)

Попри зазначену активність молоді, 142 особи ніколи не брали участі в розробленні чи реалізації громадських проєктів, раніше долучалися 36 осіб, іноді беруть участь 94 респонденти, а постійно займаються проєктною діяльністю 39 осіб.

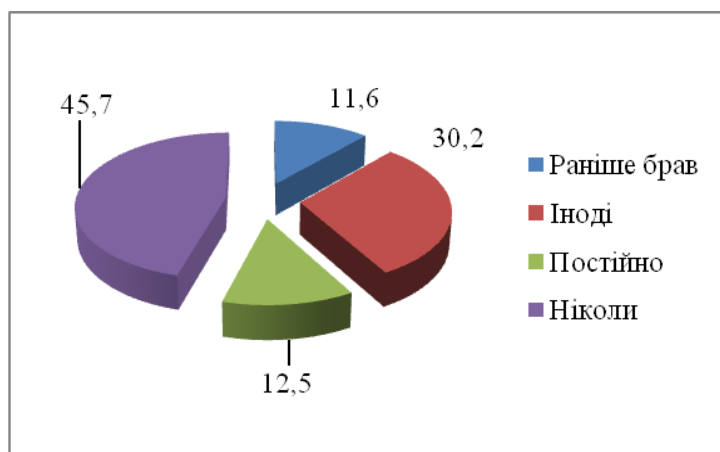


Рис. 4.12. Розподіл відповідей на питання „Чи берете участь у розробленні/реалізації громадських проєктів?” (у відсотках)

Молодь регіону переважно не має досвіду підготовки та подання грантових заявок, про це свідчать відповіді 259 учасників. Натомість 52 особи підтвердили наявність подібних спроб.

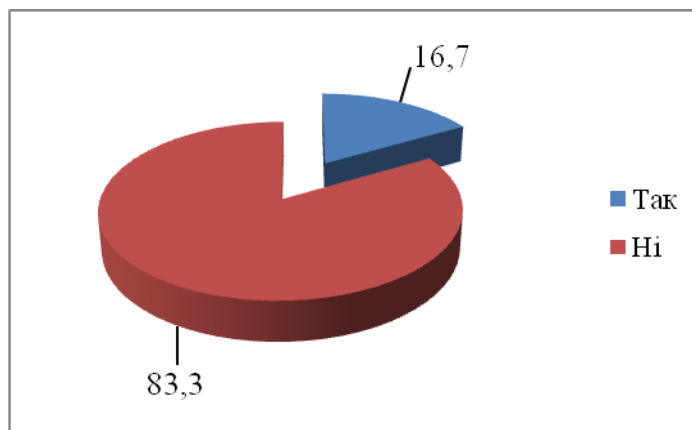


Рис. 4.13. Розподіл відповідей на питання „Чи є досвід у підготовці та поданні грантових заявок?” (у відсотках)

За результатами опитування найбільше цікавлять молодь такі теми заходів:



Рис. 4.14. Розподіл відповідей на питання „Які теми заходів є для вас цікавими?” (у відсотках)

Як свідчить аналіз отриманих у результаті опитування даних, найбільш активними виявилися респонденти віком від 18 до 21 року (193 особи – 62,1% від загальної кількості), які є представниками студентської молоді (213 осіб – 68,5% від загальної кількості). Найбільш популярним видом проведення вільного часу є спілкування з друзями (251 особа – 80,7%), відпочинок удома (188 осіб – 60,5%), активний відпочинок (96 осіб – 35,4%). Серед пізнавальних заходів, які відвідує молодь, перше місце за популярністю посіли тренінги (182 особи – 58,5%), друге – конференції (145 осіб – 46,6%) і форуми (110 осіб – 37,3%). Організаторами цих заходів респонденти визначили громадські організації (181 особа – 58,2%), навчальні заклади (159 осіб – 51,1%), молодіжні центри/платформи (157 – 50,5%). Відтак бачимо значну кількість відкритих до спілкування людей, для яких є звичною участь у різних пізнавальних заходах, зокрема в тренінгах, організованих ГО та іншими об'єднаннями.

Серед актуальних проблем – працевлаштування (213 осіб – 68,5%) та матеріальних труднощів (141 особа – 45,3%) – вагоме місце посідають організація дозвілля (109 осіб – 35%) і відсутність можливостей для самореалізації (110 осіб – 35,4%). При цьому респонденти впевнені, що вирішувати окреслені проблеми має сама молодь (165 осіб – 53,1%) або молодіжні центри (89 осіб – 28,6%) та молодіжні громадські організації (139 осіб – 44,7%).

Учасники дослідження добре обізнані з діяльністю громадських об'єднань, молодіжних центрів, платформ у їхніх містах, але активну участь у їхній роботі беруть 62 особи (19,9%), 118 (37,9%) інколи долучаються до роботи. Загалом діяльність ГО, молодіжних центрів, платформ у містах респонденти оцінюють позитивно, не задоволеними роботою організацій є 21 особа (6,8%). Проблему фінансування громадських об'єднань, молодіжних центрів, платформ учасники покладають на державу (170 осіб – 54,7%), спонсорів, підприємців (157 осіб – 50,5%), грантову підтримку проектів (152 особи – 48,9%). При цьому досвіді участі в розробленні й реалізації громадських проектів не мають 142 особи (45,7%), так само як не мають досвіду підготовки і подання грантових заявок 259 осіб (83,3%).

Найбільш цікавими для респондентів темами заходів визнано тренінги особистісного зростання (186 осіб – 59,8%), основи управління проектами (140 осіб – 45%) та написання грантових заявок (107 осіб – 34,4%).

Останнім завданням експериментального дослідження на етапі констатувального експерименту було *представлення результатів діагностування вихідного стану сформованості соціальної активності молоді відповідно до розроблених критеріїв та показників.*

У межах експериментального дослідження вибірккову сукупність становила молодь віком від 18 до 35 років з числа студентів закладу вищої освіти ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, представників громадських організацій (ГО „Молодь Сходу України” (м. Слов'янськ, Донецька область), „Задзеркалля” (м. Слов'янськ, Донецька область), „Центр експертизи політики” (м. Сквиря, Київська область), „Центр громадських ініціатив” (м. Львів), Національна молодіжна рада України (м. Київ), Молодіжна рада Донеччини (м. Слов'янськ, Донецька область), молодіжних центрів („Платформа ініціатив «Теплиця»”, „Халпі Хаб”), волонтерів благодійного фонду „Карітас”, Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр”, з яких 300 осіб склали експериментальну групу, а 326 – контрольну.

Проведення констатувального експерименту мало на меті визначення рівня початкового стану соціальної активності молоді відповідно до розроблених компонентів, критеріїв і показників.

Для кількісного обрахування рівнів сформованості соціальної активності молоді, використовуючи методи математичної статистики обробки даних [251] та враховуючи дослідження А. Губи [111], увели загальний рівень сформованості соціальної активності молоді (С) як інтегральний показник, що визначається через середнє арифметичне значень рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного (M_c), змістовно-когнітивного (K_c), соціально-діяльнісного (D_c) та рефлексивно-оцінного (R_c) компонентів соціальної активності молоді й обчислюється за формулою (4.1).

$$C = \frac{M_c + R_c + D_c + K_c}{4} \quad (4.1).$$

Оцінка рівня сформованості кожного з компонентів соціальної активності молоді був визначений за формулою (4.2).

$$P_f = \frac{K_f}{n} \cdot 100\% \quad (4.2),$$

де P_f – частка студентів від загальної кількості, яким притаманний відповідний f - рівень; K_f – кількість молодих осіб за f - рівнем; f – рівень сформованості соціальної активності молоді за певним рівнем (високий, середній, достатній, низький); n – загальна кількість молодих осіб, які взяли участь у констатувальному експерименті.

Представимо кількісні показники та якісний аналіз рівнів сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом (див. табл. 4.4) і показниками її сформованості: зацікавленість громадським, соціальним життям, самоактуалізація особистості, ціннісні орієнтації, прагнення самореалізації в громадській діяльності [369].

Таблиця 4.4

Рівні сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом за показниками

(П1 – зацікавленість громадським, соціальним життям, П2 – самоактуалізація особистості; П3 – ціннісні орієнтації; П4 – прагнення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Показники			
		П1	П2	П3	П4
низький	ЕГ	25,51	34,78	31,51	29,53
	КГ	24,56	31,44	32,47	27,12
середній	ЕГ	38,11	41,06	44,81	43,82
	КГ	34,89	36,66	39,23	46,58

Продовження таблиці 4.4

достатній	ЕГ	22,82	22,13	22,11	25,56
	КГ	21,39	28,78	25,74	24,01
високий	ЕГ	13,56	2,03	1,57	1,09
	КГ	19,16	3,12	2,56	2,29

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за ціннісно-мотиваційним компонентом показав, що молодь має недостатній рівень зацікавленості суспільним та громадським життям: середній рівень продемонстрували 38,11% учасників ЕГ та 34,89% – КГ. Цей факт, на нашу думку, з одного боку, зумовлений недостатньою інформованістю молодих осіб у закладах освіти про проекти та заходи, що відбуваються в громадах, містах, регіоні та країні загалом, а з іншого, – незацікавленістю змістом діяльності громадських об'єднань. Дещо кращі, але не значно, результати порівняно з попередніми має показник самоорганізації молоді: середній рівень в ЕГ 41,06% і в КГ 36,66%. Отже, молодь відчуває свою спрямованість до незалежності, самостійності в діях, цінність здобуття досвіду самоорганізації під час громадської діяльності. Натомість, молодь недостатньо чітко уявляє перспективи і можливості самореалізації в цій сфері громадського життя: середній рівень демонструє 43,82% ЕГ і 43,82% КГ. Водночас більше третини опитуваних (ЕГ – 44,81%, КГ – 39,23%) молодих учасників показали середній рівень зорієнтованості на формування власних цінностей задоволення потреб, при цьому не переймаючись проблемами в соціумі: політичними та суспільними реформами, низькою громадською обізнаністю про можливості імплементації державотворчих змін.

Аналіз та узагальнення результатів діагностики соціальної активності молоді за критерієм соціальної обізнаності дали можливість розподілити учасників за рівнем вихідного стану ціннісно-мотиваційного компонента, що представлено на рис. 4.15.

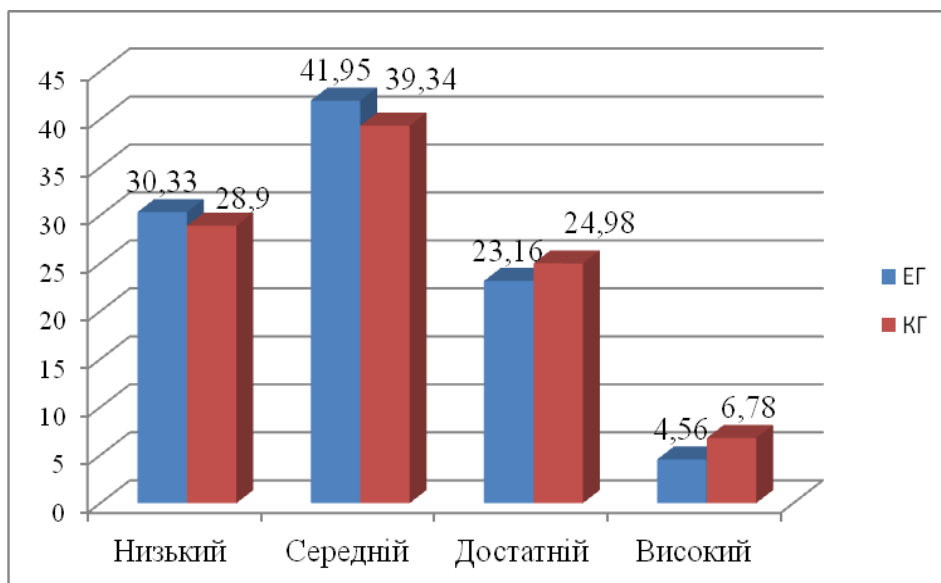


Рис. 4.15. Рівні сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом (у %)

Наведене графічне зображення рівнів сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом демонструє, що кількість молодих осіб з високим рівнем соціальної обізнаності (систематична участь в організації громадських заходів, незалежність у своїх діях, прагнення керуватися особистісними цілями та принципами, високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети) становить в ЕГ 4,56% та в КГ 6,78%. Кількість респондентів з достатнім рівнем (участь у громадських заходах, відносна самостійність у прийнятті рішень, формування ціннісних принципів та орієнтирів, помірний прояв досягнення мети та соціального престижу) становить 23,16% в ЕГ і 24,98% в КГ. Середній рівень (ситуативна зацікавленість громадською діяльністю, спрямованість до незалежності, самостійності в діях, що зумовлена ситуаціями, ситуативний прояв досягнення мети та соціального престижу) продемонстрували в ЕГ 41,95% і в КГ 39,34%. Кількість респондентів з низьким рівнем (відсутність інтересу до громадської діяльності, високий ступінь залежності, конформності, несамостійності; прояв прагнення до суперництва, низький вияв спрямованості на досягнення мети) становить 30,33% в ЕГ і 28,9% у КГ.

Характеристика вихідного стану змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді за рівнем вияву критерію „громадсько-політична обізнаність” дала можливість представити кількісні дані в табл. 4.5 за показниками її сформованості – громадсько-політична грамотність, обізнаність щодо структури та діяльності громадських об’єднань, використання можливостей громадської діяльності як інструменту саморозвитку.

Таблиця 4.5

Рівні сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом за показниками

(П1 – громадсько-політична грамотність, П2 – обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань; П3 – використання можливостей громадської діяльності як інструменту саморозвитку)

Рівень	Групи	Показники		
		П1	П2	П3
низький	ЕГ	65,31	80,25	85,36
	КГ	60,55	81,65	87,23
середній	ЕГ	26,97	12,38	10,87
	КГ	27,32	13,45	7,76
достатній	ЕГ	4,2	5,6	2,12
	КГ	5,81	3,59	3,51
високий	ЕГ	3,52	1,77	1,65
	КГ	6,32	1,31	1,5

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом показав переважно низький та середній рівні за всіма показниками. Якщо громадсько-політична грамотність молоді має середні показники для 26,97% молоді в ЕГ та 27,32% у КГ, що свідчить про ситуативну поінформованість процесами реформування в країні та регіоні, то обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань має низькі показники: в ЕГ 80,25% і в КГ 81,65%. З'ясовано, що молодь має недостатній рівень знань про діяльність та можливості молодіжних, громадських, студентських об'єднань, тому рівень використання можливостей громадської діяльності як інструменту саморозвитку використовує досить незначна частина молоді: високий рівень цього показника проявили в ЕГ 1,65% і в КГ 1,5%.

Узагальнені результати діагностики критерію громадсько-політичної обізнаності представлено на рис. 4.16.

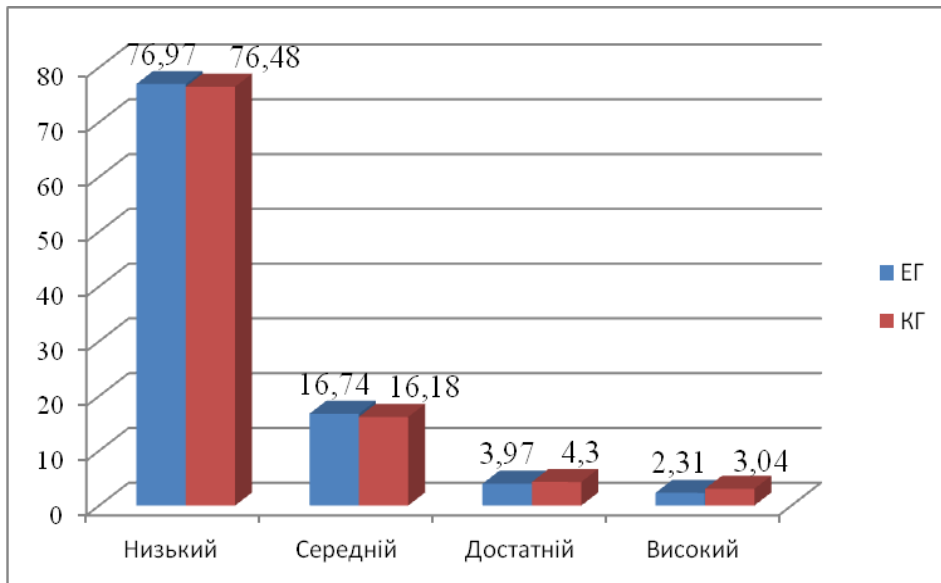


Рис. 4.16. Рівні сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом (у %)

Як бачимо на рис.4.16, за результатами констатувального експерименту молодих осіб з високим і достатнім рівнями соціальної активності за змістовно-когнітивним компонентом є дуже незначна кількість, а саме: високий рівень (досвід у поширенні знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства, стійкий інтерес до саморозвитку та залучення молоді до громадської діяльності) проявили в ЕГ 2,31% і в КГ 3,04%, тоді як достатній рівень (наявність знань про основні засади громадсько-політичного устрою та можливості, структуру громадських об'єднань, молодіжних рад і центрів, їхньої діяльності, ситуативне використання можливостей громадського сектору для саморозвитку) продемонстрували в ЕГ 3,97% і в КГ 4,3%. Незначна кількість респондентів виявили і середній рівень (наявність базових знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських організацій, молодіжних рад і центрів, визнання необхідності розвиватися в громадському просторі) в ЕГ 16,74% і в КГ 16,18%. Натомість усі інші мають низький рівень (недостатній рівень знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських об'єднань, невикористання можливостей громадської діяльності для саморозвитку): в ЕГ 76,97% і в КГ 76,48%.

Аналіз результатів діагностики вихідного стану соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді за рівнем прояву критерію соціальної компетентності дав можливість констатувати дуже низькі дані за показниками: сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини; здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність; готовність досягати результатів дій; рівень сформованості самоорганізації (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Рівні сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом за показниками

(П1 – сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини;
П2 – здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність; П3 – готовність досягати результатів дій;
П4 – рівень сформованості самоорганізації)

Рівень	Групи	Показники			
		П1	П2	П3	П4
низький	ЕГ	23,56	78,95	52,87	87,22
	КГ	20,68	80,23	54,52	88,14
середній	ЕГ	52,31	10,25	40,55	10,25
	КГ	48,79	11,65	39,98	8,78
достатній	ЕГ	18,78	5,23	5,36	1,5
	КГ	21,39	6,6	3,66	2,01
високий	ЕГ	5,35	5,57	1,22	1,03
	КГ	9,14	1,52	1,84	1,07

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом показав переважно низький рівень за більшістю показників. Так, середній рівень сформованості умінь будувати міжособистісні взаємини в колективі мають 52,31% в ЕГ і 48,79% в КГ, що свідчить про наявність навичок спілкування, проте недостатній рівень якостей ефективної комунікації для досягнення поставлених цілей чи вирішення проблем у колективі. Натомість здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність на низькому рівні продемонструвала більшість респондентів: 78,95% в ЕГ і 80,23% у КГ. Рівень сформованості самоорганізації на низькому рівні показали 87,22% в ЕГ і 88,14% у КГ. Цей факт пояснюється відсутністю або незначним досвідом у сфері громадської діяльності, участі в розробці, реалізації проектної діяльності респондентів із молоді.

Узагальнений результат діагностики критерію соціальної компетентності соціально-діялісного компонента соціальної активності молоді представлений на рис. 4.17 із розподіленням за рівнями сформованості.

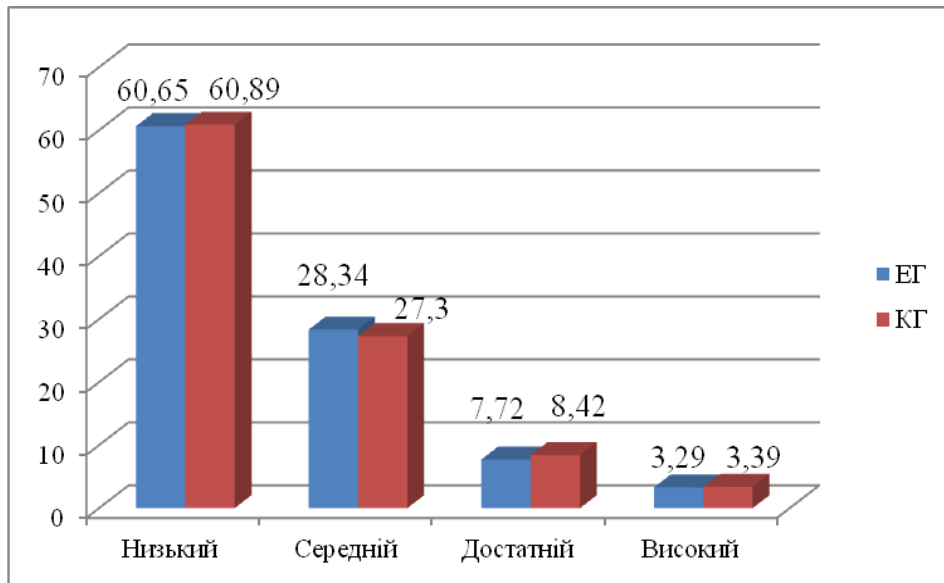


Рис. 4.17. Рівні сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом (у %)

Як бачимо з рис. 4.17, за результатами констатувального експерименту переважна більшість респондентів має низький рівень соціальної компетентності, зокрема в діяльності інститутів громадянського суспільства. Високий рівень соціально-діялісного компонента соціальної активності (високий рівень навичок самоорганізації, планування, організації, контролю своєї діяльності, установлення міжособистісних взаємин) проявили лише 3,29% в EG і 3,39% у KG. Достатній рівень (часткові вміння планувати, організовувати та контролювати діяльність, достатній рівень сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини та досягати результатів) продемонстрували в EG 7,72% і в KG 8,42%. Середній рівень (часткові вміння планувати, організовувати та контролювати діяльність, достатній рівень сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини та досягати результатів) становить в EG 28,34% і в KG 27,3%. Натомість низький рівень (недостатній рівень умінь і навичок самоорганізації, планування своєї роботи, складність у спілкуванні з іншими, низький рівень прагнення досягати результатів) переважає в 60,65% в EG і 60,89% у KG.

Характеризуючи рівень вихідного стану наступного компонента соціальної активності молоді – рефлексивно-оцінного – за критерієм самооцінки, можна констатувати переважно низький та середній рівень його сформованості в молоді за показниками: здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності, здатність до самооцінки, ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності. Кількісні результати діагностики за кожним показником критерію самооцінки наведено в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Рівні сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом за показниками

(П1 – здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; П2 – здатність до самооцінки;

П3 – ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Показники		
		П1	П2	П3
низький	ЕГ	87,16	48,36	90,23
	КГ	88,14	46,88	90,12
середній	ЕГ	11,14	30,54	8,21
	КГ	10,44	25,67	8,55
достатній	ЕГ	1,2	15,23	1,56
	КГ	1,12	19,22	1,33
високий	ЕГ	0,5	5,87	0
	КГ	0,3	8,23	0

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом показав дуже низький рівень сформованості самооцінки в переважній більшості респондентів. Підтверджується той факт, що молодь, не маючи вагомого досвіду в громадській діяльності, не може аналізувати й оцінювати роботу громадських організацій та об'єднань: низький рівень продемонстрували 87,16% в ЕГ і 88,14% у КГ. Водночас здатність до оцінки власних дій, зіставлення з реально очікуваними результатами в респондентів трохи кращі: середній рівень показали 30,54% в ЕГ і 25,67% молоді в КГ. Натомість низький ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності проявили 90,23% в ЕГ і 90,12% у КГ, що свідчить про недостатню залученість до громадської діяльності в ІГС.

Узагальнені результати сформованості самооцінки в респондентів представлено на рис. 4.18.

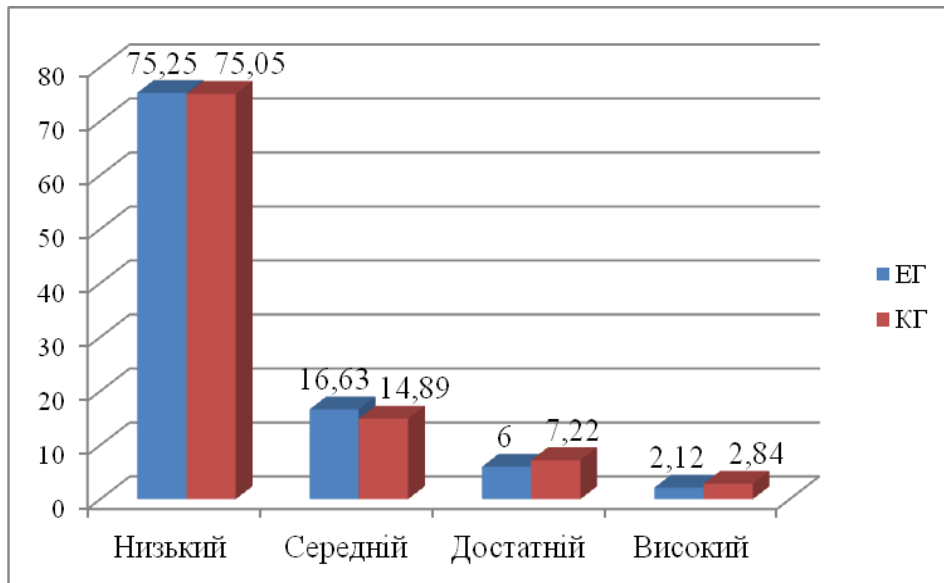


Рис. 4.18. Рівні сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом (у %)

Як бачимо з рис. 4.18, переважна більшість молоді має низький рівень соціальної активності за рефлексивно-оцінним компонентом (низький рівень здатності до аналізу та самоаналізу, занижена самооцінка, недооцінка власних сил): в ЕГ 75,25% і в КГ 75,05%. Незначна частина молоді продемонструвала середній рівень (завищена самооцінка, невміння правильно оцінювати результати своєї діяльності та результати громадської діяльності, порівняння себе з іншими): в ЕГ 16,63% і в КГ 14,89%. Натомість достатній рівень (достатній рівень самооцінки, достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності, помірний ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності) виявлено лише 6% в ЕГ і 7,22% у КГ. Значно нижчі показники високого рівня (адекватний рівень самооцінки, високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності, високий ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності): в ЕГ 2,12% і в КГ 2,84%.

Отримавши результати вихідного рівня сформованості соціальної активності молоді за кожним компонентом, доцільно розрахувати значення комплексного критерію як інтегрального індикатора рівня сформованості соціальної активності молоді. Відзначимо, що комплексний критерій розраховувався як середнє арифметичне окремих критеріїв соціальної активності молоді за формулою 4.2:

$$KK = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + K_4}{4} \quad (4.2),$$

де KK – комплексний критерій рівня сформованості соціальної активності молоді; $K_1 - K_4$ – значення окремих критеріїв соціальної активності молоді.

Результати встановлення комплексного критерію рівня сформованості соціальної активності молоді представлено на рис. 4.19.

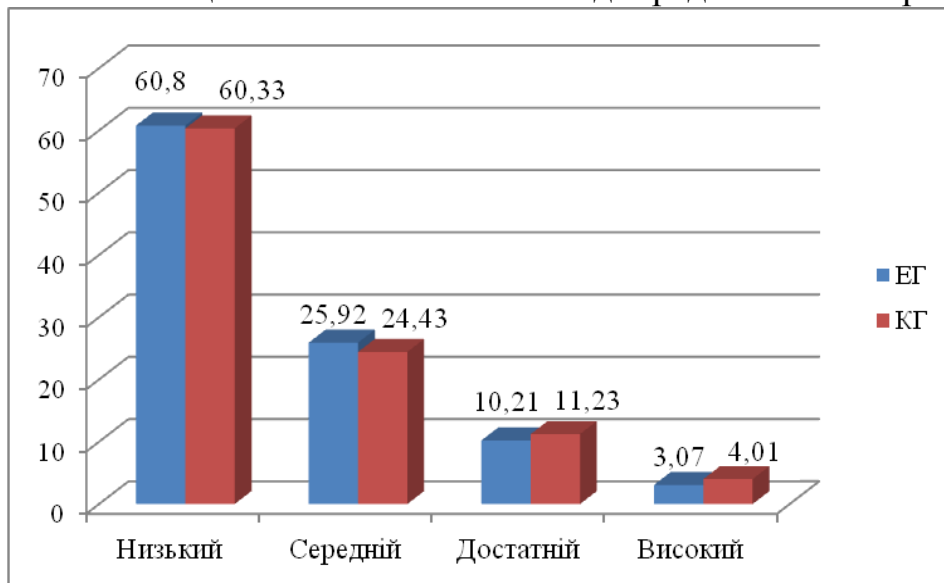


Рис. 4.19. Рівні вихідного стану соціальної активності молоді за результатами констатувального експерименту

Проаналізувавши стан вихідного рівня соціальної активності молоді за результатами констатувального експерименту, ми дійшли висновку, що переважна більшість респондентів має низький та середній рівні соціальної активності. Цей факт підтверджує актуальність досліджуваної проблеми та доцільність упровадження системи формування соціальної активності молоді в ІГС під час експериментальної роботи.

Водночас важливим є здійснення оцінки однорідності експериментальної та контрольної груп за допомогою t-критерію Стьюдента, що використовується в багатьох наукових педагогічних розвідках.

t-критерій Стьюдента визначається за формулою 4.3:

$$t = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{\frac{S_1^2}{n_1} + \frac{S_2^2}{n_2}}} \quad (4.3)$$

де t – показник t-критерію Стьюдента;

\bar{x}_1, \bar{x}_2

– середні значення першої та другої вибірок;

S_1^2, S_2^2

– дисперсія;

n_1, n_2

– кількість оцінок у першій та другій вибірках.

Дисперсія визначається за формулою 4.4:

$$\overline{S^2} = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n (x_k - \bar{x})^2 \quad (4.4)$$

де $\overline{S^2}$ – дисперсія;
 $(x_k - \bar{x})^2$ – квадрат відхилень окремих значень ознак від середньої арифметичної;
 n – кількість ознак.

Підставивши у формули обчислені кількісні показники рівня соціальної активності молоді експериментальної та контрольної груп за окресленими критеріями, ми отримали значення t-критерію Стьюдента $t=1,782$, що є меншим за табличне значення ($t_{табл}=1,96$) при ймовірній допустимій помилці, рівній 0,05. Отже, можна констатувати, що на початок експериментальної роботи значних відмінностей між експериментальною та контрольною групою не існує, що вказує на їхній однаковий вихідний рівень соціальної активності.

Отже, поставлені завдання на етапі констатувальної діагностики експериментальної роботи були виконані, зокрема: розроблені критерії та показники соціальної активності молоді; визначені рівні сформованості соціальної активності молоді; охарактеризований діагностичний інструментарій, що був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді; представлені результати діагностування вихідного стану сформованості соціальної активності молоді відповідно до розроблених критеріїв та показників.

Відповідно наступним кроком нашої експериментальної роботи було впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

4.2. Реалізація системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Результати проведеного констатувального експерименту показали достатньо низький рівень соціальної активності молоді, підтвердивши актуальність нашого дослідження та потребу в запровадженні системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Розроблена в третьому розділі названа система охоплює такі компоненти, як: цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістовний, процесуально-діяльнісний, що включають і технологію, і умови формування соціальної активності молоді. Нагадаємо, що в структурі соціальної активності молоді в попередніх підрозділах були визначені такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний і рефлексивно-оцінний.

Теоретичне обґрунтування компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості соціальної активності молоді й логіка дослідження вимагали поступового та цілеспрямованого запровадження системи, тому були виокремлені такі етапи:

інформаційний – інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС;

просвітницький – формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті;

діяльнісний – виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади.

Розглянемо детальніше змістовне наповнення кожного з етапів реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, яка реалізовувалася на базі: ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, громадських організацій „Молодь Сходу України”, „Пласт”, „Національні вітрила”, „Слов’янська мрія”, „Червоний мак”, „Сильні громади Донеччини”, „Задзеркалля”, „Центр експертизи політики”, „Центр громадських ініціатив”, „Центр громадянських ініціатив «ДОНБАС»”, „Київський діалог”, „Молодіжні ініціативи Закарпаття”, Національна молодіжна рада України, Молодіжна рада Донеччини, молодіжних центрів („Платформа ініціатив «Теплиця»”, „Хеппі Хаб”), благодійного фонду „Карітас”, Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр” протягом 2016 – 2019 рр.

На першому *інформаційному етапі* протягом 2016 року акцент робився на проведенні широкої інформаційної кампанії щодо діяльності громадських організацій у різних регіонах локального, регіонального, національного рівнів, популяризація діяльності молодіжних центрів у Донецькому регіоні, залучення молоді до волонтерської діяльності, зокрема допомога для соціально вразливих груп населення, а також поширення базових знань про громадський та політичний устрій у країні [371].

Інформаційна кампанія передбачала створення сайту громадської організації „Молодь Сходу України”, сторінок у соціальних мережах Фейсбук та Інстаграм, на яких поширювалася інформація про заходи, що проходять у місті, регіоні, країні, актуальні проєкти громадських організацій, міжнародних фондів, до яких можуть долучитися молоді

особи. Відзначимо, що інформування молоді продовжувалася на всіх етапах реалізації системи, що сприяло активному залученню молоді до діяльності ІГС.

Із метою формування мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді в лютому 2016 року на базі ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” був проведений круглий стіл на тему „Особливості діяльності громадських організації в Україні” за участю громадських організацій міста та представників органів влади з метою налагодження взаємодії з громадськими організаціями області; обговорення проблем молоді в суспільному житті; пошук єдиних поглядів для досягнення завдань; залучення студентської молоді до громадської діяльності.

У роботі круглого столу взяли участь представники адміністрації, викладачів, студентів ДВНЗ „Донбаський педагогічний університет”, департаменту освіти і науки Донецької облдержадміністрації, Слов’янської міської ради, відділу освіти та відділу у справах сім’ї, молоді та спорту Слов’янської міської ради, депутати Слов’янської міської ради, представники громадських організацій „Молодь Сходу України”, „Пласт”, Платформа ініціатив „Теплиця”, „Національні вітрила”, „Промир”, „Слов’янська мрія”, „Червоний мак”, „Сильні громади Донеччини”, „Жовто-блакитні”, „Слов’янська Січ”, а також активна молодь. Під час засідання було репрезентовано діяльність ГО „Молодь Сходу України”, обговорено відеорепортаж з питання „Проблеми молоді у суспільному житті міст Сходу України”, запропоновано проєкти до вирішення молодіжних проблем.

Резолюцією круглого столу стало встановлення контактів між громадськими організаціями з метою реалізації спільних проєктів для покращення умов відпочинку, розвитку молоді та мешканців міста.

Під час засідання круглого столу обговорено можливі шляхи залучення студентської молоді до громадської діяльності та було вирішено:

1. Провести просвітницьку роботу серед студентської молоді та молоді міста через висвітлення інформації про заходи та проєкти, організовані ГО „Молодь Сходу України” та іншими громадськими організаціями, на інформаційних стендах, у соціальних мережах тощо.
2. Посилити заходи національно-патріотичного виховання серед учнів і молоді міста та регіону.
3. Налагодити співпрацю з відділами Слов’янської міської ради та Донецької обласної адміністрації для реалізації проєктної діяльності.
4. Установити взаємодію з громадськими організаціями області для проведення спільних проєктів різного спрямування.

5. Порушити клопотання перед благодійними організаціями, органами міської та обласної адміністрації про надання фінансової допомоги для реалізації проєктів.

6. Залучення молоді до волонтерської діяльності.

Проведений інформаційний захід став першим на шляху формування мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді. Саме широка інформаційно-просвітницька діяльність під час формувального експерименту дала можливість поступового розвитку критерію суспільної спрямованості молоді від зацікавленості громадським, соціальним життям до стійкого прагнення самореалізації в громадській діяльності. Оскільки саме ефективний підбір каналів комунікації, якими найчастіше користуються молоді люди, зокрема: соціальні мережі (Фейсбук, Інстаграм, Телеграм тощо), повідомлення на сайтах регіональних та місцевих новин, сприяли найбільш широкому інформуванню молоді щодо цікавих подій, зустрічей, заходів, які відбуваються в їхньому навчальному закладі, місті чи регіоні.

Із метою формування суспільної спрямованості як критерію соціальної активності молоді було запроваджено спільно з громадською організацією „Молодь Сходу України” та студентами ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” добру традицію вітати вихованців дитячих будинків із Днем Святого Миколая. Напередодні свята до Миколаївського обласного будинку дитини завітали представники „Молоді Сходу України” з новорічними подарунками, привітаннями та сюрпризами. Своєю чергою, діти підготували свято, де вітали всіх присутніх, розповідали вірші. Ведучі концерту цікаво розповідали дітям про те, хто такий Миколай, де він жив, яка в нього була сім'я та чому його прозвали святим. Діти із захопленням слухали ведучих та разом співали пісні. Викладачі будинку продемонстрували вироби із дерева, вишиті українські сорочки, зроблені вихованцями будинку дитини. Отримавши м'які іграшки, канцелярію та найщиріші привітання, діти передавали вітання та велику подяку добрим серцям представникам громадської організації.

Наступним кроком під час інформаційного етапу на шляху формування мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді було залучення молоді до проєкту під назвою „Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у психофізичному розвитку”. Він був підтриманий Благодійним фондом „Львівська освітня фундація” та реалізований у партнерстві з ГО „Платформа ініціатив «Теплиця»”, відділом у справах сім'ї, молоді та спорту Слов'янської міської ради з метою корекції порушень психічного розвитку, профілактики нервово-психічних розладів, формування в учнів з патологією зору, порушеннями опорно-рухового апарату, вадами інтелектуального розвитку компенсаторних способів пізнавальної та трудової діяльності;

попередження та корекції можливих вторинних відхилень у фізичному та психічному розвитку.

У межах проекту вже було проведено низку заходів у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з вадами інтелектуального розвитку міста Слов'янська та Слов'янського району. Близько 15 активістів організації „Молодь Сходу України” та волонтерів з числа студентів ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” провели майстер-класи з виготовлення „Весняного панно” з метеликами та квітами, „Пасхальних листівок” до Великодня, „Свічок” за технікою декупаж до Дня Матері, „Баночок позитивного настрою” з різнокольоровою сіллю, „Першоцвітів”, маків пам'яті з фетру до Дня перемоги, виготовлення екосумок. Крім того, презентовані столи для пісочної терапії та розвивальні іграшки для дітей спеціалізованих дошкільних закладів.

Відзначимо, що з 15 молодих осіб, які брали участь у проведенні заходів цього проекту, більша частина настільки захопилася цим процесом та проектною діяльністю, що паралельно з участю в усіх етапах нашого експериментального дослідження самостійно розпочала відвідувати заходи з неформальної освіти, цікавитися та долучатися до молодіжних ініціатив у місті, а пізніше й реалізовувати власні соціальні сталі проекти, події, продовжуючи допомагати дітям з особливими потребами, ініціюючи проведення адвокаційних кампаній щодо покращення інфраструктури для маломобільного населення.

Продовжуючи залучення молоді експериментальної групи до волонтерської діяльності та з метою формування суспільної спрямованості як критерію соціальної активності, було реалізовано урбаністичний міський проект „Слов'янськ – щасливе місто”, що залучив молодь до покращення умов у рідному місті, у межах якого було створено артоб'єкт, що прикрашає бульвар Пасова м. Слов'янська. На ньому знайшли своє місце і мальовничі пейзажі Слов'янська, і запашні квіти – символи нашої держави, і синьоокі озера, і величні церкви, і багато інших цікавих сюжетів. Патріотичне виховання молоді, збереження національних традицій, культурний розвиток особистості – на ці фундаментальні складники був спрямований проект. Відзначимо, що волонтерів, які долучилися до розфарбування артоб'єкта протягом 5 днів, становило близько 20 осіб з числа молоді, студентства. Учасники не лише продемонстрували зацікавленість волонтерською діяльністю під час проекту, а й долучалися пізніше до урбаністичних проектів у місті (наприклад, розробка муралу на стіні дитячої лікарні спільно з ГО „Платформа ініціатив «Теплиця»” та інші).

Орієнтуючись на формування мотиваційно-ціннісного та соціально-діяльнісного компонентів соціальної активності молоді, у травні 2016 року з метою формування здорового способу життя дітей, молоді та дорослих

міста, організації активного спортивного сімейного відпочинку з урахуванням необхідності формування сімейних цінностей як частини загальнолюдських цінностей був реалізований проєкт „Спортивна родина”. Проєкт був підтриманий Управлінням у справах сім’ї та молоді Донецької облдержадміністрації в межах конкурсу проєктів програм, розроблених громадськими організаціями стосовно дітей, молоді, жінок та сім’ї й реалізований спільно з відділом сім’ї, молоді та спорту Слов’янської міської ради, громадською організацією „Центр розвитку айкідо «Му-Шин»” із залученням 30 волонтерів з числа студентів ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

У рамках відзначення Дня фізкультури та спорту названий захід „Спортивна родина” залучив понад 50 учасників, 15 родин, які зібралися у сквері „Мрія” м. Слов’янська для участі в спортивних змаганнях, серед яких були: футбол, акробатика, силові вправи, стрибки на скакалках, естафети з перешкодами. Уся родина мала змогу позмагатися на силу, витривалість і спритність. Окрім цього, під час змагань учасники долучилися до спільної творчої діяльності, розмалювавши стенд „Спортивна родина”, який залишився прикрашати міський сквер.

Проєкти не лише дали можливість молоді, яка була залучена в якості учасників, формувати власні ціннісні орієнтації (як показник мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді) щодо підтримки здорового способу життя, а й спробувати свої сили під час планування, роботи в команді проєкту, формуючи вміння будувати міжособистісні взаємини (як показник соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді). Відзначимо, що учасники та волонтери проєкту продемонстрували відповідальність, злагожденість роботи, а також стійкий інтерес до участі в подібних заходах міського рівня, про що свідчать спостереження за активністю всіх задіяних осіб у наступних спортивних, а також культурних подіях у місті.

Із метою формування обізнаності щодо структури та діяльності громадських об’єднань, базових знань про політичну систему, громадський устрій, можливості молодіжної політики, діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад та благодійних фондів як показників змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді, а також продовжуючи сприяння самоактуалізації особистості як показника мотиваційно-ціннісного компонента, була проведена низка зустрічей з молоддю:

– зустріч з директором департаменту освіти та науки Донецької ОДА з метою обговорення питання національно-патріотичного виховання молоді, формування національної свідомості дітей різного віку, а також активізації молодіжного руху на сході України;

– дискусія на тему: „Формування духовних інтересів молоді України”. разом з Джеффом Абрамсом, який презентував українській

молоді книжку під назвою „SticksStones”, що розповідає про слова-паразити, які не тільки забруднюють рідну мову, а також заважають людині розвиватися духовно, естетично та культурно;

– зустріч на тему „Попкультура. Івент менеджмент. Громадська активність” із сербськими активістами організації EXIT, що була першою громадською ініціативою гурту сербських студентів з міста Нови-Сад і виникла як акція молодіжного руху, який прагне змін і продовжує працювати в галузі культури, навчити молодь втілювати власні ідеї, спілкуватися між собою та активно реалізовувати духовний потенціал;

– зустріч представників міжнародної організації „РАХ” та Асоціації місцевого самоврядування Нідерландів (VNG International) з представниками громадських організацій, політичних партій Слов’янська, депутатами Слов’янської міської ради, учнями загальноосвітніх шкіл, студентами та іншою молоддю з метою презентації проекту „Державне будівництво і підзвітність у Східній Україні” (EUSTAB), що спрямований на розвиток демократизації і децентралізації в Україні, проведення циклу тренінгів та конкурсу грантів для вирішення місцевих проблем, також молодим учасникам були подаровані книжки відомих діячів та президентів США;

– зустріч громадськості з послом США в Україні Джоном Гербстом, під час якої посол розповів про напрям руху країн Східної Європи і Латинської Америки після холодної війни, про моделі формування й розвитку суспільства в цих країнах, про концепцію відкритого суспільства в постдиктаторських країнах. Під час зустрічі молодь обговорила питання сучасної політичної ситуації в Україні, проблеми засобів масової інформації та малого бізнесу. Розмова йшла про визначення міри можливої політичної поведінки особи, насамперед брати участь у безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади й місцевого самоврядування, у яких особа постає передовсім як громадянин держави, учасник суспільно-владних відносин;

– дебати на тему „Youth Policy of Ukraine. Social and Demographic Aspects” за участю громадських діячів, студентів, викладачів торкнулися механізмів регулювання демографічної рівноваги, причин демографічних конфліктів та інформаційної війни. Дебати надали можливість живого невимушеного спілкування англійською професійною мовою. Усі учасники відмітили також можливість набути досвіду публічного виступу та коректного відстоювання власної позиції. Подібні заходи, безумовно, підвищують культуру спілкування здобувачів вищої освіти, що сприяє подальшій професійній реалізації;

– тренінг для студентів, молоді та волонтерів на тему: „Розвиток молодіжного самоврядування в закладах вищої освіти Донецької області в контексті демократичних перетворень”, під час якого були розглянуті теми: особливості діяльності студентського самоврядування, структура

соціальних проєктів, студентські медіа тощо. Молодь під час тренінгу мала змогу більше дізнатися про студентське самоврядування та перейняти досвід у вирішенні актуальних проблем студентства та громадської діяльності, спроектувати власні проєкти. Найкращі учасники були відібрані до участі в освітній поїздці до закладів вищої освіти м. Львова для обміну досвідом щодо найкращих практик молодіжного самоврядування;

– регіональні обговорення законопроекту „Про молодь”, проведено за ініціативи Міністерства молоді та спорту України за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у партнерстві з управлінням у справах сім’ї та молоді Донецької облдержадміністрації та ІСАР „Єднання”. Під час обговорення зібралися експерти молодіжного середовища та представники інститутів громадянського суспільства, що працюють з молоддю, розглянувши законопроект загалом та зосередивши увагу на його окремому положенні „Соціальні права молоді, напрями молодіжної політики”, зробивши низку напрацювань та правок до законопроекту;

– обговорення Положення про Молодіжну раду Краматорська, на якому представники молоді, молодіжних та громадських організацій, Краматорської міської ради зустрілися для визначення основних стратегічних напрямів ради;

– зустріч голови Донецької облдержадміністрації, керівника військово-цивільної адміністрації П. Жебрівського з молоддю, яка зробила вагомий внесок у розвиток суспільства, переможцями обласного конкурсу „Молода людина року”, учнями-переможцями Всеукраїнських турнірів та олімпіад. Під час зустрічі були обговорені перспективи розвитку для молоді, програми допомоги у навчанні, спортивних заходах, надання практичної допомоги молоді у сферах навчання, працевлаштування, суспільно-політичної, соціально-економічної та підприємницької діяльності, програми захисту цільових економічних інтересів молоді, програми допомоги у вирішенні соціальних і побутових проблем та інші важливі соціальні проблеми молоді;

– відвідання сесійної зали Слов’янської міської ради з метою ознайомлення з сучасною електронною системою поіменного голосування депутатів „Віче” та вебпорталом „Наш депутат”. Молодь мала змогу виступити в ролі депутатів, провівши власну сесію міської ради з обговоренням студентських проблем та голосуванням за проєкти рішень.

Проведена низка заходів на шляху формування мотиваційно-ціннісного та змістовно-когнітивного компонентів соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства охопила близько 200 молодих осіб. Оцінкою учасників рівня важливості названих заходів стало відзначення ними високого ступеня інформативності, змістовності та практичності, що дало можливість учасникам імплементувати здобуті

знання під час повсякденного життя, а також в освітній та громадській діяльності.

Наступним проектом, що був спрямований на залучення молоді до суспільно корисної діяльності, формування ціннісних орієнтацій (як показники мотиваційно-ціннісного компонента), а також розвиток умінь будувати міжособистісні взаємини (як показник соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді) був проект „Зона сімейного відпочину”, що отримав грант від міжнародного фонду ЮНІСЕФ у межах конкурсу для молоді „Зростаємо разом!” У межах проекту більше 30 осіб з числа молоді були залучені в листопаді 2016 р. до соціальної акції з прибирання на території лісопосадки в м.Слов’янську разом з мешканцями найближчих будинків. Уже у квітні 2017 р. волонтери, студенти були залучені до облаштування вільного простору для сімейного відпочинку в цій лісопосадці: установлено дитячий майданчик, лавки та смітники. Також під час відкриття зони відпочинку була проведена акція з метою опитування дітей, молоді, мешканців району щодо побажань покращення умов відпочинку в цій зеленій зоні міста.

Відзначимо, що завдяки широкому інформаційному супроводу всіх заходів і проектів на інформаційному етапі формувального експерименту нашого дослідження нам удалося зацікавити молодь заходами громадського сектору, що сприяло продовженню ефективної роботи на наступних етапах.

На другому *просвітницькому етапі* (протягом 2016 – 2017 рр.) [376] реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства була впроваджена низка проектів і заходів щодо формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проекти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь та навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті.

Так, з метою формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді в червні 2016 р. був проведений регіональний етап Міжнародної програми „Студентська республіка – 2016” на тему „Позитивні сценарії модернізації Донеччини: роль громад і молоді”. Протягом трьох днів близько 80 студентів з різних закладів вищої освіти Донецької області мали змогу обговорити важливі проблеми регіону та розробити власні шляхи їх вирішення. А також поглибити свої знання щодо політичного устрою країни, об’єднавшись у молодіжні партії за спільними інтересами, змодельовавши справжній передвиборчий процес, агітуючи інших учасників, провівши таємне голосування та обравши мера Студентської республіки, який сформував свій магістрат, тобто команду, з якою продовжував лобювати інтереси молоді перед адміністрацією області після завершення проекту.

Під час пізнавальних ігор учасники проекту мали змогу позмагатися в різних напрямках: спортивні змагання, КВК, презентація команд, маскарад, Перша леді та ін. Окрім цього, були проведені навчально-профілактичні заходи щодо роз'яснення правил поведінки при виявленні вибухонебезпечних та підозрілих предметів, теоретичні та практичні заняття щодо дотримання правил безпечної поведінки на воді фахівцями Головного управління ДСНС України в Донецькій області.

Серед гостей Студреспубліки були: заступник губернатора Донецької облдержадміністрації, очільниця управління у справах сім'ї, молоді та спорту Донецької облдержадміністрації, ректорка ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” С. Омельченко та інші запрошені гості з числа молодіжних лідерів Кіровоградської, Одеської областей, депутатів Слов'янської міської ради, представників Комітету виборців Донецької області та громадської організації „Сильних громад”. Організаторами Студентської республіки стали: ГО „Молодь Сходу України”, управління з гуманітарних питань Краматорської міської ради управління у справах сім'ї та молоді Донецької ОДА.

Розуміючи важливість заохочення молоді до наукової, освітньої, громадсько-політичної діяльності на шляху формування стійкої мотивації до суспільної активності, а також з нагоди відзначення Міжнародного дня студентів 24 листопада 2016 р. був проведений регіональний захід „Кращий студент Донеччини” в рамках Всеукраїнського конкурсу „Кращий студент України”. На базі ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” були відзначені кращі студенти, які мають здобутки в науковій, громадській, соціальній, спортивній діяльності у вишах: Донбаська державна машинобудівна академія (м. Краматорськ), Донецький національний медичний університет (м. Маріуполь), Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут Української інженерно-педагогічної академії (м. Бахмут), Горлівський інститут іноземних мов (м. Бахмут), Приазовський державний технічний університет (м. Маріуполь), Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ), Маріупольський державний університет, Донецький державний університет управління (м. Маріуполь), Красноармійський індустріальний інститут (м. Покровськ).

За результатами конкурсу були визначені 7 кращих студентів у номінаціях: кращий аналітик, кращий громадський діяч, кращий медійник, кращий науковець, кращий програміст, кращий студент-спортсмен, кращий студент за комплексною характеристикою. Переможці гідно представили Донецьку область під час Всеукраїнського конкурсу „Кращий студент України”.

Відзначимо, що одним зі стратегічних завдань під час планування цього проекту було започаткування традиції проведення цього конкурсу для студентів Донецького регіону, для цього був направлений лист-

клопотання до Управління сім'ї та молоді Донецької облдержадміністрації про щорічне відзначення найкращих студентів і громадських активістів на рівні громад та області.

Із метою засвоєння знань і набуття вмінь та навичок планування, організації діяльності інститутів громадянського суспільства, навичок проектної діяльності для молоді як показників змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства протягом 2017 та 2018 рр. був реалізований проєкт „Громадянська просвіта молоді на сході України” за підтримки Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні. Метою проєкту було проведення серії навчальних заходів для молоді Донецької та Луганської області щодо засобів реалізації громадянської молодіжної активності, навичок проектної діяльності, взаємодії з владою під час громадської діяльності, учасники яких мали можливість узяти участь у конкурсі проєктів на отримання мінігрантів.

Учасники проєкту протягом 2017 – 2018 рр.: понад 200 молодих осіб Донецької та Луганської області, зокрема представники громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, студенти закладів вищої освіти, які мають власні ідеї соціальних проєктів.

На шляху формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді, зокрема знання з основ проектного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, під час реалізації названого проєкту були проведені дводенні тренінги щодо формування соціальної активності молоді, написання та підготовки соціальних проєктів. Тренінги проводилися під керівництвом досвідчених експертів у містах Слов'янськ, Маріуполь, Покровськ, Северодонецьк, Краматорськ, Дружківка, Костянтинівка, Добропілля та охоплювали такі теми, як:

- молодіжне лідерство та роль молоді в розбудові громадянського суспільства;
- розробка механізмів вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді;
- адвокація як засіб прояву громадянської активності;
- взаємодія з владою;
- основи управління проєктами: планування, організація, контроль;
- планування проєкту та бюджету;
- фандрейзинг;
- як знайти друзів свого проєкту?
- тимбілдинг;
- як організувати роботу своєї команди?
- звітність та контроль над проєктом.

Молодь мала можливість дізнатися про молодіжне лідерство, роль молоді в сучасному суспільстві. Учасники в групах визначили нагальні потреби молоді і запропонували механізми вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді. Найактуальнішими, з погляду учасників, виявилися такі проблеми, як: самореалізація, якість освіти, організація дозвілля і працевлаштування молоді.

Учасники дізналися про адвокацію як засіб прояву громадянської активності, і кожна група обрала для роботи одну з визначених проблем. А також ознайомилися з основами управління проектами, планування та бюджету, секретами успішного фандрайзингу під час громадської діяльності, де шукати друзів свого проекту. Робота в групах щодо ресурсного забезпечення власних проектів надзвичайно зацікавила молодь, палкі дискусії та емоційний відгук молоді дуже тішили тренерів та організаторів. Кожен з учасників мав змогу подумати над тим, які позитивні зміни він може реалізувати в суспільстві, хто сприятиме йому в цьому і як можна знайти кошти на реалізацію проектів.

Важливим складником будь-якого проекту є його команда. Саме про те, як організувати роботу своєї команди, побудувати взаємини між її членами задля ефективної роботи учасники змогли дізнатися під час тренінгу з тимбілдингу. А робота в групах під час тренінгу не лише дозволила відпрацювати набуті вміння, але й згуртувати всіх учасників, у тісній взаємодії вони знайшли однодумців, обмінялися ідеями і досвідом.

Кожен проект передбачає і звітність по ньому. Провідні експерти та модератори допомагали учасникам розібратися з тим, як контролювати реалізацію проекту, готувати й подавати звітні документи. Серед проектів, над якими працювали учасники під час роботи в групах: студентська мобільність, профорієнтаційна робота, молодіжні центри в об'єднаних територіальних громадах, працевлаштування молоді та ін.

Логічним кроком після здобуття певних знань щодо організації та планування проектів, необхідних для формування соціальної активності, був розвиток соціально-діяльнісного компонента соціальної активності, зокрема: розвиток умінь та навичок визначати проблему, ставити цілі та завдання проектів, налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження.

Серед понад 200 учасників проекту „Громадянська просвіта молоді на сході України” за два роки реалізації проектів майже половина подали свої проекти на конкурсі мінігрантів. Відзначимо, що цей елемент проекту став важливим кроком на шляху формування соціальної активності молоді і на етапі просвітницькому, і діяльнісному під час реалізації системи формування соціальної активності молоді в ІГС, оскільки отримані теоретичні знання з підготовки проектів молодь мала можливість імплементувати у своїх проектах. Опис запропонованих проектів буде зроблено під час наступного діяльнісного етапу реалізації системи.

Зауважимо, що учасники, які подали свої проекти на конкурс, мали можливість презентувати їх під час Форуму „Громадянська активність молоді” в червні 2017 р. та липні 2018 р., отримавши консультації та рекомендації експертів щодо реалізації власних проектів, а також засобів реалізації громадянської активності молоді. Проекти, запропоновані учасниками, були спрямовані на розвиток об'єднаних територіальних громад (ОТГ), розвиток громадянської активності молоді, захист довколишнього середовища, розвиток туризму, організацію різних фестивалів тощо. У результаті проведення World Cafe під час Форуму учасники визначили проблеми громадських організацій Донецької і Луганської областей, обговорили наявні ресурси, плани й перспективи роботи на майбутнє. Відзначимо, що 10 найкращих, на думку експертів, проектів отримали фінансову підтримку від Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за свободу” в Україні та менторську підтримку під час реалізації від громадської організації „Молодь Сходу України”.

Протягом реалізації просвітницького етапу системи формування соціальної активності молоді в ІГС та з метою формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді (показників громадсько-політичної грамотності, обізнаності щодо структури та діяльності громадських об'єднань, використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку) була залучена до низки зустрічей, дебатів, диспутів:

– Диспут на тему „Роль волонтерства на шляху становлення громадянського суспільства в Україні. Волонтерство в країнах Європейського Союзу”, під час якого молоді, зокрема студенти, визначили мотиви до вступу в ряди добровольців, волонтерів, серед яких: самореалізація, професійна підготовка, написання дипломної або наукової роботи, бажання придбати нову роботу або професію, потреба в спілкуванні, активності, реалізації своїх здібностей, суспільному й державному визнанні. При цьому одне з основних завдань волонтера, крім надання допомоги, – повести за собою, переконати в можливості змін і показати своїм прикладом, що зміни на краще можливі.

– Дебати „Я чи уряд? Хто може зробити рідне місто кращим?”, під час якого молоді активісти визначили низку проблем, які потребують вирішення. Зокрема, однією актуальних пропозицій було обговорено створення єдиної онлайн-системи, з використанням якої кожен мешканець зможе зареєструвати свою проблему та направити до потрібного відомства. Також обговорювалась потреба створення єдиного он-лайн-центру для звернень громадян у кожному місті.

– Зустріч молоді з головою Слов'янської міської ради, яка відбулася напередодні Дня молоді. Під час зустрічі представники ГО „Молодь Сходу України”, Платформа ініціатив „Теплиця”, ГО „Молодіжна фундація”, ГО „Задзеркалля” та інші обговорювали перспективи розвитку молодіжної

політики в місті, залучення молоді до розвитку міста, а також поділились досвідом громадської діяльності та планами на майбутнє. Міський голова зосередив увагу, що для результативності взаємодії з молоддю доцільним є створення робочої групи по роботі з молоддю в межах Форуму міського розвитку.

– Зустрічі з британським послом, представниками British Embassy, Київ, ГО „Форум України” та молодими громадськими організаціями Донеччини. Зустріч відбувалась в м. Краматорську на базі ХАБа громадських ініціатив, що адмініструє ГО „Інша освіта”. Громадські організації Слов’янська, Краматорська, Добропілля презентували поточні проекти, обговорювали актуальні виклики, планували подальші кроки співпраці.

– Всеукраїнський захід з безпеки дорожнього руху на центральній площі м. Слов’янська. Метою заходу було поглиблення знання учнів з правил дорожнього руху; продовження формування уяви школярів про безпеку дорожнього руху під час пересування вулицями та дорогами; закріплення навичок виконання основних правил руху з метою попередження дитячого травматизму. Студенти та активна молодь стали волонтерами, що проводили ігри з дітьми та місцевими мешканцями. Інтерактивні завдання, тренінг „Твій безпечний шлях до школи”, квест, цікаві загадки та ребуси, тести множинного вибору, естафети, рухливі ігри „Червоний, жовтий, зелений”, „Перехід”, „Перехрестя!”, велосипедні старти, пісні та танці, що були підготовлені небайдужими активістами ГО „Молодь Сходу України”. Діти змагалися між собою за право називатися „Кращим знавцем Правил дорожнього руху”.

– Відвертий діалог студентства, молоді з керівником правління ГО „Центр громадянських ініціатив” (м. Львів) та пресекретарем Донецької військово-цивільної адміністрації (м. Краматорськ) щодо ключових моментів українського студентського волевиявлення, зокрема „Революції на граніті”, „Революції гідності”. Ретроспективний огляд причин та наслідків незворотних подій в українській історії, що зробили неоцінний внесок у розбудову громадянського суспільства. Зустріч для молоді виявилась не лише корисною в історичному аспекті, але й натхненною в непростому сьогоденні.

– Тренінг від команди волонтерів місії ОБСЄ „Шляхи поліпшення соціальних умов для всебічного розвитку особистості у зоні конфлікту”, під час якого молодь навчилася прислуховуватися до проблем інших, долучатися до нормалізації конфліктів у соціально-політичній сфері.

– Семінар від спостерігачів місії ОБСЄ на тему „Діалог заради миру та розвитку”, під час якого було презентовано діяльність спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні та проведена групова робота щодо встановлення діалогу в різних конфліктних ситуаціях.

– Дебати „Реалізація молодіжної політики в сучасному суспільстві”, під час яких молодь та представники депутатського корпусу Слов’янської міської ради обговорювали ініціативи поширення інформації про вектори молодіжної політики, можливості реалізації державної політики щодо молоді, участь у розробці цільових програм на рівні міста та регіону.

– Тренінг від Міжнародного фонду „Відродження” на тему „Співпраця з міжнародними донорами. Пошук ресурсів. Підготовка проектних пропозицій”, проведеного на базі Платформа ініціатив „Теплиця”. Захід об’єднав представників різних вікових груп та напрямів – і новачків, і тих, хто вже має досвід у реалізації проектів. В учасників виникало багато цікавих ідей щодо реалізації власних проектів: адвокаційна компанія прав тимчасово переміщених осіб на житло; організація органічного землеробства в Донецькому регіоні; створення центру молодіжних соціальних тренерів міста Слов’янська. Під час тренінгу були розглянуті основні помилки в оформленні проектів, вивченні мети, завдань проектів, проектної діяльності, формуванні бюджету.

– Зустріч молоді з віцеспікером Верховної Ради, під час якої були обговорені питання розвитку системи освіти, можливі шляхи самореалізації молоді та перспективи саморозвитку.

Проведена серія заходів, зустрічей, охопивши близько 200 молодих осіб, дала можливість учасникам відвідати саме той захід, що найбільше збігався з їхніми пріоритетами чи цінностями. Такий підхід не звужував право вибору молоді, а, навпаки, пропонував широкий спектр можливостей для розвитку громадсько-політичної обізнаності як критерію соціальної активності молоді. Відмітимо, що учасники названих заходів продемонстрували стійкий інтерес до діяльності інститутів громадянського суспільства, стали членами чи волонтерами низки ІГС, зокрема: ГО „Молодь Сходу України”, ГО „Платформа ініціатив «Теплиця»” та інші. Цей факт свідчив про поступовий, але цілеспрямований процес формування мотиваційно-ціннісного та соціально-діяльнісного компонентів соціальної активності молоді в ІГС.

Із метою суспільної просвіти, громадсько-політичної обізнаності молоді як критерію соціальної активності молоді в межах конкурсу малих грантів „Підтримка місцевих організацій громадянського суспільства та громадянських ініціативних груп для здійснення демократичних змін в Україні” на Донеччині та Луганщині за фінансової підтримки Європейського Союзу протягом лютого-липня 2017 р. був реалізований проект „Студентська республіка на Донеччині – 2017” на тему: „Освіта – ключовий напрям нової індустріалізації Донеччини”. Організаторами проекту стали громадські організації „Молодь Сходу України”, „Молодіжна платформа «Новосхід»” (м. Новогродівка), „Заходи” (м. Маріуполь), управління у справах сім’ї та молоді Донецької

облдержадміністрації, відділ сім'ї, молоді та спорту Слов'янської міської ради, Донецький обласний комітет профспілки освіти та науки України.

Проект передбачав вишівський етап, що проходив на базі ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” та регіональний для студентства Донецької області. Під час вишівського етапу „Студентської республіки на Донеччині” 50 студентів педагогічного університету долучилися до факультативів провідних науковців вишу. Факультатив від ректорки університету, доктора педагогічних наук, професорки С. Омельченко на тему традицій та вимог педагогів сучасності змусив замислитися учасників над питанням: „Педагогіка – це наука чи мистецтво?” Майстер-клас медіаграмотності від кандидатки педагогічних наук, доцентки не залишила байдужим жодного учасника, обговоривши гострі теми фейкових відео та фото. Старша викладачка кафедри української мови та літератури з молоддю розглянула теми актуальності використання сучасних освітніх технологій у навчальних закладах. Групова робота учасників дала можливість подискутувати з питань освітніх орієнтирів та шляхів інноваційного розвитку освіти. Висновком заходу було обрання Студентського лідера ДДПУ під час таємного голосування учасників.

Продовжуючи традицію проведення студентських регіональних форумів у Донецькій області, майже 100 молодих осіб зібралися для моделювання своєї утопічної держави зі своїм гімном, прапором, кордоном, валютою, органами влади та законами, яку самостійно створює активна та талановита молодь. У процесі триденного форуму відбувалась пізнавальна гра, презентація напрацювань учасників, вибори студентського мера, презентація партій, яскраві субфести. Також були проведені тренінги та воркшопи на теми: „Принципи та методи неформальної освіти”, „Політичні партії та місцеве самоврядування”, „Тенденції реформування вищої освіти”. Традиційно відбулися об'єднання в молодіжні партії, передвиборча агітація й чесні, прозорі вибори студентського мера та депутатів. Усе це супроводжувалося проведенням субфестивалів: квест, кіберспорт, фотоконкурс „Спалах емоцій”, караоке та ін.

Продовжуючи просвітницький етап реалізації системи формування соціальної активності молоді в ІГС з метою формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді в червні – листопаді 2017 р. був реалізований проєкт „Майстерня активної молоді: Схід та Захід разом”. Організатори – ГО „Центр експертизи політики” за підтримки Відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні в партнерстві з ГО „Молодь Сходу України” та „Молодіжні ініціативи Закарпаття” (Закарпатська область). Проєкт був розрахований на 60 молодих осіб від 16 до 28 років з Донецької, Закарпатської та Київської областей. Він передбачав проведення чотириденних тематичних тренінгів,

а також майстер-класів і воркшопів у трьох областях з актуальних питань: електронного врядування, відкритих баз даних, децентралізації освітньої та медичної галузей, правоохоронних органів, об'єднання територіальних громад із представленням кращих практик України, участь молоді в процесах прийняття рішень та в суспільному житті, освітні та проєктні можливості для молоді, проєктний менеджмент та інші актуальні для молодих активістів питання. Навчання поєднувалося з практичною роботою, зокрема в ігровій формі з метою закріплення отриманого матеріалу та можливістю практичного втілення.

Відзначимо, що учасники проєкту змогли вдало імплементувати отримані знання та навички в діяльності своїх молодіжних центрів, стали ініціаторами формування молодіжних рад, а також, як показало спостереження за їхньою діяльністю, – участь у розробці законопроекту „Про молодь”, у виборах депутатів місцевих рад та Парламенту, реалізація регіональних проєктів для молоді, вступ до престижних університетів країни та Європи (зокрема, „Українська академія лідерства”, „Варшавський національний університет” та інші). Отже, можна стверджувати про результативність та широкий спектр реалізованих просвітницьких заходів на шляху формування соціальної активності молоді в ІГС.

Наприкінці 2017 р. за ініціативи волонтерів громадської організації „Молодь Сходу України” був утворений молодіжний соціально-педагогічний загін „SOS” з метою сприяння становленню проявів активної соціальної позиції молоді для формування умов, підготовки та організації соціально значущої діяльності. Діяльність волонтерського загону, який склали в переважній більшості студенти факультету фізичного виховання ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, була спрямована на допомогу людям з обмеженими фізичними можливостями, організацію для них спортивних заходів, творчих конкурсів і фестивалів.

Діяльнісний етап системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства протягом 2017–2019 рр. передбачав виокремлення, організацію та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади.

На виконання завдань цього етапу та з метою формування соціально-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді були реалізовані два проєкти з облаштування місць вільного відпочинку для молоді: коворкінг „Вільний простір” в гуртожитку ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (листопад 2017 р.) та креативний простір „Intent” (травень 2019 р.) у головному корпусі того ж університету. Відзначимо, що ініціаторами та реалізаторами цих проєктів були студенти та молоді викладачі університету, які залучили іншу молодь

на волонтерських засадах до облаштування вільного студентського простору. Підкреслимо, що діяльність, змістовне наповнення, формування графіка заходів та їхнє проведення адміністрували теж студенти, які були задіяні також у діяльність органів студентського самоврядування університету.

На просвітницькому етапі був охарактеризований проєкт „Громадянська просвіта молоді на сході України”, що реалізовувався протягом 2017–2018 рр. ГО „Молодь Сходу України” за підтримки Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за свободу” в Україні та був спрямований, з одного боку, на здобуття молодими учасниками знань щодо проєктної діяльності, роботи громадських об’єднань, засад молодіжної політики тощо, а з іншого, – на проведення конкурсу мінігрантів для проєктів молоді щодо вирішення локальних проблем громади. Саме реалізація названих проєктів сприяла набуттю досвіду проєктної діяльності, співпраці з громадськими організаціями, молодіжними центрами, молодіжними радами, благодійними фондами та органами місцевого самоврядування, що, своєю чергою, сприяло формуванню критеріїв соціальної компетентності та самооцінки соціальної активності молоді.

Наведемо приклади проєктів, що реалізувала молодь, отримуючи менторську підтримку під час розробки, планування, реалізації фінансової та програмної звітності:

– „Инста-пікніки” (м. Покровськ): проведення івенту для 150 осіб з метою привернення уваги громадськості до створення публічного простору власними силами.

– „Фестиваль миру” (Черкаська ОТГ): розвиток почуття поваги до гідності кожної нації; сприяння формуванню в молоді соціального оптимізму; розкриття взаємозв’язку участі у відстоюванні миру; сприяння розвитку в молодіжному середовищі почуття довіри й поваги, взаємного співробітництва з молоддю та розширенню світогляду молодого покоління.

– „ЛЕМКО-центр запрошує” (Званівська ОТГ): якісна позашкільна освіта для дітей та молоді Званівської громади (Бахмутський р-н, Донецька обл.) шляхом проведення „Наукового пікніку” в ЛЕМКО-центрі.

– „Діалог за мир” (м. Краматорськ): протидія насиллю між підлітками та привернення уваги суспільства до проблематики підліткової агресії за допомогою проведення форм-театру та семінару-майстерні „Креативне написання постерів за методикою Loesje”.

– „Відкриття молодіжного центру «Новосхід»” (м. Новогродівка): залучення молоді до активної громадської діяльності м. Новогродівка шляхом відкриття та популяризації ініціативного простору молодіжного центру, розвитку неформальної освіти, що сприяють самореалізації молоді.

– Регіональний дебатний турнір у Донецькій області на тему „Корупція” (м. Слов’янськ): ознайомлення молоді Донецького регіону з причинами та наслідками корупційної діяльності шляхом проведення регіонального дебатного турніру протягом 1 дня.

– „Знай! Сортуй! Зберігай!” (Черкаська ОТГ): підвищення рівня поінформованості мешканців Черкаської ОТГ з питання необхідності сортування сміття та використання екопродукції шляхом проведення агітаційно-інформаційної діяльності в населених пунктах громади (сmt Черкаське, с. Привілля, с. Прелесне, с. Новоселівка, с. Новомиколаївка, с. Олександрівка).

– Історично-пізнавальний фестиваль „Івано-Дар’ївський розпис” (Званівська ОТГ): якісна позашкільна освіта для дітей та молоді Званівської громади (Бахмутський р-н, Донецька обл.) шляхом проведення історично-пізнавального фестивалю та квесту „Івано-Дар’ївський розпис”.

– „Урбаністичні практики” (м. Дружківка): інформування молоді про урбаністику, засоби її застосовування для змін у своєму місті.

– „Інста здоровий спосіб життя” (м. Добропілля): підвищення культури спілкування в соціальних мережах, інтересу до правильного харчування, профілактика булінгу шляхом проведення 6 заходів „Інста ЗСЖ” серед старших школярів шкіл м. Добропілля.

Відзначимо, що всі проєкти були вдало реалізовані із залученням і молодіжних центрів та молодіжних рад, і особливо громадських організацій. Для всіх ініціаторів проєктів це був перший досвід розробки та реалізації власних проєктів, але не останній. Позитивним чинником є те, що цей проєкт став для більше 100 молодих осіб поштовхом для подальшої самостійної проєктної діяльності в містах, громадах та селищах і при громадських організаціях, і як самостійні ініціативні групи. Аналізуючи діяльність учасників експериментальної групи, можна відмітити їхню сталу участь у громадській діяльності, ініціативу створення власних громадських організацій, активну участь у започаткуванні роботи молодіжних рад, волонтерську підтримку благодійних фондів та молодіжних центрів.

Продовжуючи серію засобів формування соціальної активності на діяльнісному етапі в грудні 2018 р. з метою формування готовності досягати результатів дій, розвитку рівня сформованості самоорганізації як показників соціально-діяльнісного компонента соціальної активності, був проведений воркшоп „Слов’янськ дружній до молоді” спільно з ГО „Центром громадянських ініціатив «ДОНБАС»”, „Київський діалог” і „Молодіжні ініціативи Закарпаття”. Під час заходу 30 молодих зацікавлених учасників мали можливість не лише поглибити свої знання щодо планування молодіжних проєктів, пошуку бенефіціарів, партнерів, зацікавлених сторін, але й виробити пропозиції до органу міського самоврядування щодо реалізації молодіжних ініціатив. Важливим

елементом воркшопу було направлення до Слов'янського міського голови напрацьованих пропозицій, що стосувалися покращення умов відпочинку та дозвілля молоді, облаштування спортивних майданчиків, зелених зон, створення єдиного інформаційного ресурсу з відображенням усіх подій та заходів у місті та регіоні, формування культури сортування сміття, налагодження взаємодії між різними соціальними групами, проведення систематичних заходів неформальної освіти для різних поколінь тощо. Наступним, але не менш важливим етапом цього проєкту було обговорення представників міської ради з ініціативною групою молоді етапів реалізації та пошуку фінансування для реалізації напрацьованих молодіжних ініціатив.

Продовжуючи у 2019 р. співпрацю з Представництвом „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні проєкт „Громадянська просвіта молоді на Сході України” змінив свій зміст та напрями роботи. Проєкт продовжував реалізацію для формування змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного, рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Метою проєкту стало формування соціально відповідального мислення молоді східного регіону України шляхом проведення для не менше 90 осіб трьох регіональних форумів протягом березня – жовтня 2019 р. щодо інструментів участі молоді в розвитку міста та регіону, освітніх і громадських можливостей для молоді, комунікації між молодіжними громадськими організаціями, центрами, молодіжними радами, а також зустрічі та дискусії з депутатами, представниками органів місцевого, обласного самоврядування.

Так, у березні 2019 р. був проведений I Регіональний Форум для 30 молодих осіб на тему „Розвиток регіону за участю молоді” (м. Слов'янськ), під час яких експерти проводили лекторії та воркшопи з питань інструментів комунікації в громаді, моделей участі молоді в процесах розвитку громад, стратегічного бачення в молодіжній політиці; вироблення пропозицій до Стратегій молодіжної політики в Донецькій області та Програми соціально-економічного розвитку міста Слов'янська. Зокрема, темами триденного форуму були:

- „Як молодь може впроваджувати позитивні зміни у своїх громадах: інструменти, форми, успішні приклади”.
- Візуалізація мапи міста „Слов'янськ – комфортний для молоді”.
- Польове дослідження проблем молоді (учасники, об'єднавшись у групи в різних районах міста Слов'янська, опитують молодь віком від 18 до 35 років, де вони проводять своє дозвілля, які проблеми є для них найбільш актуальними тощо, наступного дня групи презентують результати дослідження, робиться загальний аналіз результатів).
- „Розроблення пропозицій молоді до програми соціально-економічного розвитку міста”.

– Круглий стіл „Роль молоді в розвитку міста” із заступниками міського голови Слов’янська, начальником відділу молоді та спорту Слов’янської міської ради щодо шляхів вирішення проблем молоді, вироблення спільних рішень.

– „Стратегія молодіжної політики в Донецькій області”.

– Розробка пропозицій до стратегії молодіжної політики в Донецькій області.

– „Інструменти комунікації в громаді”.

– Панельна дискусія на тему „Розвиток регіону очима молоді” за участю очільниці управління у справах сім’ї, молоді Донецької ОДА, представників міської ради м. Слов’янська та Краматорська.

Під час форуму учасники:

– вивчили інструменти комунікації в громаді;

– дізналися про моделі участі молоді в процесі прийняття рішень;

– дослідили сучасні проблеми молоді Слов’янська й регіону.

Після опитування молоді в місті Слов’янську учасники працювали в групах над пошуком шляхів вирішення проблем молоді (створення комфортної молодіжної інфраструктури, спортивних майданчиків, організація культурних та творчих заходів тощо). Проаналізувавши національні тенденції Стратегії молодіжної політики України, учасники, об’єднавшись у групи за інтересами, формували пропозиції до стратегії молодіжної політики в Донецькій області за напрямками: безпека та екологія, формальна та неформальна освіта, участь молоді в процесі прийняття рішень, доступ до інформації, молодіжна робота та волонтерство. Напрацювання були представлені та обговорені під час дискусії з очільниками обласного та місцевих управлінь у справах молоді. Також напрацювання запропоновано для широкого обговорення молоддю Донецької області протягом 2 тижнів, після цього будуть направлені до Донецької обласної адміністрації.

II Регіональний Форум був проведений в серпні 2019 р. для 30 молодих осіб на тему „Можливості для молоді” (м. Святогірськ), під час якого експерти провели навчання щодо програм підтримки молоді в Україні та світі, європейського досвіду молодіжної активності, стажування та волонтерства. Темами, що розглядалися під час заходу, були:

– „Програми підтримки молоді в Україні”;

– „Європейський досвід молодіжної активності”;

– „Програми стажування та волонтерства для молоді”;

– „Онлайн ресурси для пошуку можливостей”;

– поради для якісного написання резюме для програм обмінів;

– лайфхаки для поглиблення рівня знань з іноземної мови;

– розмовний клуб англійської та німецької мовами;

– підготовка відеоролика учасниками форуму різними мовами „Європа починається з мене”, де учасники мали можливість висловити свою думку щодо європейських цінностей, молодіжних програм, упровадження європейського досвіду в Україні тощо.

Під час форуму учасники:

1) дізналися про актуальні пропозиції щодо молодіжних проєктів, проходження стажування в закладах вищої освіти, волонтерства, обмінів та навчальних візитів в Україні та світі;

2) попрактикували англійську та німецьку мови під час Speaking club, обговорюючи цікаві питання для молоді: від досвіду мандрування світом до гендерної рівності та політичного устрою європейських країн;

3) набули знань щодо якісного оформлення резюме та заявок для молодіжних обмінів;

4) створили 5 відеороликів на тему „Європа починається з мене”, у яких креативно представили своє бачення європейських цінностей та можливостей.

III Регіональний Форум (жовтень 2019 р.) для 30 молодих осіб на тему „Молодь та громадські об’єднання” (м. Краматорськ) спрямований на проведення лекторіїв та воркшопів з питань діяльності та можливостей молодіжних громадських організацій, центрів, молодіжних рад, їхній комунікації, планування молодіжних адвокаційних кампаній та передбачав такі тематики:

– „Досвід та перспективи роботи молодіжних центрів”;

– „Молодіжні ради: проблеми, можливості”;

– „Вебквест «Молодіжні осередки Краматорська»”;

– молодіжні громадські об’єднання як ресурс розвитку громадянської компетентності молоді;

– „Громадські об’єднання як інструмент реалізації молодіжної активності”;

– підготовка проєктів учасниками для громадських організацій, молодіжних центрів і рад.

Під час форуму учасники:

– дізналися про досвід молодіжних громадських об’єднань, особливості їхньої діяльності в різних регіонах України;

– дослідили моделі участі молоді в процесі прийняття рішень від маніпулювання та співробітництва;

– набули знань щодо змістовного та цікавого наповнення молодіжних центрів;

– проаналізували досвід молодіжних рад в Україні та визначили їхні можливості в процесі представлення інтересів молоді перед владою;

– розробили та презентували проєкти: формування культури сортування сміття в дітей та молоді, облаштування покинутих споруд під

молодіжні простори, створення мобільного додатка, через який молодь може подати свої пропозиції до проєктів, проблеми до місцевої влади, профорієнтаційний табір, що допоможе учням визначити професію та напрям навчання.

Проведені заходи охопили майже 100 молодих осіб, які взяли безпосередню участь, а також частина молоді онлайн долучилася до обговорення важливих питань для молоді. Напрями роботи форумів охоплювали всі сфери актуалізації соціальної активності молоді та були спрямовані на формування всіх компонентів соціальної активності молоді.

Із метою розвитку молодіжної політики в Донецькому регіоні на шляху формування соціальної компетентності та самооцінки соціальної активності молоді в ІГС була проведена *адвокаційна інформаційна кампанія „#МолодьЗамовляєЗміни”*. Організаторами стали: Платформа ініціатив „Теплиця” в партнерстві з ГО „Молодь Сходу України”, „Альтанка”, „Заходи”. Кампанія була підтримана в межах конкурсу ІГС „Національна молодіжна рада України” на проведення адвокаційних кампаній у молодіжній сфері в партнерстві з UNICEF Ukraine та за фінансової підтримки Європейського Союзу в рамках проєкту „Розвиток сталих моделей молодіжної участі”, що є частиною програми „Посилення життєстійкості та підвищення громадської активності підлітків і молоді у східній Україні”.

Метою проєкту було: посилення участі молоді в процесах прийняття рішень через побудову ефективних механізмів комунікації та взаємодії між молодіжними організаціями та владою.

Учасники проєкту: молодь (18–35 рр.), молодіжні громадські організації, центри, ради, а також представники влади (профільні управління Донецької ОДА).

Інформаційна кампанія складалася з кількох етапів та проходила і на теренах інтернет-простору, і під час фізичних зустрічей таї обговорень. Проведення онлайн опитування дозволило охопити близько 500 молодих осіб Донецької області та сформуваи загальну рамкову проблематику молодіжної політики регіону. Під час обговорення з молоддю було здійснено більш глибокий та детальний аналіз наявного стану речей у молодіжній сфері області, а також дозволило напрацювати конкретні рекомендації до стратегії молодіжної політики Донеччини. Рекомендації, отримані та сформовані з онлайн опитування й обговорення разом з дорожньою картою молодіжної політики Донецької області, були представлені владі регіонального рівня у вигляді загального документа. Це дозволило вибудувати більш ефективну комунікацію та взаємодію між молодіжними об'єднаннями та органами міського, обласного рівнів. Наступним етапом став старт онлайн відеокампанії з хештегами – „#МолодьЗамовляєЗміни”. Онлайн відеокампанія дозволила

проінформувати молодь про соціальну відповідальність і творення змін через особисту участь.

Відзначимо, що цей проєкт охопив понад 300 молодих осіб, які стали учасниками моніторингу, обговорення молодіжних проблем, формулювання пропозиції їх вирішення до органів місцевого та обласного самоврядування, що сприяло залученню молоді до процесу розвитку їхньої соціальної активності та взагалі становлення молодіжної політики в регіоні.

Останнім проєктом формувального експерименту на діяльнісному етапі був проєкт „Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону”, організований громадською організацією „Молодь Сходу України” за підтримки Програми „U-LEAD з Європою” з метою формування змістовно-когнітивного та рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді. Цілі проєкту: підвищення рівня участі молоді Донецької області віком від 18 до 35 років у розвитку молодіжної політики регіону шляхом проведення трьох дводенних тренінгів „Влада і молодіжна громада”, стажування в департаментах Донецької облдержадміністрації, підготовки учасниками проєктів регіонального розвитку та їх презентації під час круглого столу з представниками органів міського та обласного самоврядування. Презентація проєкту пройшла в Донецькій облдержадміністрації за участю представників апарату, департаментів, управлінь.

Протягом квітня – травня 2019 р. у містах Слов’янськ, Бахмут, Покровськ для більш ніж 60 молодих активістів пройшла низка тренінгів для розуміння системи управління в Україні, сучасних реформ, механізмів комунікації молоді та влади. На конкурсній основі за відеопрезентаціями протягом травня були відібрані 9 найактивніших та вмотивованих до змін учасників тренінгів, які, сповнені сили та жаги до дії, приступили в червні до стажування у 8 департаментах Донецької обласної державної адміністрації: управління сім’ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання; департаменти екології та природних ресурсів; інформаційної та внутрішньої політики; житлово-комунального господарства; культури і туризму; економіки; охорони здоров’я; інвестиційно-інноваційного розвитку й зовнішніх відносин.

Для стажерів у межах проєкту були проведені:

- зустріч з народним депутатом та чиновниками Слов’янської міської ради, обговоривши питання розвитку регіону;
- тренінги з проєктного менеджменту, лідерства, мистецтва публічного виступу, шляхів вирішення конфліктів, профілактики стресу;
- екскурсія до Верховної Ради України, побачили основні державотворчі документи та роботу єдиного законодавчого органу влади.

Фіналом проєкту став круглий стіл стажерів з представниками департаментів для презентації проєктів розвитку Донецького регіону,

зокрема: етнофестиваль „Серце сходу”, „Екологічна стежка «Шлях Сарматів»”, „Серія тренінгів для підприємців-початківців”, „Велокраматорськ”, „Спортивно-патріотичні ігри з пейнтболу та страйкболу”. Проекти отримали слушні рекомендації, побажання та плануються бути реалізовані молодими активістами.

Діяльність у напрямі реалізації проекту досягла поставленої мети в налагодженні діалогу між молоддю та владою на шляху посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону.

Із метою формування рефлексивно-оцінного компонента соціальної активності молоді була проведена робота в напрямі створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства, для цього:

- проаналізовані статuti громадських організацій та благодійних фондів, положення молодіжних центрів і молодіжних рад;

- розроблені та внесені пропозиції щодо роботи з молоддю (систематичний моніторинг проблем молоді, поетапне залучення молоді до планування, розробки, реалізації та оцінки заходів);

- напрацьовані та рекомендовані пропозиції до спільної діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів щодо аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів (проведення систематичних зустрічей з представниками влади різного рівня; на основі аналізу моніторингу проблем молоді спільне вироблення шляхів їх вирішення; залучення в якості консультантів представників громадських організацій, благодійних фондів до складу молодіжних рад; залучення до складу молодіжних рад представників молодіжних громадських організацій, молодіжних центрів);

- напрацьовані та рекомендовані пропозиції щодо вироблення політики моніторингу та оцінки діяльності ІГС (створення робочої групи з числа громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів із залученням молоді, яка в якості незалежного аудиту систематично перевіряє діяльність ІГС).

Представлені проекти та заходи з реалізації системи формування соціальної активності молоді були підібрані відповідно до сфер актуалізації молоді в ІГС (проектна діяльність, громадсько-політична діяльність, волонтерсько-благодійна діяльність, освітньо-наукова, молодіжна політика). При цьому були використані різноманітні форми роботи з молоддю: проектна робота, форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії, соціальний супровід, майстерні, тренінги, семінари, електронні ресурси, адвокаційні кампанії, а також методи: підготовка проектів, конкурси проектів, пізнавальна гра, цикл Колба, word cafe, рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи, факультативи, лекторії,

круглі столи, зустрічі, дискусійні методи, спільне облаштування місць відпочинку тощо.

Відзначимо, що під час реалізації системи підтвердився безпосередній вплив соціально-педагогічних умов на формування соціальної активності в інститутах громадянського суспільства:

– **презентація можливостей ІГС для молоді під час реалізації молодіжної діяльності:** молодь систематично інформувалася про результати діяльності ІГС, активності, заходи, проекти, можливості для молоді, були облаштовані два молодіжних простори для дозвілля, молодь була залучена до формування заходів з громадсько-політичної діяльності в місті та регіоні;

– **забезпечення цілеспрямованого формування в молоді необхідних для громадської діяльності знань і навичок:** організовані навчально-пізнавальні заходи (тренінги, лекторії, факультативи) щодо діяльності ІГС, тенденцій реформування молодіжної політики, можливостей для молоді; організація заходів з неформальної освіти (тренінги, воркшопи, круглі столи, семінари) щодо написання проектів, пошуку ресурсів, роботи в команді, взаємодії з владою; організація регіональних форумів, фестивалів для обміну досвідом молодіжної активності);

– **поступове залучення молоді до роботи ІГС в організації молодіжних соціально значущих проектів** (спільне з молоддю планування та організація спільних проектів з представниками ІГС, менторська підтримка реалізації молодіжних ініціатив; самостійна реалізація проектів, спрямованих на вирішення локальних соціальних проблем, конструктивний діалог з державними органами влади під стажування та зустрічами з представниками обласної державної адміністрації);

– **створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства** (проаналізовані статuti ІГС, розроблені та внесені пропозиції щодо роботи з молоддю, напрацьовані та рекомендовані пропозиції до спільної діяльності ІГС щодо аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів, а також вироблення політики моніторингу та оцінки діяльності ІГС).

Отже, проведений констатувальний експеримент з отриманими переважно низькими і середніми результатами рівня сформованості соціальної активності молоді, а також проведений формувальний експеримент дають можливість провести аналіз результатів розробленої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

4.3. Аналіз результатів упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Із метою підтвердження результатів обґрунтованої й упровадженої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на контрольному етапі були застосовані методи якісного та кількісного аналізу результатів формувального експерименту дослідження. На основі розробленого критеріального апарату, рівнів сформованості соціальної активності та діагностичного інструментарію, описаного в підрозділі 4.1, стало можливим виявити зміни рівня соціальної активності контрольної та експериментальної груп після впровадження розробленої системи. Водночас нами були враховані чинники коливання кількісного стану груп (від'їзд в інший регіон чи країну, вступ на навчання до закладу вищої освіти в іншому регіоні, країні тощо).

На етапі контрольного експерименту було узагальнено та проаналізовано результат формованого експерименту за критеріями соціальної активності (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний), а також за комплексним критерієм, що сприяло виявленню рівня соціальної активності молоді, а також динаміки її зростання в експериментальних і контрольних групах.

Охарактеризуємо основні результати контрольного експерименту та їхнє порівняння з метою виявлення змін, зумовлених упровадженням системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Аналіз результатів експерименту за *ціннісно-мотиваційним компонентом* показав значне збільшення рівня суспільної зацікавленості молоді порівняно з констатувальним експериментом (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за ціннісно-мотиваційним компонентом за показниками

(П1 – зацікавленість громадським, соціальним життям,
П2 – самоактуалізація особистості; П3 – ціннісні орієнтації;
П4 – прагнення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	П4	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	25,51	34,78	31,51	29,53	30,33
		кін.екс	5,89	7,67	6,35	4,87	6,20
	КГ	поч.екс	24,56	31,44	32,47	27,12	28,90
		кін.екс	25,87	32,15	33,15	30,15	30,33

Продовження таблиці 4.8

середній	ЕГ	поч.екс	38,11	41,06	44,81	43,82	41,95
		кін.екс	8,18	10,56	7,13	6,87	8,19
	КГ	поч.екс	34,89	36,66	39,23	46,58	39,34
		кін.екс	34,89	38,56	35,47	37,88	36,70
достатній	ЕГ	поч.екс	22,82	22,13	22,11	25,56	23,16
		кін.екс	37,81	36,41	42,4	44,56	40,30
	КГ	поч.екс	21,39	28,78	25,74	24,01	24,98
		кін.екс	19,31	24,18	26,25	25,12	23,72
високий	ЕГ	поч.екс	13,56	2,03	1,57	1,09	4,56
		кін.екс	48,12	45,36	44,12	43,7	45,33
	КГ	поч.екс	19,16	3,12	2,56	2,29	6,78
		кін.екс	19,93	5,11	5,13	6,85	9,26

Як бачимо з табл. 4.8, після впровадження системи формування соціальної активності молоді в респондентів експериментальної групи значно збільшився інтерес до суспільного життя (високий рівень у 48,12% ЕК), тоді як контрольна груп продемонструвала майже незмінні показники (високий рівень у 19,93% КГ). Якщо простежити динаміку показників критерію суспільної спрямованості соціальної активності молоді, то значні зміни в показниках високого рівня теж спостерігаються в експериментальній групі порівняно з контрольною: на 43,33% збільшився показник самоактуалізації особистості, на 42,55% – показник ціннісних орієнтацій, на 42,61% – показник прагнення самореалізації в громадській діяльності. Натомість показники рівня сформованості цього компонента в контрольній групі збільшилися не більше ніж 4%. Такі результати свідчать про позитивні тенденції залучення молоді до діяльності ІГС, яка стала більше цікавитися новинами в політичній, громадській сферах, шукати шляхи особистісного росту, використовуючи можливості громадської діяльності.

Порівняння даних до й після формувального експерименту (див. рис. 4.20) дало можливість констатувати ефективність запровадженої системи формування соціальної активності молоді в ІГС: на низькому рівні суспільної спрямованості на кінець експерименту залишилося 6,2% молодих осіб експериментальної групи з 30,33% на початку експерименту, тоді як у контрольній групі на кінець експерименту низький рівень виявили 30,33% молодих осіб (28,9% – на початку експерименту). Важливо, що на кінець експерименту 45,33% (на початку експерименту – 4,56%) респондентів експериментальної групи мають високий рівень суспільної спрямованості, тобто систематично беруть участь в організації громадських заходів, відчувають незалежність у своїх діях, прагнення

керуватися особистісними цілями та принципами, демонструють високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети.

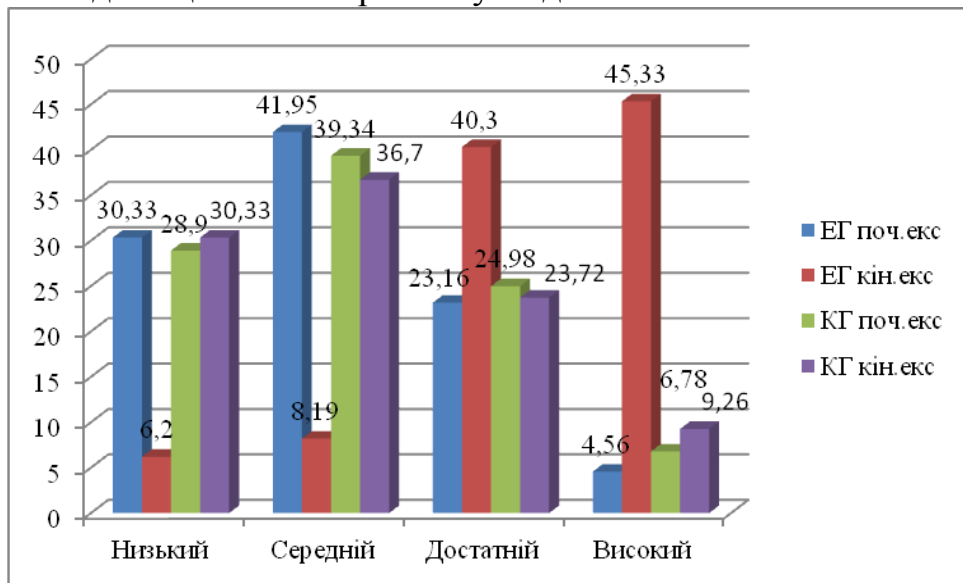


Рис. 4.20. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за ціннісно-мотиваційним компонентом соціальної активності молоді (у %)

Аналіз результатів повторної діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за *змістовно-когнітивним компонентом* (табл. 4.9) показав позитивні зміни за всіма показниками, що свідчить про сформованість у молоді певної системи знань про основи громадсько-політичного устрою, тенденції, недоліки та перспективи процесів реформування, децентралізації в країні, а також про структури, особливості та можливості діяльності ІГС, ролі молоді в їхній роботі. Водночас відзначимо, що молодь почала використовувати можливості громадської діяльності як інструменти саморозвитку, зокрема: самостійно шукати заходи з неформальної освіти, що організують громадські організації та молодіжні центри, подавати заявки на програми міжнародних навчальних програм, обмінних та волонтерських проєктів тощо.

Таблиця 4.9

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом за показниками

(П1 – громадсько-політична грамотність, П2 – обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань; П3 – використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	65,31	80,25	85,36	76,97
		кін.екс	10,45	10,64	13,66	11,58
	КГ	поч.екс	60,55	81,65	87,23	76,48
		кін.екс	55,27	70,13	75,11	66,84
середній	ЕГ	поч.екс	26,97	12,38	10,87	16,74
		кін.екс	15,23	10,36	8,34	11,31
	КГ	поч.екс	27,32	13,45	7,76	16,18
		кін.екс	24,93	10,22	11,82	15,66
достатній	ЕГ	поч.екс	4,2	5,6	2,12	3,97
		кін.екс	30,89	41,33	50,39	40,87
	КГ	поч.екс	5,81	3,59	3,51	4,30
		кін.екс	10,36	10,36	9,03	9,92
високий	ЕГ	поч.екс	3,52	1,77	1,65	2,31
		кін.екс	43,43	37,67	27,61	36,24
	КГ	поч.екс	6,32	1,31	1,5	3,04
		кін.екс	9,44	9,29	4,04	7,59

Представлені кількісні результати рівня сформованості громадсько-політичної обізнаності як критерію соціальної активності молоді підтверджують результативність запровадження системи формування соціальної активності. Високий рівень громадсько-політичної грамотності молоді наприкінці експерименту продемонстрували 43,43% респондентів експериментальної групи (на початку – 3,52%), тоді як у контрольній групі на кінець експерименту високий рівень цього показника показали 9,44% (на початку 6,32%); високий рівень обізнаності щодо структури та діяльності громадських об'єднань проявили на кінець експерименту 37,67% респондентів ЕК (на початку – 1,77%) та 9,29% респондентів КГ (на початку – 1,31%); високий рівень використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку проявили на кінець експерименту 27,61% респондентів ЕК (на початку – 1,65%) та 4,04% респондентів КГ (на початку – 1,5%). Така розбіжність результатів діагностики експериментальної та контрольної груп свідчить про актуальність застосування обраних форм і методів неформальної освіти молоді щодо політичної, громадської, суспільної діяльності.

Представимо на діаграмі динаміку експериментальної та контрольної груп за змістовно-когнітивним компонентом соціальної активності на рис. 4.21.

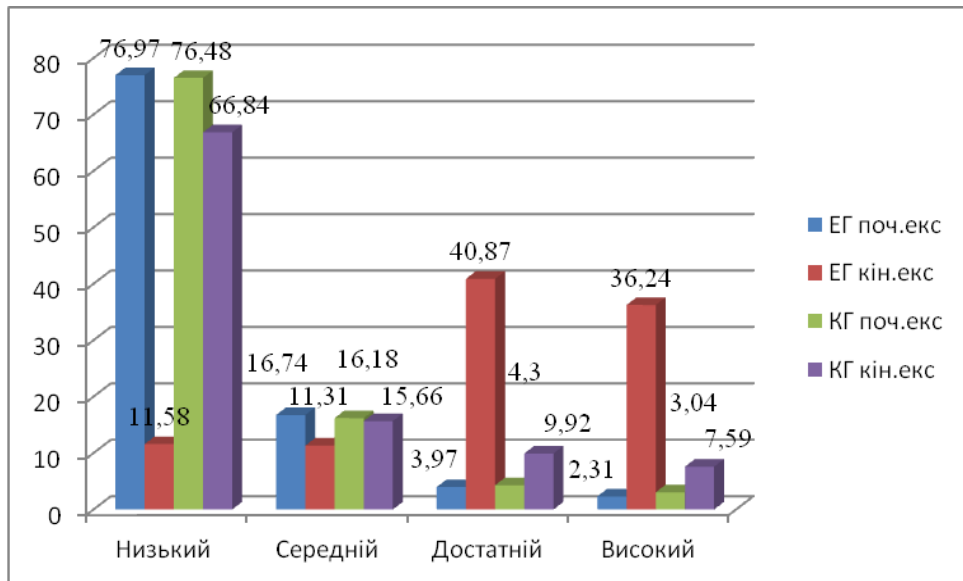


Рис. 4.21. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за змістовно-когнітивним компонентом соціальної активності

Представлене на рис. 4.21 порівняння даних до й після формувального експерименту дало можливість констатувати ефективність запровадженої системи формування соціальної активності молоді в ІГС: на низькому рівні громадсько-політичної обізнаності на кінець експерименту залишилося 11,58% молодих осіб експериментальної групи з 76,97% на початку експерименту, тоді як у контрольній групі на кінець експерименту низький рівень виявили 66,84% молодих осіб з 76,48% на початку експерименту. Важливо, що на кінець експерименту 36,24% (на початку експерименту – 2,31%) респондентів експериментальної групи мають високий рівень цього критерію соціальної активності, тобто молодь демонструє поширення знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства; стійкий інтерес до саморозвитку та залучення молоді до громадської діяльності.

Переходячи до аналізу результатів повторної діагностики рівня соціальної активності молоді за *соціально-діяльним компонентом* після впровадження системи формування соціальної активності в ІГС, зазначимо вагоме збільшення за всіма показниками, що представлено в табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом за показниками

(П1 – сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини;
П2 – здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність; П3 – готовність досягати результатів дій;
П4 – рівень сформованості самоорганізації)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	П4	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	23,56	78,95	52,87	87,22	60,65
		кін.екс	8,12	10,66	9,88	12,36	10,26
	КГ	поч.екс	20,68	80,23	54,52	88,14	60,89
		кін.екс	15,22	66,31	50,42	80,22	53,04
середній	ЕГ	поч.екс	52,31	10,25	40,55	10,25	28,34
		кін.екс	16,35	8,96	12,54	7,93	11,45
	КГ	поч.екс	48,79	11,65	39,98	8,78	27,30
		кін.екс	46,31	10,81	36,11	6,54	24,94
достатній	ЕГ	поч.екс	18,78	5,23	5,36	1,5	7,72
		кін.екс	38,72	40,39	50,42	61,32	47,71
	КГ	поч.екс	21,39	6,6	3,66	2,01	8,42
		кін.екс	24,63	13,77	10,72	8,76	14,47
високий	ЕГ	поч.екс	5,35	5,57	1,22	1,03	3,29
		кін.екс	36,81	39,99	27,16	18,39	30,59
	КГ	поч.екс	9,14	1,52	1,84	1,07	3,39
		кін.екс	13,84	9,11	2,75	4,48	7,55

Найбільшу позитивну динаміку зафіксовано відносно прояву на високому рівні сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини (36,81% в ЕГ на кінець експерименту) та здатності планувати та організовувати соціально-громадську діяльність (39,99% в ЕГ на кінець експерименту). Водночас на високому рівні готовність досягати результатів дій показали 27,16% респондентів ЕГ на кінець експерименту (на початку – 1,22%) і рівень сформованості самоорганізації – 18,39% ЕГ (на початку – 1,03%). Тоді як динаміка контрольної групи збільшилася в середньому на 4,16% за всіма показниками.

Вирахувавши середнє арифметичне значення показників соціальної компетентності експериментальної та контрольної груп після проведення формульованого експерименту, ми отримали динаміку сформованості соціальної активності молоді, що представлено на рис. 4.22.

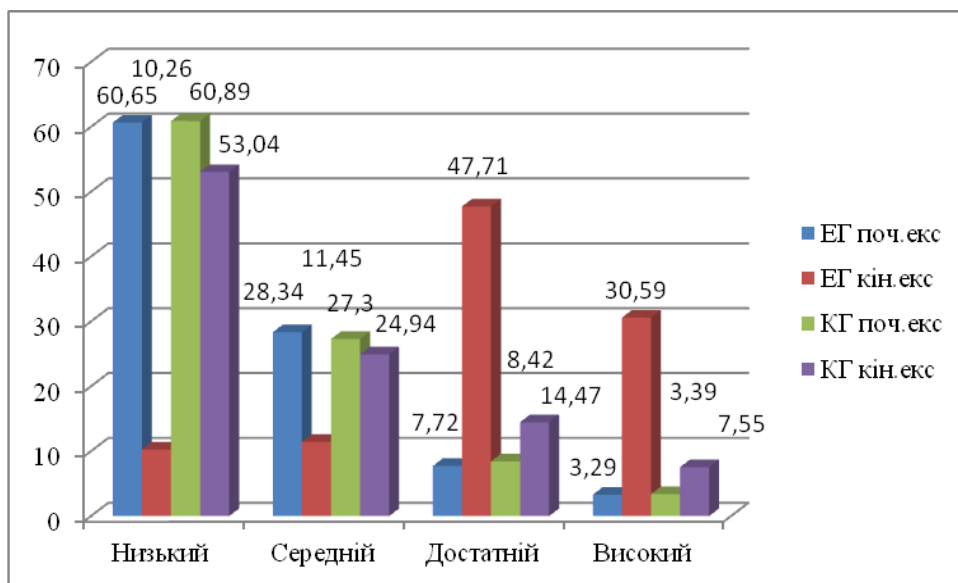


Рис. 4.22. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за соціально-діяльним компонентом соціальної активності (у %)

Нагадаємо, що на початок експерименту більшість респондентів продемонстрували низький та середній рівень соціальної компетентності, тоді як результати діагностики після проведення формувального експерименту показали значний відрив між експериментальною та контрольною групами: середній рівень в ЕГ збільшився на 39,99%, високий рівень – на 27,3%. Отже, більшість молодих осіб після впровадження розробленої системи продемонструвала високий і достатній рівні навичок самоорганізації, планування, контролю своєї діяльності, установлення міжособистісних взаємин.

Переходячи до аналізу *рефлексивно-оцінного компонента* соціальної активності молоді, відзначимо, що його формування відбувалося завдяки результативній діяльності учасників формувального експерименту, досягнення запланованих цілей, реалізації поставлених завдань сприяло формуванню самооцінки молоді на достатньому на середньому рівні в переважній більшості експериментальної групи. Кількісні результати діагностики цього компонента представлено в табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом за показниками

(П1 – здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; П2 – здатність до самооцінки; П3 ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	87,16	48,36	90,23	75,25
		кін.екс	17,85	12,48	5,35	11,89
	КГ	поч.екс	88,14	46,88	90,12	75,05
		кін.екс	70,33	46,25	86,11	67,56
середній	ЕГ	поч.екс	11,14	30,54	8,21	16,63
		кін.екс	8,32	15,36	10,69	11,46
	КГ	поч.екс	10,44	25,67	8,55	14,89
		кін.екс	8,65	23,22	9,47	13,78
достатній	ЕГ	поч.екс	1,2	15,23	1,56	6,00
		кін.екс	46,38	50,44	66,81	54,54
	КГ	поч.екс	1,12	19,22	1,33	7,22
		кін.екс	16,23	20,71	3	13,31
високий	ЕГ	поч.екс	0,5	5,87	0	2,12
		кін.екс	27,45	21,72	17,15	22,11
	КГ	поч.екс	0,3	8,23	0	2,84
		кін.екс	4,79	9,82	1,42	5,34

Як бачимо з таблиці, високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності в експериментальній групі продемонстрували 27,45%, що на 26,95% більше за результати на початку експерименту. Водночас високий рівень здатності до самооцінки респонденти ЕГ продемонстрували після формального експерименту 21,72% (на початку – 5,87%) та ступеня задоволення самореалізації в громадській діяльності – 17,15% (на початку – 0%). Для порівняння рівень самооцінки в КГ за середніми показниками збільшився на 2,5%.

Представимо на рис. 4.9 порівняння результатів повторної діагностики молоді щодо виявлення рівня соціальної активності.

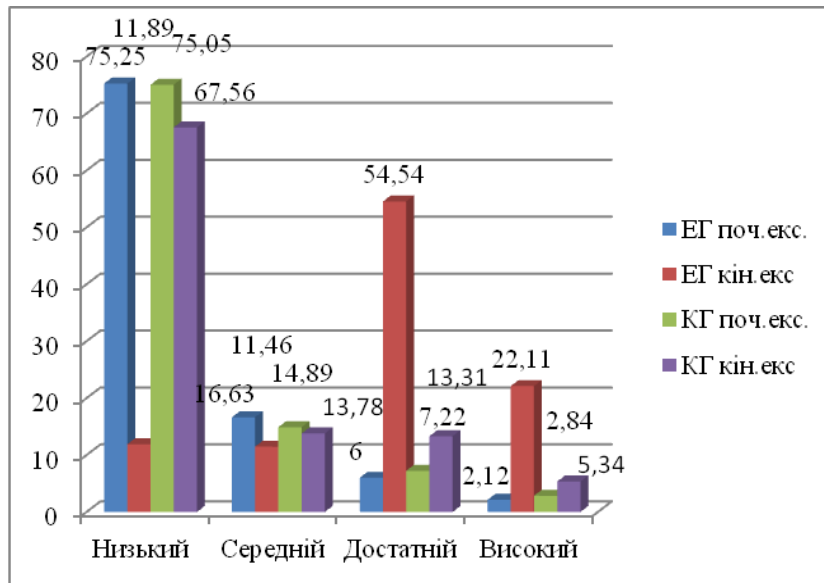


Рис. 4.23. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за рефлексивно-оцінним компонентом соціальної активності

Кількісні результати діагностики соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом дали можливість констатувати якісні показники: більшість учасників експериментальної групи після участі у формульованому експерименті проявили середній та високий рівні самооцінки, що вказує на достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; помірний ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності.

Отримавши та проаналізувавши дані за всіма компонентами та показниками, представимо узагальнені результати стану сформованості соціальної активності молоді після формульованого експерименту на рис. 4.24.

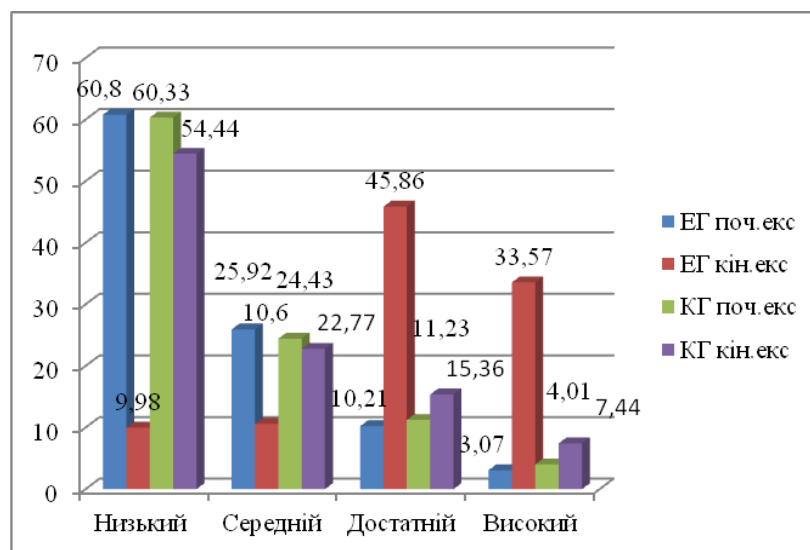


Рис. 4.24. Рівні стану сформованості соціальної активності молоді за результатами формульованого експерименту

Представимо динаміку формування соціальної активності молоді протягом експериментальної роботи: низький рівень зменшився на 50,82% в ЕГ і 5,89% в КГ; середній рівень зменшився на 15,32% в ЕГ і на 1,66% в КГ; достатній рівень збільшився на 35,65% в ЕГ і на 4,13% в КГ; високий рівень збільшився на 30,5% в ЕГ і на 3,43% в КГ.

Для проведення математичної обробки отриманих даних дослідження сформулюємо статистичні гіпотези. *Нульова гіпотеза (H_0)* полягала в тому, що рівень соціальної активності молоді контрольної групи несуттєво відрізнявся від рівня соціальної активності молоді експериментальної групи за кожним із чотирьох запропонованих критеріїв оцінювання, а відповідні відмінності між групами зумовлені випадковими чинниками. *Альтернативна гіпотеза (H_1)* становила припущення, що між рівнями соціальної активності контрольних та експериментальних груп наявні суттєві відмінності за кожним із критеріїв оцінювання.

Для перевірки сформульованих гіпотез ми використовували статистичний λ -критерій Колмогорова-Смирнова [241]. Критерій дозволяє зіставити два емпіричні розподіли та зробити висновок про те, чи узгоджуються вони між собою. Наведемо короткі відомості щодо розрахунків за цим критерієм.

Критерій λ Колмогорова-Смирнова [241] призначений для зіставлення двох розподілів:

– емпіричного з теоретичним, наприклад, рівномірним або нормальним;

– одного емпіричного розподілу з іншим емпіричним розподілом.

Критерій дозволяє знайти точку, у якій сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою, і оцінити достовірність цієї розбіжності.

Якщо в методі χ^2 зіставляються частоти двох розподілів окремо за кожним розрядом, то тут зіставляються спочатку частоти за першим розрядом, потім за сумою першого і другого розрядів, потім за сумою першого, другого і третього розрядів і так далі. Отже, ми зіставляємо кожного разу накопичені до цього розряду частоти.

Якщо відмінності між двома розподілами істотні, то в якійсь момент різниця накопичених частот досягне критичного значення, і ми зможемо визнати відмінності статистично достовірними. Гіпотези, що перевіряються критерієм: H_0 : відмінності між двома розподілами недостовірні; H_1 : відмінності між двома розподілами достовірні.

Опишемо алгоритм розрахунку критерію λ при зіставленні двох емпіричних розподілів [241].

1. Занести в таблицю найменування розрядів ознаки (перший стовпець) і відповідні їм емпіричні частоти, отримані в розподілі 1 (другий стовпець) і в розподілі 2 (третій стовпець).

2. Підрахувати емпіричні частоти по кожному розряду для розподілу 1 за формулою:

$$f^*e = fe/n1$$

де fe – емпірична частота в цьому розряді;
 $n1$ – кількість спостережень у першій вибірці.

Занести емпіричні частоти розподілу 1 в четвертий стовпець.

3. Підрахувати емпіричні частоти за кожним розрядом для розподілу 2 за формулою:

$$f^*e = fe/n2$$

де fe – емпірична частота в цьому розряді;
 $n2$ – кількість спостережень у 2-й вибірці.

Занести емпіричні частоти розподілу 2 в п'ятий стовпець таблиці.

4. Підрахувати накопичені емпіричні частоти для розподілу 1 за формулою:

$$\Sigma f^*_i = \Sigma f^*_{i-1} + f^*_i$$

де Σf^*_{i-1} – частота, накопичена на попередніх розрядах;
 i – порядковий номер розряду;
 f^*_i – частота цього розряду.

Отримані результати записати в шостий стовпець.

5. Підрахувати накопичені емпіричні частоти для розподілу 2 за тою самою формулою й записати результат у сьомий стовпець.

6. Підрахувати різницю між накопиченими частотами за кожним розрядом. Записати у восьмому стовпці абсолютні величини різниці, без їх знака. Позначити їх як d .

7. Визначити за восьмим стовпцем найбільшу абсолютну величину різниці d_{max}

8. Підрахувати значення критерію за формулою:

$$\lambda = d_{max} \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}} \quad \text{де } n_1 \text{ – кількість спостережень у першій вибірці;} \\ n_2 \text{ – кількість спостережень у другій вибірці.}$$

9. Визначити, якому рівню статистичної значущості відповідає набуте значення λ . [241].

Якщо $\lambda_{емп} \geq 1,36$, відмінності між розподілами достовірні на рівні 0,05 (5%); якщо $\lambda_{емп} \geq 1,63$, відмінності між розподілами достовірні на рівні 0,01 (1%).

Результати розрахунків за описаним вище алгоритмом наведено в таблицях А, В і С. Вихідні дані представлено в табл. 4.12. У цій таблиці ми узагальнили дані з табл. 4.9, 4.10, 4.11 та представили їх у вигляді, потрібному для розрахунків за критерієм Колмогорова-Смирнова. Розрахунки виконувалися засобами електронних таблиць Microsoft Excel.

Таблиця 4.12

**Порівняння розподілів контрольних та експериментальних груп
молоді до та після експерименту за рівнями сформованості критеріїв
соціальної активності**

<i>Ціннісно-мотиваційний критерій</i>				
Рівні	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
	до		Після	
низький	91	94	18	99
середній	126	129	25	120
достатній	69	81	121	77
високий	14	22	136	30
разом	300	326	300	326
<i>Змістовно-когнітивний критерій</i>				
низький	231	249	35	218
середній	50	53	33	51
достатній	12	14	123	32
високий	7	10	109	25
разом	300	326	300	326
<i>Соціально-діяльнісний критерій</i>				
низький	182	199	31	173
середній	85	89	34	81
достатній	23	27	143	47
високий	10	11	92	25
разом	300	326	300	326
<i>Рефлексивно-оцінний критерій</i>				
низький	226	244	36	221
середній	50	49	34	45
достатній	18	24	164	43
високий	6	9	66	17
разом	300	326	300	326
<i>Узагальнений критерій</i>				
низький	182	196	30	178
середній	78	80	32	74
достатній	31	37	137	50
високий	9	13	101	24
разом	300	326	300	326

Таблиця 4.13

Порівняння вимірів за мотиваційно-ціннісним критерієм у контрольних та експериментальних групах до експерименту за критерієм λ Колмогорова-Смирнова

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця
	f1	f2	f1*	f2*	$\Sigma f1^*$	$\Sigma f2^*$	
низький	91	94	0,303	0,288	0,303	0,288	0,015
середній	126	129	0,420	0,396	0,723	0,684	0,039
достатній	69	81	0,230	0,248	0,953	0,933	0,021
високий	14	22	0,047	0,067	1	1	
Разом	300	326	1	1			
						d_{\max}	0,039
						$\lambda_{\text{емп}}$	0,491

Відтак, емпіричне значення критерію $\lambda_{\text{емп}} = 0,491$ менше критичного значення 1,36, отже, відмінності між контрольними та експериментальними групами до експерименту незначущі ($p > 0,05$).

Таблиця 4.14

Порівняння вимірів за мотиваційно-ціннісним критерієм у контрольних та експериментальних групах після експерименту за критерієм λ Колмогорова-Смирнова

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця
	f1	f2	f1*	f2*	$\Sigma f1^*$	$\Sigma f2^*$	
низький	18	99	0,060	0,304	0,060	0,304	0,244
середній	25	120	0,083	0,368	0,143	0,672	0,528
достатній	121	77	0,403	0,236	0,547	0,908	0,361
високий	136	30	0,453	0,092	1	1	
Разом	300	326	1	1			
						d_{\max}	0,528
						$\lambda_{\text{емп}}$	6,605

Як бачимо, емпіричне значення критерію $\lambda_{\text{емп}} = 6,605$ перевищує критичне значення 1,63, отже, відмінності між контрольними та експериментальними групами після експерименту значущі на рівні $p < 0,01$.

Аналогічно, ми виконали розрахунки для порівняння контрольних та експериментальних груп за іншими критеріями соціальної активності. Результати зведено в табл. 4.15.

Порівняння соціальної активності молоді контрольних та експериментальних груп на початку та на кінець експерименту за λ -критерієм Колмогорова-Смирнова

Критерії	Емпіричне значення λ -критерію Колмогорова-Смирнова	
	Порівняння КГ і ЕГ до експерименту	Порівняння КГ і ЕГ після експерименту
Ціннісно-мотиваційний	0,491	6,605**
Змістовно-когнітивний	0,129	7,481**
Соціально-діяльнісний	0,082	7,030**
Рефлексивно-оцінний	0,265	7,282**
Узагальнений	0,250	7,079**

Примітка. Критичне значення критерію λ – критерію Колмогорова-Смирнова ($p = 0,05$) дорівнює 1,36. Критичне значення критерію λ – критерію Колмогорова-Смирнова ($p = 0,01$) дорівнює 1,63. Символ * показує, що відмінності між розподілами вірогідні на рівні 0,05; ** – на рівні 0,01.

Аналіз результатів розрахунків (див. табл. 4.15) свідчить про статистично незначущу розбіжність на рівні 0,05 між контрольною та експериментальною групою на початку експерименту за всіма критеріями (емпіричне значення λ Колмогорова-Смирнова відповідно 0,491; 0,129; 0,082; 0,265; 0,242 не перевищує критичне 1,36).

Навпаки, у порівнянні контрольної та експериментальної групи на кінець експерименту ми отримали значущі відмінності за всіма критеріями сформованості соціальної активності на рівні 0,01 (емпіричне значення λ Колмогорова-Смирнова відповідно 6,605; 7,481; 7,030; 7,282; 7,079 перевищує критичне 1,63).

Отже, можемо вважати, що зміни, які відбулися в експериментальних групах, є не випадковими; підвищення рівня соціальної активності молоді експериментальних груп – результат запропонованої нами системи формування соціальної активності молоді.

Констатуємо, що отримані результати констатувального експерименту продемонстрували приблизно однаковий рівень соціальної активності молоді в експериментальній та контрольній групах, тоді як після проведення формувального експерименту рівень соціальної активності молоді ЕГ за всіма показниками та за комплексним критерієм значно збільшився. Це дозволяє припустити, що розроблена нами система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (громадських організаціях, молодіжних центрах і рада,

благодійних фондах) є результативною, а етапність її впровадження – оптимальною для молоді.

Отримані дані дають можливість зробити такі висновки:

– репрезентативність експериментальної роботи підтверджено комплексністю запропонованої системи формування соціальної активності молоді в ІГС (етапністю її реалізації, відповідності технології, досягнення поставлених результатів), раціональністю вибірки респондентів, що представляли основні характеристики молодих осіб, адаптованістю діагностичного інструментарію, що сприяло вимірюваності та стійкості результатів;

– порівняння результатів діагностики експериментальної та контрольної групи до та після проведення формувального експерименту продемонструвало стійке зростання рівня сформованості соціальної активності молоді, що підтверджує ефективність запропонованої системи.

Експериментальна робота з упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на етапах констатувального, формувального та контрольного експериментів дала можливість дійти таких висновків:

Для діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді була розроблена низка критеріїв та показників за високим, достатнім, середнім, низьким рівнями: критерій суспільної спрямованості, громадсько-політичної обізнаності, соціальної компетентності, самооцінки.

Упровадження системи формування соціальної активності молоді в ІГС відбувалась за певними логічно зумовленими етапами: *інформаційним* (інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС); *просвітницьким* (формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті); *діяльним* (виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади).

ПІСЛЯМОВА

Монографію присвячено теоретичному узагальненню та науковому розв'язанню проблеми формування соціальної активності молоді, що полягає в обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Проведене дослідження дозволило зробити узагальнені висновки:

1. Історико-педагогічний аналіз дав можливість виділити низку етапів у становленні та розвитку інститутів громадянського суспільства (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри, молодіжні ради): зародження інститутів громадянського суспільства (IX – XIX ст.); організаційний розвиток інститутів громадянського суспільства (XIX – початок XX ст.); застій розвитку інститутів громадянського суспільства (1919 – 1980 рр. XX ст.); первинна інституціоналізація (1980 – 1991 рр. XX ст.); V – „Законодавче регулювання” (1991 – 2004 рр. XX ст.); формування функційної дієздатності (2004 – 2014 рр. XXI ст.); трансформаційний період (з 2013 р. по теперішній час).

2. Узагальнена характеристика підходів науковців щодо дослідження соціальної активності молоді дала можливість розглядати її як інтегровану особистісну діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства й особистісних ціннісних орієнтацій та виділити структурні компоненти соціальної активності молоді: *мотиваційно-ціннісний* (інтерес до громадської діяльності, соціально-важливих проєктів, політичних процесів та реформ, волонтерства), *змістовно-когнітивний* (знання основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, проблем та потреб молоді, особливостей функціонування ІГС та державних органів, сфери діяльності ІГС), *соціально-діяльнісний* (уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлених сторін; налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження), *рефлексивно-оцінний* (оцінка результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організація системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди, аналіз досягнень у політичній та громадській діяльності; самооцінка рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналіз результатів діяльності ІГС).

3. Розроблено систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що містить:

Цільовий компонент, що зумовлює мету (формування соціальної активності молоді віком від 18 до 35 р. як особистісної інтегрованої якості під час діяльності в інститутах громадянського суспільства (громадських

організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів та рад), завдання (модернізація роботи ІГС компонентом роботи з молоддю; орієнтація молоді на залученість до діяльності ІГС; сталий розвиток соціальної активності молоді на різних етапах участі в діяльності ІГС; розробка стратегій і проєктів ІГС у молодіжному середовищі), принципи (демократичності; самоорганізації й самореалізації; особливостей та потреб інститутів громадянського суспільства; оптимального поєднання різних форм і видів діяльності; добровільної участі; гармонізації соціального розвитку; крос-секторального підходу в діяльності ІГС), результат (сформований достатній рівень соціальної активності молоді, систематична участь молоді в діяльності).

Суб'єкт-об'єктний компонент, що визначає характеристики суб'єктів (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри і ради), об'єктів (молоді особи віком від 18 до 35 р.) та їхню взаємодію.

Змістовний компонент передбачає напрями, зміст діяльності інститутів громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді: інформаційно-аналітичний, просвітницько-когнітивний, діяльнісно-результативний.

Процесуально-діяльнісний компонент системи представлений з урахуванням особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства, їх форм, методів і засобів роботи з молоддю. Розроблена технологія формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає застосування низки форм, засобів і методів до сфер актуалізації соціальної активності: проєктної діяльності (проєктна робота, підготовка проєктів, конкурси проєктів); громадсько-політичної діяльності (форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії, пізнавальні ігри, цикл Колба); волонтерсько-благодійної діяльності (соціальна опіка і захист, соціальний супровід, тематичні дні, ярмарки, благодійні акції); освітньо-наукової діяльності (майстерні, тренінги, семінари, електронні ресурси, рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи); молодіжна політика (адвокаційні кампанії, круглі столи, зустрічі, дискусійні методи).

Середовищний компонент системи зумовив обґрунтування соціально-педагогічних умов формування соціальної активної молоді: презентація можливостей ІГС для молоді під час реалізації молодіжної діяльності; забезпечення цілеспрямованого формування в молоді необхідних для громадської діяльності знань і навичок; поступове залучення молоді до роботи ІГС в організації молодіжних соціально значущих проєктів; створення конструктивної співпраці між ІГС.

5. Розроблено критерії соціальної активності молоді (соціальна спрямованість, громадсько-політична обізнаність, соціальна компетентність і самооцінка), її показники та рівні (високий, достатній, середній, низький), що дозволило діагностувати переважно низький та

середній рівні вихідного стану соціальної активності молоді експериментальної та контрольної груп.

6. Упровадження системи формування соціальної активності молоді в ІГС відбувалося за певними логічно зумовленими етапами: *інформаційним* (інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС); *просвітницьким* (формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань і набуття вмій та навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті); *діяльним* (виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади).

7. Репрезентативність експериментальної роботи підтверджено комплексністю запропонованої системи формування соціальної активності молоді в ІГС (етапністю її реалізації, відповідністю технології, досягнення поставлених результатів), раціональністю вибірки респондентів, що представляли основні характеристики молодих осіб, адаптованістю діагностичного інструментарію, що сприяло вимірюваності та стійкості результатів.

8. Отримані результати констатувального експерименту продемонстрували приблизно однаковий рівень соціальної активності молоді в експериментальній та контрольній групах, тоді як після проведення формувального експерименту рівень соціальної активності молоді ЕГ за всіма показниками та за комплексним критерієм значно збільшився. Це дозволяє припустити, що розроблена нами система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (громадських організаціях, молодіжних центрах і радах, благодійних фондах) є результативною, а етапність її впровадження – оптимальною для молоді.

9. Кількісний та якісний аналіз результатів діагностики експериментальної та контрольної групи до й після проведення формувального експерименту продемонстрував стійке зростання рівня сформованості соціальної активності молоді в експериментальній групі, що підтверджує ефективність запропонованої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдюкова Н. В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2000. 16 с.
2. Абрамов Л. К., Азарова Т. В. Центр місцевої активності на базі будинку культури : методологія та технологія розвитку територіальної громади. Кіровоград : ІСКМ, 2010. 116 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 333 с.
4. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности. *Психология формирования и развития личности*. Москва : Наука, 1981. С. 31–79.
5. Аверьянов А. Н. Системное познание мира : методол. проблемы. Москва : Политиздат, 1985. 263 с.
6. Агеев В. В. Деятельность как социальный феномен. Алматы, 2004. 280 с.
7. Адаменко Е. В. Математические методы в педагогике и психологии : учеб. пособие. Луганск : Альма-матер, 2008. 94 с.
8. Адвокасі : практичний посібник. Київ : Ресурсний центр ГУРТ, 2009. 102 с.
9. Аза Л. О. Теоретико-соціологічний аналіз соціальних проблем виховання : дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.01. Київ, 1994. 397 с.
10. Акімов Д. І. Стимулювання громадянської активності в українському суспільстві як проблема соціоінженерної діяльності : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04. Харків, 2004. 173 с.
11. Акофф Р., Эмри Ф. О целеустремленных системах. Москва : Сов. радио, 1974. 272 с.
12. Алексеева О., Бутенко Л., Курліщук І. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання курсу за вибором „Трендспоттинг та професійне майбутнє сучасного фахівця”, *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. №4, Т. 72. С. 136-151.
13. Алексеєнко Т. Ф. Технології соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2004. № 2. С. 19–24.
14. Альков В. А. Харків наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : дозвілля міських мешканців в умовах модернізації : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2013. 20 с.
15. Альтернативные социальные сообщества в античном мире / Э. Д. Фролов и др. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2002. 320 с.
16. Андреева М. А. Формирование социальной активности личности студента университета : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Оренбург, 2006. 180 с.

17. Андрійчук Т. Формування інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні : чинники та особливості. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 60–71.
18. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів : Фонд „Право для України”, 1997. 200 с.
19. Андрухів І. О. Виховна діяльність українських молодіжних товариств у Галичині (1894–1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 1997. 197 с.
20. Аніщенко А. П. Педагогічні умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 22 с.
21. Аносов І. П. Антропологізм як чинник гуманізації освіти (теоретико-концептуальні основи) : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01. Київ, 2004. 44 с.
22. Антология социальной работы : в 5 т. / сост. М. В. Фирсов. Москва : Сварогъ; НВФСПТ, 1995.
23. Ануфриев Е. А. Социальная роль и активность личности. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1971. 152 с.
24. Арефьева Г. С. Социальная активность. (Проблема субъекта и объекта в социальной практике и познании). Москва : Политиздат, 1974. 230 с.
25. Асмолов А. Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа : учеб. для вузов по спец. „Психология”. Москва : Изд-во МЧУ, 1990. 367 с.
26. Афанасьев В. Г. Общество : системность, познание и управление. Москва : Политиздат, 1981. 432 с.
27. Афонина В. Н. Государственная молодёжная политика в современной России : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2002. 180 с.
28. Балабанов К. В. Міжнародна діяльність молодіжних організацій України (1980–1990-ті рр.). Історико-політологічний аналіз : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 1995. 46 с.
29. Балахтар В. В. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти в Україні (1960–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
30. Барабаш В. В. Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України : тенденції та проблеми : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2005. 21 с.
31. Барбакова К. Г., Мансуров В. А. Молодёжное движение и самосознание молодёжи. *ФРГ глазами западногерманских социологов*. Москва : Наука, 1989. С. 280–295.
32. Барышников Е. Н. Воспитание социальной активности молодежи : полисистемный подход. *Социальная активность молодёжи*

как условие развития современного общества : сб. научных трудов по итогам Всероссийских социально-педагогических чтений им. Б. И. Лившица, г. Екатеринбург, 2–3 февраля 2010 г. Екатеринбург, 2009. Ч. 1. С. 52–61.

33. Басараб М. М. Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Ужгород, 2007. 22 с.

34. Бахаровская Е. В. Социальная активность студенческой молодёжи как объект управления : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08. Чита, 2015. 25 с.

35. Баяновська М. Р. Соціально-педагогічна діяльність самодіяльних і молодіжних об'єднань (на матеріалах Закарпаття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 ; 13.00.01. Київ, 1996. 186 с.

36. Бевз В., Годованюк Т., Дубовик В. Електронні квест-посібники у фаховій підготовці майбутніх учителів математики. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. №1, Т. 69. С. 100-111.

37. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 408 с.

38. Безпалько О. В. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні. *Вісн. психології і педагогіки*. 2012. Вип. 8. URL: <http://www.psyh.kiev.ua> (дата звернення: 17.03.2019).

39. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.

40. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.

41. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2006. 467 с.

42. Безрукова О. Н. Социология молодежи : учеб.-метод. пособие. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2004. 35 с.

43. Беленький В. Х. Активность народных масс. Красноярск : Красноярское книжное изд-во, 1973. 288 с.

44. Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростка. Москва : МОДЕК, 2000. 208 с.

45. Белицкая Г. Э. Социальная компетентность личности. *Сознание личности в кризисном обществе*. Москва : Ин-т психол. РАН, 1995. С. 42–57.

46. Бень О. Т. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному українському суспільстві (на прикладі м. Львова) : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2008. 20 с.

47. Бень О. Т. Молодіжні громадські організації : концептуалізація поняття, функції, класифікація. *Вісник Львівського*

університету. Серія соціологічна. 2008. Вип. 2. С. 338–345.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2008_2_25 (дата звернення: 14.06.2019).

48. Беспалько В. П. Основі теорії педагогічних систем. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1977. 244 с.

49. Беспалько В. П. Педагогічні та прогресивні технології навчання. Москва : Новая школа, 1995. 336 с.

50. Беспалько В. П., Татур В. Г. Системно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу підготовки спеціаліста : навч.-метод. посібник. Москва : Виш. шк., 1989. 144 с.

51. Бех В. П., Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціальна робота і формування громадянського суспільства : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 599 с.

52. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 280 с.

53. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 203 с.

54. Бим-Бам Б. М. Педагогічна антропологія : навч. посібник. Москва : УРАО, 2002. 208 с.

55. Білецький І. П., Кузь О. М. Філософія науки : навч. посіб. Харків : ХНЕУ, 2005. 128 с.

56. Благодійні інституції України : сучасний стан та перспективи розвитку (за результатами соціологічного дослідження) / О. В. Беспалько та ін.; за заг. ред. А. В. Гулевської-Черниш. Київ : Книга плюс, 2008. 120 с.

57. Блауберг І. В., Юдин Э. Г. Становлення і сутність системного підходу. Москва : Наука, 1973. 270 с.

58. Богданова Т. П. Трудовая и социальная активность молодежи. Минск : Изд-во БГУ, 1972. 240 с.

59. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Избр. психолог. турды / ред. Д. И. Фельдштейна. Москва : МПСУ ; Воронеж : НПО „МОДЭК”, 2001. 352 с.

60. Бойко О. П. Культура дозвілля в суспільстві ризику : монографія. Суми : УАБС НБУ, 2011. 285 с.

61. Болотська О. А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій та рухів : авторфе. канд. ... пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с.

62. Борисова О. В. Формирование социальной активности студентов в условиях клубных объединений вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Чебоксары, 2005. 235 с.

63. Борисова Ю. В. Посібник до вивчення дисципліни „Теорія соціальної роботи”. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2015. 24 с.

64. Бородин Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991–2004 рр.) : монографія. Дніпропетровськ : Герда, 2006. 472 с.
65. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы. Москва : SvR-Arpus, 1994. 208 с.
66. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа : личностно-ориентированный подход. Москва : Ин-т пед-ки и соц. работы РАО, 1999. 182 с.
67. Бочарова В. Г. Социальная микросреда как фактор формирования личности : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва, 1991. 379 с.
68. Бочарова В. Г. Социально-педагогическая деятельность как научная категория. Научный доклад. Москва : РАО, 2002. 31 с.
69. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллезнавство : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 208 с.
70. Буева Л. П. Социальная среда и сознание личности. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1968. 268 с.
71. Вакуленко В. М. Акмеологічний підхід у теорії й практиці вищої педагогічної освіти України, Білорусі, Росії (порівняльний аналіз) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2008. 562 с.
72. Валгаева И. А. Становление и развитие взаимоотношений взрослых и детей в общественных объединениях : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1994. 156 с.
73. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика. Москва : Издат. центр „Академия”, 1999. 440 с.
74. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу : постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2 (36). С. 7–11.
75. Вдовенко Т. В. Теория и методика социальной работы в сфере досуга в странах Западной Европы : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06. Москва, 1999. 279 с.
76. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. 1728 с.
77. Вербицкий А. А. Компетентный подход и теория контекстного обучения. Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 84 с.
78. Вернигорова Т. П. Социально-педагогические условия формирования культуры демократических отношений у старшеклассников в деятельности детских организаций : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Ярославль, 1994. 157 с.
79. Викторова Л. Г. О педагогических системах. Красноярск : Красноярский ун-т, 1989. 101 с.

80. Виноградова В. С., Мордасов В. И., Попов А. А. Развитие познавательной активности. Москва : Политиздат. 1980. 126 с.
81. Виховання громадянина : психолого-педагогічний і народознавчий аспект / Р. П. Ігнатенко та ін. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 246 с.
82. Вінніков О. Ю., Красносільська А. О., Лациба М. В. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ : агентство „Україна”, 2012. 80 с.
83. Вірковський А. П. Синергетичний підхід до поняття „духовність”. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 14. С. 51–54.
84. Вітвицька С. С. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка*. 2015. Вип. 10. С. 63-67.
85. Влада і суспільство : діалог через громадські ради : монографія / Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; за заг. ред. Ю. Ж. Шайгородського. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 148 с.
86. Власенко О. М. Практичне застосування системного підходу в моделюванні науково-дослідної роботи студентів. *Професійна педагогічна освіта : системні дослідження* : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 268–278.
87. Власов П. В. Благотворительность и милосердие в России. Москва, Центрполиграф, 2001. 443 с.
88. Вознюк О. В. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки (друга половина ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2009. 290 с.
89. Волобуева Л. Н. Досуг в структуре образа жизни (философско-культурологические аспекты) : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01. Москва, 2004. 152 с.
90. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля. Харків, 1999. 332 с.
91. Волохов А. В. Теория и методика социализации ребёнка в детских общественных организациях : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Ярославль, 1999. 467 с.
92. Волошин П. М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2010. 25 с.
93. Гайванович І. Молодіжний рух України : тенденції і перспективи розвитку. *Молода нація*. 2000. С. 115–122.
94. Ганич Е. С. Проблема воспитания социальной активности студентов педагогических вузов в отечественной педагогике : дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Мурманск, 2007. 175 с.

95. Гиль С. С. Муниципальная система социально-педагогической поддержки молодежных инициатив : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Оренбург, 2011. 44 с.
96. Гиль С. С., Осинцева С. А. Теоретические и прикладные основы создания систем социально-педагогической поддержки молодежных инициатив на муниципальном уровне : монография. Москва : МГСУ, 2003. 188 с.
97. Головатий М. Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні (політологічний аналіз) : дис. ... д-ра політ. наук : 07.00.03. Київ, 1996. 380 с.
98. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 1995. 224 с.
99. Головенько В. А., Корнієвський О. А. Український молодіжний рух : історія та сьогодення. Київ : Наук. думка, 1994. 111 с.
100. Гончаренко С. У. Методологія. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
101. Гончарова Ю. А. Социально-педагогическая диагностика : учеб.-метод. пособие для вузов. Воронеж : Изд.-полиграф. центр ВГУ, 2011. 90 с.
102. Горбушина М. В. Формирование правовой компетентности у будущих специалистов социальной работы в процессе профессиональной подготовке в вузе : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Ульяновск, 2007. 210 с.
103. Гордієнко Л. О. Соціалізація молоді Великої Британії у діяльності молодіжних організацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2005. 25 с.
104. Грабовська С., Чолій С. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2010. Т. XII. Ч. 1. С. 171–181.
105. Грамчук А. В. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні : теорія і практика : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2001. 18 с.
106. Громадські організації в Україні : статист. бюлетень. Державний комітет статистики України. Київ, 2004. 157 с.
107. Громадські ради в Україні. Довідник / упор. М. Лациба. Київ : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. 232 с.
108. Громадянська освіта : книга для вчителя / Р. А. Арцишевський та ін. Львів : Тека, 2002. 157 с.
109. Громадянське суспільство в сучасній Україні : специфіка становлення, тенденції розвитку. Київ : Парламент. вид-во, 2006. 412 с.

110. Грязнов І. О. Обґрунтування компонентів системи морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Педагогічні науки*. 2004. Вип. 8. С. 257–262.
111. Губа А. В. Теоретико-методичні засади формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 512 с.
112. Губанов В. А., Захаров В. В., Коваленко А. Н. Введение в системный анализ. Львів : ЛГУ, 1988. 232 с.
113. Гураль П. Ф. Громадянське суспільство і держава в Україні : взаємодія і розвиток. *Часопис Київського університету права. Теорія та історія держави і права. Філософія права*. 2013. № 3. С. 13–16.
114. Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Львів, 2008. 38 с.
115. Даниленко Л. І. Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 478 с.
116. Данілова А. П. Педагогічна підтримка соціальної ініціативи студентської молоді у проектній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2013. 20 с.
117. Дегтярев В. А., Глухих С. И. Развитие социальной активности студенческой молодежи в процессе социального образования. *Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева*. 2011. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitiye-sotsialnoy-aktivnosti-studencheskoy-molodezhi-v-protsesse-sotsialnogo-obrazovaniya/viewer> (дата звернення: 12.06.2019).
118. Демин М. В. К вопросу о соотношении понятий „деятельность”, „активность”, „поведение”. *Вестник МГУ. Серия философии*. 1975. № 5. С. 11–22.
119. Детское движение : словарь-справочник. 2-е изд. / под ред. Т. В. Трухачевой, А. Г. Кипричника. Москва : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. 543 с.
120. Деятельность : теория, методология, проблемы. Москва : Политиздат, 1990. 366 с.
121. Диба О. П. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та молоді української діаспори : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2005. 21 с.
122. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2015 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики ; відп. за вип. О. О. Кармазіна. Київ, 2015. 100 с.
123. Дмитренко Т. О., Ярьсько К. В. Методологічні основи соціальної педагогіки. Харків : Крок, 2003. 32 с.

124. Дмитрук С. В. Розвиток креативності студентів в умовах дозвілля засобами туристських ігор : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, Київ, 2007. 20 с.
125. Докучаєва В. В. Проектування інноваційних педагогічних систем як галузь міждисциплінарного синтезу. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 50–89.
126. Докучаєва В. В. Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем : автореф. дис.. д-ра пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2007. 46 с.
127. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 160–174.
128. Доннік М. С. Система соціально-педагогічної діяльності соціального гуртожитку, спрямована на соціалізацію молоді, позбавленої батьківського піклування. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2013. № 4. С. 27–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spttp_2013_4_7 (дата звернення: 15.09.2019).
129. Дубовицкая Т. Д. Диагностика уровня профессиональной направленности. *Психологические науки и образование*. 2004. № 2. С. 82–86.
130. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. *Социология власти*. 2011. № 5. С. 206–217.
131. Дьяконов Г. В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике. Кировоград : РИО КГПУ им. В.Винниченко. 2007. 847 с.
132. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
133. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. проф. І. Д. Звереві. Київ ; Сімферполь : Універсум, 2012. 536 с.
134. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
135. Ерошенков И. Н. Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. Москва : МГИК, 1994. 32 с.
136. Євтух М. Б., Сердюк О. П. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : МАУП, 2003. 232 с.
137. Жданович Ю. Особливості соціалізації підлітка у дозвільній діяльності. *Соціальний педагог*. 2009. № 9. С. 46–50.
138. Жигір В. І. Методологічні підходи як основа науковопедагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка*

формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 48 (101). С. 107–115.

139. Жилина А. И. Системный подход как методология педагогического исследования. *Человек и образование*. 2007. № 1–2. С. 15–20.

140. Журба М. А. Громадські об'єднання українського села : етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20–30 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 30 с..

141. За нашу школу. *Робітнича освіта*. 1927. № 8. С. 17–18.

142. Завалевський Ю. І. Громадянське виховання старшокласників : проблеми, досвід, перспективи : навч.-метод. посіб. Київ, 2003. 104 с.

143. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Слово, 2011. 240 с.

144. Заверико Н., Зверева І. Історико-теоретичний аналіз досліджень проблеми соціалізації особистості. *Соціальна педагогіка і адаптивність особистості*. Суми : Мрія, 1994. С. 49–59.

145. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования. Москва : Педагогика, 1982. 160 с.

146. Загидуллин Р. Р. Педагогические условия развития творческой активности подростков в процессе совместной деятельности в детских сообществах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ульяновск, 2003. 229 с.

147. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 20 с.

148. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 24.01.2020).

149. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика : монографія. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 333 с.

150. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн вишеградської групи та України) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2007. 32 с.

151. Зимогляд В. Я. Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні як політична проблема. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 11. С. 234–242.

152. Золотухіна С. Т., Рацул О. А. Громадянське виховання студентів вищих навчальних закладів України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. 252 с.

153. Иваненков С. П. Проблемы социализации современной молодежи : монография. Санкт-Петербург, 2003. 420 с.
154. Иванов А. В. Методика формирования социальной активности учащегося : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва, 2013. 329 с.
155. Ильина Т. А. Структурно-системный подход к организации обучения. Москва : Знание, 1972. Вып. 2. 88 с.
156. Ильясова Т. В. Системное исследование учебного процесса средней школы с включением технических средств обучения : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1979. 229 с.
157. Ипполитова Н. В. Методологические основания исследования проблем профессиональной педагогики. *Научные исследования в образовании*. 2012. № 11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-ponyatiy-metodologiya-i-metodologicheskiiy-podhod> (дата звернення: 17.11.2018).
158. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. Москва : МПГУ, 1993. 187 с.
159. Иванюк М. І. Інституціоналізація та функціонування громадянського суспільства в західному регіоні України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2010. 20 с.
160. Ідеї. Натхнення. Рішення : посіб. / Трамовецька Н. та ін. Київ, 2015. 70 с.
161. Ильясова Т. В. Системне дослідження навчального процесу середньої школи з включенням технічних засобів навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Москва, 1979. 229 с.
162. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / упоряд. : С. Я. Харченко та ін. Луганськ : Альма-матер, 2005. 408 с.
163. Кавилін О. А. Інституціоналізація політичної участі молоді в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2016. 20 с.
164. Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание : избр. ст. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1991. 383 с.
165. Каган М. С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. Москва : Политиздат, 1987. 325 с.
166. Калениченко Р. А. Волонтерство в соціальній роботі : навч. посіб. Київ : КиМУ, 2008. 86 с.
167. Каравай А., Трамовецька Н., Дятел О. Форум для людей : місце зустрічі людей і сенсів. Інша Освіта, 2019. 25 с. URL: http://insha-osvita.org/wp-content/uploads/2019/04/Publication_ForumDliaLudei_05-11.pdf (дата звернення: 12.06.2019).

168. Караман О. Л. Наукове обґрунтування та розробка системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 153–180.
169. Караман О. Л. Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2013. 570 с.
170. Кармазіна М., Шурбована О. „Інститут” та „інституція” : проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
171. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 5. С. 45–57.
172. Квасова О., Лямзіна Н. Застосування технології вебквест у навчанні англійської мови майбутніх економістів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. №6, Т. 74. С. 177-185.
173. Квитков М. Г. Педагогические условия самореализации молодёжи в общественных организациях : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Омск, 2000. 160 с.
174. Киричук О. В. Національно-громадянське виховання : сутність, функції, генеза : з виступу академіка АПН України. *Педагогічна газета*. 1997. № 10. С. 2.
175. Киселева Т. Г., Красильников Ю. Д. Основы социально-культурной деятельности. Москва : Изд-во МГУК, 1995. 136 с.
176. Кірсанов В. В. Теоретико-методологічні та методичні засади педагогічної діагностики організації дозвілля : монографія. Київ : Альтпресс, 2006. 352 с.
177. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 24 с.
178. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 212 с.
179. Кобзар Б. С., Пустовойтов Є. П. Виховання громадянськості як інтегральної якості особистості в умовах соціально – реабілітаційного центру. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2000. 225 с.
180. Кобильник Л. М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2007. 20 с.
181. Кобышева Л. И. Влияние социальной активности на нравственное самоопределение студентов. *Интернет-журнал*

„*НАУКОВЕДЕНИЕ*”. 2013. № 4. С. 2–3. URL: <http://publ.naukovedenie.ru> (дата звернення: 19.11.2018).

182. Коваль Г. В. Розвиток державної молодіжної політики: теорія, методологія, механізми реалізації. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 432 с.

183. Коваль Г., Остапюк О. Залучення молоді до процесів державотворення в Україні. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. Вип. 21. С. 180–188.

184. Кожемякин М. В. Психологические условия социальной активности молодёжи в студенческом возрасте : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Белгород, 2008. 22 с.

185. Козлова О. Г., Гребеник Т. В. Керівництво громадянським вихованням студентської молоді : навч.-метод. посіб. Суми : Університетська книга, 2010. 188 с.

186. Колодій Н. В. Обґрунтування моделі формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Загальна педагогіка та історія педагогіки. Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 12. Т. 1. С. 106–110.

187. Коломієць А. М., Лазаренко Н. І. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2016. № 3 (110). С. 47–52.

188. Колосова Н. А. Європейські традиції меценатства в історії культури України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 3. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_3_18 (дата звернення: 22.07.2019).

189. Коляда Н. Підготовка педагогів-організаторів дитячого руху: історико-педагогічний аспект. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С. 219–225.

190. Компас: Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass> (дата звернення: 12.11.2019).

191. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.

192. Конвисарева Л. П. Волонтерское движение как фактор развития социальной активности молодежи : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Кострома, 2006. 211 с.

193. Коновальчук І. І. Сутність та властивості інноваційної педагогічної системи. *Нові технології навчання*. 2011. Вип. 67. Ч. 1. С. 89–93

194. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

195. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави : проект. *Освіта України*. 2000. С. 6–7.
196. Копилов С. О. Діалог культур як простір буття особистості. *Психологія діалогу і світ людини*. 2011. Вип 1. С. 19-27.
197. Корені трави : громадянське суспільство в Україні : стан та перспективи розвитку. Київ : Європа ХХІ ст., 2003. 288 с.
198. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. Київ : УІСД, 1997. 193 с.
199. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 19 с.
200. Коротяєв Б. І., Курило В. С. Освітній простір : очікування та виклики часу й життя : монографія. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. 308 с.
201. Косовець В. І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 24 с.
202. Костюк Є. С. Громадські об'єднання у соціалістичній модернізації індустріальної сфери України (20–30-ті рр. ХХ СТ.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2010. 22 с.
203. Кошіль В. І. Управління організаційно-педагогічною діяльністю недержавних установ у сфері соціального захисту дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2015. 20 с.
204. Коэн Дж. Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Москва : Весь Мир, 2003. 784 с.
205. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина. Москва : Политиздат, 1989. 479 с.
206. Крицкалюк Н. І. Інституціоналізація громадянського суспільства як чинник становлення демократії в Україні : автореф. дис ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2016. 20 с.
207. Крицька Л. В. Громадянські ціннісні орієнтації учнівської молоді. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 156.
208. Кріцак І. В. Нормативно-правове забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні. *Правоохоронна функція держави : теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу, м. Харків, 27 жовт. 2017 р. Харків, 2017. С. 109–111.
209. Крупник А. С. Громадський контроль : сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. Вип. 1. URL: http://novyistryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення: 14.09.2019).
210. Крупнов А. И. Психологические проблемы исследования активности человека. *Вопросы психологии*. 1984. № 3. С. 25–32.

211. Крутій О. М. Сучасний стан діалогової комунікації між органами державної влади та громадськістю в українському суспільстві. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2012. № 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=386> (дата звернення: 13.11.2019).

212. Кубанов Р. Методологічні засади використання системного підходу в дослідженні якості професійної підготовки студентів вищого навчального закладу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 49. С. 13–18.

213. Кузьменко Б. В., Чайковська О. А. Моделювання систем : навч. посіб. Київ : КНУКіМ, 2009. 134 с.

214. Кузьменко О. А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1998. 18 с.

215. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1980. 172 с.

216. Кулик В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна : сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. Київ : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. 460 с.

217. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. Луганськ : ЛДПУ, 2000. 460 с.

218. Курліщук І. І. Педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с.

219. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.

220. Лаврецова С. В. Социально-культурная деятельность как средство оптимизации семейного досуга : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Санкт-Петербург, 2007. 19 с.

221. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації : Європейські абриси. Київ : Віра ІНСАЙТ, 2000. 444 с.

222. Лазос К. Д. Молодёжная политика в Европейском сообществе : структуры и подготовка молодёжных работников / под ред. А. А. Ярёмка, Н. Ф. Головатого. Київ : Український науково-дослідний інститут проблем молоді, 1994. 169 с.

223. Лактионова Г. М. Социально-педагогическая работа с женской молодёжью в крупном городе : теоретико-методические основы. Київ : Украинский центр духовной культуры, 1998. 326 с.

224. Лактионова Г. М. Теоретико-методические основы социально-педагогической работы с женской молодёжью в условиях крупного города : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Киев, 1999. 419 с.

225. Лактіонова Г. М. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2001. 49 с.
226. Лапиша Т. С. Этика социальной активности личности. Москва : Высшая школа, 1974. 112 с.
227. Ларионова И. А., Дегтерев В. А. Социальное образование и социальная активность молодежи. *Социальная активность молодёжи как условие развития современного общества* : сб. науч. трудов по итогам Всероссийских социально-педагогических чтений им. Б. И. Лившица, г. Екатеринбург, 2–3 фев. 2010 г. Екатеринбург, 2010. Ч. 1. С. 146–156.
228. Латишева В. В. Громадські слухання як механізм громадського контролю за якістю управлінських послуг. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/3/08.pdf> (дата звернення: 11.12.2019).
229. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. Москва : Смысл, 1997. 64 с.
230. Лисовский В. Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России : учебное пособие. Санкт-Петербург : СПбГУП, 2000. 508 с.
231. Лисовский В. Т. Социология молодежи : уч. пособ. Санкт-Петербург : СПбГУП, 1996. 361.
232. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2011. 256 с.
233. Лісовець О. В. Теорія та практика формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Слов'янськ, 2018. 575 с.
234. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч. метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 112 с.
235. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монографія. Харків : Одиссей, 2006. 352 с.
236. Лях Т. Л. Методика організації волонтерських груп : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. 160 с.
237. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 304 с.
238. Мазурик О. В., Єрескова Т. В. Соціальна активність сучасного українського соціуму : форми, ресурси, наслідки. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/90254/85787> (дата звернення: 25.01.2018).
239. Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. Київ : Довіра, 2002. 558 с.

240. Максакова В. И. Педагогическая антропология : учеб. пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
241. Максимовська Н. О. Теоретичні і методичні засади соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю у сфері дозвілля : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Харків, 2015, 559 с.
242. Малков Д. Ю. Шендеровський К. С. Діяльність клубів за місцем проживання дітей та молоді в системі ЦССМ м. Києва : навч.-метод. збірка. Київ, 2002. 61 с.
243. Малько А. О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки. Харків : ХДАК, 2004. 285 с.
244. Мальковская Т. Н. Воспитание социальной активности старших школьников : учебное пособие. Ленинград, 1973. 172 с.
245. Мардахаев Л. В. Социальная педагогіка : учеб. Москва : Гардарики, 2003. 269 с.
246. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Знание, 1996. 307 с.
247. Мартинюк І. Молодь України : штрихи до соціального портрета. *Соціальні виміри суспільства*. 2011. Вип. 3. С. 221–234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2011_3_20 (дата звернення: 12.10.2019).
248. Мартинюк Т. С. Методика реалізації діяльнісного підходу у процесі навчання географії України учнів 8 – 9 класів : дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2016. 270 с.
249. Марущак О. Структура системного підходу до професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2010/2010_3_6.pdf (дата звернення: 06.10.2019).
250. Матвійчук А. В. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2008. 20 с.
251. Математична статистика : навч.-метод. посіб. : у 2-х ч. Київ : КНЕУ, 2001. Ч. 2. 336 с.
252. Мерлин В. С., Хрякова М. Ф. Вопросы развития социального мировоззрения у детей. Ленинград : ГИЗ, 1930. 126 с.
253. Методология и методы социально-педагогических исследований : науч., учеб.-метод. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов и специалистов в области воспитания и образования, соц. педагогов и соц. работников / С. Я. Харченко и др. Луганск : Альма-матер, 2001. 216 с.
254. Методологія і організація наукових досліджень. URL: http://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k0356&T=01_2&lng=1&st=0 (дата звернення: 06.12.2019).

255. Методологія системного підходу та наукових досліджень : опорний конспект лекцій / уклад. Н. В. Фоміцька. Харків : Вид-во ХвРІ НАДУ „Магістр”, 2015. 60 с.
256. Михайловська О. Г. Інституціоналізація громадянського суспільства в умовах політичної модернізації в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Луганськ, 2009. 26 с.
257. Мітлощ А. В., Маляко В. О., Бажанюк В. С., Камишин В. В. Психологічні особливості лідерської обдарованості : концепції, діагностика, тренінги : монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 290.
258. Мокрій О. Молодіжні громадські організації та їх міжнародне співробітництво.
URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/17307/1/208-211.pdf> (дата звернення: 09.07.2019).
259. Молодежное участие в Финляндии и Германии анализ состояния вопроса и рекомендации, основывающиеся на полученных данных / Eva Feldmann-Wojtachnia та ін. Хельсинки, Финляндия, 2011. 100 с.
260. Молодіжні центри України : досвід, передумови, приклади створення. Київ, 2017. 12 с.
261. Молодь України – 2015. *GfK Ukraine*. 2015.
URL: https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf (дата звернення: 20.02.2018).
262. Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ : ДП „Редакція інформаційного бюлетеня „Офіційний вісник Президента України”, 2018. 72 с.
263. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921–1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2005. 20 с.
264. Монарьов Р.Г. Формування соціально-професійної активності майбутнього вчителя в навчально-виховному середовищі педагогічного університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2009. 20 с.
265. Мордкович В. Г. Социальная активность : суть и споры. *Социальная активность*. 1976. Вып. 3. С. 3–25.
266. Морова Н. С. Формирование социальной активности студентов в условиях воспитательной системы педагогического вуза : монографія. Йошкар-Ола : МГПИ им. Н. К. Крупской, 2007. 103 с.
267. Мосалев Б. Г. Досуг : методология и методика социологических исследований : учеб. пособие. Москва : Изд-во МГУК, 1995. 96 с.

268. Москаленко С. О. Громадські організації як суб'єкти формування та реалізації соціальної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2009. 22 с.
269. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов. 3-е изд., испр. и доп. / под ред. В. А. Слостенина. Москва : Академия, 2000. 200 с.
270. Навчальна програма „Молодіжний працівник”. URL: www.youth-worker.org.ua (дата звернення: 16.10.2018).
271. Надрага В. І. Взаємодія владних структур, політичних і громадських організацій як засіб підвищення ефективності управління на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2003, 16 с.
272. Наркевич Н. Ю. Формирование социальной активности школьников в условиях взаимодействия семьи и школы : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Новгород, 2007. 140 с.
273. Нисман О. Ю. Формирование социальной активности студентов в учреждениях среднего профессионального образования : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Самара, 2006. 278 с.
274. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні : монографія. Умань : Вид-во „Сочінський”, 2011. 217 с.
275. Ніколенко Л. М. Формування лідерських якостей особистості в діяльності студентських громадських об'єднань : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Слов'янськ, 2013. 20 с
276. Новак В. В. Організаційно-правові питання соціального партнерства органів державної влади та громадських об'єднань в Україні : стан та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2008. 22 с.
277. Новоскольцева Л. О. Проблема формування громадянського суспільства в незалежній Україні : монографія. Луганськ, 2012. 244 с.
278. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій / голова ред. кол. В. Л. Рябіка. Київ : Четверта хвиля, 2001. 388 с.
279. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 268 с.
280. Омельченко С. О. Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2007. 379 с.
281. Омельченко С. О. Науково-методологічне обґрунтування та розробка відкритої системи взаємодії соціальних інститутів суспільства з формування здорового способу життя підлітків. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 218–252.

282. Омельчук В. О. Формування державної молодіжної житлової політики в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2004. 243 с.
283. Он-лайн-словники „Словопедія”. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53409/20574.html> (дата звернення: 17.09.2019).
284. Отрощенко Н. Л. Діяльність соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.
285. Павленок П. Д. Краткий словарь по социологии. Москва : ИНФРА-М, 2001. 272 с.
286. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 560 с.
287. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с
288. Панок В. Г., Привалов Ю. А. Социальная активность личности старшеклассника. Київ : ЦСЕС, 1999. 129 с.
289. Пастухова Л. С. О молодежном парламентаризме в Российской Федерации. *Право и политика*. 2007. № 7 (91). С. 123–129.
290. Пащенко В. І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства : методологія дослідження та стан в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2005, 16 с.
291. Пащенко С. В. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнівської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2000. 19 с.
292. Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи. Київ : Либідь, 2000. 438 с.
293. Переглянутаа Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні (21 травня 2003 р.). URL: http://humanrightsinukraine.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/eu_charter_ukr.pdf (дата звернення: 18.09.2019).
294. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2001. 202 с.
295. Петришин Л. Й. Системний підхід як методологічна основа наукового дослідження та моделювання. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 89–119.
296. Пилипчевская Н. В. Изучение социальной активности студентов пед. вуза : теория и практика. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2008. № 2 (76). С. 5–8.

297. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів / заг. ред. І. Зверевої, Г. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2001. С. 4–5.

298. Пікалова О. Стан та динаміка неурядових організацій в українському суспільстві. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2010. № 19. С. 206–211.

299. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2009. 238 с.

300. Плотніков П. В. Соціально-педагогічні основи соціалізації молоді промислового регіону : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2004. 495 с.

301. Повстин О. В. Благодійність як інструмент реалізації державної соціальної політики. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 2. С. 24–33.

302. Пожидаєв Є. О. Молодіжний чинник у становленні громадянського суспільства в Україні. *Стратегічні пріоритети*,. 2009. № 3 (12). С. 124–128.

303. Політична участь молоді сучасної України : психологічні чинники активізації : монографія / за ред. Л. О. Кияшко. Київ : Міленіум, 2013. 216 с.

304. Політологічний словник.
URL: <https://subject.com.ua/political/dict/891.html> (дата звернення: 15.10.2018).

305. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2006. 315 с.

306. Портфоліо молодіжної роботи Ради Європи. Інструмент для оцінювання та розвитку компетенцій молодіжної роботи. 2016. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/331/pmr.pdf> (дата звернення: 10.01.2017).

307. Посібник з адвокації для провайдерів правової допомоги / заг. ред. В. Бабаєв, Л. Денисенко. Київ, 2016. 52 с.

308. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.2010 р. № 996. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 14.10.2019).

309. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні. Декларація : Відомості Верховної Ради України від 15.12.1992 р. № 2859-ХІІ. Дата оновлення: 03.03.2006. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2859-12> (дата звернення: 14.07.2019).

310. Про затвердження Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2009–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів

України від 28.01.2009 р. № 41.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/41-2009-п> (дата звернення: 12.07.2019).

311. Про затвердження типових положень про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1014. Дата оновлення: 29.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2017-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2019).

312. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.01.2020).

313. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 30.10.2019).

314. Проблеми соціалізації молоді : навч. посіб. / Ж. М. Володченко та ін. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 206 с.

315. Прошкін В. В. Упровадження педагогічної системи інтеграції науково-дослідної та навчальної роботи майбутніх учителів у практику університетської освіти. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_1_26 (дата звернення: 11.03.2019).

316. Пряжников Н. С. Психологический смысл труда : учеб. пособ. Москва : Изд-во „Институт практической психологии” ; Воронеж : НПО „МОДЭК”, 1997. 352 с.

317. Публічна політика в процесах реформування системи державного управління України / Телешун С. О. та ін. Київ : НАДУ, 2016. 192 с.

318. Радченко О., Крюков О. Державна молодіжна політика : основні поняття та принципи як архетипи формування та реалізації в публічному просторі. *Публічне управління : теорія та практика*. 2014. Вип. 2. С. 142–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2%28spets._21 (дата звернення: 19.04.2019).

319. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти. Теорія та технологія: монографія. Х. : ФОР Шейніна О.В., 2012. 468 с.

320. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2005. 47 с.

321. Рижанова А. О. Розвиток соціальної суб’єктності та принцип субсидіарності соціально-педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія*. 2015. № 48. С. 130–141.

322. Рижанова А. О. Сучасна соціалізація молоді в позанавчальній діяльності. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2009. № 4. С. 27–34.
323. Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / В. М. Яблонський та ін. ; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ : НІСД, 2015. 60 с.
324. Розробка Концептуальної Ноти проекту : практ. посіб. URL: https://www.surdp.eu/uploads/files/SURDP_Manuals/Project_Concept_Development_Manual_UA.pdf (дата звернення: 14.06.2019).
325. Роман С. В. Теоретичні засади системного підходу до проблеми формування еколого-гуманістичних цінностей у процесі шкільної хімічної освіти. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 281–305.
326. Романовська Л. І. Соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об’єднань України : історія і сучасність : монографія. Вінниця : „Меркюрі-Поділля”, 2012. 420 с.
327. Ромм Т. А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов. Новосибирск : Изд-во НГТУ. 2007. 380 с.
328. Рудовська С. І. Ключові поняття в діяльності консультативно-дорадчих органів. *Філософія, методологія, теорія та історія державного управління*. 2015. № 1. С. 60–68.
329. Саврасова-В’юн Т. О. Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 23 с.
330. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 455 с.
331. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства : монографія. Луганск : Альма Матер, 2003. 406 с.
332. Савченко С. В. Соціальна педагогіка : теорія і технології. Київ : Центр навч. л-ри, 2006. 316 с.
333. Самохіна Н. М. Педагогічна система професійно-творчої самореалізації майбутніх учителів музики в освітньо-виховному середовищі вишу. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 305–335.
334. Сапріянчук А. П. Соціальна ініціатива особистості як суттєва риса її суспільної активності. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 54. С. 158–161.

335. Свиридон Р. А. Молодёжные организации как фактор социализации подрастающего поколения Великой Британии : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 1996. 179 с.
336. Сербин Р. А. Феномен понять „благодійність” та „благодійна діяльність”. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2014. № 12. Т. 1. С. 116–119.
337. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем : учеб. пособ. Москва : Издательская корпорация „Логос”, 1999. 272 с.
338. Сетров М. И. Основы функциональной теории организации : Философ. очерк. Ленинград : Наука, 1972. 164 с.
339. Сєваст’янова О. А. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 22 с.
340. Сечка С. В. Соціалізація молоді в студентських громадських організаціях та об’єднаннях (60–80-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Старобільськ, 2016. 248 с.
341. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : ООО „Речь”, 2000. 350 с.
342. Сисоева С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень : підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.
343. Системний підхід у вищій школі : навч. посіб. / авт.-упоряд. : Кочубей Т. Д., Іващенко К. В. Умань : ПП Жовтий О. О., 2014. 131 с.
344. Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. 488 с.
345. Скажи своє слово! Посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті. Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2015. 140 с.
346. Скоробогатова В. И. Роль молодёжных общественных организаций в формировании гражданского общества. *Молодёжь и детские общественные объединения : проблемы преемственности деятельности и исследований* : сб. докл. и выст. Москва : Логос, 2002. С. 11–17.
347. Славина Л. С. Психологические условия повышения интеллектуальной активности учащихся I класса в учебной работе. *Возрастная и педагогическая психология : Хрестоматия* : учеб. пособие / сост. И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин. Москва : Академия, 1999. С. 103–106.
348. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / ав. сост. Л. В. Мардахаева. Москва : Издательский центр „Академия”, 2002. 368 с.

349. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ, 1974. 865 с.
350. Соколов А. Р. Российская благотворительность в XVIII–XIX веках (к вопросу о периодизации и понятийном аппарате). *Отечественная история*. 2003. № 6. С. 147.
351. Социальная активность специалиста : истоки и механизм формирования (Социологический анализ) / Е. А. Якуба и др. Харьков : Вища школа, 1983. 216 с.
352. Социальная педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / И. М. Бгажнокова и др. ; под ред. В. А. Никитина. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 270 с.
353. Социология молодежи : учеб. пособие / Ю. Г. Волков и др. ; под ред. Ю. Г. Волкова. Ростов-на-Дону, 2001. 576 с.
354. Соціальна ініціативність : змістово-технологічне забезпечення : посіб. / Т. К. Окушко та ін. ; наук. ред. Т. К. Окушко. Харків : „Друкарня Мадрид”, 2015. 222 с.
355. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
356. Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі / під заг. ред. І. Звереві, Г. М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2001. 53 с.
357. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверева та ін. ; за заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
358. Соціальна робота в Україні : перші кроки / під ред. В. Полтавця. Київ : КМ „Academia”, 2000. 233 с.
359. Соціальна робота з дітьми та молоддю (теоретико-методологічні аспекти) / Зверева І. Д. та ін. Ужгород : УжНУ, 2000. 190 с.
360. Соціально-педагогічна робота з дитячими та молодіжними об'єднаннями й організаціями : навч.-метод. посіб. / С. О. Омельченко та ін. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Моторіна, 2015. 453 с.
361. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2011 роки : звіт за даними дослідження / Л. Паливода, С. Голота. Київ : БФ „Творчий центр ТЦК”, 2013. 118 с.
362. Станкевич-Волосянчук О. Адвокація як метод впливу (практичний посібник). Ужгород, 2013. 80 с.
363. Старикова Л. Д., Стариков С. А. Методы педагогического исследования : учеб. пособ. для вузов. Екатеринбург : Изд-во РГППУ, 2010. 336 с.
364. Степаненко В. П. Громадянське суспільство : дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.
365. Сторожук Р. П. Зарубіжний досвід реалізації молодіжної політики. Київ : Академпрес, 1999. 197 с.

366. Стратегия молодежной работы в Эстонии на 2006–2013 годы. Тарту, 2006. 40 с.
367. Ступак О.Ю. Формування соціальної активності молоді як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 187. С. 105-115.
368. Ступак О.Ю. Діагностичний інструментарій дослідження рівня соціальної активності молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць*. 2019. Вип. № 6 (98). С. 213-227.
369. Ступак О.Ю. Діагностування рівня сформованості соціальної активності молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2019. Вип. 2. С. 8-78.
370. Ступак О.Ю. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: інформаційний етап. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 31. С. 148-154.
371. Ступак О. Ю. Інформаційний етап реалізація системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Вісник КНЛУ. Серія Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 31. С. 148–154.
372. Ступак О. Ю. Історико-педагогічні засади формування соціальної активності молоді. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 6 (329). Ч. II. С. 171–192.
373. Ступак О. Ю. Концептуальні основи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. № 5 (97). С. 56–68.
374. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 2. С. 127–138.
375. Ступак О. Ю. Особливості соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Професіоналізм педагога : теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Вип. 10. С. 223–234. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.10.2019.182198>.
376. Ступак О. Ю. Просвітницький етап системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2020. №1(34). С. 41-47.
377. Ступак О. Ю. Роль громадських організацій у процесі формування соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога : теоретичні й методичні аспекти*. 2016. Вип. 4. С. 78–84.
378. Ступак О. Ю. Роль студентських організацій у становленні громадянської свідомості молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2016. Вип. LXXV. С. 83–90.

379. Ступак О. Ю. Сутність поняття „соціальна активність молоді”. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1–2 (54–55). С. 164–171.
380. Ступак О. Ю. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2019. № 4 (129). С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2019-4-4>.
381. Ступак О. Ю. Технології формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 185-190.
382. Ступак О. Ю. Характеристика компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Наука і освіта*. 2019. № 4. С. 23–30.
383. Ступак О. Ю. Характеристика критеріїв та рівнів соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Вип. 11. С. 168-177.
384. Ступак О. Ю., Березка С. В., Шульга Т. В. Молодіжна громада : стан та перспективи. Слов’янськ : Рк ”СМІК”, 2019. 100 с.
385. Сухобская Г. С. Социальная и социально-психологическая зрелость : основы идентификации личности в образовательном процессе. *Понятийный аппарат педагогики и образования*. 2007. С. 215–218.
386. Сухомлинська О. В. Концепція громадянської освіти в школах України. *Шлях освіти*. 2001. № 1. С. 26–31.
387. Сучасний європейський досвід формування та реалізації молодіжної політики : навч. посіб. / С. Є. Бородін та ін. Дніпропетровськ : Пороги, 2008. 116 с.
388. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : ВД „ШКОЛА”, 2009 1008 с.
389. Сушенцева Л. Л. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічному навчальному закладі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 469 с.
390. Таран В. О., Зотов В. М., Резанова Н. О. Соціальна філософія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 272 с.
391. Тельна О. А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2011. 208 с.
392. Теоретико-методичні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко та ін. Слов’янськ : Вид-во Б. І. Моторіна, 2016. 433 с.

393. Тепсаева З. М. Развитие социальной активности студента в воспитательной системе колледжа : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Майкоп, 2007. 156 с.
394. Терницька С. В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДУ серед учнівської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 22 с.
395. Тетерский С. В. Развитие социальной инициативности детей и молодежи : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Тамбов, 2004. 40 с.
396. Тимошук О. Дидактичні аспекти використання мережевих технологій та їх системні зв'язки із концепцією комп'ютерно орієнтованої педагогіки Аллана Каррінгтона. *Нова педагогічна думка*. 2016. 2 (86). С. 25-29.
397. Тиханова С. В. Формирование ценностных ориентаций подростков в деятельности детских общественных объединений : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Челябинск, 1999. 187 с.
398. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи. 2-ге вид., оновл. / упор. Л. В. Лохвицька. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
399. Тогочинський О. М. Критерії та показники сформованості соціальної компетентності майбутніх працівників органів внутрішніх справ та керівників основних підрозділів МВС. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_13 (дата звернення: 05.07.2019).
400. Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля. *Толковый словарь Даля онлайн*. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=37673> (дата звернення: 17.06.2019).
401. Третій сектор в Україні : проблеми становлення / М. Ф. Шевченко та ін. Київ : Укр. ін.-т соц. дослідж., 2001. 173 с.
402. Третьяков П. И. Адаптивное управление педагогическими системами. Москва : Академия, 2003. 368 с.
403. Трілленберг В. Проектний менеджмент : конспект лекцій і семінарів. Тернопіль : Економічна думка, 2001. 95 с.
404. Троцько Г. В., Трубавіна І. М., Хлебнікова Т. М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації. Харків : ХДПУ, 1999. 206 с.
405. Тушева В. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Харків : Федорко, 2014. 408 с.
406. Устемиров К., Шаелов Н., Васильев И. Профессиональная педагогика : учеб. для учащихся. Алматы : Акнур и К, 2005. 431 с.

407. Федоров Г. В. Системний підхід до управлінської діяльності керівника навчальних закладів у ринкових умовах : монографія. Київ : Дорадо-Друк, 2012. 240 с.
408. Федорчак О. В. Проектний підхід як інноваційний механізм державного управління. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. Вип. 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/TEKNOLOGIYA/02-FEDORCHAK.pdf> (дата звернення: 22.08.2019).
409. Фельдштейн Д. И. Психология развития человека как личности : избранные труды : в 2 т. Москва ; Воронеж : Изд-во МПСИ : МОДЭК, 2005. Т. 1. 566 с. Т. 2. 455 с.
410. Фельдштейн Д. И. Психолого-педагогическая наука как ресурс подготовки кадров для инновационной России. Москва : МАН „Интеллект будущего”, 2012. 24 с.
411. Феномен інновації : освіта, суспільство, культура : монографія / В. Г. Кремень та ін. Київ : Пед. думка, 2008. 471 с.
412. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 490 с.
413. Фещенко В. В. Социальные аспекты взаимодействия молодёжных общественных объединений и государства : дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.04. Балашиха, 2002. 214 с.
414. Фирсов М. В., Шапиро Б. Ю. Психология социальной работы. Содержание и методы психосоциальной практики : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Изд-й центр „Академия”, 2002 192 с.
415. Філіппов Ю. М. Основні аспекти трудової соціалізації молоді у діяльності громадських організацій. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 9. С. 122–131.
416. Філіппов Ю. М. Трудова соціалізація молоді в діяльності громадських організацій та рухів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 20 с.
417. Хайкин В.Л. Активность (характеристика и развитие). Москва : Логос, 2000. 416 с.
418. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33565 (дата звернення: 01.05.2017).
419. Харланова Е. М. Концепция развития социальной активности студентов в процессе интеграции формального и неформального образования : монография. Челябинск : Изд-во ЧГПУ, 2014. 380 с.
420. Харланова Е. М. Развитие социальной активности будущих специалистов в условиях студенческого педагогического отряда : монография. Челябинск : Изд-во ЧГПУ, 2007. 194 с.

421. Харланова Е. М. Социальная активность студентов : сущность понятия. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 4. С. 358–362.

422. Харченко С. Я. Значення категорії „соціальність” у пошуках методологічної основи розвитку сучасної соціально-педагогічної науки. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2012. № 3. С. 4–13.

423. Харченко С. Я. Методологія дослідження професійної підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів на основі використання системного підходу. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 6–50.

424. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія та практика. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.

425. Харченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П. Соціально педагогічні технології : навч. метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Луганськ : Альма матер, 2005. 552 с.

426. Хмуринська Т. О. Компонентно-структурний аналіз соціальної зрілості у студентів – майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота*. 2011. Вип. 21. С. 205–207.

427. Цвих В. Ф. Профспілки і громадське суспільство : особливості парадигми відносин : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2004 . 36 с.

428. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президента України Верховній Раді про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / редкол. : Жданов І. О., гол. ред. колег. Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін. Київ, 2016. 200 с.

429. Чейз Р., Эквилайн Н., Якобе Р. Производственный и операционный менеджмент. 8-е издание. Москва : Издательский дом „Вильяме”, 2001. 704 с.

430. Черкасова С. О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, Харків, 2001. 20 с.

431. Чернета С. Соціальна активність особистості як умова розвитку сучасного українського суспільства. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 177–180. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6576/1/37.pdf> (дата звернення: 18.07.2019).

432. Чернуха Н., Саврасова-В’юн Т. Громадянська активність студентів : психологічна характеристика проявів розвитку. *Освітологія*.

2014. Вип. 3. С. 122–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ocvit_2014_3_22 (дата звернення: 14.05.2019).

433. Чернявська О. В., Соколова А. М. Фандрайзинг : навч. посіб. 2-е вид., з допрац. та допов. Київ : Алерта, 2015. 272 с.

434. Чистоколяний Я. В. Основні напрями розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 13–19.

435. Чолій С. М. Мотиваційно-ціннісний аспект соціальної активності молоді. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 10. С. 808–822.

436. Чолій С. М. Мотивація участі молоді в діяльності громадських організацій : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11. Київ, 2011. 21 с.

437. Чорна К. Уроки громадянського виховання в старших класах. *Шлях освіти*. 2000. № 4. С. 27–30.

438. Шалбаєва О. В. Социальная активность старшеклассников в психолого-педагогической науке. *Вестник ЧГПУ. Педагогика и психология*. 2011. № 9. С. 235–241.

439. Шаповаленко С. Г. Обучение и научное познание. Москва : Педагогика, 1981. 152 с.

440. Шафран О. І. Система інноваційної підготовки майбутнього вчителя в умовах навчально-науковопедагогічних комплексів : монографія. Переяслав-Хмельницький : С. В. Карпук, 2007. 370 с.

441. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2004. 20 с.

442. Швальбе Б., Швальбе Х. Личность, карьера, успех. Москва : Прогресс-Интер, 1993. 240 с.

443. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. для студ. вузів. Київ : Центр учбової літ. (ЦУЛ), 2012. 246 с.

444. Шевцова Ю. М. Особливості роботи з молоддю в контексті людського розвитку : нова державна парадигма. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12SYUMNDP.pdf> (дата звернення: 24.02.2019).

445. Шехавцова С. А. Субъектная активность как детерминант формирования субъектности студента университета. *Теория и практика образования в современном мире* : материалы междунар. науч. конф., г. Санкт-Петербург, 2012 г. Санкт-Петербург, 2012. С. 386–388.

446. Штефан Л. А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20-ті – 90-ті рр. ХХ ст.). Харків : ТО Ексклюзив, 2002. 263 с.

447. Щедрова Г. Громадянське суспільство : прагнення та реалії. *Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень НАН України*. 2004. Вип. 25. С. 237–247.
448. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Москва : Наука, 1978. 391 с.
449. Ямкова К. С. Визначення сутності та змісту соціальної активності в науковій думці. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія педагогіка*. 2011. С. 357–365.
450. Яременко И. А. Организационно-педагогические условия формирования социальной активности личности средствами массовой : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Магнитогорск, 2000. 20 с.
451. A Rapid Review of Innovation in the Context of Social Determinants : Lessons from Europe. URL: <https://eurohealthnet.eu/sites/eurohealthnet.eu/files/publications/Working-Document-2-%28Innovative-Approaches%29.pdf> (Last accessed: 12.11.2019).
452. Banathy Bela H. Designing Education as a Social System. *Educational technology*. 1998. P. 51–55.
453. Denstad F. Youth Policy Manual How to develop a national youth strategy. Paris, 2009. URL: https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261809/YP_Manual_pub.pdf/7b17e1e6-e8b6-4041-902e-3b3ad0973c45 (Last accessed: 25.06.2019).
454. Dialogue box : Підходи та практики з молодіжних проєктів для порозуміння та діалогу. URL: nsha-osvita.org/wp-content/uploads/2016/01/DIALOGUE-BOX_збірка-матеріалів-та-методик.pdf (Last accessed: 11.05.2019).
455. EU White Paper. “A new impetus for European youth”. URL: http://aei.pitt.edu/1186/1/youth_wp_COM_2001_681.pdf (Last accessed: 14.03.2019).
456. European Conference on the future EU Youth Strategy. Report, Brussels, 3–4 May 2017. URL: https://ec.europa.eu/youth/sites/youth/files/youth-strategy-report_en.pdf (Last accessed: 11.05.2019).
457. Hart R. Children’s Participation : from Tokenism to Citizenship. Florence : Innocenti Essay. 1992. No. 4. 44 p.
458. Huang Y. M. Exploring students’ acceptance of educational computer games from the perspective of learning strategy. *Australasian Journal of Educational Technology*. 2019. 35(3). P. 132-147.
459. Huang Y. M. Reason and emotion: How they drive students to play a color game. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2018. 14(5). P. 1911–1924.

460. Karlinska A. European Youth Policy: How Does It Work? URL: https://www.auca.kg/uploads/Article%20%201%20European%20Youth%20Policy_graphic.pdf (Last accessed: 19.07.2019)

461. Lavchyan Z., Williamson H., Retore S. Youth Policy : The Essentials. URL: <https://pjp-eu.coe.int/en/documents/1017981/9907025/Essentials/9e7efd7b-483d-fb92-1e04-31d5024e8f20> (Last accessed: 29.07.2018).

462. Promoting the creativity and innovative capacity of young people by identifying competences and skills acquired through non formal and informal learning relevant for employability. URL: <http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/promoting-the-creativity-and-innovative-capacity-of-young> (Last accessed: 12.11.2019).

463. Siurala L. A European framework for youth policy: What is necessary and what has already been done? *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*. 2007. 2 (4). S. 377–390.

464. Stupak O. European Youth Experience. *East European scientist journal*. 2020. #1(52), part 8. P. 14-21.

465. Stupak O. Social organizations in the system of management of higher educational establishments. *Social and economic change of contemporary society* : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 229–234.

466. Stupak O. The influence of social institutes on the formation of the active civil position. *Youth involvement in civil society development : current state and prospective trends* : monograph / ed. M. Wierzbik-Strońska. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 195–201.

467. The future of youth policy cooperation in Europe post-2018 – Prerequisites for a successful European youth policy. URL: https://www.agj.de/fileadmin/user_upload/FA/II/AGJ-Positionspapier_Fortfu%CC%88hrung_jugendpolitische_Zusammenarbeit_in_Europa_ab_2019_final_EN.pdf (Last accessed: 13.08.2019).

468. Turner P., Johnston E., Kebritchi M., Evans S., David A. Heflich Influence of online computer games on the academic achievement of nontraditional undergraduate students. *Cogent Education*. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323127807_Influence_of_Online_Computer_Games_on_the_Academic_Achievement_of_Nontraditional_Undergraduate_Students (Last accessed: 20.01.2020)

469. Ukrainian Volunteer. URL: <https://volunteer.country/about> (Last accessed: 11.12.2017).

Періодизація розвитку інститутів громадянського суспільства

Етапи розвитку ІГС	Характеристика
I – „Зародження інститутів громадянського суспільства” (IX – XIX ст.)	<p>Монастирі були центрами соціальної допомоги знедоленим і незаможним, забезпечуючи нужденних грошима, продуктами, лікуванням та навчанням. Меценатська діяльність київських князів охоплювала будівництво християнських храмів.</p> <p>Родову князівсько-болярську знать замінює нова верства українського суспільства – козаки, розпочавши міщансько-братський період. Братства як громадські об'єднання захищали певні групи населення з релігійною, благодійною чи культурно-просвітницькою метою</p>
II – „Організаційний розвиток інститутів громадянського суспільства” (XIX - початок XX ст.)	<p>Освітня галузь стає пріоритетним об'єктом доброчинності, громадська ініціатива й благодійні капітали сприяли розвитку всіх ланок системи освіти – від заснування громадських організацій та установ, які займалися поширенням освіти серед незаможного населення, до створення професійних навчальних закладів усіх рівнів.</p> <p>Розвивається масовий громадський рух, проте громадські структури залишаються залежними від держави, яка жорстко контролювала діяльність товариств.</p> <p>Почали формуватися молодіжні організації в студентському середовищі, спрямувавши свою діяльність на розв'язання загальнонаціональних питань, зокрема проблем соціальної справедливості, національного самовизначення</p>
III – „Застій розвитку інститутів громадянського суспільства” (1919 – 1980 рр. XX ст.)	<p>Радянська доба визначила громадянську активність як нелегальну, що значно пригальмувало розвиток громадянського суспільства. Формувалась значна кількість об'єднань дитячого та молодіжного руху, що мали допомагати досягненню цілей партійних органів.</p> <p>Меценатство з чітко окресленим національним характером особливо було піддано нищівній критиці з ідеологічних позицій, а соціальна база меценатства ліквідована, як і всі організаційні структури благодійництва.</p> <p>При житлово-експлуатаційних конторах в Україні починають створюватися перші підліткові клуби (аналог європейських молодіжних центрів)</p>
IV – „Первинна інституціоналізація” (1980 – 1991 рр. XX ст.)	<p>Розвиток громадських об'єднань (добровільні організації, благодійні фонди, творчі спілки, клуби за інтересами, незалежні засоби масової інформації, різноманітні конфесії), неформальних рухів, становлення державних структур, що займаються створенням та реалізацією молодіжної політики,</p>

	<p>упровадженням необхідної правової бази розвитку молодіжного руху.</p> <p>Молодь прагне реалізувати свої потреби через активну політичну діяльність, а молодіжний рух набув організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності</p>
<p>V – „Законодавче регулювання” (1991 – 2004 рр. XX ст.)</p>	<p>Громадські організації, що боролися з радянським режимом, зменшили рівень своєї активності, багато з них почали діяти при новосформованих політичних партіях.</p> <p>Оновлюється політико-правова база для функціонування ІГС. Об'єднання молоді дедалі активніше беруть участь у суспільно-політичних процесах, реалізують програми щодо залучення молоді до державотворчих процесів, займаються її професійною орієнтацією</p>
<p>VI – „Формування функційної дієздатності” (2004 – 2013 рр. XXI ст.)</p>	<p>Зростає співпраця органів державної влади та громадськості через громадські ради, які діяли при більшості центральних і місцевих органів виконавчої влади, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики.</p> <p>Водночас загальнодержавні програми підтримки молоді сприяють збільшенню громадських об'єднань за участю молоді, а також платформ для реалізації молодіжної активності.</p> <p>Створюються десятки незалежних засобів масової інформації, теле-, радіоканалів та мережа в Internet, які сприяють формуванню таких важливих цінностей демократії, як вільне висловлювання, формування громадської думки</p>
<p>VII – „Трансформаційний період” (з 2013 р. по теперішній час)</p>	<p>Спостерігається активізація громадянського суспільства, посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію, проведення правових реформ</p>

**Регіональний розподіл молодіжних громадських організацій
2014 – 2018 роки:**

– Вінницька область: 18 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний центр європейських ініціатив”, 2014 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Студентське Братство Вінниччини»”, 2015 р., ГО „Українсько-польська асоціація робітників”, 2016 р.);

– Волинська область: 8 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний автоклуб «ДРАЙВ»”, 2014 р., ГО „Молодіжний військово-патріотичний центр «Третій полк»”, 2015 р., ГО „Молодіжний центр «Нові крила»”, 2016 р., ГО „Фундація розвитку сільської молоді”, 2017 р.);

– Дніпропетровська область: 24 молодіжних громадських об'єднання (ГО „Молодіжний спортивно-туристичний клуб «Гільдія Подорожей та Екстриму»”, 2014 р., ГО „Час молодих”, 2015 р., ГО „Новий міст”, 2016 р., ГО „Молодіжне Віче”, 2017 р., ГО „Молодь будує майбутнє”, 2018 р.);

– Донецька область: 25 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодіжний союз України»”, 2014 р., ГО „Молодь Сходу України”, 2015 р., ГО „Молодіжна фундація”, 2016 р., ГО „Молодіжна платформа «Новосхід»”), 2017 р., ГО „Асоціація молодіжних центрів Донеччини”, 2018 р.);

– Житомирська область: 28 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодь за Єдину Україну”, 2014 р., ГО „Студентське братство ЖДУ ім. Івана Франка”, 2015 р., Асоціація молодіжних організацій міста Бердичева, 2016 р., ГО „Молодь в дії”, 2017 р., ГО „ДІЄВА МОЛОДЬ”, 2018 р.);

– Закарпатська область: 10 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Спілка закарпатських угорських молодих митців”, 2014 р., ГО „Молодь села Рафайново за Європу”, 2015 р., ГО „Закарпатська обласна молодіжна громадська організація «Гідність» («Патів»»), 2016 р., ГО „Молодіжний спортивний клуб «СМОЛЛ МІРАКЛЕС»”, 2017 р., Громадська організація „Триста шістдесят”, 2018 р.);

– Запорізька область: 21 молодіжне громадське об'єднання (ГО „Інститут інноваційної освіти”, 2014 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Моє майбутнє»”, 2015 р., ГО „Всеукраїнський рух розвитку молоді та спорту”, 2016 р., ГО „Молодіжна громада Запоріжжя”, 2017 р.);

– Івано-Франківська область: 16 молодіжних громадських об'єднань (Тлумацька молодіжна громадська організація-євроклуб „Esperanto”, 2014 р., ГО „Молодіжне телебачення” (ГО „МОЛОДІЖНЕ ТЕЛЕБАЧЕННЯ”), 2015 р., ГО „Молодіжне жіноче об'єднання захід Екомедсоцарт”, 2016 р.);

– Київська область: 44 молодіжних громадських об'єднання (ГО „Донецький молодіжний дебатний центр”, 2014 р., ГО „Відкрита сім'я”, 2015 р., молодіжна громадська організація „Бучанська Асоціація лідерів”, 2016 р., ГО „Об'єднання бітбоксерів України”, 2017 р.);

– Кіровоградська область: 21 молодіжне громадське об'єднання (ГО „Молодь Олександрійщини”, 2014 р., ГО „Християнська асоціація молодих людей – діти міста Кіровограда”, 2015 р., ГО „Кіровоградська обласна федерація брейк-дансу”, 2016 р., ГО „Молодіжний табір «Патріот»”, 2017 р., ГО „Комп'ютерні інженери”, 2018 р.);

– Луганська область: 7 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Луганська обласна молодіжна організація «Сила слова»”, 2014 р., ГО „Молодіжна організація «Ми покоління за зміни»”, 2018 р.);

– Львівська область: 29 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжна організація «Шлях до змін»”, 2018 р., ГО „Цікаві люди”, 2017 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Дрогобицька ліга КВК»”, 2016 р., ГО „Молодіжна спортивна спільнота України”, 2015 р., ГО „Молодіжний Рух Життя”, 2014 р.);

– Миколаївська область: 11 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжне об'єднання «Молодий патріот»”, 2014 р., ГО „Молодіжна рада Миколаєва, 2015 р., ГО „Южноукраїнське молодіжне об'єднання «Місто дитинства»”, 2016 р., ГО „Молодіжна організація «Центр учнівського прогресу»”, 2018 р.);

– Одеська область: 23 молодіжних громадських об'єднання (Громадська організація „Лиманська організація скаутів Роздільнянського району”, 2014 р., ГО „Центр демократичного розвитку молоді «Синергія»”, 2015 р., ГО „Студія дизайну одягу «Грація»”, 2016 р., ГО „Молодіжний християнський центр «ФРІ ДОМ»”, 2017 р.);

– Полтавська область: 21 молодіжне громадське об'єднання (ГО „Творча молодь Полтавщини”, 2014 р., Кременчуцька міська організація всеукраїнської молодіжної громадської організації „Фундація регіональних ініціатив”, 2015 р., ГО „Молодіжний психологічний клуб «Арбуз»”, 2016 р., ГО „Твоя відповідальність”, 2017р., ГО „Молодіжна агенція з адвокатури ромської культури «АРКА»”, 2018 р.);

– Рівненська область: 5 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний військово-патріотичний клуб «Спис»”, 2015 р., ГО „Молодіжний клуб «АВАНТИ»”, 2017 р.);

– Сумська область: 24 молодіжних громадських об'єднання (Роменська міська громадська молодіжна організація „Вулична молодіжна культура Роменщини”, 2014 р., Молодіжна громадська організація „Хто, як не ми?”, 2015 р., ГО „Військово-спортивний клуб «СІЧ»”, 2016 р.);

– Тернопільська область: 12 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний центр розвитку «Міст»”, 2014 р., Тернопільська обласна громадська організація „Молодіжний рух «Студентський Патруль Країни»”, 2015 р., Громадська організація „Освітньо-аналітичний центр розвитку громад”, 2016 р., Громадська організація „Молодіжна організація «Починаймо з себе»”, 2017 р.);

– Харківська область: 25 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Вільний форум”, 2014р., ГО „Молодіжно-дитячий спортивний клуб «ЮМЕ»”, 2015 р., Чугуївська громадська організація „Асоціація батьків позашкілля Чугуєва”, 2016 р., ГО „Молодіжний літературний клуб «Книгар»”, 2017 р.);

– Херсонська область: 8 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Центр соціального партнерства «Перспектива»”, 2014 р., Громадська організація „Молодь. Єдність. Майбутнє”, 2016 р.);

– Хмельницька область: 10 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжна асоціація каліграфів”, 2014 р., ГО „КВК Поділля”, 2015 р., ГО „Хмельницький молодіжний курінь імені Івана Сірка”, 2016 р., ГО „Молодіжний спортивний клуб «Школа боксу» «Гладіатор»”, 2017 р.);

– Черкаська область: 26 (ГО „Молодь Христинівщини”, 2014 р., ГО „Черкаська молодіжна платформа”, 2015 р., Маньківська районна організація товариства Червоного Хреста України, 2016 р., ГО „Творчо молодіжний центр «Жовта субмарина»”, 2017 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Сила нації»”, 2018 р.);

– Чернівецька область: 7 (Громадська організація „Українська асоціація «Громадський Ресурс»”, 2014, Громадська організація „Молодіжне об'єднання «Студентська рада Буковини»”, 2015 р., ГО „Молодь фест”, 2016 р., ГО „Спортивний клуб КІН-ХІН, ТАЙ БО”, 2017 р.);

– Чернігівська область: 5 (ГО „Всеукраїнська молодіжна організація «Зелене плем'я»”, 2014 р., ГО „Молодіжна громадська організація «Інтелектуальний клуб «Кліо»”, 2015 р., ГО „ТЮТОР-ХАБ”, 2017 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Сн. Юнацька вулиця»”, 2018 р.).

Приклади молодіжних рад

Ірпінська молодіжна громадська рада при міському голові є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі молоді міста Ірпеня у формуванні та реалізації державної політики, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю.

Основними завданнями громадської ради є:

- сприяння реалізації молоддю міста Ірпеня конституційного права на участь в управлінні державними справами;
- здійснює громадський контроль за врахуванням органом виконавчої влади пропозицій та зауважень громадськості, забезпечення ним прозорості та відкритості своєї діяльності, доступу до публічної інформації, яка знаходиться в його володінні, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції;

2) здійснення громадського контролю за діяльністю органу виконавчої влади;

3) участь у формуванні та реалізації державної молодіжної політики органом виконавчої влади.

До складу молодіжної громадської ради можуть бути обрані представники віком від 18 до 35 років громадських об'єднань, релігійних, благодійних організацій, творчих спілок, професійних спілок та їх об'єднань, асоціацій, організацій роботодавців та їх об'єднань, недержавних засобів масової інформації (далі – інститути громадянського суспільства), які зареєстровані в установленому порядку і провадять діяльність на території України, та громадські діячі, активісти, які працюють індивідуально. До складу молодіжної громадської ради при органі виконавчої влади можуть бути обрані представники інститутів громадянського суспільства, які провадять свою діяльність у сфері, що пов'язана з діяльністю молодіжної громадської ради, та мають пропозиції щодо покращення благоустрою або соціально-економічного стану міста Ірпеня.

Ірпінська молодіжна громадська рада має структуру:

- 1) голова;
- 2) заступник з питань регіонального розвитку;
- 3) заступник з питань освіти і науки;
- 4) заступник з питань культури та спорту;
- 5) заступник з питань зовнішніх зв'язків;
- 6) секретар;
- 7) члени молодіжної громадської ради.

Іншим прикладом можна вважати **Раду з питань молодіжної політики при міському голові м. Миколаєва**, що покликана максимально сприяти взаємодії виконавчих органів Миколаївської міської ради та молоді міста Миколаєва, забезпечувати узгодженість дій у вирішенні питань, пов'язаних із життям молоді та її участю в усіх сферах життя суспільства, проведення інформаційно-навчальної роботи серед молоді та консолідації молодіжного руху міста Миколаєва.

Рада має право:

- утворювати в разі потреби тимчасові експертні та робочі групи, залучати до участі в них представників наукових установ та громадських організацій (за узгодженням з їхніми керівниками);

- одержувати в установленому порядку необхідні для її діяльності інформацію та матеріали;

- заслуховувати на своїх засіданнях керівників виконавчих органів міської ради, керівників державних підприємств, установ і організацій (за узгодженням) з питань, що належать до компетенції ради.

Забезпечення поточної та організаційної роботи ради здійснює управління у справах сім'ї, дітей та молоді.

Серед питань, що розглядає рада, найбільш важливими є проєкт Програми забезпечення молодих сімей та одиноких молодих громадян міста Миколаєва житлом на 2018 – 2022 роки, створення та облаштування молодіжного простору в місті та ін.

Молодіжна громадська рада при виконавчому комітеті Васильківської міської ради є консультативно-дорадчим органом, який утворюється при виконавчому комітеті Васильківської міської ради з метою здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації молодіжної політики, а також сприяння участі молоді Василькова у формуванні та реалізації молодіжної політики міста в усіх сферах життя молоді, координації спільної діяльності молодіжних громадських організацій, інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування, що займаються реалізацією молодіжної політики.

Основними завданнями Ради є:

- сприяння молоді в реалізації її проєктів, програм, заходів, акцій та підтримка будь-яких молодіжних ініціатив, що не суперечать чинному законодавству України та цьому Положенню;

- захист прав та інтересів молоді міста Василькова;

- проведення аналізу проблем і потреб молоді міста Василькова;

- здійснення моніторингу діяльності ІГС у сфері реалізації молодіжної політики;

- різнобічне сприяння самореалізації молоді;

- сприяння патріотичному вихованню та підвищенню рівня національної свідомості молоді;
- проведення інформаційно-просвітницької діяльності серед молоді та підвищення рівня правової культури молоді;
- залучення молоді міста до участі в усіх сферах розвитку міста;
- інформування громади міста про власну діяльність, діяльність молодіжних громадських організацій, органів студентського (учнівського) самоврядування щодо провадження молодіжної політики в місті Василькові;
- здійснення іншої діяльності з метою реалізації молодіжної політики, що не суперечить чинному законодавству та цьому Положенню.

Згідно із Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, до складу ради можуть бути включені громадяни віком від 14 до 35 років, зокрема представники молоді із числа міських молодіжних та дитячих громадських організацій, учнів навчальних закладів та інших об’єднань громадян, органів місцевого самоврядування та активної молоді. Склад ради формується та затверджується розпорядженням Васильківського міського голови. Кількісний склад молодіжної громадської ради визначається установчими зборами та не може становити більше як 20 осіб.

Київська обласна молодіжна громадська рада при голові Київської обласної державної адміністрації є консультативно-дорадчим органом, який утворений з метою здійснення координації заходів, пов’язаних із забезпеченням проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної молодіжної політики.

Основними завданнями молодіжної громадської ради є:

- сприяння реалізації молодими громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами;
- забезпечення врахування громадської думки в процесі підготовки та організації виконання рішень центральних органів виконавчої влади та розпоряджень голови обласної державної адміністрації.

До складу молодіжної громадської ради входять представники молоді від кожного району та міста Київської області з числа молодіжних та дитячих громадських організацій, студентів закладів вищої освіти та інших об’єднань громадян, органів місцевого самоврядування та активної молоді.

Молодіжна громадська рада складається з комісій, які працюють зокрема з таких питань: культури та дозвілля; розвитку студентського самоврядування; фізичної культури та спорту; охорони здоров’я та екології; волонтерського руху; фінансового забезпечення; партнерства та міжнародних відносин; інформації та зв’язків з громадськістю.

Приклади діяльності молодіжних центрів в Україні

Сумський міський центр дозвілля для молоді (Центр дозвілля молоді) заснований у 2007 р. Діє у формі комунальної установи (у сфері молоді), але як заклад культури. Центр реалізує молодіжну політику в м. Сумах і працює над: створенням умов для самовизначення та самореалізації молоді міста; організацією змістовного дозвілля, культурологічних та освітніх заходів для молоді; підтримкою молодіжних громадських організацій.

Ініціатива створення центру виникла на хвилі активізації студентського руху в Сумах, коли навколо студентських об'єднань гуртувалися громадські активісти. У результаті за підтримки Програми розвитку ООН регіональною громадською організацією „Центр соціального партнерства” та кількома новими ГО було створено центр дозвілля. Після закінчення проєкту громадські організації пролобіювали можливість подальшої роботи центру за підтримки міської ради.

Досягнення, якими пишається центр:

- 1) приміщення центру відчинене для всіх і завжди;
- 2) команда центру є лідерами думки в молодіжній сфері регіону;
- 3) постійно залучає нові категорії молоді (наприклад, 2013 року було започатковано системну роботу зі студентським самоврядуванням коледжів і технікумів, 2016 року розпочалася робота з професійно-технічними закладами освіти).

Центр як комунальна установа підпорядкований відділу у справах сім'ї, молоді та спорту Сумської міської ради. Керівника центру призначає міський голова. Штатний розпис затверджує також міський голова на подання керівника Центру.

Станом на 2017 рік у центрі працює 9 найманих працівників.

Центр має два структурні підрозділи: відділ інформаційно-ресурсного забезпечення молодіжних ініціатив; відділ організації дозвілля молоді.

Молодіжний центр „М-Формація” (м. Бердичів) (створено у 2016 р.) слугує майданчиком для генерування ідей, об'єднання зусиль та потенціалу молоді для реалізації суспільно корисних ініціатив. Окрім того, у центрі створюються всі умови розвитку та реалізації ідей для творчих особистостей із цікавими й змістовними планами.

Ініціювання створення центру зумовлено необхідністю перетворення бібліотек зі звичайних книгозбірень із функцією „видав книжку – отримав книжку” на культурно-дозвіллеві центри. Молодіжний центр є структурним підрозділом центральної міської бібліотеки, яка є комунальним неприбутковим закладом культури та безпосередньо

підпорядковується відділу культури виконавчого комітету Бердичівської міської ради. Керівником центру є директор ЦБС.

Станом на 2018 рік у центрі разом із керівником працює 5 працівників-бібліотекарів, які працюють за окремими посадовими інструкціями. Окремо в штаті бібліотеки є заступник директора ЦБС по роботі з молоддю. Центр діє відповідно до щорічного плану роботи центру, а також міської комплексної Програми соціально-економічного розвитку Бердичева на 2016 – 2018 рр.

Досягнення, якими пишається центр:

1. Культурно-мистецький фест „Дороги світу”.
2. Участь у фестивалі французької культури „Французька весна в Україні”.
3. Участь „М-Формації” в Днях Європи, молоді та міста.

Джерелами фінансування є:

- кошти з міського бюджету;
- грантові кошти;
- спонсорська та партнерська допомога на реалізацію заходів у негрошовому еквіваленті (придбання необхідного інвентарю, оплата послуг тощо).

Відкриті простори від Благодійного Фонду „Львівська освітня фундація”:

„Вільна Хата” в Краматорську (ВільХА) – це неформальний, вільний мистецький простір. Місце зустрічі вільних людей. Місце для творчості, саморозвитку, представлення та втілення своїх ідей.

Платформа ініціатив „Теплиця” у Слов’янську – платформа ініціатив, відкритий простір для громадських ініціатив, кожен може долучитися до його творення. Це простір для неформальної освіти, саморозвитку і творчості вільних людей.

Ідея вільних громадських просторів виникла в Краматорську після успішного завершення проєкту Львівської освітньої фундації „Будуємо Україну разом”. Тоді місцеві активісти ініціювали створення молодіжного хабу. Після цього почали думати, як створити простір, де можна було б щодня збиратися, проводити якісь культурно-освітні заходи. Представники фонду Раст дізналися про ініціативу із Фейсбуку й запропонували допомогу. Фактично за місяць була готова концепція простору, знайдено приміщення. Фактично за два місяці, у грудні 2014 року, вже запустили „Вільну Хату”.

Після відкриття „Вільної Хати” в Краматорську велика група волонтерів зі Слов’янська, які там побували, загорілись ідеєю створити таку платформу у своєму місті. 16 травня 2015 року в місті Слов’янськ почала роботу платформа ініціатив „Теплиця”.

„Вільна Хата” залучає молодь до соціальних проєктів, таких як: „Добрий сусід” (сім’ї, які потребують допомоги), волонтерський табір

„Будуємо Україну разом” (БУР), що полягає у відбудові помешкань унаслідок військових дій, а також розвиває соціальне підприємництво на базі музичної студії/репетиційної бази для музикантів, також працює над розвитком соц. підприємництва в місті та регіоні в межах проекту „Kramatorsk innovation platform”, і все це супроводжується розвитком культурної спільноти міста, шляхом зустрічей з відомими діячами культури та громадського сектору та використовуючи отримані знання, організовує міські фестивалі та свята.

Платформа ініціатив „Теплиця” працює за трьома основними напрямками:

- неформальна освіта (тренінги, воркшопи, семінари, майстер-класи тощо);
- соціальний напрям (розвиток волонтерського руху, допомога дітям шкіл-інтернатів, робота з дітьми з особливими потребами);
- культурно-мистецький напрям.

Вільні простори були засновані як громадські проекти, без статусу юридичної особи. З часом для стабільності зареєструвалися як громадські неприбуткові організації.

ПІ „Теплиця” як громадська організація має самостійне управління. За Статутом найвищим органом управління є Загальні збори громадської організації. Організація має наглядову раду з 3-х осіб: представники організації-засновника, представник локального бізнесу. Станом на 2018 р. Платформа має 7 працівників: менеджер проектів; 4 координатори напрямів діяльності; PR-менеджер; бухгалтер, а також 18 волонтерів. Діяльність платформи фінансується через гранти.

Молодіжний центр Волині (створений у 2015 році) має на меті забезпечити системний усебічний розвиток організованого молодіжного громадського руху та кожної молодої особистості за принципами спільної відповідальності, участі та братства.

У своїй діяльності має 4 напрями роботи: неформальна освіта (тренінги, семінари, воркшопи, освітні програми, лекції); міжнародна співпраця (мультикультурна комунікація, поїздки, обміни, гранти), патріотичне виховання (співпраця з патріотичними неурядовими організаціями, таборування, вишколи), студентське самоврядування (форуми, спілкування студрад, семінари, масштабні акції).

Центр став одним із флагманів реформування відкритої роботи із молоддю. Протягом 2015 – 2018 р. центр провів більше 600 заходів різного масштабу. Центр менеджерує 4 освітні програми, 4 клуби та має більше 50 волонтерів.

Ступак Оксана Юрїївна

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В
ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА**

Монографія